

શ્રી સામાયિક સૂત્ર

[સંસ્કૃત છાયા, વિધિ, હેતુ, વિવેચન સહિત]

સંપાદક

મોહનલાલ દલીયંદ દેશાઈ

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૪૦૮૫૫ યર્ગીક

પુસ્તકનું નામ સ્વામીચિંડ સૂત્ર

વિષય પ૨૪:૬૩૪

શ્રી સામાયિક સૂત્ર

[સંસ્કૃત છાયા, વિધિ, હેતુ, વિવેચન સહિત]

સંયોજક :

મોહનલાલ દલીચંદ દેશાઈ

બી. એ. એલ્ એલ્, બી.

વકીલ હાઈ કોર્ટ, પ્રિન્સેસ રટ્ટીટ; મુંબઈ.

[Shrimad Yashovijayaji, જૈન રાસમાળા, પૂરવણી, જૈન ઐતિહાસિક રાસમાળા, જિનદેવદર્શન, જૈન કાવ્યપ્રવેશ, નયકર્ણિકા, Naya-karnika આદિના લેખક-વિવેચક, જૈન ગૂર્જરકવિઓ બે ભાગના પ્રયોજક, વિવેકાનંદના પત્રોના અનુવાદક, ગત 'જૈન શ્વેત કોન્ફરન્સ હેરેલ્ડ' અને ચાલુ 'જૈનયુગ'ના માનદ તંત્રી.]

બીજી આવૃત્તિ

પ્રત ૫૦૦.

પ્રકાશક,

રેવચંદ તુલજરામ શાહ.

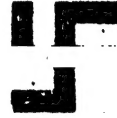
(નિપાણી-(જિલ્લો બેલગામ)

કિંમત દશ આના,

સમકિત નવિ કલ્પુરે, એ તો રૂઢ્યો ચતુર્ગતિ માંહે;
 ત્રસ થાવરકી કરુણા કીની, જીવ ન એક વિરાધ્યો,
 તીન કાલ સામાયિક કરતાં, શુદ્ધ ઉપયોગ ન સાધ્યો. સમકિત.
 બાહ્ય ક્રિયા સખ ત્યાગ પરિગ્રહ, દ્રવ્ય લિંગ ધર લીનો;
 દેવચંદ્ર કહે આવિધ તો હમ, બહુત વાર કર લીનો. સમકિત.
 —દેવચંદ્રજી.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
 અમદાવાદ ૧૪૦૬૫
 ગુજરાતી કૌપીરાઈ-સંગ્રહ

પ્રથમ આવૃત્તિ:—નકલ ૨૦૦૦ વીરાત ૨૪૩૭ ઇ. સ. ૧૯૧૧
 સં. ૧૯૬૭

બીજી આવૃત્તિ:—નકલ ૨૦૦૦ વીરાત ૨૪૫૪ ઇ. સ. ૧૯૨૭
 સં. ૧૯૮૪.

અમદાવાદ-સલાપોસ રોડ.

ધી “હાયમંડ બુખિલી” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં
 પરીખ દેવીદાસ છગનલાલે છાપ્યું.

પ્રકાશકના બે બોલ.

શ્રી મોહનલાલ દલીચંદ દેશાઈએ લખેલ સામાયિક સૂત્રનું પુસ્તક ચાર વાંચ વર્ષ પહેલાં મારા વાંચવામાં આવ્યું હતું. તે બહુજ ઉપયોગી જણાયું તેથી તેની ૧૦ નકલ મંગાવી મારા સ્નેહીવર્ગમાં બેટ મોકલવા ઇચ્છા થતાં મેં તે જૈન બુકસેલર પાસેથી મંગાવી, પણ તે પુસ્તક મળતું નથી એમ જવાબ મળ્યો. પછી મેં જાતે દેશાઈજીને મળી તેની એકાદ નકલની માગણી કરી. તેઓએ પણ શિલકમાં નથી એમ સંખેદ જણાવ્યું. આવું પુસ્તક વાંચવા-વિસ્તારવા ન મળે એ સ્થિતિથી મને બહુ લાગી આવ્યું અને તેની પુનરાવૃત્તિ જલદી નીકળે એવી ભાવના મારા હૃદયમાં પ્રગટી.

અત્રેના સંઘમાં સંવત્ ૧૯૭૮ માં પુસ્તકપ્રકાશન માટે થોડા રૂપિયા ભેગા કરેલ હતા, તેમાંથી આ પુસ્તક છપાવીએ તો તે સુયોગ્ય થશે એમ અત્રેના આગેવાનોને વિનંતિ કરતાં તેઓએ સમ્મતિ આપી હતી; તેથી તે નાણાંમાંથી ૫૦૦ નકલ છપાવી છે. પરંતુ સંઘના પૈસામાંથી છપાવેલ આટલી નકલો જિજ્ઞાસુઓની બહોળી સંખ્યાને પૂરી પડશે નહિ, તેથી તે ઉપરાંત બીજી ૫૦૦ નકલો મારા તરફથી છપાવવી એમ હૃદય-પ્રેરણા થતાં તે પ્રમાણે છપાવી છે.

‘સામાયિક’ ક્રિયાનો ઉદ્દેશ સમગ્ર અને તેટલા શુદ્ધ ત્રિકરણ યોગે તે ક્રિયા સર્વ બંધુ અને બહેન કરશે, કે જેથી લેખક અને પ્રકાશકનો હેતુ સફળ થાય એજ વિરુદ્ધિ.

નિપાણી (ભેલભામ) }
તા. ૧૭-૧૨-૨૭

પ્રકાશક,
‘દેવચંદ તુલજીરામ શાહ.’

બીજી આવૃત્તિનું નિવેદન.

સં. ૧૯૬૭ની પહેલી આવૃત્તિની બેહગર નકલ બહાર પડી તે પૈકી એક હગર નકલ વૃક્તા મુનિરાજશ્રી આરિત્રવિજયજીની પ્રેરણાથી જામનગરવાળા સ્વં શેઠ પ્રેમચંદ કેશવજી તરફથી તેમના પત્ની નવ-લબાઈના વાર્ષિક તપના ઉઘાપન નિમિત્તે જૈન બંધુઓને ભેટ આપવા પ્રગટ થયું; બીજી હગર મારા તરફથી પ્રગટ થયું ને તેની કિંમત માત્ર છ આના રાખી હતી. તે બધી બે ચાર વર્ષમાં ખપી ગઈ. તે છપાએ લગભગ સત્તર વર્ષ વીત્યાં. દરમિયાન ઘણું સ્થળેથી તેની છૂટક છૂટક માગણી આવતી; પરંતુ જાતે છપાવી વેચવાની અને ઉત્પન્ન કંઈપણ મારે માટે કરવાની અંતઃપ્રવૃત્તિ ન થવાથી કોઈ પ્રકટ કરવા માટે છપાવી તૈયાર કરવા જોઈકુંજ ખર્ચ આપનાર સ્વતઃ નીકળે, તો બીજી આવૃત્તિ કરવી એ નિશ્ચય હતો. સમાજ્યે પ્રથમ દક્ષિણના નિપાણી ગામનેા સંઘ અને શ્રીયુત રેવચંદ તુલજીરામ શાહ મળીને એક હગર નકલનું ખર્ચ આપવા સ્વતઃ પ્રેરિત થયા—તે થયા પછી મારા મિત્ર શ્રીયુત સા-રાલાઈ મગનલાલ મોદી B. A. એ ત્યાર પછીની બીજી એક હગર નકલનું ખર્ચ આપવા ઇચ્છા બતાવી. તેને પરિણામે આ આવૃત્તિની કુલ બે હગર નકલનો ઉદ્ભવ થયો છે. એ સર્વને ધન્યવાદ આપતાં અતિ આનંદ થાય છે.

આ આવૃત્તિમાં પ્રથમાવૃત્તિનું સંશોધન થવા ઉપરાંત અનેક નવિન વિગતો—વિષયો દાખલ કરીને વર્તમાન સમય સુધીમાં ‘સામાયિક’ સંબંધી જે કંઈ મને ઉપલબ્ધ થયું શક્યું તે સર્વને યથાયોગ્ય સ્થાન આપવામાં આવ્યું છે. સામાયિક—વિચારમાં ૯૨ થી ૧૦૦ નંબરના લેખાંકો (પૃ. ૮૪ થી ૯૯) તથા ૧૦૨ નંબરનો લેખાંક (પૃ. ૧૦૪) નવીન છે, અને સા-માયિક—સૂત્રમાં (પૃ. ૨૦૩ પર) મુદ્દપતિના પચાશ બોલની એક સજ્ઞાય ઉમેરી છે.

વિશેષમાં જે કોઈ બંધુ કે બહેનને સામાયિકસૂત્ર કંઠાએ ન હોય, યા તે ક્રિયાની વિધિની સંપૂર્ણ જાણ ન હોય, તે આખું પુસ્તક ઉઘલાવ્યા વગર સહેલાઈથી સૂત્રનો પાઠ બોલી વિધિ અનુસાર ક્રિયા કરી શકે તે માટે ‘સવિધિ સામાયિકસૂત્ર’ એ નામનું પરિશિષ્ટ ૩ ઉમેર્યું છે. ચોથા પરિશિષ્ટમાં મૂલસૂત્રોનો ગૂજરાતી કવિતામાં ભાવાનુવાદ કરી મૂક્યો છે. પાંચમામાં શ્રીમતી જૈન શ્વેતામ્બર કૉન્ફરન્સ હસ્તક લેવાતી ધાર્મિક પરીક્ષા કે જેમાં આ પુસ્તક એક પાઠ્યપુસ્તક તરીકે સ્વીકારાયું છે તેનાં ધોરણોમાં મૂકેલાં સ્તુતિસ્તવન સ્વાધ્યાયાદિ મૂલ મૂકવામાં આવ્યાં છે કે જેથી કરી તે દરેકને માટે જુદું જુદું પુસ્તક વિદ્યાર્થીને ખોળવા જવું ન પડે.

આ પુસ્તકનું વાચન, મનન અને નિદિધ્યાસન સર્વ જૈન છાત્રાલયના વિદ્યાર્થીઓ કરે એ તેમને માટે શોભારૂપ છે. તેઓ તેમ કરી શકે એ માટે નવીન શિક્ષણ શૈલીએ આખા ગ્રંથની યોજના કરી છે. આ સંસ્કરણ બને તેટલું શુદ્ધ અને શિષ્ટ રાખવાની કાળજી રાખી છે. જૈનશાળા-કન્યાશાળા-છાત્રાલય (બોર્ડિંગ-લૉન્ગ)-વિદ્યાલયમાં આ ચલાવવા લાયક છે, એટલુંજ નહિ, પરંતુ સામાયિકની પવિત્ર ક્રિયા કરનાર દરેક શ્રાવક કે શ્રાવિકા આથી તે ક્રિયાનું યથાર્થ સ્વરૂપ સમજી આત્મિક લાભ લઈ શકશે-એવા અનેક અભિપ્રાયો પહેલી આવૃત્તિ સંબંધી મળી ચૂક્યા છે તે પૈકી ત્રણજ નીચે મૂક્યા છે:—

૧. સાક્ષર શ્રી કૃષ્ણલાલ મો. ઝવેરી—The practical part of the Jain religion is as full of rituals as any other religion, and the *Samayak* ritual is the most general amongst the community. Mr. Desai has tried with the aid of the original Sanskrit (? Prakrit) *Sutras* which have to be repeated in this ritual, to explain in simple Gujarati, the purpose and the rationale of each step in the performance of the ritual. A perusal of the book is sure to explain the significance of many parts of the ritual which

on account of the ignorance of those who practise them has come to be regarded as ridiculous absurdities. He has attempted to tear off this cover of absurdity, and present them in their true light, and shown to what purpose those who instituted them, meant them to be applied. It is a useful and readable book.

MODERN REVIEW JANUARY 1912. P. III.

૨ 'જૈન' પત્ર—અત્યાર સુધીમાં બહારમાં વેચાતાં આ નામનાં પુસ્તકો સાથે આ પુસ્તકને સરખાવીએ તો તે પુસ્તકો કેવળ નકામાં છે, અને તેવાં પુસ્તકોને આધારે સામાયિક કરનારાઓ કોઈ રીતે કાયાનું કલ્યાણ કરતા નથી એમ અમારું માનવું છે. સમજ્યા સિવાયની ક્રિયા કોઈ કામની નથી. સામાયિક એ દરેક અમારા જૈન બંધુનું નિત્ય કર્મ છે, આથી દેહશુદ્ધિ અને મનશુદ્ધિ થાય છે, તેમજ એકાગ્ર ચિત્તને લઈને ઉત્તમ ધ્યાનની ક્રિયા સધાય છે. ભાઈ મોહનલાલનો પ્રયાસ બહુ જ ઉત્તમ છે. તેમણે ૮૨ પાનામાં સામાયિક વિચાર સંબંધી એક લેખ લખ્યો છે. તે લેખ દરેક જણે વાંચવો જોઈએ છે. તેમાં ક્રિયા આશય વગેરે બહુ સારી રીતે સમજાવ્યું છે. સામાયિક સંબંધી આવા પ્રકારનો આ એક જ લેખ છે.

બીજા ભાગમાં સામાયિકસૂત્ર—અર્થ, ભાવાર્થ અને વિવેચનથી સમજાવ્યું છે. તે તદ્દન નવીન પદ્ધતિથી છે, ભાઈ લેણીચંદ સૂર્યચંદ અને બીજા જૈન ખાતાંઓ જોઈને જૈનશાળાઓ ચલાવે છે તેમને અમે લલામણ કરીશું કે વિદ્યાર્થીઓને સાધારણ ધર્મનું જ્ઞાન આપ્યા પછી શરૂઆતમાં આજ પુસ્તક તેમણે ચલાવવું, જેથી આશય ઉદ્દેશ, વગેરે સમજાશે, અને આવા વિષયમાં પ્રવેશ થવાથી બાળજીવોને આગળ બધું સમજવામાં કોઈ વાંધો આવશે નહિ. વિવેચન પાઠના રૂપમાં છે, અને તે બધા ત્રણી ૧૦૨ પાઠ છે જેથી વિદ્યાર્થીઓ ચાર માસમાં વિષય સમજી શકે એમ છે. જેવટ કોલેજ પરિશિષ્ટ આપ્યાં છે તેમાં 'મુનિ વાંદવાની વિધિ, બ્રહ્મચર્યની નવ વાડીના પ્રકાર છે. ભાઈ મોહનલાલનો પ્રયાસ ઉત્તમ છે. દરેક વર્તમાન સમયના યુવકોએ અને જૈનમાર્ગમાં પ્રવેશ કરનારાઓને જરૂર ભાઈ મોહનલાલનું પુસ્તક ઉપયોગી થઈ પડશે.

જૈન ૫-૧૧-૧૧,

૩ 'જૈન શાસન'—આ પુસ્તકની યોજના નવીન પદ્ધતિને અનુસરી જમાનાને અનુકૂળ થયેલી છે. તેની અંદર સામાયિક વિચારમાં સામાયિકનું સ્વરૂપ, સામાયિકનો કાળ કેમ ગાળવો, સામાયિકનું ફળ તથા સામાયિકમાં ટાળવાના બત્રીસ દોષ વિગેરે ઉપયોગી બાબતોનો સંગ્રહ સમસ્ત જૈનોને ઉપયોગી થાય તેવી સરસ રીતે કરવામાં આવ્યો છે. વળી સામાયિક સૂત્ર મૂળ, તેના અર્થ, તેની સંસ્કૃત છાયા, ભાવાર્થ, વિવેચન સહિત તેમજ દરેક વિધિના હેતુ વિસ્તારથી આપવામાં આવ્યા છે, તથા બીજી પણ સામાયિક વિષે જોઈતી દરેક માહિતી આપેલી હોવાથી દરેક જૈન સ્કૂલોમાં તે અલાવવા લાયક છે, આ પુસ્તક ઉપરથી વિદ્યાર્થીને સામાયિકનું અધ્યાપન કરાવવાથી તે સામાયિકનો મુખપાઠ માત્ર ગોખી જશે એટલુંજ નહિ, પરંતુ સામાયિકનું ખરું રહસ્ય બરાબર સમજી શકશે. વળી દરેક સામાયિક પ્રતના શોખીન આવક ભાઈઓ આ પુસ્તકની સહાયથી સામાયિકનું ચથાર્ય સ્વરૂપ સમજી સારો લાભ ઉઠાવી શકશે. કિંમત ૬ આના તે પુસ્તકના સાધકના પ્રમાણમાં વિશેષ નથી.

—જૈનશાસન તા. ૧૯-૧-૧૯૧૨.

તો શ્રદ્ધાભરી આશા છે કે દરેક જૈન ધાર્મિક શિક્ષણાલયના સંચાલકો આ પુસ્તકને એક પાઠ્યપુસ્તક તરીકે ચલાવશે. સામાયિક ક્રિયાના જિજ્ઞાસુ-લાભ લેવા ઇચ્છનાર પણ આ પુસ્તકથી ઇચ્છિત મેળવી શકશે. છેવટે આ માટે 'આયરો ન મુત્તવ્વો-આદર ન છોડવો' એ ગુરુવાક્ય પ્રત્યે 'તથેતિ-આપનું કહેવું સત્ય છે' એમ કહી.

વીરાત્ ૨૪૫૪ (વિ. સં. ૧૯૮૪)

કાર્તિક કૃષ્ણત્રયોદશી.

તા. ૨૨-૧૧-૨૭ મુંબઈ.

શુદ્ધ સામાયિકસ્થનો સેવાર્થી

મોહનલાલ દલીયંદ દેશાધ.

પ્રથમ આવૃત્તિનું નિવેદન.

આપણા મહાન નિઃસ્વાર્થી અને ઉપકારક આચાર્યો આપણા ઉપર કહ્યાણુ કરવા અર્થેજ જે જે ક્રિયાઓ અને તેની વિધિઓ કરી ગયા છે, તેમાં પરમ રહસ્ય-તત્ત્વ સમાયેલું છે. આ રહસ્ય તેઓએ પ્રકટ કરેલું છે, એમ સૂક્ષ્મરીતે વિચારનારને સ્પષ્ટરીતે જણાઈ આવે તેમ છે; છતાં આપણી નજર દ્રઢી હોવાને લીધે, પરંપરાએ ચાલી આવેલી ક્રિયા અને તેની વિધિ ઓધમ્રદ્વારે કરવા ખાતર કર્યો કરવાને લીધે, અને તેનો મર્મ સમજવાના પ્રયત્નો ન કરવાને લીધે તે તે ક્રિયા અને તેની વિધિ કરતાં છતાં પણ તેનું જોઈએ તેટલું ફળ આપણે પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી, એ શંકા વિનાનું છે.

હાલનો જમાનો બુદ્ધિપ્રધાન વિશેષ છે, એટલે હાલની ઉછરતી પ્રજાને કોઈ કાર્ય કરવાનું કહેવામાં આવે છે તો તે યુક્તિપૂર્વક તેની બુદ્ધિમાં આવે તેવાં પ્રમાણોથી સમજવવામાં ન આવે, તો ગળે ઉતરતું નથી, અને તેથી તે ક્રિયા કરવાથી વિમુખ રહે છે; આ વાત ધ્યાનમાં લઈ આપણા ક્રિયાકાંડમાં જે જે વિધિ સહિત ક્રિયાઓ આચરવાની કહેવામાં આવી છે, તેમાં શું શું તાત્પર્ય, રહસ્ય સમાયલું છે તે જોઈએ અંશે વિશેષ સ્પષ્ટતાથી સમજવાય, તેટલે અંશે તે ઉછરતી પ્રજાની આપણી પવિત્ર ધર્મક્રિયાઓ પ્રત્યેની વિમુખતા દૂર કરી શકાય તેમ છે, તેથી તે સમજવવાનો અહીં થોડો ધણો પામર પ્રયાસ કરવામાં આવ્યો છે.

સામાયિક એ પવિત્ર ધર્મક્રિયા છે, અને તે ધર્મક્રિયા યોગ્ય રીતે આચરવા માટે અમુક સૂત્રોનું તેમાં પઠન કરવાનું છે, અને તે પાઠ બોલતાં પહેલાં તથા પછી અમુક વિધિ કરવાની છે. આ બધાનું મુખ્ય રીતે શું રહસ્ય છે, તે સામાન્યરીતે વિસ્તારથી સમજવવા માટે આ પુસ્તકના પહેલા ભાગનું નામ સામાયિક-વિચાર આપી તેને અલગ પાડેલ છે. આ મનનપૂર્વક વાંચ્યા પછી ખરી સામાયિક ક્રિયા અને તેની વિધિમાં ઉતરતું બહુ અનુકૂળ, અને આનંદદાયક થઈ પડશે. તે ક્રિયાનો સમાવેશ બીજા ભાગ નામે સામાયિક-સૂત્રમાં કરવામાં આવેલ છે, અને તેમાં દરેક સૂત્ર મૂળ, તેનો અર્થ, ભાવાર્થ અને તેપર વિવેચન, તેનો ક્રમ અમુકજ રાખવાનો હેતુ, તેની પહેલાંની અને પછીની વિધિ વગેરે હેતુ સાથે મૂકવામાં આવ્યું છે.

આ પુસ્તકમાં લગભગ બધી વિધિમાં હેતુ ગુરૂગમથી ક્ષયોપશમાનુસાર બતાવવા પ્રયત્ન કર્યો છે, તે સંબંધી અહીં નિવેદન કરવાનું કે જે જે વિધિ આ સામાયિક સૂત્રમાં છે, તેના ચોજનાર શિષ્ટ-આત્મ પુરૂષો હતા, અને આત્મ પુરૂષો એક પણ પ્રવૃત્તિને હેતુ વિના ગતિ આપતા નથી. પરંપરાએ ચાલી આવેલું માટે તે કર્તવ્ય છે એટલુંજ સ્વીકારી લેવાનું નથી, પરંતુ તેમાં કંઈ હેતુભૂત રહસ્ય રહેલ છે તે શોધી કાઢવાની જરૂર છે. ક્રિયાથી હેતુ સમન્વય નહી, એ ક્રિયા કરનારની ખામી સૂચવે છે. બુદ્ધિબળથી વિચારતાં દરેક ક્રિયાનાં અનેક કારણો સમન્વય છે; અને તે તે કારણો શોધકની વિવેક-બુદ્ધિપર આધાર રાખે છે.

દૃષ્ટિવિશાળતા માટે પ્રસિદ્ધ થયેલ મુનિમહારાજ શ્રી ચારિત્રવિનયજી દરેક ધર્મક્રિયા જેવી કે ભણાવાતી પૂજાઓ, દેવવંદન, સામાયિક, પ્રતિક્રમણ આદિ આવશ્યક ક્રિયાઓના હેતુ, જ્ઞાનસ્ય ફલં વિરતિઃ એ સૂત્ર પ્રમાણે લોકો ક્રિયાજડ ન થતાં કેમ વધારે સમજે, અને ક્રિયા કરતાં પહેલાં તે સંબંધીનું આવશ્યક જ્ઞાન કેમ પ્રાપ્ત કરે અને પ્રચલિત ક્રિયા કે જે નિર્જીવ જોવામાં આવે છે તેમાં જીવન કેમ મૂકાય તે માટે ઉપદેશદ્વારા અનેક પ્રયાસો કરે છે. ઉપદેશની અસર અમુક વખત સુધી લોકના હૃદય ઉપર રહે છે, તેથી જે સાધનથી તે અસર લાંબા વખત સુધી રહી શકે, તે સાધન લોકસંમુખ મૂકવાનું વધારે હિતકારક છે. આ સાધન પુસ્તક છે, કારણ કે હમણાંના સમયમાં એકી વખતે એક પુસ્તકની હજારો નકલો પ્રેસદ્વારા થઈ શકે છે, અને તેથી તેનો ઘણા માણસો ઘણા વખત સુધી લાભ લઈ શકે છે. આવા હેતુથી ઉક્ત મુનિશ્રીની સહાયતાથી સ્વ. રા. મોહનલાલ અમરશીએ એક પુસ્તક સામાયિકપર બહાર પાડ્યું હતું; તે ખપી જવાથી સામાયિક વિષય અને તેનાં સૂત્રો ઉપર વિશેષ વિસ્તારથી, અને સમજ સાથે લખી પ્રજા-સંમુખ મૂકવાની મને પ્રેરણા થઈ, અને તેથી આમાં જે કંઈ છે તે લખવાનો પ્રયાસ થયો છે.

ઉક્ત મુનિશ્રીએ આ પુસ્તક અથથી ઇતિ સુધી વાંચી સુધારવાની જે અમૂલ્ય સહાયતા આપી છે, તેને માટે આ લખનાર અંતઃકરણપૂર્વક આભાર માને છે. આ પુસ્તકનો પ્રથમ ભાગ લખવામાં 'જૈનધર્મપ્રકાશ' માં સામાયિક પર અનુક્રમે જુદા પ્રગટ થયેલા રા. મોતીચંદ ગિરધરલાલ કાપડીયા, અને રા. મન:સુખલાલ કીરતચંદ મહેતાના લેખોનો આધાર અને કોઈ સ્થળે ઉતાર

પણ લીધા છે એ જણાવી તેની આજ્ઞા લઈ તે બંધુઓનો ઉપકાર હું સ્વીકારું છું. આ સીવાય બીજા ઉપકારી અનેક ગ્રંથોનો જેવા કે:-ધર્મબિંદુ, ધર્મરત્નપ્રકરણ, અધ્યાત્મકલ્પદ્રુમ, અધ્યાત્મસાર પ્રતિભાસર, સ્વ. શેઠ લીમશી માણેકનું પ્રતિક્રમણસૂત્ર, પ્રતિક્રમણહેતુ, વગેરે વગેરેનો આધાર લેવામાં આવ્યો છે તેથી તે સર્વનો ઋણી હું થયો છું.

ઉપર જણાવેલ સર્વ સહાય અને આધારથી જે જે મળ્યું છે, તે સૌ યોગ્ય ક્રમમાં ગોઠવી, વિસ્તારી, સંયોજી પ્રગટ કરી દષ્ટિ આગળ મેં નમ્રતાથી ધરેલ છે; અને તેથી તે કેવી સાર્યક્તા પામે છે તે વિચારવાનું તેના શીરેજ છે. દરેક પાઠશાળા, શિક્ષણયોજના, ધર્મના અભ્યાસક્રમમાં, સામાયિકને સ્થાન મળ્યું છે, અને મળતુંજ રહેશે, અને તેમાં સામાયિક પરના આ પુસ્તકને સ્થાન મળશે તો આ લખનાર પોતાના પ્રયાસની વિશેષ સફલતા થઈ છે એમ સ્વીકારશે.

આ પુસ્તક મુનિમહારાજ શ્રી ચારિત્રવિજયજીએ સાદૃશ્યે જોઈ તેમાં સુધારો અને વધારો કરેલ છે, પણ આ પુસ્તક છપાતી વખતે તેઓ વિહારમાં હતા તેથી ખુફે જોઈ શક્યા નથી, તેથી ખુફેસ જેવામાં વિશેષ બની તેટલી કાળજી મેં રાખી છે. છતાં તેમાં દષ્ટિ કે બુદ્ધિના દોષથી અથવા બીજા પ્રકારે જે કંઈ ભૂલચૂક, સ્ખલના, ભંગ, વગેરે કંઈ થયું હોય, તો તે મારે શીર છે, અને તેને માટે 'તન્મે મિથ્યા મૂયાત્' એવી હૃદયપૂર્વક યાચના છે, અને તે સંબંધે સુજ્ઞ જનો પ્રત્યે એ યાચના છે કે કંઈપણ ભૂલ સુધારવાનું, હાનિ વૃદ્ધિ કરવાનું લાગે, તો તેમણે મને જણાવવા કૃપા કરવી; તો હું તેની યોગ્યતાનું અનુસરણ કરવા કદિ પણ વિસરીશ નહિ.

यत्किंचिदुत्सूत्रमथ प्रयोगं निरर्थकं चात्र मया निबद्धं ।

प्रसद्य तच्छोध्यमलं सुधीभिः परोपकारो हि सतां स्वधर्मः ॥

મુંબઈ. તા. ૫-૧૨-૧૯૧૦

}

પ્રશમરસપિપાસુ
મોહનલાલ દલ્હીયંદ દેશાઈના
સમભાવપૂર્વક નમસ્કાર.

શિક્ષકને બે શબ્દ.

સામાયિક એ હમેશાની આવશ્યક ક્રિયા છે તે ઠસાવવાની સાથે તેનો હેતુ પણ તે શું વસ્તુ છે એની સાથે સમજવવાની જરૂર છે, કે જેથી તે તે આદરવા યોગ્ય છે એમ પૂરેપૂરો નિશ્ચય થાય.

વસ્તુ સમજવવા પહેલાં તે વસ્તુ શું છે તેનો સંપૂર્ણ ખ્યાલ પ્રથમ આપવાની જરૂર છે; તેથી સામાયિકનાં સૂત્રો સમજવીએ તે પહેલાં સામાયિક શું છે વગેરેનું તાદૃશ્ય ચિત્ર પહેલાં ખડું કરી પૂરી રીતે ખતલાવવું જોઈએ, તેથી આમાં સામાયિકના બે ભાગ પાડ્યા છે. ૧ સામાયિક-વિચાર અને ૨ સામાયિક-સૂત્ર. ૧ સામાયિક વિચારમાં સામાયિકમાં બોલાતાં સૂત્રો સિવાયનું તે સંબંધે જે જે જાણવું આવશ્યક છે એટલે કે તે શું છે? તેમાં શું-શું ઉપકરણો છે? સામાયિકનો વખત કઈ રીતે માળવા યોગ્ય છે? મન વચન, અને કાયાની કઈ સ્થિતિ તે સમયમાં અનુકૂળ છે? વગેરે વગેરે જરા વિસ્તારપૂર્વક લખેલ છે. આથી પ્રથમ આરંભે પ્રસ્તાવનારૂપે દિગ્દર્શનરૂપે સામાયિકનું અવલોકન થાય છે. ૨ સામાયિકસૂત્રમાં જે જે સૂત્રો અનુક્રમે બોલવાનાં છે તે અનુક્રમનો હેતુ પછી તે બોલ્યા પહેલાંની વિવિ મૂળસૂત્ર, મૂળસૂત્ર કે જે માગધી ભાષામાં છે તેનું સંસ્કૃત અવતરણ, તેના અર્થ અને ભાવાર્થ અને તે પછી તે દરેકપર વિવેચન આપેલ છે.

આ સૂત્રો મોઢે રાખવાની ખાસ જરૂર છે, તેથી તે શુદ્ધ ઉચ્ચાર, સંપદ્ધા પૂરી થાય ત્યારે વિરામ કરવાના નિયમ સાથે વિદ્યાર્થી પાસે ગોખાવવા-મોઢે કરાવવાની જરૂર છે, પરંતુ તેની સાથે આ યાદરાખવાનું છે કે તે સાવ ગોખણીયું જ્ઞાન થઈ ન જવું જોઈએ; કારણ કે તેમ થતાં તે ઉપરચોંટીયું જ્ઞાન હોઈ નિર્રથક બને છે. મોટા મોટા શબ્દોના જ્ઞાનને બદલે, અને એકદમ કડકડાટ બોલી જવાના પોપટીઆ જ્ઞાનને બદલે તેમના વિચાર સરસ બનાવવા માટે શિખવવાની મૂળ વસ્તુનું જ્ઞાન આપવાની અગત્ય છે; આ ધ્યાનમાં રાખીને દરેક સૂત્રનો

હેતુ, તેનો અર્થ, અને તે પર વિવેચન આપેલ છે, તો તે પૂરેપૂરું વિધાર્થીના મનમાં ઉતરેલ છે કે નહિ તેપર ખાસ લક્ષ રાખવું. માત્ર એકબે દાખલા તરીકે:—

નવકાર-નવકાર એટલે શું ? ઉત્તર-નમસ્કાર. કેને ? ઉત્તર-પંચ પરમેષ્ઠીને, અને તેથી તેને પંચપરમેષ્ઠીસ્તવ:-પંચપરમેષ્ઠીનું સ્તવન કહેવામાં આવે છે. નવકાર પહેલું શા માટે મૂકવામાં આવ્યું ? ઉત્તર કે તે મહામંગલ છે; પછી તેમાં જેને નમસ્કાર કરવામાં આવેલ છે તે કાણુ છે ? તેના ગુણુ શું છે ? વગેરે હકીકતો આ પુસ્તકમાં વિસ્તારથી આપેલ છે તે સમજાવવી.

વિશેષ. વાક્ય અમુક અમુક જગ્યાએ વધુ કે ઓછા પ્રમાણમાં અટકવાનું હોય છે, અને તેથી જેને આપણે ‘વિરામચિન્હો’-અર્થવિરામ, અર્ધવિરામ, પૂર્ણવિરામ આદિ કહીએ છીએ તે યોગ્યતા છે, તેવીજ રીતે સૂત્રમાં અમુક અમુક સ્થળે વિરમવાનું છે અને તેને માટે ‘સંપદા’ એ નામનો પારિભાષિક શબ્દ છે. સંપદા એટલે વિશ્રામસ્થાન. જ્યાં જ્યાં સંપદા કહી છે, ત્યાં ત્યાં બરાબર અટકવાનું છે એ ખાસ ધ્યાનમાં રાખવાનું છે, કારણ કે તેમ ન થાય તો કેટલીક વખત અર્થનો અનર્થ થાય છે, જેવી રીતે:—

૧. કેશરખાયા-આમાં બે રીતે એટલે કેશર ખાયા અને કેશ રખાયા એમ લેતાં બંનેના અર્થ જુદા થાય છે.

૨. દીવાનથી દરબારમાં, છે અંધાઈ ઘોર. આમાં ‘દીવાનથી’ એને એકજ શબ્દ ગણીએ તો તેનો અર્થ પ્રધાનથી એમ થાય છે, અને જો તેને ‘દીવા’ અને ‘નથી’ એ બેની વચ્ચે ‘સંપદા’ મૂકી બે શબ્દમાં વહેંચી નાંખીએ તો દીવા દરબારમાં નથી તેથી ઘોર અંધાઈ છે, અને પહેલાંમાં દીવાન એવો મૂર્ખ છે કે તેથી દરબારમાં અંધાઈજ ચાલે છે એવો જુદોજ અર્થ થાય છે.

૩. તાતેન કથિતં પુત્ર ! લેખં લિખ મમાજ્ઞયા ।

નતેન લિખિતો લેખઃ પિતુરાજ્ઞા ન લોપિતા ॥

અર્થ—પિતાએ પુત્રને કહ્યું કે મારી આજ્ઞા છે કે તું લેખ લખ.

(પુત્રે) નત્ર થઈ લેખ લખ્યો, અને પિતાની આજ્ઞા ન લોપી.

આ અર્થ ખરો છે, પણ જો ‘નતેન’ એ એક શબ્દને બે શબ્દ નામે ન અને તેનમાં વહેંચી નાંખીએ તો એવો અર્થ થાય કે તેણે (પુત્રે) લેખ ન લખ્યો અને પિતાની આજ્ઞા ન લોપી, એવો અસંબધ્ધ અર્થ થાય છે.

વળી પારિભાષિક શબ્દો જેવા કે સામાયિક, સંપદા, ધરિયાવહી (ધર્યાપથિકી), કાઢિસગ્ગ (કાથોત્સર્ગ) વગેરે સર્વનો અર્થ બરાબર સમજાવવાનો છે. શબ્દોના અર્થ બરાબર વિદ્યાર્થીને ઠસ્યા છે કે નહિ તે પણ જોવાનું છે. ઘણી વખત એવું બને છે કે વિદ્યાર્થીને ‘વોસિરામિ’ ‘પન્નુવાસામિ’ ‘મિચ્છામિ દુક્કં’ વગેરેનો અર્થ પૂછતાં ‘વોસરાવું છું,’ ‘પર્યુપાસું છું,’ ‘મારું દુષ્કૃત મિથ્યા થાઓ’ એમ કડકડાટ કહી દે છે, પરંતુ વોસરાવું છું, પર્યુપાસું છું, દુષ્કૃત નો અર્થ શું? તેથી તમે શું સમજ્યા? એવું પૂછતાં કંઈપણ જવાબ આપી શકતા નથી: આ ખરેખર ગોચ્ય કે ઇચ્છવા ગોચ્ય બીજકુલ નથી, તો આવો કઢંગો દેખાવ વિદ્યાર્થી તરફથી ન થાય એમ થવું જોઈએ છે.

ગુરૂ પાસે જતાં તેમને સુખશાતા પૂછવાનું આવશ્યક છે, અને તેમ પૂછતાં જ ‘ઈચ્છકાર સુહાર્ધ’ વગેરે બોલાય છે તે સામાયિક સૂત્રમાં નથી તેથી તેમાં ન મૂકતાં છેવટે પરિશિષ્ટમાં મૂક્યું છે, તો તે વિદ્યાર્થીને શિખવવું આવશ્યક છે કે જેથી ગુરૂવંદન વિશેષ સારી રીતે થઈ શકે; પણ તે સામાયિક કરતી વખતે બોલવાનું નથી.

નવવાડ બ્રહ્મચર્યની કહી છે, અને તેનું સૂચન ‘પંચિદિય’ સૂત્રમાં આવે છે, પણ તેનો વિસ્તાર કરતાં કામવિષયનો વિસ્તાર થાય છે. આ વિસ્તાર વિદ્યાર્થીની નાની વયને અનરૂપ નથી. તેથી તેને સામાયિક-સૂત્ર એ ભાગમાં આપવામાં આવેલ નથી. ગૃહસ્થને તે જાણવાનું છે, તેથી તેને છેલ્લે પરિશિષ્ટમાં આપવામાં આવેલ છે. **મોહનલાલ.**

અનુક્રમણિકા.

પ્રકાશકના બે બોલ.
બીજી આવૃત્તિનું નિવેદન.
પ્રથમ આવૃત્તિનું નિવેદન.
શિક્ષકને બે શબ્દ.
૧. સામાયિક વિચાર.

નંબર.	પૃષ્ઠ.
૧. પ્રસ્તાવ...	૧
૨. સામાયિકનું સ્થાન.	૨
૩. સામાયિકનો શબ્દાર્થ...	૪
૪. સામાયિકનાં લક્ષણ...	૫
૫. ૧-સમતા.	૬
૬. સમતાવંત અને સમ- તાહીનનું ચિત્ર.	૬
૭. સમતાવંતની વૃત્તિ.	૭
૮. સમતાનું વિશેષ સ્વરૂપ અ. સ્થિતિસ્થાપકતા...	૭
૯. બ. સ્થિરતા...	૮
૧૦. સર્વ યોગ શુદ્ધિ.	૧૨
૧૧. મનની મુખ્યતા.	૧૨
૧૨. મનઃશુદ્ધિ.	૧૩
૧૩. વચનશુદ્ધિ.	૧૫
૧૪. કાવ્યશુદ્ધિ.	૧૬
૧૫. પાંચ અતિચાર.	૧૭
૧૬. અતિચારવિચાર.	૧૮
૧૭. એક શંકા.	૧૮
૧૮. તે શંકાનો ઉત્તર.	૧૯

નંબર.	પૃષ્ઠ.
૧૯. અતિચારનું નિવારણ...	૨૦
૨૦. સામાયિકના ૩૨ દોષ.	૨૦
૨૧. સામાયિકમાં ટાળવાના ૩૨ દોષ-સંખ્યા...	૨૦
૨૨. ૧૦ મનના દોષ.	૨૧
૨૩. ૧૦ વચનના દોષ.	૨૨
૨૪. ૧૨ શરીરના દોષ.	૨૩
૨૫. ઉપસંહાર.	૨૪
૨૬. ૨-સંયમ.	૨૫
૨૭. ૩-શુભ ભાવના.	૨૬
૨૮. (૧) મૈત્રીભાવના...	૨૬
૨૯. (૨) કરુણા ભાવના.	૨૭
૩૦. (૩) પ્રમોદ ભાવના.	૨૭
૩૧. (૪) માધ્યસ્થભાવના.	૨૭
૩૨. ભાવનાનો ઉપસંહાર...	૨૮
૩૩. ૪-આર્તરોદ્ર ધ્યાનનો ત્યાગ.	૨૮
૩૪. આર્તધ્યાન-૪ પ્રકાર...	૨૯
૩૫. રોદ્રધ્યાન-૪ પ્રકાર.	૩૦
૩૬. અપધ્યાનપર ઉપસંહાર.	૩૧
૩૭. ચાર અંગનું અવલંબન.	૩૨

નંબર.	પૃષ્ઠ.
૩૮. સામાયિક પ્રશ્નસા. ...	૩૩
૩૯. સામાયિક મોક્ષનું અંગ છે. ...	૩૩
૪૦. સામાયિક એકાંતે નિર- વધ છે. ...	૩૪
૪૧. સામાયિકનાં આઠ નામ અને તેપર દર્શાંત. ...	૩૫
૪૨. ૧. સમભાવ-સામાયિક ઉપર દર્શાંત....	૩૬
૪૩. ૨. સમયિક-સામાયિક- દયાભાવ ઉપર દર્શાંત. ...	૩૭
૪૪. ૩. સમવાદ-સામાયિક ઉપર દર્શાંત....	૩૮
૪૫. ૪. સમાસ-સામાયિક ઉપર દર્શાંત....	૪૦
૪૬. ૫. સંક્ષેપ-સામાયિક ઉ- પર દર્શાંત. ...	૪૨
૪૭. ૬. અનવધ-સામાયિક ઉપર દર્શાંત....	૪૨
૪૮. ૭. પરિણા-સામાયિક ઉ- પર દર્શાંત. ...	૪૩
૪૯. ૮. પ્રત્યાખ્યાન-સામા- યિકપર દર્શાંત....	૪૪
૫૦. સામાયિકના પ્રકાર. ...	૪૫
૫૧. વિનય....	૪૬
૫૨. સદ્ગુરૂ મહિમા. ...	૪૭
૫૩. આચાર શુદ્ધિ....	૪૮

નંબર.	પૃષ્ઠ.
૫૪. શરીરશુદ્ધિ. ...	૪૯
૫૫. વસ્ત્રશુદ્ધિ. ...	૪૯
૫૬. ઉપકરણશુદ્ધિ....	૫૦
૫૭. ઉપકરણો. ...	૫૧
૫૮. ૧ ચરવજો. ...	૫૧
૫૯. ૨ કટાસણું. ...	૫૩
૬૦. ૩ મુહપત્તિ. ...	૫૪
૬૧. મુહપત્તિના હેતુ. ...	૫૪
૬૨. ૪ પુસ્તકાદિ. ...	૫૫
૬૩. ધર્મોખ્યાસ ...	૫૫
૬૪. નોકારવાળીની સંજ્ઞાય. ...	૫૮
૬૫. ઉપકરણ કે અધિકરણ ? ...	૬૦
૬૬. ઉનની ઉપયોગિતા. ...	૬૦
૬૭. ૫-સ્થાપનાચર્ય. ...	૬૧
૬૮. સ્થાનશુદ્ધિ. ...	૬૨
૬૯. ઉપાશ્રય. ...	૬૨
૭૦. કરજ વગરનાંએ ઉપા શ્રયમાં જવું ...	૬૩
૭૧. આડંબરની જરૂર ...	૬૫
૭૨. સામાયિક કરવાનું ધર. ...	૬૫
૭૩. વિધિશુદ્ધિ. ...	૬૬
૭૪. વિધિમાં હેતુ હોય છે. ...	૬૭
૭૫. વિધિ-હેતુ. ...	૬૭
૭૬. વિધિ-અવિધિ વિચાર. ...	૬૮
૭૭. સામાયિકનું સ્વરૂપ ...	૭૦
૭૮. (૧) દ્રવ્યથી સામાયિક. ...	૭૦
૭૯. (૨) ક્ષેત્રથી સામાયિક. ...	૭૦

નંબર	પૃષ્ઠ.
૮૦. (૩) કાળથી સામાયિક. ૭૦	
૮૧. (૪) જાવથી સામાયિક. ૭૧	
૮૨. વિશેષ ... ૭૧	
૮૩. સામાયિકનો કાળ કેમ	
ગાળવો ? ... ૭૩	
૮૪. પુસ્તકોનો ક્રમ... ૭૪	
૮૫. સામાયિકનો રૂઢાર્થ. ... ૭૭	
૮૬. સામાયિક કરનારના પ્રકાર ૭૮	
૮૭. સામાયિક, નયની અપે-	
ક્ષાએ. ... ૭૮	
૮૮. „-સાતનયનો વિશેષ મત ૮૦	
૮૯. સામાયિકનું સ્વરૂપ, નિશ્ચય	
નયથી... ... ૮૨	
૯૦. સામાયિક, ચાર નિલેપે. ૮૨	
૯૧. સામાયિકમાં પમાતાં ૯	
તત્ત્વોમાંના કેટલાંક. ... ૮૩	
૯૨. સામાયિક શિક્ષાવ્રત પર	
પંચાશક વૃત્તિ. ... ૮૪	

નંબર.	પૃષ્ઠ.
૯૩. સામાયિકના પર્યાય-શબ્દ ૮૬	
૯૪. સામાયિક એટલે આત્મા. ૮૬	
૯૫. સામાયિક ચારિત્ર. ... ૮૯	
૯૬. શ્રી તીરભગવાનનું સામા-	
યિક ચારિત્ર. ... ૯૧	
૯૭. સાધુ અને શ્રાવકના સા-	
માયિક વચ્ચે ભેદ. ... ૯૧	
૯૮. સ્થાયી સામાયિક. ... ૯૩	
૯૯. છ આવશ્યકનો ક્રમ અને	
તેમનાં ફલ. ... ૯૪	
૧૦૦. ‘ પ્રશ્ન પદ્ધતિ ’ માંથી	
ગણવા જેવું... ... ૯૯	
૧૦૧. સામાયિકનું માહાત્મ્ય-	
ફલ ૧૦૦	
૧૦૨. સૂત્ર પાઠ અને વિધિ	
સાથે અર્થજ્ઞાન. ... ૧૦૪	

૨. સામાયિક સૂત્ર.

નંબર.	પૃષ્ઠ.
૧ મંગલાચરણ... ... ૧૦૯	
૨ પ્રથમ વિધિ.... ... ૧૦૯	
૩ „ માં રહેલ રહસ્ય. ૧૧૦	
૪ નવકાર (નમસ્કાર)સૂત્ર. ૧૧૧	
૫ „ સંસ્કૃત છાયા. ૧૧૨	

નંબર	પૃષ્ઠ.
૬ નવકાર પર અર્થ પાઠ. ૧૧૨	
૭ „ વિવેચન પાઠ. ૧૧૨	
૮ ૧ અરિહંત-શબ્દાર્થ. ૧૧૩	
૯ „ -૧૨ ગુણ. ૧૧૪	
૧૦-૧૨ ૨ સિદ્ધ સ્વરૂપ	
તથા ૮ ગુણ. ... ૧૧૬	

નંબર.	પૃષ્ઠ.
૧૨ પ્રસ્તાવ.	૧૧૮
૧૩ ૩ આચાર્ય શબ્દાર્થ.	૧૧૮
૧૪ „ ના ૩૬ ગુણ. ૧૧૯	
૧૫ ૪ ઉપાધ્યાય-શબ્દાર્થ.	૧૨૦
૧૬ „ ના ૨૫ ગુણ. ૧૨૨	
૧૭ અગીઆર અંગ.	૧૨૨
૧૮ બાર ઉપાંગ	૧૨૩
૧૯ ૧૫ અંગ ને ૧૨ ઉપાંગની સંખ્યા.	૧૨૪
૨૦ ચરણસિત્તરી.	૧૨૫
૨૧ કરણસિત્તરી.	૧૨૭
૨૨ ૫ સાધુ-શબ્દાર્થ.	૧૨૮
૨૩ „ મુનિરાજના ૨૭ ગુણ.	૧૩૦
૨૪ ઉપસંહાર. (પરમેષ્ઠિના ૧૦૮ ગુણનો)	૧૩૧
૨૫ નવકારનો મહિમા.	૧૩૨
૨૬ 'પંચિદિય' સૂત્રનો ક્રમ હેતુ.	૧૩૨
૨૭ „ વિધિ.	૧૩૩
૨૮ પંચિદિય-મૂળપાઠ.	૧૩૪
૨૯ „ સંસ્કૃત છાયા.	૧૩૪
૩૦ „ અર્થ પાઠ.	૧૩૪
૩૧ „ વિવેચન પાઠ.	૧૩૫
૩૨ ઇન્દ્રિયવિષય અને વિકાર.	૧૩૫
૩૩ નવવિધ બ્રહ્મચર્ય.	૧૩૮

નંબર.	પૃષ્ઠ.
૩૪ ચાર પ્રકારના કષાય.	૧૩૮
૩૫ પાંચ પ્રકારનાં મહાવ્રત.	૧૩૮
૩૬ પંચવિધ આચાર.	૧૩૯
૩૭ પાંચ સમિતિ.	૧૩૯
૩૮ ત્રણ ગુણિ.	૧૪૦
૩૯ 'ઇન્દ્રિયામિ ખમાસ મણુ'—પ્રણિપાત સૂત્રનો ક્રમ હેતુ.	૧૪૨
૪૦ સામાયિકમાં પ્રણિપાતસંખ્યા.	૧૪૩
૪૧ „ વિધિ અને તેના હેતુ.	૧૪૪
૪૨ ઇન્દ્રિયામિ ખમાસમણુ—પ્રણિપાતસૂત્ર. મૂળપાઠ.	૧૪૫
૪૩ „ સંસ્કૃત છાયા.	૧૪૫
૪૪ „ અર્થ પાઠ.	૧૪૫
૪૫ „ ભાવાર્થ પાઠ.	૧૪૫
૪૬ „ વિવેચન પાઠ.	૧૪૬
૪૭ પ્રણિપાતદોષ.	૧૪૬
૪૮ તે દોષના વર્જનથી થતા ગુણો.	૧૪૯
૪૯ 'ઇન્દ્રિયાવહી' પાઠનો ક્રમહેતુ.	૧૫૦
૫૦ „ વિધિ.	૧૫૧
૫૧ ઇન્દ્રિયાવહિયસૂત્ર-મૂળપાઠ.	૧૫૨

નંબર.	પૃષ્ઠ.
૫૨ 'ધરિયાવહી' સંસ્કૃત છાયા.	૧૫૨
૫૩-૫૪ ધરિયાવહી અર્થ-	
પાઠ-ભાવાર્થપાઠ ...	૧૫૨
૫૫ ,, વિવેચનપાઠ.	૧૫૭
૫૬ 'તસ્સઉત્તરી'ના પા-	
ઠનો ક્રમ હેતુ. ...	૧૬૨
૫૭ તસ્સઉત્તરી-મૂળપાઠ	૧૬૩
૫૮ ,, સંસ્કૃત છાયા.	૧૬૩
૫૯ ,, અર્થપાઠ	૧૬૫
૬૦ ,, ભાવાર્થપાઠ	૧૬૫
૬૧ ,, વિવેચનપાઠ.	૧૬૬
૬૨ 'અન્નથઊસસિએણુ' એ	
પાઠનો ક્રમ હેતુ.	૧૬૬
૬૩ 'અન્નથઊસસિએણુ'-	
મૂળપાઠ.	૧૬૭
૬૪ ,, સંસ્કૃત છાયા.	૧૬૮
૬૫ ,, અર્થપાઠ.	૧૬૮
૬૬ ,, ભાવાર્થપાઠ.	૧૭૧
૬૭ ,, વિવેચનપાઠ	૧૭૨
૬૮ કાયોત્સર્ગમાં ટાળવાનાદોષ.	૧૭૩
૬૯ ,, સમ્બંધ.	૧૭૫
૭૦ પ્રતિજ્ઞા.	૧૭૬
૭૧ 'લોગસ્સસૂત્ર'નીવિધિ	૧૭૬
૭૨ લોગસ્સસૂત્રનો ક્રમ હેતુ	૧૭૭
૭૩ લોગસ્સસૂત્રનો-મૂળપાઠ	૧૭૯
૭૪ ,, સંસ્કૃત છાયા.	૧૮૦

નંબર	પૃષ્ઠ.
૭૫ 'લોગસ્સ'નો અર્થપાઠ.	૧૮૧
૭૬ ,, ભાવાર્થપાઠ.	૧૮૩
૭૭ ,, વિવેચનપાઠ.	૧૮૪
૭૮ મુહપત્તિની પડિલે-	
હુણા. ...	૧૮૫
૭૯ મુહપત્તિ પડિલેહવાનો હેતુ	૧૮૬
૮૦ મુહપત્તિ કદ રીતે પડિ-	
લેહવી ?	૧૮૬
૮૧ અંગનીપચીશપ્રતિજ્ઞાના.	૧૮૭
૮૨ મુહપત્તિ પડિલેહતાં	
ચિંતવવાના પચાસ	
બોલ.	૧૮૮
૮૩ મુહપત્તિ પડિલેહવાનો	
વિશેષ હેતુ.	૨૦૧
૮૪ મુહપત્તિના પચાસ બોલ-	
એ સમૂહાય.	૨૦૩
૮૫ મુહપત્તિના બોલથી લાભ.	૨૦૬
૮૬ 'કરેમિભંતેસૂત્ર' પહેલાં-	
ની વિધિ.	૨૦૭
૮૭ ,, ક્રમહેતુ.	૨૦૭
૮૮ 'કરેમિભંતે'-મૂળપાઠ.	૨૦૮
૮૯ ,, સંસ્કૃત છાયા	૨૦૮
૯૦ ,, અર્થપાઠ	૨૦૮
૯૧ ,, ભાવાર્થપાઠ	૨૧૦
૯૨ ,, વિવેચનપાઠ.	૨૧૦
૯૩ ,, પછીની વિધિ	૨૧૨

નંબર.	પૃષ્ઠ.	નંબર.	પૃષ્ઠ.
૯૪ સ્વાધ્યાય કર્યા પહેલાંની વિધિ.	૨૧૩	૧૦૦ ,, બાવાથપાઠ.	૨૧૬
૯૫ સામાયિક કેમ લેવું- પારવું ? બેસીને કે ઉભા રહીને ?	૨૧૪	૧૦૧ ,, વિવેચનપાઠ.	૨૧૯
૯૬ સામાયિક પારવાનો વિધિ.	૨૧૫	પરિશિષ્ટ ૧ અ. સુગુરને શાતાપૃચ્છા.	૨૨૦
૯૭ વિધિમાં સવળો લાથ રાખવાનો હેતુ.	૨૧૬	પરિશિષ્ટ ૨ અ. નવવિધ-નવ પ્રકારે બ્રહ્મચર્ય.	૨૨૧
૯૮ 'સામાધ્યયનજીતો'- મૂળ પાઠ.	૨૧૭	પરિશિષ્ટ ૩ સવિધિ સામાયિક-પાઠ.	૨૩૨
૯૯ ,, સંસ્કૃત છાંયા.		પરિશિષ્ટ ૪ સામાયિકસૂત્રોનો ગૂજરાતી કાવ્યાનુવાદ.	૨૪૨
૯૯ અ. ,, અર્થપાઠ.	૨૧૮	પરિશિષ્ટ ૫ ચૈત્યવંદન સ્તવન-સ્તુતિ સ્વાધ્યાય.	૨૪૬

જૈન ગૂર્જર કવિઓ. પ્રથમ ભાગ

સંપ્રયોજક અને સંગ્રાહક:—મોહનલાલ દલીચંદ દેશાઈ.

૧૦૦૦ પૃષ્ઠનો દલદાર ગ્રંથ.

“જૈન ગૂર્જર કવિઓ” એટલે શું ? ગુજરાતી ભાષાના આદિ કવિ કોણ ? યુગ પ્રવર્તકો કોણ ? જૈન”રાસાઓ એટલે શું ? ગુજરાતી ભાષાની ઉત્પત્તિ અને વિકાસ કેવી રીતે થયા ? ગૂર્જર સાહિત્યમાં જૈનોએ શું ફાળો આપ્યો છે ? જૂની ગુજરાતીનો ઇતિહાસ, જૈનકવિઓ ને કૃતિઓનો પરિચય વગેરે બાબતો માટેનો શકવર્તી ગ્રંથ. ૧૬૦ પાંચ.

જૈન યુગ.

માનદ તંત્રી:—મોહનલાલ દલીચંદ દેશાઈ.

જૈનધર્મ, તત્ત્વજ્ઞાન, સાહિત્ય, ઇતિહાસ, જીવનચરિત્ર ને સમાજપ્રગતિને લગતા વિષયો ચર્ચાતું ઉત્તમ જૈન માસિક. વાર્ષિક લવાજમ ૮ પાલખર્ચ સહિત માત્ર રૂ. ત્રણ. લખો:—જૈન પ્રવે. ડૉ-ફરન્સ ઓર્થોક્સ, ૨૦ પાયથુની-મુંબઈ.

卐 મોહનલાલ દલીચંદ દેશાધકૃત પુસ્તકો. 卐

૧ **Shrimad Yashovijayaji**—આ શ્રીમદ્ યશો-
વિજયજીના સંક્ષિપ્ત ચરિત્રરૂપે અંગ્રેજીમાં નિબંધ છે. કિંમત ચાર આના.
મેઘજી હીરજી યુક્તસેલર પાયધુની મુંબઈથી મળી શકશે.

૨ **જૈન ઐતિહાસિક રાસમાળા**—આમાં અમદાવાદના નગર-
શેઠ પ્રસિદ્ધ શાંતિદાસ શેઠ તેમજ તેમના કુટુંબમાં થયેલ નામાંકિત
પુરુષોનું, કેટલાક જૈનાચાર્યો તેમજ સાધુઓના પદ્યમય ચરિત્રો છે તે
તેનો સાર પ્રસ્તાવનામાં ટિપ્પણો સહિત મૂકેલો છે. પ્ર૦ અધ્યાત્મજ્ઞાન
પ્રસારક મંડળ, પાદરા, પાસેથી મળશે.

૩ **જિનદેવદર્શન**—જિન પ્રભુનાં ખરાં દર્શન કરવાની ઉત્તમ
રીત જોઈતી હોય તો આમાં છે. ચૈત્યવંદન, તેનો અર્થ, અને વિધિમાં
રહેલ ઉત્તમ હેતુ આમાં ખાસ બતાવેલ છે. પ્રભુપૂજા કરનાર દરેક
શ્રાવક શ્રાવિકાને આ અવશ્ય વાંચવા યોગ્ય છે. બીજી આવૃત્તિ હમણાંજ
બહાર પડી છે. કિં. છ આના. પ્ર. મેઘજી હીરજી યુક્તસેલર પાયધુની મુંબઈ.

૪ **જૈન કાવ્ય પ્રવેશ**—આમાં આપણા વિદ્વાન્ સાધુ પુરુષોનાં
રચેલાં ૮૮ કાવ્યો છે. તેમાં સ્તવન, સજાય, પદ વગેરે ચુંટી કાઢી
તેનો સર્વ અર્થ પૂરેલ છે. દરેક શ્રાવક શ્રાવિકાને ‘સ્વાધ્યાયકાળ’—
‘ભાવના’માં ઉપયોગી થાય તેમ છે તેમજ જૈનશાળાના વિદ્યાર્થીઓને
ઉપયોગી થાય તેવું શાળાપયોગી પુસ્તક છે. આની નકલ ખપી ગઈ છે.
બીજી આવૃત્તિ બહાર પડનાર છે.

૫ **નયકર્ણિકા**—આમાં મૂળ શ્લોકો, તેનો અર્થ, સાતે નયો પર
વિસ્તારપૂર્વક વિવેચન આપેલ છે. આના કર્તા કદપસુભોષિકાકાર શ્રી વિન-

યાવજયજનું જીવનચરિત્ર છે. જૈન તત્ત્વજ્ઞાનમાં પ્રવેશ કરવા અર્થે આ ઉપયોગી છે. કિં. ૭ આના. મેધજી હીરજી, પાયધુની મુંબઇ.

૬ **Naya Karnika**—આ ઉપરના અંતની અંગ્રેજી આવૃત્તિ છે. જૈન ગેઝેટ, મદ્રાસને ત્યાંથી મળાશે.

૭ **જૈન ગૂર્જર કવિઓ પ્રથમ ભાગ**—એક હજાર પૃષ્ઠનો દળદાર શકવર્તી અંત્ર વિક્રમ તેરમી સદીથી સત્તરમી સદીના જૈન કવિઓ તેમની ગૂજરાતી કૃતિઓ સહિતનું વર્ણનાત્મક સૂચિપત્ર—તેમજ ગૂજરાતી ભાષાની ઉત્પત્તિ-વિકાસમાં જૈનોએ શું જાગર ફાળો આપ્યો છે તે, સર્વ કવિઓ ને કૃતિઓના સમય-નિર્દેશ—તે જ્યાં મળી શકે છે તે સર્વ આપ્યું છે. પ્ર૦ જૈન શ્વેતાંજર કોન્ડરન્સ ઑફિસ, પાયધુની મુંબઇ, કિંમત રૂ. પાંચ, મેધજી હીરજી યુકસેલર, પાયધુની મુંબઇ પાસેથી પણ મળી શકશે.

ॐ શ્રી અર્હ નમઃ

સામાયિકં સુદુઃસાધ્યમપ્યભ્યાસેન સાધ્યતે ।

નિમ્નીકરોતિ વાર્બિન્દુઃ કિં નાશ્માનં મુહુઃપતન્ ॥ સા. ધ.

—સારી રીતે દુઃસાધ્ય છતાં સામાયિક અભ્યાસ-નિત્યપ્ર-
વૃત્તિથી સાધ્ય થાય છે—જેમકે જલખિન્દુ વારંવાર પડ્યાંજ કર-
વાથી પત્થર શું નીચો થતો નથી ? [ખાટ]

‘મમતા પરિહાર કરો સધજો, સમતા સમ સુખ ન ક્યાંય મજો
ધડી જે સમતા થકી ધ્યાન ધરો, દરરોજ સામાયિક જૈન કરો’

—સ્વ. પોપટલાલ.

સામાયિક-વિચાર

ક

શ્રી ચિનયવિજયજી પડાવશ્યક સ્તવનમાં જણાવે છે કે:—

પહેલું સામાયિક કરો રે, આણી સમતા ભાવ,
રાગ રોષ દૂરે કરો રે, આતમ ગ્રહ સ્વભાવ રે
પ્રાણી ! સમતા છે ગુણગૃહ, એતો અભિનવ અમૃતમેહ રે—પ્રાણી !
આપે આપ વિચારીએ રે, રમીએ આપ સ્વરૂપ
મમતા જે પરભાવની રે, વિષમો તે વિષરૂપ રે— પ્રાણી !
ભવ ભવ મેલી મૂખીઆં રે, ધન કુટુંબ સંજોગ,
વાર અનંતી અનુભવ્યા રે, સર્વિ સંજોગ વિજોગ રે— પ્રાણી !
શત્રુ મિત્ર જગ કો નહીં રે, સુખ દુઃખ માયાભલ,
જો જોગે ચિત્ત ચેતના રે, તો સર્વિ દુઃખ વિસરાલ રે—પ્રાણી !
સાવધ યોગ પરિહરો રે, એ સામાયિક રૂપ
હૃદ્યા એ પરિણામથી રે, સિદ્ધ અનંત અરૂપ રે— પ્રાણી !

સામાયિક સ્વાધ્યાય.

૧.

- સામાયિક મનશુદ્ધે કરો, નિદ્રા વિકથા મદ પરિહરો,
પઠો ગણો વાંચો ઉપગરો, જિમ ભવસાગર લીલાં તરો. ૧
- દિવસ પ્રતિ કોઈ દિવે સુનણ, સોના ખાંડી લાખ પ્રમાણ,
તેહનું પુણ્ય હોય જેટલું, સામાયિક લીધે તેટલું. ૨
- કામકાજ ધરનાં ચિંતવે, નિદ્રા કપટ કરી ખીજવે,
આર્ત રૌદ્ર ધ્યાન મનિ ધરે, તે સામાયિક નિષ્ફલ કરે. ૩
- આપ પરાયું સરિખું ગણે, સાચું થોડું ગમતું બણે,
કંચન પત્થર સમવડિ ધરે, તે સામાયિક સુધું કરે. ૪
- ચંદ્રાવતંસક રાજા જણિ, સામાયિક વ્રત પાલ્યું તેણિ,
હજે શ્રી ભગવાસાગર સીસ, સામાયિક પાલો નિસદીસ. ૫

૨.

રાગ-ભીમપલાસી.

(શ્રી જ્ઞાનપુર્ણ યશોવિજય ! પ્રણામ પું મહાત્મને—એ રાહ)

- મોક્ષ અંગ સામાયિક, વ્રત સુચિત્ત ધારીએ.
સમતાદેવીને આરાધી, પ્રેમથી સંપૂર્ણ સાધી,
કલ્યાણી છે ભગવતી, તેનાથી તરીએ તારીએ. મોક્ષ. ૧
- ઇદ્રિય વિષયના વિકાર, કષાય ક્રોધ આદિ ચાર,
સંયમના સુસાધને, સર્વથા નિવારીએ. મોક્ષ. ૨
- વિનય ને વિધિવિવેક, ક્રિયા કરો સહેતુ છેક,
સર્વ પ્રત્યં મૈત્રીભાવ, કરણાને પ્રસારીએ. મોક્ષ. ૩
- અપ્રમાદે નગૃતિ, યથા નિભાવી આત્મસ્થિતિ,
સુધ્યાન ભાવના થકી, વિભાવને વિસારીએ. મોક્ષ. ૪
- મુનિતાણા આચારમાં, કે જગતના વ્યાપારમાં,
જે જે અંશે રાગ દ્વેષ, મોહને સંહારીએ. મોક્ષ. ૫
- દિવ્ય અક્ષય આત્મ અંશ, સ્પષ્ટ સ્ફૂરતા તદંશ,
આત્મગુણધાતી કર્મે, ધ્વંસ કરી વિદારીએ; મોક્ષ. ૬
- આત્મધર્મમાંહી રમણ, આત્મન્યાયિતામાં વિલસન,
મોક્ષપ્રાપ્તિ મેળવી, સ્વને સ્વથી ઉદ્ધારીએ. મોક્ષ. ૭

—મોહનલાલ દ. દેસાઈ.

॥ नमामि वीरं गिरिसारधीरं ॥

सामायिक-विवार.

१.

प्रस्ताव.

राग तोड़ी.

कथली कथे सय कोर्ध, रहली अति दुर्लभ होर्ध,
शुक रामको नाम वप्पाणे, नवि परमाथ तस ज्ञणे;
याविष भली वेद सुखावे, पणु अकल कला नवि पावे. कथली.-१

पट्त्रिंश प्रकारे रसोर्ध, मुष्ण गणुत तृप्ति नवि होर्ध;
शिशु नाम तस नहि लेवे, रस स्वादुत मुष्ण अति वेदे. कथली.-२

अंहीजन कडभा गावे, सुख शूरा शीष कटावे;
जव इंसुंउता भासे, सहु आगण यारणु नासे. कथली.-३

कथली तो जगत भनूरी, रहली हे अंदि हनूरी;
कथली साकर सभ भीडी, रहली लागत हे अनीडी. कथली.-४

जय रहलीका धर पावे, कथली तय गिणुती आवे;
अय अिद्वानंद धम जेध, रहलीकी १सेज रहे सोध. कथली.-५

अर्थ-अधा कोर्ध कथली कथे छे, पणु रहली-ते प्रभाणे करतुं ते
अति दुर्लभ छे, आ संअंधे दृष्टांतो आपे छे :-

पोपट रामनुं नाम वप्पाण्या करे छे-गायां करे छे, पणु तेना
परमार्थ शुं छे ते जणुतो नथी; तेवीज रीते (पंडितो) वेद भलीने
बोक्ने सुखावे छे, पणु तेनी न कणी शकाय तेवी कणा जणुता नथी. १

छत्रीस प्रकारनी रसोर्धनां नाम गणुतां मुष्णने तृप्ति थती नथी,
तथी बालक छे ते ते रसोर्धनुं नाम लेतो नथी-जणुतो नथी तो पणु
तेना रसनो अकल स्वादुत ले छे, अने तेथी मुष्ण भेणवे छे. २

બંદીજન એવા ભાટ ચારણો (લડાઇના મેદાન પર) કડખાં એટલે યુદ્ધ-ગીતો ગાય છે, અને તે મુણીને શૂરા (ઉત્સાહથી) પોતાના માથાં કપાવે છે, અને ધડ અને માથાં જૂદાં પાડવાનું તે ચારણને પોતાને દેખાય છે ત્યારે તે સહુથી પહેલાં નાસી જાય છે. ૩

તેથી કહ્યું છે કે:--

જગતની મજૂરી જેવી કથણી છે, જ્યારે રહણી તે જગત્થી પર છે એટલે બંદિ-આત્માની હજુર રહેનારી છે. વ્યવહારે કથણી સાકર સમાન ગળી લાગે છે જ્યારે રહણી અનિષ્ટ-કડવી લાગે છે. ૪

આ કથણી જ્યારે રહણીનું ધર પ્રાપ્ત કરે છે એટલે ઉચ્ચાર તે આચારરૂપ થાય છે ત્યારેજ તે ઉચ્ચાર ગણુત્રીમાં આવે છે-કામના થાય છે. આવું ચિદાનંદ જોધને રહણીની પથારીમાં સૂવાનું વિશેષ પસંદ કરે છે.-પાઠાંતરે ચિદાનંદ આવું અત્યારે જુએ છે કે રહણીનું તેજ-પ્રકાશ સુશોભિત છે. ૫

ઉપરનું પદ આપી અહીં એ સમજવવાનો હેતુ છે કે સામાયિક શું છે? તેમાં મન, વચન, કાયાની પ્રવૃત્તિ કેવી હોવી જોઈએ? વગેરે અનેક બાબતો આ પુસ્તકના પ્રથમ ભાગ નામે સામાયિક-વિચારમાં બતાવવાનો આરંભ કરીએ તે પહેલાં મનનો નિશ્ચય એ થવો જોઈએ કે તે સારી વસ્તુ છે; અને તે કઈ રીતે સારી છે તેનું જોઈએ તેટલું જ્ઞાન મેળવીએ, ત્યાર પછી તે જ્ઞાનને ક્રિયામાં મૂકવાની જરૂર છે. જ્ઞાન અને ક્રિયા એ બંનેના સંપૂર્ણ સંગમથી મોક્ષ કહેલ છે, તો પ્રસ્તાવમાં વિનતિ છે કે સામાયિકનું રહસ્ય જાણ્યા પછી તે રહસ્યને ક્રિયામાં ઉતારવું, કારણ કે તેમ નહિ થાય તો મેળવેલું જ્ઞાન નકામું છે-કથણી અને શ્રવણ, ક્રિયા વગર શૂન્ય છે.

૨.

સામાયિકનું સ્થાન.

મોક્ષમાર્ગ ત્રણ સાધનના ભેગા કરવાથી પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. તે ત્રણ સાધન સમ્યક્જ્ઞાન, સમ્યક્જ્ઞાન, સમ્યક્ ચારિત્ર છે. સમ્યક્ ચારિત્રના બે ભેદ છે. ૧ દેશવિરતિ, એટલે અમુક અંશે વિરતિ એટલે વ્રત,

૨ સર્વવિરતિ એટલે સર્વ અંશે વિરતિ. દેશવિરતિ શ્રાવકોનો આચાર છે, કારણકે તેમણે જ્યાં સુધી સંસારનો ત્યાગ કર્યો નથી, ત્યાં સુધી તેમનાથી સર્વ અંશે વિરતિ પાળી શકાતી નથી. સર્વવિરતિ મુનિનો આચાર છે. દેશવિરતિ શ્રાવકનાં બાર વ્રત કહ્યાં છે, તેમાં પાંચ આણુવ્રત, ત્રણ ગુણુવ્રત અને ચાર શિક્ષાવ્રત છે. આણુવ્રત એટલે સાધુના પાંચ મહાવ્રતથી આણુ એટલે નાનાં વ્રત. આ વ્રત નામે સ્થૂલ પ્રાણાતિપાત-વિરમણ, સ્થૂલ મૃષાવાદવિરમણ, સ્થૂલ અદ્વતાદાનવિરમણ, સ્થૂલ અપ્પક્ષ-મૈથુન-વિરમણ અને સ્થૂલ પરિગ્રહવિરમણ, બહુધા પ્રસિદ્ધ છે. ગુણુવ્રત એટલે જેનાથી આણુવ્રતને ગુણુ-વૃદ્ધિ થાય છે તે. તે ત્રણ છે નામે દ્વિવ્રત, ભોગોપભોગમાનવ્રત, અનર્થદંડ-વિરમણુવ્રત; અને શિક્ષાવ્રત એટલે શિક્ષારૂપ-સુંદર ધર્માભ્યાસના સ્થાનરૂપ છે. આ ચાર નામે સામાયિકવ્રત, દેશાવકાસિકવ્રત, પૌષ્ઠોપવાસ અને અતિથિસંવિભાગ છે. આ ઉપરથી સમજી શકાશે. સામાયિક એ બારવ્રતમાંનું એક (નવમું) વ્રત છે, અને તે શિક્ષાવ્રત છે, એટલે તેમાં અગર તેથી સુંદર ધર્માભ્યાસ સાધી શકાય છે.

પ્રતિક્રમણ એ આવશ્યક ધર્મક્રિયા છે; કારણકે એ ક્રિયાનું મૂળ નામ “ આવશ્યક ” છે. આ પ્રતિક્રમણ આવશ્યકમાં છ આવશ્યક સમાય છે; આવશ્યક એટલે અવશ્ય ક્રિયાને વિષે રૂઢ એવા સાધુ પ્રમુખ અવશ્ય કરે તે; અથવા જેનાથી જ્ઞાનાદિ ગુણ અને મોક્ષ એ સમસ્ત પ્રકારે વશ કરાય તે; તેમજ ઇન્દ્રિય, કષાયાદિ ભાવશત્રુ જેનાથી સમસ્ત પ્રકારે વશ કરાય તે. આ પ્રતિક્રમણની આવશ્યક ક્રિયામાં છ અધ્યયન-આવશ્યક છે. તેનાં નામ સામાયિક, અતુર્વિંશતિસ્તવ (યોવિસંથો), વેદનક (વાંદણાં), પ્રતિક્રમણ (પડીક્રમણું), કાયોત્સર્ગ (કાઉસર્ગ), અને પ્રત્યાખ્યાન (પચ્ચખ્યાણું) છે. આમાં સામાયિકનો અધિકાર સર્વ સાવધ (પાપસહિત) યોગની વિરતિ (વિરમવાપણું-અટકવાપણું) એ છે. આ સામાયિકથી ચારિત્રાચારની અને વીર્યાચારની શુદ્ધિ થાય છે.

શ્રાવકને પ્રતિમાદિ તપસ્યા કરવાનું કહ્યું છે. પ્રતિમા એટલે અભિ-

અહ-નિયમવિશેષ. આ પ્રતિમા અગીઆર છે, તેમાં પહેલી દર્શન પ્રતિમા, બીજી વ્રત પ્રતિમા અને ત્રીજી સામાયિક પ્રતિમા કહી છે. સામાયિક પ્રતિમા સમજવા માટે પહેલી બે પ્રતિમા જાણવી જોઈશે.

દર્શન પ્રતિમા-^૧રાજભિયોગાદિ છ આગાર રહિત, શ્રદ્ધાન પ્રમુખ ચાર ગુણે કરી સહિત એવા સમકિતને ભય, લોભ, લજ્જા આદિ દોષ વડે અતિચાર ન લગાડતાં એક માસ સુધી પાળવું, અને ત્રિકાળ દેવપૂજા વગેરે કરવું તે.

વ્રતપ્રતિમા-તે બે માસ સુધી ખંડના તથા વિરાધના વગર પાંચ અણુવ્રત પાળવાં, તથા પ્રથમ પ્રતિમાની ક્રિયા પણ સાચવવી.

સામાયિક પ્રતિમા-ત્રણ માસ સુધી ઉભયકાળ પ્રમાદ વર્ણ બે ટંક સામાયિક કરવું તથા ઉપર કહેલ બંને પ્રતિમાની ક્રિયા પણ સાચવવી તે. આ ક્રિયા માટે કહ્યું છે કે “સામાયિકમુખ્યસંદ્ધાં” એટલે ઉભયસંદ્ધ્ય એટલે પ્રભાતે અને સંધ્યાએ બંને વખત સામાયિક કરવાનું નક્કી થાય છે. આથી પણ સમજાય છે સામાયિકની જરૂર દરેક સ્થલે રહેલી છે.

૩.

સામાયિકનો શબ્દાર્થ.

સામાયિકના સુંદર અને ગંભીર આશયવાળા ગુણ ગુણ અર્થ થઈ શકે છે. તેમાંના મુખ્ય ત્રણ અર્થ લઈએ. પ્રથમતો સમાનાં-મોક્ષ-સાધનં પ્રતિ સદાસામર્થ્યાનાં-સમ્યગ્દર્શનજ્ઞાનચારિત્રાણં + આયઃ લાભઃ-એટલે મોક્ષસાધન પ્રત્યે સમ કહેતાં સરખું સામર્થ્ય છે જેનું એવા સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર એ ત્રણનો આય કહેતાં લાભ જેમાં છે

૧. આગાર એટલે છટ. મોડળ. તે છ છે. નામે:-૧ રાજભિયોગ-રાજનો અભિયોગ-હુમલો. જોરાવરી. ૨. ગણાભિયોગ-ગણ એટલે જ્ઞાતિ તથા પંચાયતની જોરાવરી. ૩ બલાભિયોગ-બલવંત ચોર, મલેચ્છાદિની જોરાવરી. ૪. દેવાભિયોગ-કોઈ દુષ્ટ દેવતાનો અભિયોગ. ૫. ગુરુનિગ્રહ-માતાપિતાદિ ગુરુ તરફના આગ્રહથી. ૬. વૈત્તિકંતાર-દુકાલ આદિની આપત્તિથી. આ છથી કરવું પડે, તે તેને માટે આગાર-છટ છે.

તે, ખીજે સમસ્ય-રાગે પાન્તરાલવર્તિતયા મધ્યસ્થસ્ય સતઃ-
આયઃ-સમ્યગ્દર્શનાદિલક્ષણઃ સમાયઃ એટલે મધ્યસ્થ ભાવનો લાભ
થવો કેમકે રાગ, દ્રેષ મધ્યસ્થપણામાં અંતરાયરૂપ છે અગર એ હેતુથી
રાગદ્રેષને ટાલી સમ્યગ્દર્શનાદિ છે લક્ષણ જેનું એવો જે લાભ તે; અથવા
ત્રીજે સર્વજીવમૈત્રીભાવલક્ષણસ્ય આયઃ સમાયઃ એટલે સર્વ જીવ
સાથે મૈત્રીભાવ કરવો એ જેનું લક્ષણ છે એવો જે લાભ તે. આનો
અર્થ એ કે સાવધયોગપરિહારનિરવધયોગાઃ જ્ઞાનરૂપો જીવપરિ-
ણામઃ એટલે સાવધયોગ એટલે પાપસહિતયોગનો ત્યાગ અને નિરવધયોગનું
અનુજ્ઞાન કરવું એ રૂપ જીવનો જે પરિણામ તે સામાયિક કહીએ; અને
સાવધયોગનો ત્યાગ એટલે આર્ત અને રૌદ્ર એ બે ધ્યાનનો ત્યાગ, અને
મન, વચન, કાયાના પાપભાવને રોકવા તે.

૪.

સામાયિકનાં લક્ષણ.

સમતા સર્વભૂતેષુ સંયમઃ શુભભાવના ।

આર્તરૌદ્રપરિત્યાગસ્તદ્ધિ સામાયિકં વ્રતં ॥

ભાવાર્થ—સર્વ જીવો પ્રત્યે સમભાવ રાખવો, સંયમ એટલે પાંચે
ઈન્દ્રિયના વિકારોને વશ કરવા, ઉત્તમ ભાવના રાખવી, અને આર્ત અને
રૌદ્ર ધ્યાનનો ત્યાગ કરી ધર્મ અને શુદ્ધ ધ્યાનને ધ્યાવવું તે સામાયિક
વ્રત કહેવાય છે. આ રીતે ચાર લક્ષણ છે કે જે હુંકામાં કહીએ તો
સમતા અને મનની એકાગ્રતામાં સમાધિ જાય છે. એટલે ઉપરના
શબ્દાર્થ અને ચાર લક્ષણ ઉપરથી સમજી શકાય તેમ છે કે આત્મ
શક્તિનો પ્રકાશ કરનાર, સમ્યક્જ્ઞાન દર્શનને પ્રકટાવનાર, શુદ્ધ સમા-
ધિભાવનો પ્રવેશ કરાવનાર, નિર્જરાનો અમૂલ્ય જોધ આપનાર અને
રાગદ્રેષથી મધ્યસ્થ ખુદ્ધિ દરાવનાર એવું સામાયિક નામનું પહેલું શિક્ષા-
વ્રત છે, મારે આર્ત અને રૌદ્ર એ બે પ્રકારનાં ધ્યાનનો ત્યાગ કરીને
અને મન, વચન અને કાયાના પાપભાવને રોકીને વિવેકી શ્રાવકે મોક્ષના
માર્ગના લાભદાયક ભાવરૂપ સામાયિક કરવું જોઈએ.

હવે ચાર લક્ષણ લઈએ તેમાં મુખ્ય લક્ષણ સમતા છે.

૫.

૧. સમતા.

—ઉપશમ સાર છે પ્રવચને.—શ્રીયશોવિજયજી.

સમતાનું યથાર્થ સ્વરૂપ કહી શકાય તેમ નથી, કારણ કે તે અનુભવગમ્ય છે. સાકર સ્વાદ ચાખ્યા વગર કહી શકાય તેમ નથી. તેમ અધ્યાત્મ-જ્ઞાનના બીજરૂપી સમતાના સ્વરૂપનું અને સુખનું વર્ણન કરી શકાય તેમ નથી. તોપણ કિંચિત્ કહી શકાય કે તે ગમે તેવા પ્રસંગોમાં મનને એકાગ્ર અને સમભાવમાં રાખી ચંચળ વૃત્તિ ન થવી તેનું માત્ર સમતા. દંદ વગરની દશા તેજ ખરી સમતા. આ સમતાએજ સર્વ શાસ્ત્રનો સાર છે. હવે સમતાવંત અને સમતાહીન જીવનું ચિત્ર લઈએ.

૬.

સમતાવંત અને સમતાહીનનું ચિત્ર.

આજકાલ જ્યાં ત્યાં જોઈએ છીએ, ત્યાં સમતા દેખાતી નથી. લોક ઉદ્વેગપોષણ માટે અનેક પ્રકારનાં પ્રયત્નો કરી રહ્યા છે; વૈભવ ભોગવતા શ્રીમંતોને પણ પોતાના વૈભવથી સંતોષ થતો નથી, અને દિવસે દિવસે જરૂરીઆતો વધતી જાય છે; ધણી લોકો તેને તૃપ્ત કરવા અસત્ય આચરણ કર્યા જાય છે, અને અસંતોષમાં રહી કાળ ગાળે છે. વૈર, વિરોધ, અદેખાઈ, ગર્વ, ડોળ અને દંભ વધારી પોતાનું વર્તન અનેક અન્યાયી રીતોથી બતાવે છે, અદેખાઈથી કપટ-વિશ્વાસઘાત થાય છે અને આથી કુસંપમાં વૃદ્ધિ થતી જાય છે. સુખની ઇચ્છા બહુ છે, છતાં સત્ય સુખ મળતું નથી એવું હમેશાં મનમાં રહ્યાં કરે છે. આનું કારણ મનની નબળાઈ છે, અને તે મનનું સમતોલપણું ખોઈ બેસવાથી થાય છે. બીજનું સાંઝં જોઈ તેવા થવાની ઇચ્છા થાય છે, તેથી તેની ઇર્ષ્યા થાય છે, માનપાનની ઇચ્છાથી દંભ કરવો પડે છે. આવી રીતે સમતાના અભાવેજ માયા-કપટ અને વિશ્વાસઘાત થાય છે; જ્યારે સમતાવાળા સત્પુરુષો પોતાની જે સમયે જે સ્થિતિ હોય તે સમયે

તે સ્થિતિમાં સંતોષ માને છે, છતાં પોતાની સ્થિતિ સુધારવાને ન્યાયથી અને સંતોષથી પુરુષાર્થ કરે છે—આળસ કદી કરતા નથી, અને વૈર આદિ દુષ્ટ મનના વિકારો શમાવી અલ્પ કરતા જાય છે; માનની કે પૌદ્ગલિક સુખની ભૂખ હોતી નથી અને સર્વને આત્મવત્ ગણે છે. સમતાવંતને રાગદ્વેષ ન હોવાથી કપાય પણ રહેતો નથી. ક્રોધને બાળી નાંખ્યો હોય છે, અને હમેશાં શાંત પ્રકૃતિમાં રહી ઉત્તમ ભાવના ભાવે છે. દીન દુઃખી જોઈને તેનું દિવ દાંડે છે, મનમાં કરુણા લાવે છે, તેનાં કર્મોપર રહે છે, અને તેને આત્મવત્ ગણી તેનો ઉદ્ધાર કરે છે. ગુણવંત પુરુષોપર પ્રેમ રાખી હર્ષનાં આંસુ લાવી આત્મશીતળતા પ્રગટાવે છે અને પોતાના આત્મગુણમાં વૃદ્ધિ કરે છે.

૭.

સમતાવંતની વૃત્તિ.

જેને સમતા પરિણમી હોય છે તે ચિત્તને ઉદાસીન રાખી પોતાની રહેણી કરણી—વ્યવહાર ઉંચા પ્રકારનો, સત્ય, પ્રમાણિક અને નીતિમય રાખે છે. વિભાવથી વૃત્તિને ખેંચી આત્મભાવમાં વૃત્તિને લાવે છે, અને સંસારના બંધનમાંથી છુટા થવાનો લાગ શોધ્યાંજ કરે છે. તે પ્રવૃત્તિમાં રહી નિવૃત્તિનો લાભ લે છે, એટલે પરિગ્રહ જેમ વધારે પ્રમાણમાં છોડાય તેમ કરવામાં પુરતો પુરુષાર્થ વાપરી ઉંચા ગુણોને અવલંબે છે, અને પોતાની નિંદાથી ખેદ પામતો નથી તેમ પોતાની વાહવાહથી ખુશ થતો નથી.

૮.

સમતાનું વિશેષ સ્વરૂપ. અ. સ્થિતિસ્થાપકતા.

સમતાવંતની આવી મનની વૃત્તિ આપણે જોઈ હવે સમતાનું વિશેષ સ્વરૂપ જોઈએ. સમતા એટલે સ્થિતિસ્થાપકતા, સમભાવ, એકી-ભાવ (Equilibrium of mind). ચડતી પડતીમાં, સુખ દુઃખમાં આ લોકમાં પરલોકમાં એકજ જાતનો ભાવ રહે છે—આત્મનિરીક્ષણ—આત્મસ્વરૂપનું ચિંતવન થતુંજ રહે છે; લોકરંજનની અપેક્ષા હોતી નથી,

પણ ચિત્તની શાંતવૃત્તિ કરવા હમેશાં લક્ષ રહ્યાં કરે છે. ક્રિયાનો ત્યાગ ન કરતાં ક્રિયા સાથે નિશ્ચયને વળગી રહે છે. નિશ્ચયભાવ પરિણામથી જે પ્રેરણા થાય છે, અને તે પ્રેરણાથી જે મન, વચન, કાયાની પ્રવૃત્તિ થાય છે, તે પવિત્ર અને નિર્ભય ક્રિયારૂપે છે, અને તેથી તે 'ધર્મક્રિયા' ઉપાદેય અને આત્માને હિતકર છે.

૯.

બ. સ્થિરતા.

સમતા ઉપર શાસ્ત્રકારોએ જુદી જુદી રીતે ઘણા વિસ્તારથી વર્ણન લખ્યું છે. સમતાશતક, શમાષ્ટક. અધ્યાત્મકલ્પદ્રુપમાં સમતા અધિકાર આદિમાં ઘણું છે, છતાં તે સંપૂર્ણ વર્ણન કે ચિત્ર નથી, કારણ કે તે અનુભવગમ્ય હોવાથી અનુભવાય ત્યારેજ તેનું યથાર્થસ્વરૂપ સમજી શકાય છે. મહાત્મા ચિદાનંદજી કહે છે કે:—

જે અરિ મિત્ર બરાબર જનત, પારસ ઓર પાપાણુ જ્યું દોઈ;

કંચન કીચ સમાન લહે જસ, નીચ નરેશમેં ભેદ ન કોઈ.

માન કહા અપમાન કહા મન, એસો વિચાર નહિ તસ હોઈ;

રાગ નહિ અરે રોસ નહિ ચિત્ત, ધન્ય અહો જગમે જન સોઈ.

સમતાવંત પુરૂષો નિરપેક્ષ હોય છે, તેથીજ તેજ મહાત્મા કહે છે કે:—

રાગ તોડી.

નિર્પેક્ષ વિરલા કોઈ, અવધૂ નિર્પેક્ષ વિરલા કોઈ;

દેખ્યા જગ સહુ જોઈ. અવધૂ૦

સમરસ ભાવ ભલા ચિત્ત જાકે, થાપ ઉથાપ ન હોઈ;

અવિનાશીકે ધરજી બાતાં, જાણેગા જન સોઈ.—

અવધૂ. ૧

રાવ રંકમેં ભેદ ન જાને, કનક ઉપલ સમ લેખે;

નારી નાગણીકે નહિ પરિચય, તે શિવમંદિર પેખે.—

અવધૂ. ૨

નિદા સ્તુતિ શ્રવણ સુણીને, હરખ શોક નવ આણે;

તે જગમેં જોગીશ્વર પૂરા, નિત્ય ચઢતે ગુણહાણે.—

અવધૂ. ૩

ચંદ્ર સમાન સૌમ્યતા જાકી, સાયર જિમ ગંભીરા;

અપ્રમત્ત ભારંડ પરે નિલ, સુરગિરિ સમ સુવિધીરા.- અવધૂ. ૪

પંકજ નામ ધરાય પંકશું, રહત કમલ જ્યું ન્યારા;

ચિદાનંદ એસે જન ઉત્તમ, તે સાહેબકા પ્યારા.- અવધૂ. ૫

અર્થ—નિર્પક્ષ-ખીજનો પક્ષ નહિ કરનારા એટલે સમસ્વભાવી વિરલા પુરૂષો, જગતમાં બહુ જોધને દેખ્યું પણ, કોઈકજ છે બદકે નથી. જેના ચિત્તમાં સમતા રસના બલા ભાવ હોય છે, અને ખંડન મંડન જેવું કાંઈ હોતું નથી. તેજ મનુષ્ય અવિનાશી એટલે પ્રભુ અથવા આત્માના ધરની વાતો—અંતરંગ સ્વભાવ આદિ ગૂઢ વાતો જાણુશી. ૧

જેઓને રાગ અને રંકનો ભેદ નથી, જેઓ સુવર્ણ અને પથર બંનેને સરખાં ગણે છે એટલે એક ઉપર રાગ કે ખીજાપર દ્વેષ જેના મનમાં આવતો નથી, જેમને નાગણી જેવી ભયંકર નારીનો પરિચય નથી, એટલે જેમણે વિષયવાસનાને નિર્મૂળ કરી નાંખી છે તેજ કલ્યાણનું મંદિર એવી મુક્તિનાં દર્શન કરે છે. ૨

જે નિંદા સ્તુતિ કાનેથી શ્રવણ કરી હરખ શોક કદી આણુના નથી, તે જગમાં સંપૂર્ણ યોગીશ્વરો છે, અને નિરંતર ગુણુશ્રેણીમાં આગળ ચઢતા જાય છે એટલે તેમ કરી છેવટે મુક્તિપદ પામે છે. ૩

જેમની સૌમ્યતા-મુખમુદ્રા અથવા સમતા ચંદ્ર જેવી શીતલ છે, જેમનું હૃદય સાગર જેવું ગંભીર છે, જેઓ *ભારંડ પક્ષીની પેઠે અપ્રમત્ત-સર્વથા પ્રમાદ રહિત હોય છે, અને જેઓ સુરગિરિ એટલે મેરૂપર્વત જેવા નિશ્ચલ પરિણામી છે, વળી જેમ કમળ પંક એટલે કાદવમાં રહી પંકજનું નામ ધરાવી તેનાથીજ ન્યારો એટલે જુદો રહે છે, તેવી રીતે પાપરૂપી પંકમાં રહી જેઓ તેનાથી લેપાતા નથી, એવા પુરૂષો ચિદાનંદજી કહે છે કે ઉત્તમ હોધ પ્રભુના વ્હાણ છે. ૪-૫.

સમતા એ સ્થિરતા છે. જ્યાં સુધી પ્રભુનું દર્શન કરતાં, પ્રતિક-

* ભારંડ પંખીનું જોડણું સદા સાથે લાગુ રહે છે. મન વચન કાયાથી તે સરખી ક્રિયા કરે છે અને પૂર્ણ સાવધાનથી કામ કર્યા જાય છે કે કંઈપણ ફારફેર પડતો નથી; પરંતુ જો કંઈ ભૂલ થઈ જાય તો બંનેના પ્રાણ જાય છે.

મણુ આદિ આવશ્યક ક્રિયા કરતાં, ધ્યાન ધરતાં અથવા કોઈકાર્ય કરતાં સ્થિરતા-મનની એકાગ્રતા આવતી નથી, ત્યાં સુધી તે તે કાર્યપર લક્ષ કરતું નથી, અને શુષ્ક ક્રિયા થાય છે. મુખથી ઉદાર સૂત્રો બોલાય છે, જ્યારે મનના તરંગો કોઈ બીજી દિશામાં જાય છે, અને તેથી મૂળ ક્રિયાનું યોગ્ય ફળ મળતું નથી. દરેક ક્રિયાનું કંઈ પણ ફળ હોય છેજ; કારણ કે શાસ્ત્રકારે કહ્યું છે કે ‘યા યા ક્રિયા સા સા ફલવતી’ અને તેની સાથે આ પણ યાદ રાખવાનું છે કે ‘યાદશી ભાવના તાદશી સિદ્ધિઃ’ જેવી ભાવના તેવું ફળ, એટલે પુન્યનું કામ કરીએ, પરંતુ તેમાં સમતાની ભાવના ન હોય, તો તેનો લાભ તો અવશ્ય મળે છે પરંતુ તે એટલો થોડો મળે છે કે જ્ઞાનદષ્ટિએ તે કાંઈ નથી એમ કહેવામાં કંઈ ખોટું નથી. શાસ્ત્રકારે એક જગ્યાએ ખુલ્લું કહ્યું છે કે—

સમતા વિષ્ય જે અનુસરે, પ્રાણી પુન્યનું કામ;

હાર ઉપર તે લીપણું, ઝાંખર ચિત્રામ.

વળી શ્રીમન્ આનંદધનજી શ્રી શાંતિનાથ જિનના સ્તવનમાં કહે છે કે:—

માન અપમાન ચિત્ત સમ ગણે, સમ ગણે કનક પાપાણુ;

વંદક નિંદક સમ ગણે, ઈશ્યો હોયે તું જાણુરે—શાંતિ.

સર્વ જગજંતુને સમ ગણે, સમ ગણે તૃણ મણિભાવરે;

મુક્તિ સંસાર બેડ સમ ગણે, મુણે ભવજલનિધિ નાવરે—શાંતિ.

આપણો આતમ ભાવ જે, એક ચેતના ધારરે;

અવર સવિ સાથ સંજોગથી, એહ નિજ પરિકર સારરે—શાંતિ.

અર્થ—સમતાવંત કોણુ? તો કહે કે જે માન અને અપમાનને સરખાં ગણે, સોનું અને પથ્થરને સમાન ગણે અને વંદનાર અને નિંદનાર બંનેને સમ ગણે, આવો સમતાવંત હોય એમ તું જાણુ.

વળી જગત્નાં સર્વ જીવને સમાન ગણે, તણખલાં અને મણિને સરખાં લેએ, મુક્તિ તેમજ સંસાર એ બંનેને સમ ગણે, તેજ ભવરૂપી દરિયાને તરવામાં નાવસમાન જે (સમતારૂપ) વસ્તુ છે તે સમજે એટલે તેનાથી પાર પામે.

આપણો આત્મભાવ છે તે ચેતના છે એમ જાણુ; બાકી બીજા સધળા પદાર્થો સંજોગે સાથે મળી આવ્યા છે તેથી તે તેનો પરિવાર— સાથે રહેનાર રૂપ છે તે નક્કી સમજ.

આવા સમતાયુક્ત સંતોની તુલ્ય કોઈ આવી શકતું નથી.

જ્ઞાનધ્યાનતઃ શીલસમ્યક્ત્વસહિતોઽપ્યહો ।

તં નાપ્નોતિ ગુણં સાધુર્યં પ્રાપ્નોતિ શમાન્વિતઃ ॥

—શમાટક-શ્રીમદ્ યશોવિજયજી.

એટલે કોઈ જ્ઞાની, ધ્યાની, તપસ્વી, શીલવંત અને સમકીર્તવાળા સાધુ હોય તે છતાં તેને જેટલો લાભ સમતાવંત પ્રાપ્ત કરે છે તેટલો લાભ મળતો નથી. આટલાપરથી ઉપાધ્યાયજીનું “ઉપશમ સાર છે પ્રવચને” એટલે આખા જૈન શાસ્ત્રનો સાર ઉપશમ—સમતા એજ છે એ વાક્ય પ્રતીત થશે.

આ ઉપરથી સમજાશે કે સામાયિકનું સ્વરૂપ સમતામયજ છે, કારણકે કહ્યું છે કે:—

નિંદપસંસાસુ સમો ય માણાવમાણકારીસુ ।

સમસયણપરજનમણો, સામાદયસંગઓ જીવો ॥

અર્થ—નિંદા કે પ્રશંસામાં, માન કે અપમાનમાં (એટલે કે કોઈ આપણી નિંદા કરે, અથવા કોઈ પ્રશંસા કરે, કોઈ માન કરે કોઈ અપમાન કરે તોપણ) સ્વજન કે પરજનની ઉપર સરખું મન-સમ-ભાવ સમતારૂપ શુભ પરિણામ સામાયિકમાં બેઠાં રાખે તે જીવ સામાયિકસંગી-સામાયિકી જાણવો.

આવા શુભ પરિણામવાળું સામાયિક શુદ્ધ છે.

જો સમો સર્વભૂણસુ, તસેસુ થાવરેસુ ય ।

તસ્સ સામાદયં હોદ્ધ, હમં કેવલિભાસિયં ॥

અર્થ—સર્વ પ્રાણીમાત્ર-જે ત્રસ તથા સ્થાવર જીવો છે તેને-વિશે જે સમતા પરિણામ રાખે તેનું સામાયિક છે-શુદ્ધ છે એમ કેવલી ભગ-વાને કહેલું છે.

૧૦.

સર્વયોગશુદ્ધિ.

હવે સમતા એટલે મનની સ્થિતિસ્થાપકતા અને સ્થિરતા એમ ઉપર કહી ગયા તે બરાબર રહે તેને માટે મન, વચન અને કાયાના યોગની વિશુદ્ધિ અવશ્ય હોવી જોઈએ. પ્રથમ મન વિચાર કરે છે, પછી તે વચનમાં પ્રગટ થાય છે, અને ત્યારપછી તેને શરીરથી આચારમાં મૂકાય છે. આ ત્રણે યોગ એકત્ર થઈ વિશુદ્ધ રહી સામાયિકમાં પ્રવર્તતા હોય તો સામાયિકના મુખ્ય લક્ષણ સમતામાં સ્થિત થઈ શકાય છે; તો તે સંબંધી કંઈ કહીએ:-પહેલાં મન:શુદ્ધિ લઈએ.

૧૧.

મનની મુખ્યતા.

મન:શુદ્ધિ વિષે આપણે કહીએ તે પહેલાં એ જાણવું આવશ્યક છે કે મન, વચન અને કાયા એવો અનુક્રમ દરેક સ્થાને જોવામાં આવે છે:-દાખલા તરીકે મનોગુપ્તિ, વચનગુપ્તિ, કાયગુપ્તિ; મનોદંડ, વચનદંડ, કાયદંડ; મનોયોગ, વચનયોગ, કામયોગ; આવો અનુક્રમ શ્રી વીતરાગ પ્રભુએ ગોઠવેલ છે તો તેમાં સાર્થકતા, રહસ્ય રહેલ હોવાંજ જોઈએ. તે પર વિચાર કરતાં એમ સમજાય છે કે મન:શુદ્ધિ પછીજ વચનશુદ્ધિ અને વચનશુદ્ધિ પછી કાયશુદ્ધિ થઈ શકે. આ અનુક્રમ ફેરવતાં વ્યતિક્રમ થાય છે, અને વ્યતિક્રમ કરતાં તેનું ફલ પણ વ્યતિક્રમે છે-ઉલટું થાય છે. તેથી ક્રિયા શુદ્ધ થવા માટે પ્રથમ મન:શુદ્ધિ જોઈએ. તે કરવા માટે ક્રિયામાં ચાર દોષ તજવા જોઈએ.

૧. શૂન્યદોષ ૨ દ્વંધદોષ ૩ અવિધિ દોષ ૪ અતિપ્રવૃત્તિ દોષ.
તેથીજ શ્રી વીરવિજય મહારાજે કહ્યું છે કે:—

ચાર દોષ ક્રિયા છંડાણી, યોગાવંચક પ્રાણી રે.

અર્થ—ઉપલા ચાર દોષથી રહિત એવી ક્રિયા કરનાર પ્રાણીનો યોગ અવંચક--અનિદક-શુદ્ધ છે, એટલે આત્માને ઠગનાર નથી.

આ દરેક દોષ મન સાથે સંબંધ રાખે છે; તેવીજ રીતે જોવું મન

તેવી ક્રિયા; અને તે પ્રમાણે ક્રિયાના નામ અપાયા છે જેવાં કે વિષ-ક્રિયા, ગરલક્રિયા ઇત્યાદિ. વિશેષ માટે જીઓ શ્રી આનંદધનજી ચોની-શીનું ૩ જી સ્તવન.

૧૨.

મન:શુદ્ધિ.

આ સર્વથી વધારે ઉપયોગી અને મહત્વની છે. મનની શુદ્ધિ કરવી એટલે મનને ચંચલ ન રાખતાં એકાગ્ર, અને ખરાબ વિચારોથી ભક્તિ ન રાખતાં પવિત્ર રાખવું જોઈએ. મનમાં મુખ્યપણે બે શક્તિઓ છે:- એક કલ્પના શક્તિ અને બીજી તર્ક શક્તિ. કલ્પના શક્તિનો ઉપયોગ કરવાથી અનેક વિચાર-તરંગો-કલ્પનાઓ ઉઠે છે, અને શમે છે; આથી મન ચંચલ અને વેગવાન થાય છે. વ્યવસ્થા રહેતી નથી, અને તેથી ઈંદ્રિયો કે જેનાપર મન અમલ ચલાવે છે, જેનો મન રાગ છે તેના પર પણ નિગ્રહ-દાખ રહેતો નથી. આથી સંયમ કે જે સામાયિકનું બીજું લક્ષણ છે તે સચવાતો નથી; આ શક્તિપર દાખ રાખનાર મનની બીજી મુખ્ય શક્તિ તર્કશક્તિ છે. તર્કશક્તિ તત્ત્વનો ખરાબર નિશ્ચય કરી મનના વિચારોને નિયમમાં રાખી તેને ખરાબર ગોઠવી તેનું જે યથાર્થ કાર્ય તે તેની પાસે કરાવે છે. તર્કશક્તિમાં સ્મરણ શક્તિ, પૃથક્કરણ શક્તિ, સંયોગીકરણ શક્તિ, ગ્રહણ શક્તિ, અનુમાન શક્તિ વગેરે અનેક શક્તિઓનો સમાવેશ થાય છે; અને તે સર્વનો યથાર્થ ઉપયોગ કરવાથી વસ્તુનું યથાર્થ જ્ઞાન-તર્ક-નિશ્ચય થાય છે.

આવા મનપર જય કરવો, એજ તત્ત્વજ્ઞાનની કુંચી છે. તેથી કહ્યું છે કે 'મન સાધ્યું તેણે સધળું સાધ્યું, એહ વાત નહિ ખોટી.'

એટલે મન જીત્યું તેણે સર્વ જીત્યું; પરંતુ મનને વશ કરવું એ બહુજ મુશ્કેલ છે. અધ્યાત્મયોગી શ્રીમદ્ આનંદધનજી સ્તવે છે કે-

મનહું કિમહી ન બાઝે હો કુંથુજિન, મનહું કિમહી ન બાઝે
જેમ જેમ જતન કરીને રાખું, તેમ તેમ અળગું ભાગે, હો કુંથુજિન.

આવું મુશ્કેલ કાર્ય દુઃસાધ્ય છે, પરંતુ અસાધ્ય નથી. જેમ

જેમ આને સાધ્ય કરી શકીએ, તેમ તેમ ઉંચા ઉંચા ગુણસ્થાનની ટ્રેણીપર ચઢતા જઈએ છીએ. જેમ જેમ તેને સાધ્ય એટલે સ્થિર કરી શકતા નથી તેમ તેમ આપણી સધળી ક્રિયા, ધ્યાન, તપ, જપાદિ ફાગટ જાય છે. શ્રીમદ્ યશોવિજયજી સ્થિરતાષ્ટકમાં કહે છે કે:—

અસ્થિરે હૃદયે ચિત્રા વાક્કનેત્રાકારગાંડાં ।

પુંશ્ચલ્યા ઇવ કલ્યાણકારિણી ન પ્રકરેત્તિલ્લ ॥

“ મન અસ્થિર હોય ત્યાં સુધી વચન, નેત્ર અને આકારોનું ગમે તેટલું વિચિત્ર ગોપન કરવામાં આવે, પણ તે, પરપુરુષમાં આસક્ત સ્ત્રીનાં વચન, ચક્ષુ, અને આકારના ગોપનની પેઠે નિષ્ફલ સમજવું—કલ્યાણકારી સમજવું નહિ. ” તેમજ તેજ યશોવિજયજી પોતાના ૩૪ મા પદમાં કહે છે કે:—

જપ લગ આવે નહિ મન ઠામ,

તપ લગ કટકિયા સખ નિષ્ફલ, જ્યોં ગગને ચિત્રામ. જળ ૦

કરની મિન તું કરેરે મોટાઇ, અક્ષત્રતિ તુઝ નામ,

આખર ફલ ન લહુંગો જ્યું જગ, ખ્યાપારી ખિનુ ઠામ. જળ ૦

પઢો જ્ઞાન ધરો મંજમ, કિરિયા ન ફિરાવો મન ઠામ,

ચિદાનંદધન સુજસ વિલાસી, પ્રગટે આતમરામ. જળ ૦

વળી ઉપદેશપ્રાસાદમાં કહ્યું છે કે:—

મનઃશુદ્ધિમવિભ્રાણા યે તપસ્યન્તિ મુક્તયે ।

હિત્વા નૌ ચ ભુજાભ્યાં તે તિતીર્ષતિ મહાર્ણવે ॥

તદવશ્યં મનઃશુદ્ધિઃ કર્તવ્યા સિદ્ધિઃ ॥

બહવારંમેડપિ શુદ્ધેન મનસા મોક્ષમાપ્નુતે ॥

“મનઃશુદ્ધિ કર્યા વગર જે પ્રાણી મોક્ષને મેળવવા તપ કરે તે (પોતાના હાથમાં આવેલી) નાવને છોડી દઈ, પોતાના હાથથી મોટા સમુદ્ર તરવાની ઈચ્છા રાખે છે; માટે મોક્ષની ઈચ્છા રાખનારે અવશ્ય મનઃશુદ્ધિ કરવી યોગ્ય છે. જોકે (શરીરથી) ઘણો આરંભ થતો હોય તો પણ મનઃશુદ્ધિથી પ્રાણી મોક્ષ મેળવે છે. ”

આવી રીતે મનપર ધણાં મહાનં અને અનુભવસિદ્ધ વાક્યો છે, જેના ઉતારા કરવાને આ સ્થળ નથી, છતાં તે સર્વ ઉંડા ઉંડા પરીક્ષણથી ચિંતવવા યોગ્ય છે; અને તેની સાથે પ્રસન્નચંદ્ર રાજર્ષિ કે જેમણે એકલા મનોબળથી અંતમુદ્ધર્ત જેટલા સમયમાં સાતમી નારકીને પ્રયોગ્ય દુષ્ટીઆં સંચિત કર્યા હતા તે ખેરવીને કૈવલ્યજ્ઞાન દર્શન લક્ષ્મી પ્રાપ્ત કરી તેમનું, અને નાની વયમાં ગજસુકુમાર અને થોડા સમયમાં મોક્ષ મેળવનાર ચિલાતીપુત્ર, ભરતચક્રવર્તિ, એકાચ્ચીકુમાર આદિ દૃષ્ટાંતો તથા તંદુલ મત્સ્ય જેવા અંતરમુદ્ધર્તમાં મોટું પાપ બહારી અસંખ્ય વર્ષો સુધી સાતમી નરકનું આયુષ્ય ભોગવે છે તે વિચારવા યોગ્ય છે.

સમતા એ કલ્પવૃક્ષ છે. તેને જ્ઞાનમાં રોપવા માટે શુદ્ધ ભૂમિ અને શુદ્ધ જલ જોઈએ. તેથી મન શુદ્ધ રાખવું જોઈએ. મનની ચંચલતાથી જીવ કર્મે બાંધે છે અને તેથીજ મનને બંધ યા મોક્ષ એ બંનેનું કારણ કહેલ છે; તો પહેલાં મનની ચંચલતાનો નાશ કરવો જોઈએ. મનમાં સ્થિરતા તથા એકાગ્રતા થનાથી આત્મપરિણતિમાં મગ્નતા આવે છે; દ્વિધાભાવ મટી જાય છે, અને આત્મિક ગુણોનો ભંડાર કે જે આપણી પાસે ને પાસે છે-તદ્દૂરે તદ્વદન્તિકે-તે પ્રગટે છે. ચંચલતા દૂર થયે સ્થિરતા પ્રાપ્ત થયે રાગ, દ્વેષ, ભય, ખેદ, મોહ આદિ મનોવિકારોથી મુક્ત થવાશે; આથી સમતાની ભૂમિકા જે મન શુદ્ધ, પવિત્ર, થયે તે પર ભક્તિ, સમતા, વૈરાગ્ય વગેરેનો રંગ લગાડતાં એ રંગ ચિરસ્થાયી અને અચલ થશે, અને સાધ્યબિંદુ થોડા વખતમાં પ્રાપ્ત થશે.

૧૩.

વચનશુદ્ધિ.

કાયશુદ્ધિનો સાથે ગાઢો સંબંધ ધરાવનાર વચનશુદ્ધિ અને મન:શુદ્ધિ છે. વચનશુદ્ધિ સામાયિકમાં બીજો દરજ્જો આવે છે. સામાયિક દરમ્યાન બની શકે તો વચનગુપ્તિ રાખતી એટલે કંઇપણ ન બોલવું-

મૌનવ્રત રાખવું. આ ન બને તો વચનસમિતિ રાખવી એટલે સર્વ સંબંધનો વિચાર કરી તેનો તોલ કરી નિરવધ વચન કાઢવું. આમ કરતાં કોઈપણ જાતના સંસારના કામમાં આદેશ કે ઉપદેશ સીધી યા આડકતરી રીતે થઈ ન જાય તે ખાસ ધ્યાનમાં રાખવાનું છે. વળી જે વચન બોલવાનું છે તે પ્રિય, તથ્ય, અને પથ્ય હોવું જોઈએ. પ્રિય બોલવું એટલે સામાની ખોટી ખુશામત કરવી એમ નથી, પણ જે બોલવું તે આમાને પસંદ પડે, બહાલું-મીઠું લાગે તેવી ત્રિવેકત્રાણી મધુર ભાષામાં બોલવું. તથ્ય બોલવું એટલે ખોટું-અસત્ય ન બોલવું, પણ સાચું યથાસ્વરૂપ બોલવું; પથ્ય બોલવું એટલે સામાનો લાભ જાળવી જેઈ બોલવું તે. આ ત્રણે ગુણવાળું વચન, જરૂર હોય તોજ અને તેટલુંજ બોલવું, એટલે વચનસમિતિ રાખવી, અને ન જરૂર હોય તો પરમાત્માનું ધ્યાન કરવું અને મૌન રહેવું એટલે વચનશુભિ રાખવી.

૧૪.

કાયશુદ્ધિ.

કોઈપણ વિચારને ક્રિયામાં-આચારમાં મૂકનાર આ શરીર એટલે દંદ્રિયો છે; તેથી આને આચારશુદ્ધિ કહેવામાં આવે છે. આમાં શરીર શુદ્ધિ, વસ્ત્રશુદ્ધિ, ઉપકરણશુદ્ધિ, સ્થાનશુદ્ધિ અને વિધિશુદ્ધિ એ સર્વનો એકબીજાને ઘણો નિકટ સંબંધ હોવાથી સમાવેશ થઈ જાય છે. આ દરેક સંબંધે વિશેષ આપણે હવે પછી બોલીશું. સામાન્યરીતે આચારશુદ્ધિ રાખવાની બહુજ જરૂર છે. જ્યાં સુધી આપણો બાહ્યચાર શુદ્ધ અને અનુકરણીય રહેતો નથી, ત્યાં સુધી બીજા માણસોને આપણી આંતરિક શુદ્ધિ છે કે નહિ તે જાણવાનો પ્રસંગ આવતો નથી. બાહ્યશુદ્ધિપર આંતરિક શુદ્ધિનો આપણા જેવા મનુષ્યોને બહુજ આધાર છે; શાસ્ત્રમાં જે જે ક્રિયાઓ કહી છે, તે તેની હેતુ સહિત વિધિ પણ છે; અને તેથી તે હેતુ બક્ષમાં રાખી યથાવિધિ આચરણ થાય, તો વચનશુદ્ધિ અને મનવિશુદ્ધિ થયા વગર રહે નહિ.

૧૫.

પાંચ અતિચાર.

આવી રીતે સર્વ યોગની વિશુદ્ધિ કરવાથી સામાયિકના પ્રથમ અને મુખ્ય અંગ સમતાનું પૂર્ણ પરિશીલન થશે; આ ત્રણ યોગની વિશુદ્ધિ સાથે ત્રણ યોગના દુઃપ્રણિધાન કે જે સામાયિકના પહેલા ત્રણ અતિચાર છે તેને અતલગ સંબંધ છે તે અને તેની સાથે છેલ્લા બે અતિચાર વિચારીએ.

અતિચાર એટલે વિરાધના અથવા દેશભંગ. જેમ નકારા વાયુના લાગવાથી ધાન્યના ફલની યથાર્થ સિદ્ધિ થતી નથી તેવીજ રીતે ત્રત પણ અતિચારથી પોતાનું યથાર્થ ફલ આપી શકતા નથી, માટે અતિચારનો ત્યાગ કરવો.

સામાયિક નામના પ્રથમ શિક્ષાવ્રતના પાંચ અતિચાર છે:—

૧. મનોદુઃપ્રણિધાન. ૨. વચનદુઃપ્રણિધાન. ૩. કાયદુઃપ્રણિધાન. દુઃપ્રણિધાન એટલે સાવધ કહેતાં પાપકર્મ તેમાં પ્રવર્તવા રૂપ જેનું લક્ષણ છે તે; એટલે મન, વચન અને કાયનાં પાપકર્મમાં પ્રવર્તવું. એ (પ્રત્યેકનો એક અતિચાર એટલે) પહેલા ત્રણ અતિચાર છે.

૪. અનાદર—એટલે પ્રમલ પ્રમાદ આદિક દોષથી (સામાયિકને) જેમ તેમ કરવું તથા કરવાનો આરંભ કરી સામાયિક કાર્ય પૂરું કર્યા વિનાજ તેજ ક્ષણે પારવું એટલે સમાપ્ત કરવું તે; (આનો કાયિક-આચાર શુદ્ધિની સાથે સંબંધ છે.)

૫. સ્મૃત્યનુસ્થાપન—(સ્મૃતિનો નાશ) એટલે સામાયિક કરવાનો અવસર કહેતાં સામાયિક કૃત્ય કે નહિ, ક્યારે કરવું જોઈએ એ પ્રકારની સ્મૃતિનો પ્રમલ પ્રમાદ આદિ દોષને લઇને નાશ તે. (આનો મનઃશુદ્ધિ સાથે સંબંધ છે કારણકે સ્મૃતિ એ મનની શક્તિ છે.)

૧૬.

અતિચાર વિચાર.

અતિચાર એ દેશભંગ છે, એટલે તેથી વ્રતનો અમુક અંશે ભંગ થાય છે પણ સંપૂર્ણ રીતે વ્રતનો ભંગ થતો નથી એટલે તે વ્રતભંગ નથી. કોઈ શંકા લાવે કે મન આદિ યોગના દુઃપ્રણિધાનથી સામાયિક નિષ્ફલ-નિરર્થક થાય છે, તેથી સામાયિકનો અભાવ થાય છે, અને અભાવ થતાં સમૂળગા વ્રતનો ભંગ થાય છે, એટલે એકસો અતિચાર થતો નથી કારણકે અતિચાર તો વ્રતના મલિનપણા રૂપ હોવાથી દેશ-ભંગ છે, તો તે કેમ સંભવે ? આનો ઉત્તર એ કે જાણી જોઈને મન આદિના દુઃપ્રણિધાન થાય, તો અવશ્ય વ્રતભંગ થાય એ વાત સાચી છે, પરંતુ આમાં અનાભોગથી-અજાણતાં થાય છે એટલે આમાં જાણી જોઈને પુરૂષ માહું પ્રણિધાન કરતો નથી, તેથી તે અતિચાર છે.

૧૭.

એક શંકા.

હવે કોઈ એવી દલીલ કરે કે સામાયિક એટલે દ્વિવિધ ત્રિવિધ સાવધ પ્રત્યાખ્યાન છે, એટલે દ્વિવિધ કહેતાં ‘ ન કરવું, ન કરાવવું ’ એમ બે પ્રકારે, ત્રિવિધ કહેતાં મન, વચન, અને કાયાયે કરી એમ ત્રણ પ્રકારે, સાવધ કહેતાં પાપકર્મનું પરિત્યાગ કરવું તેનું નામ સામાયિક. આમાં મન આદિના દુઃપ્રણિધાનથી પ્રત્યાખ્યાનનો ભંગ થાય છે, તેથી સામાયિકનો અભાવજ થાય છે; આવી રીતે સામાયિકનો ભંગ થવાથી પ્રાયશ્ચિત્ત આવે છે; વળી મનનું દુઃપ્રણિધાન (સાવધયિંતન) તો દુઃખે કરી છોડી શકાય તેમ છે, કારણકે મનને સ્થિર રાખવું બહુજ મુશ્કેલ છે. આથી એમ થાય છે કે સામાયિકનું અંગિકાર કરવું તેના કરતાં તેનો સ્વિકાર ન કરવો એજ વધારે સાફ છે.

૧૮.

ઉપરની શંકનો ઉત્તર.

આનો ઉત્તર એમ છે કે સામાયિક એ પ્રકારે (ન કરવું, ન કરાવવું) અને ત્રણ પ્રકારે (મન, વચન અને કાયાએ કરી) અંગીકાર કર્યું તેમાં મન વડે સાવધને નહિ કરે ઇત્યાદિ છ પચ્ચખાણુ થયાં; તેમાંથી એકનો ભંગ થવા છતાં ખીજા પાંચ કાયમ રહે છે, તેથી સામાયિકનો તદ્દન અભાવ ન થયો કહેવાય; કારણકે મનના દુઃપ્રણિધાન માત્રની શુદ્ધિ મિથ્યાદુઃકૃત કહેતાં મિચ્છામિ દુઃકડ દેવાથી થાય છે. સર્વવિરતિ સામાયિકને વિષે પણ તેમજ જાણવાનું-કરવાનું છે.

ગુપ્તિભંગ થાય તો તેમાં મિચ્છામિ દુઃકડ દેવાથી પ્રાયશ્ચિત્ત કલ્પું છે. એટલે મનની શુદ્ધિ મિચ્છામિદુઃકડ દેવાથી થાય છે. આ વાત શાસ્ત્રમાં કહી છે કે સમિતિ ગુપ્તિના ભંગરૂપ અતિચારની શુદ્ધિ ' અરો ! હું સહસાહાર અસમિત થયો !! અથવા અરે ! હું અગુપ્ત કેમ થયો ! ' આ પ્રકારના અનુતાપ-પશ્ચાત્તાપથી થઈ શકે છે. મન વશ કરી શુદ્ધ અનુદાન કરતાં કરતાં કોઈ વખત મન જો સાવધનું ચિંતન કરે તો તેની શુદ્ધિ પશ્ચાત્તાપથી એટલે મિચ્છામિ દુઃકડ દેવાથી થાય છે, તેથી સામાયિક અંગિકાર કર્યા કરતાં તેનો સ્વીકાર ન કરવો એ વધારે સાચું છે, એ યોગ્ય નથી. એતો અભ્યાસે કરી મન વશ કરી સામાયિક કરવું તે અતિ શ્રેષ્ઠ છે. તેથી જ સામાયિકને શિક્ષાત્રત કલ્પું છે. માટે અભ્યાસથી કાલે કરીને અતિચાર સહિત અનુદાન નિરતિચાર વગરનું થઈ શકે છે. ઘણા જન્મથી ચાલ્યો આવતો અભ્યાસ તે પણ શુદ્ધ થાય છે માટે મન વશ થાય અને નિરતિચાર સામાયિકની શુદ્ધિ થાય એવો મહાપુરૂષોનો ઉપદેશ છે, કારણ કે ત્રતને નિરતિચાર સમકીતપૂર્વક પાળવાથી ધર્મનું અનુદાન થાય છે. સમકિત સહિત ત્રતોમાં અતિચારનો સંભવ નથી ત્યારે અતિચાર રહિત ત્રતો પાળવાં એમ કેમ કલ્પું ? તેનો ઉત્તર કે અતિચાર કિલ્લ કર્મના ઉદયથી થાય છે. કિલ્લ એટલે સમકીત આદિના અંગિકાર કરતી વખતેજ ઉત્પન્ન થયેલ શુદ્ધિ ગુણથી જો મિથ્યા-

ત્વાદિ કર્મનો અનુબંધ (એક બીજા સાથે સંલગ્નપણું) નાશ પામ્યું નથી તે કર્મના ઉદયથી અતિચાર ઉત્પન્ન થાય છે. તાત્પર્ય એ કે તથા-ભવ્યત્વની પરિશુદ્ધિથી મિથ્યાત્વાદિનો અતિશય અનુબંધ નથી થતો તેથી સમ્યક્ત્વ આદિ પ્રાપ્ત થાય છે, અને ત્યારે અતિચારોનો અભાવજ હોય છે. નહિ તો સમ્યક્ત્વ આદિ પ્રાપ્ત થાય તોપણ અતિચાર રહે છે.

૧૯.

અતિચારનું નિવારણ.

અતિચારનું નિવારણ કેમ થાય ? તેનો ઉત્તર એ કે સમ્યક્ત્વ આદિના કરેલા અનુશાનની શક્તિથી. નિત્યસ્મરણાદિક જેનું લક્ષણ છે એવા સમ્યક્ત્વના અનુશાનની શક્તિથી-જીવના સામર્થ્યથી અતિચારોનો જય-પરાભવ થાય છે કારણકે શાસ્ત્રોક્ત અનુશાન કર્યું હોય તો તે સર્વ અપરાધરૂપ વ્યાધિનો વિનાશ કરવા અર્થે મોટા ઔષધરૂપ છે. માટે હમેશાં અનુશાન કરવામાંજ યતન કરવો.

૨૦.

સામાયિકના ૩૨ દોષ.

ઉપર આપણે કહી ગયા, તેમાં મુખ્યપણે મનની શુદ્ધિ અને મનના દુઃપ્રણિધાનનો ત્યાગ છે. તેનાપર વચનશુદ્ધિ, અને કાયશુદ્ધિનો ધણો આધાર છે. મન બહુરંગી છે. સામાયિકમાં શુદ્ધ પરિણામ રહેવાનું શાસ્ત્રમાં કહેલું છે, ત્યારે મન અનેક ઘાટો ઘડ્યાં કરે છે, તેવીજ રીતે ભૂલ, વિસ્મરણ, મનનો ઉન્માદ આદિથી વચન અને કાયામાં પણ દૂષણ આવે છે અને તેથી સામાયિકમાં દોષ લાગે છે. આ વખતે દશ મનના, દશ વચનના, અને બાર કાયના દોષ જાણવા જરૂરના છે, કે જેથી મન સાવધાન રહે છે.

૨૧.

સામાયિકમાં ટાળવાના ૩૨ દોષ-સંક્ષેપ.

શુભ ગુરૂ ચરણે નામી શીષ, સામાયિકના દોષ બ્રીશ;
કહીશું ત્યાં મનના દશ દોષ, દુસ્મન દેખી ધરતો રોષ.

સામાયિક અવિવેક કરે, અર્થ વિચાર ન હોય ધરે;
 મન ઉદ્વેગ ઇચ્છે યશ ધણો, ન કરે વિનય વડેરા તણો.
 ભય આણે ચિંતે વ્યાપાર, કૃણસંશય નીચાણાં સાર;
 હવે વચનના દોષ નિવાર, કુવચન બોલે કરે દુકાર.
 લે કુંચી જા ધર ઉધાડ, મુખ લવરી કરતો વઢવાડ;
 આવો જાવો બોલે ગાળ, મોહ કરી હુલારાવે બાળ.
 કરે વિકથા ને હાસ્ય અપાર, એ દશ દોષ વચનના વાર;
 કાયા કેરાં દૂષણુ બાર, ચપલાસન જોવે દિશિ ચાર.
 સાવધ કામ કરે સંધાત, આજસ મોડે ઉચે હાથ;
 પગ લંબે બેસે અવનીત, ઓઠોંગણુ લે થાંભો ભીંત.
 મેલ ઉતારે ખણુજ ખણાય, પગ ઊપર ચડાવે પાય;
 અતિ ઉધાડું મેલે અંગ, દાંડે તેમ વળી અંગ ઉપાંગ.
 નિદ્રાએ રસ કૃણ નિર્ગમે, કરહા કંટક તરૂંએ ભમે;
 એ બત્રીશો દોષ નિવાર, સામાયિક કરજો નરનાર.
 સમતા ધ્યાન ઘટા ઉજળી, કેશરી ચોર હુવો કેવળી;
 શ્રી શુભવીર વચન પાળતી, સ્વર્ગે ગમ સુલસા રેવતી.

—શ્રી વીરવિજયજી.

૨૨.

૧૦ મનના દોષ.

- અવિવેક જસો કિત્તી, લાભત્થો ગઢવ મય નિયાજત્થો ।
 સંસય રોલ અવિજાડ, અબહુમાણ ય દોસા મણિયઢવા ॥
૧. અવિવેક દોષ—સામાયિકનું સ્વરૂપ નહિ જાણવાથી એમ વિચાર કરે કે સામાયિકથી શું કૃણ થવાનું હતું? આથી કોણ તરૂં હશે? એવા વિકલ્પ કરવા તે. શૈલી જાણ્યા વગર સામાયિક કરવી તે.
  ૨. યશોવાંછા દોષ—સામાયિક કરીશ તો લોકો મારી વાહ વાહ બોલશે, એવી ઇચ્છાથી સામાયિક કરવી તે.
  ૩. લાભવાંછા દોષ—ધન આદિના લાભની ઇચ્છાથી સામાયિક કરવી તે.

૪. ગર્વ દોષ—મને સામાયિક કરવાથી કેવા લોકો ધર્મી કહે છે અને હું સામાયિક પણ તેવીજ કંઈ છું, એવો ગર્વ રાખી સામાયિક કરવી તે.
૫. ભય દોષ—હું આવક કુળમાં જન્મ્યો છું, મને લોકો મોટા કહે છે—માન આપે છે, અને જો સામાયિક નહિ કંઈ તો લોકો એમ બોલશે કે હું એટલું પણ કરતો નથી; આથી રખે નિંદા થાય એ ભયથી સામાયિક કરવી તે.
૬. નિદાન દોષ—સામાયિક કરી તેના કુળ તરીકે ધન, સ્ત્રી, પુત્રાદિક મળવાની ધમ્મી કરવી તે.
૭. સંશય દોષ—સામાયિકનું કુળ હશે કે નહિ એવો સંશય રાખવો તે.
૮. રોષ દોષ—કષાયદોષ—ક્રોધથી સામાયિક કરવા ખેસી જવું, અથવા ક્રોધ કારણથી ક્રોધ, માન, માયા, લોભમાં વૃત્તિ ધરવી તે.
૯. અવિનય દોષ—વિનય વગર સામાયિક કરવી તે.
૧૦. અખડુમાન દોષ—ભક્તિ ભાવ અને ઉભંગપૂર્વક સામાયિક ન કરવી તે.

૨૩.

૧૦ વચનના દોષ.

ઉપર કહેલ દશ મનના દોષ છે, કે જેનો ત્યાગ કરવાનો છે; હવે વચનના દોષ કહીએ.

- (૧) કુવચન સહસાકારે, સહંદ સંસ્થેષ કલહં ચ ।
વિગદ્ધા વિદ્વાસોઽસુદ્ધં, નિરવેક્ષો મુણમુણા દોષા દસ ॥
- (૨) કુવચન સહસાકારે, લાઢણ સહંદ વચનં સંસ્થેવે ।
કલહં વિગદ્ધં વિદ્વાસો, હવંતિ દોષા ઇમે અઠ ॥
તુરિયગમણાગમણે, વજ્રહ દોષદસગં વચનમવં ।
તસ્સ તણુ વિસુદ્ધં, દુષિહં સામાદય દોહ ॥
૧. કુવચન દોષ—સામાયિકમાં કુવચન બોલવું તે.
૨. સહસાકાર દોષ—સાહસથી—વગર વિચારે એકાએક વચન કહેવું તે.

૩. અસહારોપણ દોષ—ખીજને ખોટો બોધ આપવો તે.
૪. સ્વચ્છંદ દોષ—નિરપેક્ષ દોષ-સ્વચ્છંદપણે-શાસ્ત્રની દરકાર રાખ્યા વગર વાક્ય બોલવાં તે.
૫. સંક્ષેપ દોષ—સૂત્રના પાઠ આદિ ટુંકામાં બોલી જવા, તથા યથાર્થ બોલવા નહિ તે, અથવા સંક્ષેપમાં કોઈ ન સમજે તેમ બોલવા તે.
૬. કલહ દોષ—ક્રોધ દોષ-સામાયિકમાં કોઈ સાથે ક્રોધ કરવો તે.
૭. વિકથા દોષ—ચાર પ્રકારની વિકથા સામાયિકમાં કરવી તે.
૮. હાર્ય દોષ—સામાયિકમાં કોઈની હાંસી કરવી કે હમ્મતું તે.
૯. અશુદ્ધ દોષ—સામાયિકમાં સૂત્રપાઠ ન્યૂનાધિક અને અશુદ્ધ બોલવા તે.
૧૦. મુણ્મુણ્ણ દોષ—ગડબડગોટાથી સામાયિકમાં સૂત્રપાઠ ઉતાવળે બોલી જવા તે કે જે પોતે પણ માંડ માંડ સમજી શકે તે. અથવા ગમણાગમણ દોષ-આવવા જવાની આજ્ઞા આપવી તે.

આ પ્રમાણે દશ વચનના દોષ કહ્યા કે જે ત્યાગ કરવાના છે, અને તેની સાથે તનુ-શરીર શુદ્ધ રાખવાનું છે તેથી દ્વિવિધ સામાયિક થાય છે.

૨૪.

૧૨ શરીરદોષ.

હવે કાયાના ૧૧૨ દોષ નીચે પ્રમાણે છે.

પલ્લઠિ અંથિરાસન, દિશિ પઢિવતિ કજ્જ અદું મે ।
 અંગોવંગમોટળં, આલસ કરહક મલકંદુ ॥
 વિસ્તામણ તહ ઝંઘણાઈ, હ્રિવ દુવાલસ દોસ વજ્જિયસ્સ ।
 કાય સમઈ વિશુદ્ધં, યગવિહં તસ્સ સામાઈયં ॥

૧. અયોગ્ય આસન દોષ—સામાયિકમાં પલાંડી વાળે એટલે પગપર પગ ચડાવી બેસે એ ગુરુ આદિનું અવિનય રૂપ આસન છે તે.

૨. ચલાસન દોષ—અસ્થિર એટલે ડગડગતે આસને બેસી સામાયિક કરવી તે અથવા વારંવાર જ્યાંથી ઉઠવું પડે તેવે આસને બેસવું તે.
૩. ચલદષ્ટિ દોષ—કાઉસગ્ગમાં આંખો ચંચલ રાખવી એટલે દિશિ ફેર કર્યા કરવી તે.
૪. સાવધક્રિયા દોષ—સામાયિકમાં કંઇ પાપક્રિયા કે તેની સંજ્ઞા જોવીકે ધર કામ માટે કરવી તે.
૫. આલંબન દોષ—બીંત આદિ ઉપર ઓડીંગણ થઇ બેસવું તે. આથી ત્યાં બેઠેલા જંતુ આદિનો નાશ અને તેની સાથે પ્રમાદ થાય છે.
૬. આકુંચનપ્રસારણ દોષ—હાથ પગ સંકોચવા, લાંબા કરવા તે.
૭. આલસ દોષ—આળસ ખાવી તે.
૮. મોટન દોષ—આંગળીના ટચાકા વગાડવા તે.
૯. મલદોષ—ચળ આદિથી શરીરનો મેલ ખણવો તે.
૧૦. વિમાસણ દોષ—ગળામાં હાથ નાંખી બેસવું ઇત્યાદિ તે.
૧૧. નિદ્રા દોષ—સામાયિકમાં ઉંઘવું તે.
૧૨. વસ્ત્રસંકોચન દોષ—સામાયિકમાં ટાઢ પ્રમુખની ખીકથી વસ્ત્રથી શરીર સંકોચવું તે.

૨૫.

ઉપસંહાર.

આ પ્રમાણે કાયાના બાર દોષનો ત્યાગ કરી કાયસમિતિયુક્ત એક-વિધિ સામાયિક કરવું; અને આની સાથે દશ મનના અને દશ વચનના ઉમેરતાં બધાં મળી બત્રીસ દોષથી રહિત સામાયિક કરવી, અને સામાયિકના ઉપર કહેલા પાંચ અતિસાર ટાળવા; એકાગ્રતા અને સાવધાની ન હોય તો ઉપરના પાંચ અતિચારમાંથી કોઇપણ, અને ઉપર કહેલા બત્રીસ દોષમાંથી અમુક દોષ પણ આવી જાય છે. માટે હમેશાં એકાગ્રતા અને સાવધાની સેવવી—લક્ષપૂર્વક—જગૃતિપૂર્વક આદરવી.

૨૬.

૨. સંયમ.

હવે સામાયિકનું બીજું અંગ નામે સંયમ લખ્યે. સંયમ એટલે ઇન્દ્રિયના વિષયો પર સમતા; આથી સ્પષ્ટ જણાય તેમ છે કે સમતાનું એક સાધન સંયમ છે.

ઇન્દ્રિયો પાંચ છે નામે ચામડી, આંખ, કાન, નાક, અને જીભ. તે દરેકનો વિષય સ્પર્શ, રૂપ, શબ્દ, ગંધ અને રસ છે, અને તે દરેકના વિશેષ વિષય લખ્યે તો બધા મળી ત્રેવીસ વિષયો (વિશેષ માટે આગળ જુઓ) થાય છે. આ બધા ચેતન અને અચેતન સર્વ પદાર્થમાં રહેલા છે, તેના ઉપર જે સમતા પ્રાપ્ત થશે તો મોક્ષનું સુખ હાથમાં છે. સ્ત્રી પુત્ર વગેરે ચેતન પદાર્થો અને શય્યા, વસ્ત્રાદિ અચેતન પદાર્થો એ બંનેને અંગે અનેક પ્રકારના વિષયો ઉત્પન્ન થાય છે. કામળ સ્પર્શથી સુખ, અને ક્રૂર સ્પર્શથી દુઃખ, સુરૂપ વસ્તુ જોવાથી પ્રીતિ અને કુરૂપ વસ્તુથી અપ્રીતિ થાય છે; સુગંધ મનને ગમે છે, દુર્ગંધ તરફ અણુગમે થાય છે; મધુર પદાર્થનો સ્વાદ લેતાં જીભને પાણી છૂટે છે, અને અમધુર પદાર્થનો સ્વાદ લેતાં મોં બગડી જાય છે, તેમજ સુસ્વર સાંભળવા કાન આકર્ષાય છે, અને કુસ્વર સાંભળી કાનમાં આંમળી ધાલવામાં આવે છે એમ ગણુતાં ગણુતાં પાંચ ઇન્દ્રિયના ત્રેવીસ વિષયો થાય છે અને તેના વિકારો બસો આવન થાય છે. (જુઓ આગળ સામાયિક-સૂત્રમાં).

એક એક ઇન્દ્રિયના વિષયને વશ થવાથી ભયંકર અને પ્રાણધાતક પરિણામ આવે છે: જેવી રીતે સ્પર્શથી-કામ રાગથી લુપ્થ થયેલો હાથી એક મોટા ખાડા ઉપર બનાવટી હાથણી પાસે જતાં ખાડામાં પડી પરવશ થાય છે, રસની લોહુપતાવાળાં પ્રાણીને શિકારી જાળમાં ફસાવે છે, ગંધમાં મત્ત થયેલ ભમરો કમળમાં બીડાય છે, રૂપમાં ફસાયેલ પતંગીઆ દીવામાં પડી બળી મરે છે, અને શબ્દ-સ્વરમાં મોહ પામેલ હરણો શિકારીના બાણથી મરે છે, તો જે પાંચે ઇન્દ્રિયને વશ હોય એવા ખામર મનુષ્યો કેટલું બધું દુઃખ પામે, તે તરતજ કૃણી શકાય તેમ છે.

હુંકામાં સાર એ છે કે વિષયને લાગી તે પર સમતા લાવો એટલે નિજ સ્વભાવમાં રહેો. નિજસ્વભાવમાં રહેવા માટે શુભ ભાવના, તથા શુભધ્યાન એટલે અપધ્યાન એવા આર્ત અને રૌદ્ર ધ્યાનનો લાગ કરી ધર્મધ્યાન અને છેવટે શુકલધ્યાન ધ્યાવવા જોઇએ. આ અનુક્રમે વિચારીએ.

૨૭.

૩. શુભ ભાવના.

આ સામાયિકનું ત્રીજું લક્ષણ છે, અને તે મુખ્ય અંગ નામે સમતાનું બીજ છે—સમભાવ મેળવવામાં ઉત્તમ ઔપધી ૩૫ છે. આ ભાવનાઓ મુખ્ય ચાર છે, અને તે નીચે પ્રમાણે:—

પરહિતચિંતા મૈત્રી, પરદુઃખવિનાશિની તથા કરુણા ।
પરસુખતુષ્ટિર્મુદિતા, પરદોષોપેક્ષણમુપેક્ષા ॥

શ્રીમદ્ ભુરિભદ્રસૂરિ. પો.૩૬૬ક.

૨૮.

(૧) મૈત્રીભાવના

એટલે બીજા પ્રાણીઓનું હિત ચિંતવવું તે, એટલે બીજા સર્વ પ્રાણીઓ ઉપર હિત કરવાની યુદ્ધિ. યોગશાસ્ત્રમાં આ ભાવના એવી રીતે ભાવવાનું કહ્યું છે કે “ કોષપણુ પ્રાણી પાપ કરો નહિ, કોષપણુ જીવ દુઃખી થાઓ નહિ, આ જગત્ કર્મથી મુક્તઓ. ” આવી ભાવના ભાવવાથી કોષ પ્રાણી પાપ કરે, દુઃખી થાય અને કર્મ બાંધે એવી ઇચ્છા થતી નથી, એટલુંજ નહિ, પરંતુ પોતે પોતાના તરફથી એવું કોષપણુ મન, વચન, કાયાથી ન થવા દે કે જેથી તે પ્રાણીઓ કર્મ બાંધી--પાપ બાંધી દુઃખી થાય. સર્વ પ્રાણીઓને પોતાના આત્મા જેવા આત્મવત્ સર્વભૂતેષુ-જાણી મૈત્રી ભાવનાવાળા કોષપણુ પ્રકારનું દુઃખ દેતા નથી, એટલુંજ નહિ પરંતુ. તેઓના દુઃખે દુઃખી થઇ તે દુઃખ અટકાવવા પ્રયાસો કરે છે, એટલે કરુણા ભાવના આવે છે.

૨૯.

(૨) કંઠજ્વાલા ભાવના

એટલે પારકાં દુઃખોનો નાશ કરવાની ઇચ્છા અથવા ચિંતા તે-
અથવા ભવ રૂપ (સંસાર અથવા કર્મ) વ્યાધિથી હેરાન થતાં પ્રાણીઓને
ભાવ આપણથી સાફ કરવાની ઇચ્છા તે: કર્મના યોગથી પ્રાણીઓ
અશક્ત, રોગી, દુઃખી, ભયથી આકુળવ્યાકુળ, ચિંતાગ્રસ્ત, અને
દીન એટલે અનેક શારીરિક અને માનસિક દુઃખોથી પીડાયેલ હોય
છે; આવા દુઃખોમાંથી ઉગારવા માટે જે પ્રાણી તેના ઉપાયો શોધવાનું
હમેશાં વિચારતો રહી તે ઉપાયોને કામે લગાડવા મથ્યો રહે છે તે
પરિણામે સુંદર અને વિકાર વગરનું સુખ-સમતા રસનું પાન કરે છે.

૩૦

(૩) પ્રમોદ ભાવના

એટલે ખીજાંઓના સુખને જોઈ આનંદ પામવો તે-ગુણનો પક્ષપાત
કરવો તે. પક્ષપાત એટલે બહુમાન અથવા મનનો આનંદ. ગુણ એટલે
ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, રાગ, દ્વેષ, મોહ આદિ દોષોનો ત્યાગ, ક્ષમા,
નમ્રતા, સરલતા, ઉદારતા, સમતા આદિ ગુણ. આવા ગુણોનો આદર,
અનુકરણ, ચિંતન આદિથી પક્ષપાત કરવાથી તે તે ગુણોવાળા થવાય છે,
અને આ પક્ષપાત વિશેષ પ્રમાણમાં તે તે ગુણોવાળાનાં ચરિત્રોપર
આનંદ પ્રગટાવવાથી થઈ શકે છે, જેમકે શ્રી તીર્થંકર મહારાજનો
મૈત્રીભાવ, ગજસુકુમાળ આદિની ક્ષમા, શ્રીપાળ રામની દક્ષિણતા આદિ
ગુણો ભાવી તેમની સ્તુતિ, પ્રશંસા કર્યા કરવી. આમ કરવાથી ગુણ-
પર દષ્ટિ રહે છે, દોષ તરફ નજર જતી નથી, તેથી વસ્તુમાત્રનું
તત્ત્વસાર રૂપ રહસ્યજ્ઞ સમજવામાં આવે છે; તેથી ધર્મ પમાય છે,
અને સમભાવ-નિર્પક્ષતા આપણમાં આવીને વસે છે.

૩૧

(૪) માધ્યસ્થ્ય ભાવના

એટલે ખીજાંઓના દોષોની ઉપેક્ષા કરવી તે અથવા ન ટળી શકે તેવા

દોષવાળા પ્રાણી ઉપર ઉદાસીન ભાવ રાખવો તે. જગતમાં સર્વ પ્રાણીઓ કોઇ કોઇ દોષવાળાં હોયજ છે, એટલુંજ નહિ પરંતુ કેટલાકોમાં એટલા બધા મહાન પ્રમાણમાં દોષો ભરેલા હોય છે કે જેને આપણે ફર, પાપી, ધર્મપતિત, નિંદક, વિશ્વાસઘાતક કહી શકીએ; છતાં દરેકે પોતાના આત્માની સુધારણા કરવી હોય—સમતારૂપી અમૃતનું પાન કરી સ્થાયી સુખ મેળવવું હોય તો તેને કોઇના કોઇપણ જાતના દોષ જોઇ તે દૂર કરવાના પ્રયાસ કરવા રૂપી કરૂણા ભાવના ભાવવાની છે, અને જે પ્રયત્ન કરતાં છતાં પણ હિત થવાનો સંભવ ન હોય તો ઉદાસીનતા—માધ્યસ્થ ભાવનાં ભાવવાની છે. આથી જે મનને વિશ્રાંતિ મળે છે તે ખરે અપૂર્વ છે; અને મનની શાંતિમાં સમતા રહેલી છે.

૩૨.

ભાવનાનો ઉપસંહાર.

આ રીતે ચાર મુખ્ય ભાવનાનું ટુંક સ્વરૂપ કહ્યું, તેની સાથે કહેવાનું કે અનિત્યાદિ જે બારભાવના કહેલી છે તેને પણ ભાવવાના પ્રયત્નો થશે તો તેથી વૈરાગ્ય, અને રાગદ્વેષની નિવૃત્તિ આવશે. મૈત્રી આદિ ચાર ભાવના એ ધર્મધ્યાનની ભાવના છે, તેથી તે ભાવના ભાવવાથી જીવ આર્ત, રૌદ્ર ધ્યાનમાંથી નિરાળો થાય છે. તેથી મન સ્થિરતા પામી સમતાનું ગ્રહણ કરે છે, અને અનિર્વચનીય આનંદનો લ્હાવો લે છે. આની સાથે આર્ત, રૌદ્ર ધ્યાન શું છે તે પણ જોઇ જઇએ કારણકે તેનો ત્યાગ એ સામાયિકનું ચોથું અંગ છે; વળી તેનો ત્યાગ કરવાથી ઉપરની ચાર ધર્મધ્યાનની ભાવનાઓ ભાવી શકાય છે અને તેથીજ સામાયિકનું મુખ્ય અંગ સમતા પ્રાપ્ત થાય છે.

૩૩.

૪. આર્ત રૌદ્રધ્યાનનો ત્યાગ.

જે જાતનાં ધ્યાન છે, એક પ્રશસ્ત ધ્યાન અને બીજું અપ્રશસ્ત ધ્યાન. પ્રશસ્ત ધ્યાનમાં ધર્મધ્યાન અને શુક્લધ્યાનનો સમાવેશ થાય છે, અને અપ્રશસ્તધ્યાન—કુધ્યાનમાં આર્તધ્યાન અને રૌદ્રધ્યાન સમાય છે.

આ અશુભ ધ્યાનનો સંસ્કાર જીવને અનાદિકાળથી અહ્યો આગ્યો છે. અને તે જીવને કાષ્ઠપણ મત્ત વગર એની મેળેજ થાય છે, આ અશુભ ધ્યાનનો અભાવ થયે શુભ ધ્યાન થાય છે.

૩૪.

આર્તધ્યાન. ૪ પ્રકાર.

ઋત એટલે પીડા-દુઃખમાં ઉત્પન્ન થનારું ધ્યાન તે આર્તધ્યાન. આ ધ્યાન જેમ પ્રાણીઓ દિશાઓ ભૂલી જઈ ઉન્મત્તતા પામે છે તે સમાન છે. અને તે અવિદ્યા એટલે મિથ્યા જ્ઞાનની વાસનાને વશ થવાથી ઉત્પન્ન થાય છે. આના ચાર પ્રકાર છે. (૧) અનિષ્ટસંયોગજ (૨) ઇષ્ટવિયોગજ (૩) રોગજનિત (૪) નિદાનજનિત.

(૧) અનિષ્ટસંયોગજ એટલે જીવોને અનિષ્ટ પદાર્થોનો સંયોગ થવાથી ઉત્પન્ન થતું ધ્યાન. અનિષ્ટ પદાર્થો એટલે પોતાને, સગાંને, ધનને, શરીરને નાશ કરનાર નામે અગ્નિ, જળ, વિષ, શસ્ત્ર, સરપ, સિંહ વગેરે જીવો, તથા દુષ્ટ જન, વેરી, રાજા આદિ. આવા પદાર્થોને સાંભળવાથી, જોવાથી, સ્મરણમાં આવવાથી તથા પાસે આવવાથી તેનો સંયોગ થાય છે તેથી મનને ક્લેશ થાય છે.

(૨) ઇષ્ટવિયોગજ એટલે જે ઇષ્ટ પદાર્થના વિયોગથી થાય છે તે. ઇષ્ટ એટલે મનને પ્રિય જેવા કે રાજ્ય, ઐશ્વર્ય, સ્ત્રી, કુટુંબ, મિત્ર, સૌભાગ્ય, ભોગ ઇત્યાદિ પદાર્થો અથવા મનને પ્રીતિ કરનાર સુંદર ઇન્દ્રિયોના વિષયોનો નાશ-વિયોગ થતાં જે પીડા, ભ્રમ, શોક, મોહ ઉત્પન્ન થાય છે તેથી ખેદરૂપ પ્રાપ્ત થતું ધ્યાન. એ પાપનું સ્થાન છે.

(૩) રોગજનિત-વાત, પિત્ત અને કફના પ્રકોપથી થતા રોગની પીડાથી જે વ્યાકુલતા પ્રાપ્ત થાય છે તેથી ઉત્પન્ન થતું ધ્યાન. રોગ જેવા કે કાસ, શ્વાસ-હ્રમ, ભગંદર, જલોદર, કોહ, અતિસાર, જ્વર આદિ. આ ધ્યાન દુખે કરીનેજ નિવારણ થઈ શકે તેમ નથી, રોગથી થતું ધ્યાન દુઃખથી ભરપૂર છે.

(૪) નિદાનજનિત-ભવિષ્ય કાળમાં ભોગની વાંછાથી ઉત્પન્ન થાય તે. હવે પછી મને સંપત્તિ, સ્ત્રી આદિ મનના આનંદરૂપ વસ્તુઓ કેવી મળશે એ પ્રકારના ચિંતવનથી જે ધ્યાન થાય છે તે. આ સંસારનું કારણ છે. વળી જે પોતાના પુણ્યના આચરણથી શ્રી તીર્થંકર અથવા દેવના પદની વાંછા કરે, શત્રુના નાશની ઇચ્છા કરે, અથવા પોતાની પૂજા, પ્રતિષ્ઠા અથવા અન્ય કોઈ લાભની પામના કરે તે નિદાનજનિત આર્તધ્યાન કરે છે.

આવી રીતે આર્તધ્યાનનું સ્વરૂપ ચાર ભેદના વિસ્તારથી દુંકમાં કહ્યું છે. આ ધ્યાન પહેલાં રમણિક લાગે છે, પણ અંતે તો ગુણુકારી બીલકુલ થતું નથી, અને તે કૃષ્ણ, નીલ, કાપોત એવી અચુમ લેસ્યાના બળથી પ્રગટ થાય છે, અને અનાદિકાળથી અપ્રશસ્ત સંસ્કારથી પોતાની મેળેજ જીવોતે થાય છે. આ ધ્યાનનાં ચિન્હ, શેકા, શોક, ભય, પ્રમાદ, કલહ, ચિત્તભ્રમ, ઉદ્ભ્રાંતિ, મનની અસ્થિરતા, વિષયની ઇચ્છા, નિરંતર નિદ્રા આવવી, અંગની જડતા, થાક, મૂર્છા આદિ છે; અને આ આર્ત-ધ્યાનનું ફળ અનંત દુઃખથી ભરપૂર એવી તિર્યચ ગતિ છે, તો તે દૂર કરવા યોગ્ય છે.

૩૫.

રૌદ્રધ્યાન. ૪ પ્રકાર.

રૂદ્ર-કૂર-ભયંકર આશયથી ઉત્પન્ન થનારું ધ્યાન તે રૌદ્ર. આ ચાર પ્રકારનું છે. ૧ હિંસાનંદ, ૨ મૃધાનંદ, ૩ ચૌર્યાનંદ, ૪ વિષયસંરક્ષણાનંદ-પરિચ્છાનંદ.

(૧) હિંસાનંદ—હિંસામાં આનંદ માનવો તે એટલે જીવોના સમૂહને પોતાનાથી અથવા બીજાના દ્વારા મારવાથી, પીડિત કરવાથી, નાશ કરવાથી, ઘાત કરવાથી હર્ષ માનવો તે. આવા પુરૂષો નિરંતર નિર્દય સ્વભાવના, ક્રોધ કષાયથી બળેલા, મદથી ઉદ્ધત, પાપરૂપ બુદ્ધિવાળા, કુશીલી, નાસ્તિક હોય છે. આનાં ચિન્હ હિંસાના હ-

થિયાર નામે શસ્ત્રાદિકનો સંગ્રહ કરવો, કૂર જીવોપર અનુયજ્ઞ કરવો, અને નિર્દયતા આદિ છે.

(૨) મૃષાનંદ—અસત્ય કલ્પનાઓથી મલિન ચિત્ત કરી જે ચેષ્ટા કરવી તે. જગત્માં સત્ય ધર્મના માર્ગને છોડી ઠગાઇનાં શાસ્ત્રો રચી દયા રહિત માર્ગને ચલાવે—અસત્ય ચતુરાઈ વાપરી લોકોને મંત્ર, વ્યંતર એવા ચમત્કાર દેખાડી ધન મેળવે તથા સદ્ધર્મમાર્ગથી પતિત થઈ અસત્ય વચનોથી ભોળા જીવને ભરમાવે તે પુરૂષ મૃષાનંદ રૌદ્ર ધ્યાનથી ભરપૂર સમજવો.

(૩) ચૌર્યાનંદ—ચોરીના કાર્યના ઉપદેશ કરવામાં અધિકતા, ચોરીના કાર્યમાં ચતુરતા, તથા ચોરીના કાર્યમાં તત્પરતા એ સૌમાં આ-ચૌર્યાનંદ ધ્યાન આવે છે.

(૪) પરિગ્રહાનંદ—આરંભસમારંભમાં રૌદ્ર-કૂર ચિત્ત કરી ઉચ્ચ રાખી તેના સંકલ્પની પરંપરા વધારે તેનું નામ પરિગ્રહાનંદ રૌદ્ર ધ્યાન છે.

આ રીતે રૌદ્ર ધ્યાન કલ્પે. તેનાં આંતરિક ચિન્હ ક્રૂરતા-દુષ્ટતા, પશ્પતા, વંચકતા, કઠોરતા, નિર્દયતા આદિ છે. બાહ્ય ચિન્હ લાલ આંખ, વાંકાં ભવાં, ભયાનક આકૃતિ. દેહમાં દંપ, પરસેવો થવો વગેરે છે. આનું કૃણ નરકગતિ છે, માટે તે તજવા યોગ્ય છે.

૩૬.

અપધ્યાનપર ઉપસંહાર.

આર્ત અને રૌદ્ર ધ્યાન અપ્રશસ્ત છે, તેનો ત્યાગ કર્યા વગર અનાદિકાલથી ધર્મ ધ્યાન થયું નથી, અને થશે નહિ, કારણ કે તે ધર્મ-રૂપી વૃક્ષને ક્ષણના અર્ધા ભાગમાં બાળી નાંખનારા છે; માટે તેનો ત્યાગ કરવાથી ધર્મધ્યાન થશે. ધર્મધ્યાનનું સ્વરૂપ મૈત્રિ આદિ ચાર ભાવના છે કે જેનું સ્વરૂપ ઉપર આપણે કહી ગયા છીએ. તે

अथ प्रशममालोक्य विधाय स्ववशं मनः ।

विरज्य कामभोगेषु धर्मध्यानं निरूपय ॥

—જ્ઞાનાર્ણવ.

અર્થ—હે આત્મન! તું પ્રથમ-સમતાનું (મંદકપાયરૂપ વિશુદ્ધ ભાવોનું) અવલંબન કરી, પોતાના મનને વશ કરી કામભોગ આદિ વિપયસેવનાદિકથી વિરક્ત થઇ ધર્મધ્યાનને વિચારપૂર્વક જો.

કારણ કે કહ્યું છે કે:—

સામાદ્યં તુ કાઉં, ગિહકજ્ઞં જોવિ ચિત્તય સદ્દો ।

આત્મરુહોવગઓ, નીરત્થં તસ્સ સામદ્યં ॥

અર્થ—જે મનુષ્ય આર્ત, રૌદ્ર ધ્યાનને વશ પડ્યો થકો સામાયિક કરે, સામાયિકમાં ધર સંબંધી સાવધ કામ ચિત્તવે તેનું સામાયિક નિરર્થક થાય. આ ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે કે જે પ્રાણી આર્ત રૌદ્ર ધ્યાન ન ધ્યાવે તે પ્રાણીનું સામાયિક શુદ્ધ હોય.

૩૭.

ચાર અંગનું અવલંબન.

આ રીતે સામાયિકનાં ચાર અંગ નામે સમતા, સંયમ, શુભ ભાવના (ધર્મધ્યાન), અને આર્તરૌદ્ર ધ્યાનનો ત્યાગ એ કહ્યાં, એ ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાય તેમ છે કે સમતા એ મુખ્ય અવલંબન-આધાર છે, તે લાવવા માટે સંયમ, શુભ ભાવના, અને અપ્રશસ્ત ધ્યાનનો ત્યાગ એ સાધનો છે; માટે આ સાધનોનો સામાયિકમાં હમેશાં અભ્યાસ કરવો જોઈએ અને સામાયિકના કાલમાં તે સાધનોનું અનુકૂળ ચિંતન કરવું જોઈએ; જેમ બને તેમ મનની શીતલતા રાખવી-સાત્વિક ભાવ વધારવો, આત્મિક ઉન્નતિ કરતાં જઈએ તેવું લક્ષ રાખવું, પૌદ્ગલિક ભાવનો ત્યાગ કરવો; ઉત્તમ વિચારોજ ભાવવા અને તે વિચારની શ્રેણી આત્મનિરીક્ષણ થાય તે ઉપર લઈ જવી, અને પરિણામે વ્યવહારમાં રહ્યા છતાં પણ તે વ્યવહાર શુદ્ધ રહેતો જાય એટલુંજ નહિ, પરંતુ દૃષ્ટિ અંતર્મુખ આત્માની પ્રગતિ કરવા પ્રત્યેજ રહેતી જાય.

૩૮.

સામાયિકપ્રશંસા.

હવે ઉપર આપણે નિશ્ચયે સામાયિકનું ભાવથી થોડું થોડું વિવેચન કરી ગયા છીએ, તે ઉપરથી શ્રીમદ્ હરિભદ્રસૂરિના સામાયિક સંબંધે અનુભવસિદ્ધ વાક્યો વિચારીએ. તેઓ પોતાના ૨૯મા અષ્ટકમાં કહે છે કે:—

સામાયિકં ચ મોક્ષાંગં પરં સર્વજ્ઞમાધિતમ્ ।

વાસોચંદનકલ્પાનામુક્તમેતન્મહાત્મનામ્ ॥૧॥

અર્થ—વાંસલા પ્રત્યે ચંદન તુલ્ય એવા મહાત્માઓ માટે સામાયિક ઉત્કૃષ્ટ મોક્ષનું અંગ છે એમ સર્વજ્ઞ પ્રભુએ કહેલું છે.

નિરવધમિદં જ્ઞેયમેકાન્તેનૈવ તત્ત્વતઃ ।

કુશલાશયરૂપત્વાત્સર્વયોગવિશુદ્ધિતઃ ॥૨॥

—સામાયિક કુશલ—ઉત્તમ આશય રૂપ હોવાથી, તથા તેમાં સર્વ યોગ-એટલે સધળા મન, વચન, કાયાના યોગની શુદ્ધિથી પરમાર્થે કરીને એકાંતેજ નિરવધ જાણવું.

સામાયિકવિશુદ્ધાત્મા સર્વથા ધાતિકર્મણઃ ।

ક્ષયાત્કેવલમાપ્નોતિ લોકાલોકપ્રકાશકઃ ॥

—સામાયિકથી વિશુદ્ધ થયેલો આત્મા-પ્રાણી સર્વથા પ્રકારે ધાતી કર્મોના ક્ષયથી લોક અને અલોકને પ્રકાશ કરનાર એવું કેવલજ્ઞાન પામે છે.

૩૯.

સામાયિક મોક્ષનું અંગ છે.

આ કથનનાં કારણ તપાસીએ—

૧. સામાયિકમાં સમતા એ મુખ્ય-પ્રધાન છે. સમતા એ સ્થિરતા છે. સ્થિરતા એજ ચારિત્ર છે અને શુદ્ધ દશામાં રહેતાં તેજ ચારિત્ર મોક્ષ છે; કારણકે શ્રીમદ્ ચરણવિજયજી કહે છે કે—ચારિત્રં સ્થિરતારૂપં, યતઃ સિધ્ધેષ્વપીચ્યતે એટલે ચારિત્ર સ્થિરતારૂપ છે તેથી સિદ્ધાત્માઓમાં તેની અપેક્ષા છે. આ ઉપરથી જણાશે કે સમતા વગર સર્વ ક્રિયા નકામી છે.

સમતા વિષુ ને અનુસરે, ત્રાણી પુણ્યનું કામ;

છાર ઉપર તે લીપણું, અંખર ચિત્રામ.

અને તે સમતા ચારિત્રનો પાયો છે, ચારિત્ર એ મોક્ષનું એક અંગ છે, તેથી સમતા મોક્ષના અંગરૂપે છે અને સામાયિકમાં સમતા પ્રાધાન્યે છે તેથી સામાયિક પણ મોક્ષનું અંગ છે.

૨. સામાયિકને મોક્ષનું અંગ કહેવાનું વિશેષ કારણ એકે તેમાં સર્વ યોગની વિશુદ્ધિ છે. આ વિશુદ્ધિ આપણે ઉપર તપાસી ગયા છીએ.
૩. છેવટનું કારણ તેમાં રહેલ કુશલ આશય હોય છે. કુશલ એટલે શુદ્ધ આશય હોય છે એટલે સામાયિકના શાંત વખતમાં કાઠનું અનિષ્ટ ઇચ્છવું એ હોતુંજ નથી, તેમ સર્વનું શ્રેય થાઓ એવી ભાવના તેમાં રહેલી છે; અને તેની સાથે પોતાના આત્માના સ્વભાવમાં રમણ કરવાની શ્રેણીપર ચઢતાં પોતાના આત્માનું નિરીક્ષણ કરવાનું રહે છે. આત્મનિરીક્ષણ-આત્મવિચારણાથી અશુદ્ધ વ્યવહાર, અશુદ્ધ ઉચ્ચાર, અને અશુદ્ધ વિચાર માટે પશ્ચાત્તાપ થાય છે, તેનો ત્યાગ કરવાની બુદ્ધિ થાય છે, તે બુદ્ધિથી નિશ્ચય થઇ તેનો ત્યાગ કરવાની દૃઢતા થાય છે, તે દૃઢતાથી નિશ્ચય થઇ તેનો ત્યાગ કરવાનું બને છે. આ ત્યાગ કરવા માટે જૈનશાસ્ત્રે શ્રાવકો માટે ચૌદ નિયમ કર્યા છે અને, તેથી આગળ જતાં અઢાર પાપસ્થાનક વર્ણ શ્રાવકના ધર્મ, મુનિના ધર્મ વિગેરે પરિપાલન કરવાનું કહ્યું છે. આથી આત્મવિચારણા સાથે આત્મજગૃતિ પ્રગટે છે. અને તેથી ‘સવી જીવ કરૂં શાસન રસી’ એવી ઉત્તમ મનોભાવના દૃઢ નિશ્ચય રૂપે જગૃત થાય છે. આમ સામાયિકથી કુશલ આશયરૂપ મહાન લાભ થાય છે, અને તે મોક્ષનું સાધન છે. આથી સામાયિક મોક્ષનું અંગ છે.

૪૦.

સામાયિક એકાંતે નિરવધ છે.

જૈનશાસ્ત્ર સ્વાદવાદમય છે એટલે વ્યનો અપેક્ષાએ સત્ય હોય છે, છતાં શ્રીમદ્ હરિભદ્ર સૂરિ જેવા પ્રખર પ્રભાવશાલી અને નિષ્પક્ષ-

સામાયિકનાં આઠ નામ, અને તે પર દષ્ટાંત. ૩૫

પાતી મહર્ષિ કહે છે કે ‘ સર્વજ્ઞ મહારાજે સામાયિકને એકાંતે નિરવધ કહેલ છે’ તો તે કઈ રીતે તે જોઈએ. નિરવધ એટલે પાંપરહિત. હવે સામાયિકમાં પાપ થવાનું કંઈ પણ રહેતું નથી. જો તેમાં લેશ માત્ર પાપ થતું હોય તો તેને એકાંતે નિરવધ કહી શકાય નહિ. પાપ કઈ રીતે થતું નથી ? તો કહેવાનું કે સામાયિકના કાલમાં ચિત્તની શાંતવૃત્તિ રહે છે તેથી નવાં કર્મો બંધાતાં નથી. વળી તે ઉપરાંત વચન, અને કાયાની સ્થિરતા રહે છે. આથી નવ સ્થાન નામે, મન, વચન, અને કાયા એ દરેકવડે કરવું, કરાવવું અને અનુભોદવું એની શુદ્ધિ પાળી શકાય છે. મનની શાંતિ રાખવી એ મુશ્કેલ છે તેથી કદાચ તે પળી ન શકે, તો વચન અને કાયા એ દરેકથી કરવું, કરાવવું અને અનુભોદવું, અને તેથી શુદ્ધિ રાખી શકાય છે. આમ કરી શરૂઆત કરનારો જીવ ધીમે ધીમે આગળ ચડી શુભ-કુશલ આશય રાખી ચિત્તવૃત્તિનો નિરોધ કરી શકે છે, અને તેથી સમતાનો લાભ મેળવી નવાં કર્મો બાંધતો નથી, એટલુંજ નહિ પરંતુ કર્મોની નિર્જરા કરી શકે છે. આથી બેવડો લાભ થાય છે અને તેથીજ સામાયિક એકાંતે નિરવધ કહેલ છે.

આવું સામાયિક પાળવાથી મોક્ષનું સાધન પ્રાપ્ત થાય છે, એટલુંજ નહિ પરંતુ કર્મનો ક્ષય થતાં મોક્ષ પહેલાં થતું કેવલજ્ઞાન કે જે સકલ વ્રાતિ કર્મની સાથે જ્ઞાનાવરણીય કર્મને અપાવતાં પામી શકાય છે તે પણ પ્રાપ્ત થાય છે અને તેથીજ શ્રીમદ્ હરિભદ્રસૂરિએ ઉપર પ્રમાણે કહ્યું છે.

૪૧.

સામાયિકનાં આઠ નામ, અને તે પર દષ્ટાંત.

સામાયિકનાં આઠ નામ છે.

સામાદ્યં સમદ્યં, સમ્મંવાઓ સમાસ સંલેવો ।

અળવજ્ઞં ય પરિણા, પચ્ચલાણેય તે અદ્દા ॥

અર્થ—સામાયિક, સમયિક, સમવાદ, સમાસ, સંક્ષેપ, અનવધ, પરિણા અને પ્રલાખ્યાન એમ આઠ નામ સામાયિકનાં છે. તે દરેકના અર્થ નીચે પ્રમાણે.

૧. સામાયિક—સમતાભાવ રાખવો તે.
૨. સમયિક—મયા એટલે દયાથી સહિત એટલે સર્વ જીવ ઉપર દયા-ભાવ રાખવો તે.
૩. સમવાદ—સમ તે રાગદ્વેષ છાંડીને યથાવસ્થિત વચન બોલવું તે.
૪. સમાસ—થોડાજ અક્ષરમાં તત્ત્વ જાણવું તે.
૫. સંક્ષેપ—થોડાજ અક્ષરમાં કર્મ નાશ થાય એવો દ્વાદશાંગીનો ધણો અર્થ વિચારવો તે.
૬. અનવધ—અવધ-પાપ વગરનું આદરવું તે.
૭. પરિણા—તત્ત્વનું જાણપણું જે સામાયિકમાં હોય તે.
૮. પ્રત્યાખ્યાન—પરિહરેલી-નિષેધ કરેલી વસ્તુનો ત્યાગ કરવો-તે આદરવી નહિ તે.

આ આઠ પર્યાયમાંના દરેક ઉપર એક કથા છે, તે કથા ઉત્તમ દૃષ્ટાંતરૂપે છે તેથી તે જાણવાથી પર્યાયનો ખરો અર્થ સારી રીતે સમજી શકાય. તે કથાઓની ગાથા નીચે પ્રમાણે છે:—

દમદંતે મેઝજ્ઞે કાલય પુત્યા ત્વિલાહપુત્તે ય ।

ધમ્મરુદ્ધ ઇલા તેહ્લી, સામાદ્ય અટ્ટદાહરણા ॥

અર્થ—૧ દમદંત રાજા, ૨ મેતાર્યમુનિ, ૩ કાલક્રત્યાર્ય, ૪ ત્વિલા-તીપુત્ર, ૫ લૌકિકત્યાર પંડિતો, ૬ ધર્મરૂચિ સાધુ, ૭ ઇલાત્તીકુમાર, અને ૮ તેતલીપુત્ર એમ સામાયિક ઉપર આઠ ઉદાહરણ છે.

૪૨.

૧. સમભાવ-સામાયિક ઉપર દૃષ્ટાંત:—

હસ્તિશીર્ષ નામના નગરમાં દમદંત રાજા રાજ્ય કરે છે, ત્યાં એકદા હસ્તિનાપુરના સ્વામી પાંડવકૌરવની સાથે સીમાડાના રાજની મોટી વહવાડ થઈ. આ વખતે દમદંત રાજા જરાસંધ રાજની સેવા કરવા ગયો હતો, તેથી તેની ગેરહાજરીનો લાભ લઈ પાંડવકૌરવે દમદંત રાજાનો દેશ ઉગડ કર્યો. આ વાત સાંભળી દમદંત રાજા મોટું લશ્કર લઈ હસ્તિનાપુર લડવા આવ્યો. મોટો સંગ્રામ થતાં દૈવવશાત્ પાંડવકૌરવ

હારી નાશી ગયા, અને દમદંત રાજા જીત કરી પોતાના દેશમાં આવ્યો. એક વખતે રાજા ગામમાં બેઠો હતો ત્યારે પંચવર્ણી વાદળાનું સ્વરૂપ વિચારતાં મનમાં વૈરાગ્ય થયો કે આ સંસાર પણ પવન વાતો હોય તે સમયના વાદળ સમાન ક્ષણિક-અસાર છે. એથી તુરત પ્રત્યેકયુક્તની પેઠે દીક્ષા લીધી; પછી તે એક ગામથી બીજા ગામ વિહાર કરતા કરતા એક દિવસે હસ્તિનાપુર નગરની બહાર આવી કાયોત્સર્ગ ધ્યાનમાં ઉભા રહ્યા. એટલામાં રાજવાડીમાં જતાં રસ્તામાં પાંડવોએ દમદંત મુનિરાજને કાઉસગમાં ઉભા દીક્ષા. તે વખતે લોકોના મુખથી એ દમદંત રાજા છે એમ જાણીને પાંડવોએ ઘોડા ઉપરથી નીચે ઉતરી શુભભાવે ત્રણ પ્રદક્ષિણા દઈ મુનિશ્રીને વંદન કર્યું, અને ત્યાર પછી તે મુનિનું રાજ્યાવસ્થામાંનું બલ અને અત્યારનું ચારિત્રબદ્ધ જોધને તેમની સ્તુતિ કરી તેઓ રાજવાડીમાં ગયા. પાછળથી કૌરવો આવ્યા. તે વખતે તેમાંના મોટા દુર્યોધને તે મુનિને તિરસ્કારપૂર્વક માઠાં વચન ઉચારીને તેમના સામું એક બીજોરું (ફલ) ફેંક્યું. રાજાનું જોધને સાથે બીજા સૈનિક અને લોકોએ પણ મુનિની સામે લાકડાં પથરા ફેંકીને તે મુનિની ચારે તરફ એક ઓટલા જેવું કરી દીધું. મુનિનું શરીર ઢંકાઈ ગયું. પાંડવો રાજવાડીમાંથી પાછા ફરતાં જુએ છે તો મુનિ ઢંકાઈ જવાથી દેખાયા નહિ એટલે લોકોને પૂછવા લાગ્યા કે ‘અહિંથી મુનિ ક્યાં જતા રહ્યા?’ લોકોએ કૌરવોની દુશ્વેષ કહી સંભળાવી, ત્યારે પાંડવોએ તુરત સેવકોને કહી લાકડાં પથરા વગેરે કઢાવી નંખાવી મુનિરાજને બહારકાઠી નમસ્કાર કર્યા, અને પછી પોતાને સ્થાનકે ગયા. મુનિરાજને પાંડવો તરફથી માન મળ્યું અને કૌરવો તરફથી અપમાન મળ્યું તોપણ ઉક્ત મુનિશ્રીએ અને ઉપર સમપરિણામ રાખ્યો.

૪૩.

૨. સમયિક-સામયિક-હયાલાવ ઉપર દષ્ટાંત:—

શ્રાવસ્તિ નગરીમાં યજ્ઞદત્ત નામે બ્રાહ્મણ વસતો હતો. તેણે વૈરાગ્યથી દીક્ષા લીધી, પણ દીક્ષા પાળ્યા સુધી કુલના મઠનો ત્યાગ કરી

શરૂઓ નહિ, મરણ પામી દેવતા થયો, અને ત્યાંથી ચ્યવી રાજગૃહી નગરીમાં કુલમદના યોગથી ચાંડાલના કુલમાં આવી ઉપન્ન્યો. જ્યારે તે ચાંડાલણી થકી જન્મ્યો, ત્યારે તેજ નગરીમાં ધનદત્ત શેઠની સ્ત્રીને છોકરાં આવતાં તે મરેલાં આવતાં તેથી પોતાને સંતાન ન હોવાથી ગુમપણે ચાંડાલણીએ આવી દ્રવ્ય લઈ પોતાનો પુત્ર આપ્યો તે શેઠે લઈ લીધો. પછી તે છોકરો અનુક્રમે શેઠને ઘેર મોટો થયો અને નામ મેતાર્ય પાડ્યું. જીવાન થતાં વાણીઆની આઠ કન્યા અને શ્રેણિક રાજની એક કન્યા પરણ્યો. બાર વરસ સુધી દેવતા જેવાં સુખ ભોગવી દેવતાના વચનથી પ્રતિબોધ પામી શ્રી મહાવીર સ્વામી પાસે દીક્ષા લીધી. પછી ધણા દેશમાં વિહાર કરતાં એક દિવસ રાજગૃહ નગરમાં સોનીને ઘેર આહાર લેવા આવ્યો. તે ઘરમાં સોનીએ શ્રેણિક રાજને માટે દેવપૂજા સાર એકસો આઠ સોનાના ચવ ધડીને મૂક્યા હતા, તેને તેટલામાં કૈંચ પક્ષી આવી દાણાની બ્રાંતિમાં ખાઈને ભોંત ઉપર જઈને બેઠો. સોની પણ સાધુને શુદ્ધ આહાર આપી ઘરથી બહાર આવ્યો, અને જ્યાં પાછો ઘરમાં જઈ જીવે છે તો ત્યાં સોનાનો એક પણ ચવ દીઠો નહિ. ત્યારે તેણે સાધુને ચોર જાણી સોનીએ પૂછ્યું ‘ અહીં જવ પડ્યા હતા તે કોણ લઈ ગયું ? ’ ત્યારે સાધુએ વિચાર્યું કે ‘ કૈંચ પક્ષીએ ખાધા છે એવું જો હું એને કહીશ તો એ મારા વચનથી તે પક્ષીને મારી નાંખશે ’ તેથી પોતે મૌન રહ્યા. સોનીને ક્રોધ ચડ્યો, અને લીલી વાઘરથી મુનિનું માથું બાંધી તેને તડકે ઉભો રાખ્યો. આની વેદનાથી મુનિની આંખો નીકળી પડી, તેથી ધણીજ વેદના થઈ, પણ મનમાં લેશમાત્ર દ્વેષભાવ આણ્યો નહિ. શુકલ ધ્યાને ચઢતાં અંતકૃત કેવલી થઈ મોક્ષે ગયા. આ રીતે પ્રાણાંત કષ્ટ પડે, તોપણ મનમાં જીવ દયાજ ધારે, પણ શરીરની કોઈપણ દરકાર ન કરે એ સમયિક સામાયિક.

૪૪.

૩. સમવાદ-સામાયિક ઉપર દષ્ટાંત કથા.

તુરમણિ નામની નગરીમાં કુંભ નામે રાજા હતા, તેને દત્ત

નામનો પુરોહિત હતો તે કાલિકાચાર્યનો બાણેજ હતો. તે દત્ત પુરોહિતે પોતાના સ્વામી કુંભ રાજને બલથી બાંધી બંધીખાને નાંખ્યો, અને પોતે રાજ્ય ભોગવવા લાગ્યો. અનુક્રમે આજ નગરીમાં કાલિકાચાર્ય આવી ચોમાસું રહ્યા, તે વખતે દત્તપુરોહિત પોતાની માતાની પ્રેરણાથી ઉન્નતપણાએ આચાર્યને વાંદવા ગયો. ત્યાં જઈ ધર્મની ધર્મી અને ક્રોધથી ગુરૂને પૂછ્યું કે ‘હે મહારાજ ! યશ કરવાથી શું ફલ થાય ? તે કહો.’ તે વખતે ગુરૂએ ધૈર્ય રાખી કહ્યું કે ‘યશનું ફલ તો હિંસા છે, અને હિંસાનું ફલ નરકપદવી છે.’ દત્ત બોલ્યો ‘હે મહારાજ ! એની સાખીતી કઈ રીતે માલૂમ પડે ?’ ગુરૂએ ઉત્તર આપ્યો કે ‘આજથી સાતમે દિવસે તુજને કુતરા ખારો, અને તું લોહાની કુંબી-પાકમાં પડીશ.’ દત્તે ફરી પૂછ્યું કે ‘મહારાજ ! તે કેમ મનાય ?’ ગુરૂએ કહ્યું ‘વળી અકરમાત્ તારા મુખમાં વિષ્ટા પડશે. અને આ મારી કાંધેલી વાત ખરી થાય તો તું સમજજે કે નરક જવાની વાત પણ ખરી છે.’ આ સાંભળી ક્રોધ ચડાવી દત્તે ગુરૂને પૂછ્યું કે ‘હે મહારાજ ! તમે કેવી રીતે મરશો ? અને મરીને ક્યાં જશો ?’ ગુરૂએ કહ્યું ‘હું સમાધિમરણ પામી દેવલોકમાં જઈશ.’ આ સાંભળી દત્ત હુંકારો કરતો ચક્રો આચાર્યની પાસે સિપાઇઓની ચોકી મૂકીને પોતે ઘેર જઈ અંતઃપુરમાં જાનો બરાઈ બેઠો. પછી મતિના બ્રમથી સાવમા દિવસને આઠમે દિવસ ગણતો વિચારે છે કે સાત દિવસ ગુરૂના કહેવા પ્રમાણે પૂરા થયા, અને મને કાંઈ ન થયું; માટે હું આચાર્યના પ્રાણુ લઈ મન શાંત કરીશ.’ આમ વિચારી ઘરથી બાહર નીકળ્યો; તેવામાં એક માલીએ તો નગરીમાં પેસતાં કાર્મકુલતાથી પેટના રોમથી પીડાતો ચક્રો રાજમાર્ગમાંજ લઘુનીતિ વડીનીતિ કરી ઉપર ફૂલ ઢાંકી દીધા. આ રાજમાર્ગે દત્તપુરોહિતે પણ ચાલવા માંડ્યું, એવામાં દત્તના ઘોડાનો પગ તે માલીની વિષ્ટા ઉપર પડ્યો, તેથી વિષ્ટા ઉછળતાં દત્તના મુખમાં પડી. તે વિષ્ટાના સ્વાદથી અચાર્યના વચન ઉપર ચમત્કાર પામતો ‘આજે સાતમે દિવસજ છે કે શું ! ! !’ એવું

૪૦ સમાસ-સામાયિક ઉપર ચિલાતીપુત્રનું દૃષ્ટાંત.

સમજીને પોતે પાછો ઘોડો અંતઃપુર તરફ વાળ્યો. આટલામાં તેના અત્યંત દુરાચારથી ખેદ પામેલા એવા જે પ્રથમના મહેતા મુસુદી હતા તેણે જઈ કુંભ રાજાને બંદીખાનામાંથી બાહર કાઢીને રાજગાદી ઉપર બેસાડ્યો, અને દત્તપુરોહિતને છલથી બાંધી લઈ કુંભ રાજાને સોંપી આપ્યો. રાજાએ તેને કુંભીમાં ધાલી તેની નીચે અગ્નિ સજામાવી પછી કુતરાને મોકલી તેની કદરૂપના કરાવી. આવી રીતે દત્ત મરણ પામીને નરકે ગયો. કુંભ રાજાએ આચાર્યને ઘણું સન્માન દીધું, અને નગરમાં લોક પ્રશંસા કરવા લાગ્યા. આ રીતે સત્યવચન ઉપર કાલિકાચાર્યનો દૃષ્ટાંત મનનીય છે.

૪૫.

૪. સમાસ-સામાયિક ઉપર ચિલાતીપુત્રનું દૃષ્ટાંત.

રાજગૃહી નગરીમાં ધનદત્ત નામે વ્યવહારી (વાણીજી) વસતો હતો, તેને ચાર પુત્ર અને પાંચમી મુસમા નામની પુત્રી હતી. તેને ઘેર ચિલાતીપુત્ર નામે દાસ (નોકર) હતો તે નિત્ય મુસમા પુત્રીને રમાડતો. એમ કરતાં એક દિવસ મુસમા કન્યાની સાથે તે દાસને દુરાચાર કરતો દેખીને શેઠે તેને ધરની બહાર કાઢી મૂક્યો. ચિલાતી-પુત્ર જામને એક ચોરની પત્ની (પત્ની) ને વિષે રહ્યો. ત્યાં તે પાંચસો ચોરનો સ્વામી થયો. એક દિવસ ધણા ચોરોની સાથે લઇને ચિલાતી-પુત્ર રાજગૃહી નગરીમાં આવી ધનદત્ત શેઠના ધરમાં ચોરી કરવા પેહો અને મુસમા કન્યાનું તથા ધણા ધનનું હરણ કરી બહાર નીકળ્યો. શેઠને ખબર પડતાં પોતે ચાર પુત્રને લઇને તેની પાછળ દોડ્યો, અને નગરનો કોટવાલ પણ દોડતો દોડતો ખાછળ ગયો. આગળ ચાલતાં માર્ગ કાપતાં શેઠ નજીક પહોંચ્યો કે તે ચોરે ડરથી મુસમા કન્યાનું માથું તલવારથી કાપી નાંખીને તેના ધડને અગ્નિમાં નાંખી દીધું. શેઠ ચિલાતીપુત્રનું આવું બચંકર કામ તથા રૂપ જોઇને પાછો ફર્યો. હવે ચિલાતીપુત્ર એક હાથમાં માથું, અને બીજા હાથમાં લોહીથી ખરડાયેલ તલવાર લઇને બચંકરરૂપે પર્વત ઉપર ચઢી ગયો ત્યાં માર્ગમાં

મુનિરાજને કાયોત્સર્ગ ધ્યાનમાં ઉભા જોઇને ચિલાતીપુત્ર બોલ્યો ‘અરે મુંડ ! તું મને ધર્મ કહે નહિતો હું આ ખડ્ગથી તારૂં પથ્થુ માથું કાપી નાંખીશ !’ આ સાંભળી મુનિરાજ પથ્થુ તેનું તેવું સ્વરૂપ જોઈ ‘નમો અરિહંતાયું’ એ પદ કહી આકાશમાં ઉડ્યા, અને ઉડતાં ઉડતાં કહેતા ગયા કે ‘૧. ઉપશમ એટલે ઉદય પામેલા ક્રોધનું ઉપશમન, ૨. વિવેક એટલે સત્ અને અસત્ વસ્તુનું વિવેચન-બેદ, અને ૩. સંવર એટલે રૂડે પ્રકારે કર્મના આસ્રવનું નિવારણ કરવું એ ત્રણ પદમય ધર્મ છે.’ આ સાંભળી ચિલાતીપુત્ર એ ત્રણ પદનો અર્થ વિચારવા લાગ્યો. વિચારતાં વિચારતાં તેમાંનો એક ગુણ પથ્થુ પોતાના આત્મામાં જોયો નહીં; તે વખતે કન્યાનું મસ્તક તથા ખડ્ગને વેગળાં મૂકી સમ પરિણામ આદરીને ઉડી ગયેલા મુનિરાજના જ્યાં પગલાં હતાં ત્યાં પોતાના પગ મૂકીને કાઉસગ્ગ ધ્યાને ઉભો રહ્યો. ત્યાં લોહીની ગંધથી કાઠીઓ તથા ધીમેલો આવી તેને કરડવા લાગી, અને સર્વ શરીર ચાણણી માફક કરી નાખ્યું તોપણ સમતાપરિણામ ચાલુજ રાખ્યો. ત્રીજો દિવસે કાલ કરીને દેવલોક ગયો. આવી રીતે થોડા અક્ષરમાં ધણું તત્ત્વ જાણવું એવા સમાસ-સામાયિક ઉપર ચિલાતીપુત્રનું દષ્ટાંત કહ્યું.

૪૬.

૫. સંક્ષેપ-સામાયિકપર દષ્ટાંત.

વસંતપુરમાં જિતશત્રુ રાજા હતો તેને એક દિવસ શાસ્ત્ર સાંભળવાની ઇચ્છા થઈ. ચાર પંડિતોને બોલાવી શાસ્ત્ર સંભળાવવાનું કહ્યું. પંડિતોએ કહ્યું ‘ઠીક છે, શાસ્ત્ર અમારી પાસે હાજર છે.’ રાજાએ કહ્યું ‘તમારી પાસે કેટલુંક શાસ્ત્ર છે ?’ ત્યારે પંડિતોએ કહ્યું કે ‘અમારી પાસે ચાર લાખ ગ્રંથ છે.’ રાજાએ કહ્યું ‘એટલું બધું શાસ્ત્ર સાંભળવાની મને કુરસદ નથી’ ત્યારે ચારે પંડિતોએ સારભૂત માત્ર એક શ્લોક બનાવીને રાજાને કહ્યો તે આ પ્રમાણે:—

जीर्णभोजनमात्रेयः, कपिलः प्राणिनां दयाम् ।

बृहस्पतिरविश्वासम्, पंचालः क्षीषु मार्दवम् ॥

૪૨ અનવધ-સામાયિકપર ધર્મરૂચિનું દૃષ્ટાંત.

અર્થ—અમે આરમાનો આત્રેય એમ કહે છે કે ‘જીર્ણ બોજન કરવું એટલે પ્રથમનો કરેલો આહાર જીર્ણ થાય-પચી જાય ત્યાર પછી બીજો આહાર કરવો એ વૈધક ગ્રંથનો અભિપ્રાય છે.’ કપિલ એમ કહે છે કે ‘સર્વ જીવની ઉપર દયા રાખવી-એ ધર્મશાસ્ત્રનો પરમાર્થ છે’ બૃહસ્પતિ એમ કહે છે કે ‘કોઈનો વિશ્વાસ રાખવો નહિ-એ ન્યાયશાસ્ત્રનો સાર છે.’ અને પૃથ્વી એમ કહે છે કે ‘સ્ત્રી જાતિ ઉપર કોમલ સ્વભાવ રાખવો પણ સ્ત્રીનો અંત લેવો નહિ-એ કામ-શાસ્ત્રનું રહસ્ય છે.’

આમ લૌકિકાચાર પંડિતોના દૃષ્ટાંતથી અક્ષર થોડા, અને તેમાં રહસ્ય ધણું સમજાય એવી રીતે દ્વાદશાંગીનું સારરૂપ જાણવું તે સંક્ષેપ-સામાયિક.

૪૭.

૬. અનવધ-સામાયિકપર ધર્મરૂચિનું દૃષ્ટાંત.

એક સમયે ધર્મઘોષ આચાર્યના શિષ્ય ધર્મરૂચિ નામે સાધુ માસ-ક્ષમણના પારણે નગરમાં આહાર અર્થે ફરતા ફરતા રોહિણી નામે બ્રાહ્મણીને ઘેર આવ્યા. ત્યારે રોહિણીએ કડવી તુંબડીનું શાક કર્યું હતું, તેને વિષ સમાન જાણીને ધર્મના દ્વેષથી સાધુને વહોરાવી દીધું. સાધુ સ્વસ્થાનકે લઈ આવી ગુરને બતાવ્યું. ગુરુએ પણ વિષપ્રાય જાણી સાધુને કહ્યું કે ‘‘ એ આહાર નિરવધ સ્થાને પરકંતી-મૂકી આવો.’’ ત્યારે ધર્મરૂચિ સાધુ પણ નિરવધ સ્થાને જઈને પાત્ર ધરતી પર મૂક્યું. તે મૂકતાંજ તેમાંથી છાંટો બહાર નીકળ્યો. તેની પર કીડીઓ વળગી અને મરણ પામી. આ જાણી પાપથી ખીતા સર્વ જીવ યોનીને સાથે ખમાવી ત્યાંજ બેસી પોતાના શરીરને સાથી નિરવધ સ્થાન ગણી તેણે કડવી તુંબડીના શાકનું બોજન કર્યું, એટલે તરતજ તેનું વિષ શરીરમાં પસર્યું. તેથી સમાધિમરણ પામી દેવતાપણે ઉપન્યા. આ રીતે નિષ્પાપ-નિરવધ આચરણ રૂપ અનવધ-સામાયિક.

૪૮.

૭. પરિજ્ઞા-સામાયિકપર ઇલાપુત્રનું દૃષ્ટાંત.

ઇલાવર્ધન નગરમાં ધનદત્ત નામનો શેઠ વસતો હતો, તેને ધનવતી નામની સ્ત્રી હતી. બંનેને ઇલાદેવીની સેવા કરતાં એક પુત્ર થયો તેપરથી ઇલા (ઇલાચી) પુત્ર તેનું નામ પાડ્યું. એક દિવસ તે નગરમાં નાટકીયા રમવા આવ્યા, તેના ટોળામાં એક નટવાની પુત્રી મહારત્નરૂપવાન હતી, તેને જોઇને પૂર્વભવના રત્નેહથી તેની ઉપર ઇલાપુત્ર મોહ પામ્યો. પછી તત્કાલ પોતાને ઘેર આવી તે પોતાના પિતાને કહેવા લાગ્યો કે 'હે પિતાજી ! મને નાટકીઆની પુત્રી પરણાવો, નહિતો હું મરણ પામીશ પણ બીજી કન્યાને નહિ પરણું.' પિતાએ કહ્યું 'હે પુત્ર ! એ નીચ જાતિ છે, અમે તને ઉત્તમ રૂપવંત વ્યવહારીયાની કન્યા પરણાવીશું.' આમ ધણું સમજવતાં છતાં પુત્ર કોઈ રીતે માન્યો નહિ તેથી શેઠે નટ પાસે જઈ તેની પુત્રીનું માગું કર્યું. નટે કહ્યું 'અમારી નાયવાની કળા શીખી તેમાંથી દ્રવ્ય એકઠું કરી અમારી નાતને જે પોષે તેને અમે અમારી બેટી પરણાવીએ !' આ વાત પિતાએ ઇલાપુત્રને કહેતાં તે પુત્રે અંગીકાર કરી. હઠથી ધરમાંથી નીકળી નટોની સાથે જઈ નટ બની સર્વ કળા શીખી હુશિયાર થયો. પછી કેટલેએક કાળે નટવા સાથે એનાતટ નગરમાં ગયો. ત્યાંના રાજાને પોતાની કળા દેખાડવા સારૂ વાંસ ઉપર ચઢી અનેક તરેહની રમત રમવા લાગ્યો, જ્યારે નીચે નાટકીઆની પુત્રી વાંસની પાછળ ઉભી ગીત ગાતી ગાતી ઢોલ વગાડતી જાય છે. આટલામાં રાજા પણ નટની પુત્રીનું રૂપ દેખી મોહ પામ્યો મનમાં વિચારે છે કે 'આ નટવો વાંસ ઉપરથી જે નીચે પડી મરણ પામે તો આ નટવીને હું મારા અંતઃપુરમાં લઈ જઈશ.' હવે ઇલાપુત્રે વાંસ ઉપરથી ઉતરીને રાજાને સલામ કરી દાન માગવા માંડ્યું. ત્યારે રાજાએ કહ્યું કે 'તાં નાટક બસબર મેં જોયું નહિ, માટે તું ફરીથી વાંસ ઉપર ચડ.' એમ ત્રણવાર તેને નાટક કરવા સજાએ વાંસપર ચડાવ્યો. એવા અવસરમાં એક મુનિરાજે આહારને વાસ્તે કોઈ એક

૪૪ પ્રત્યાખ્યાન-સામાયિકપર તેતલીપુત્રનું દૃષ્ટાંત.

ભાગ્યવંત શેઠને ઘેર આવી ધર્મલાભ દીધો; ત્યારે તે શેઠની સ્ત્રી રંભા સરખી સર્વ સજ્જગારથી શોભિત થઇ ઉઠીને રૂઢા ભાવથી સાધુને વંદના કરી મોઢકનો થાલ ભરી બહારાવે છે, અને સાધુ પણ નીચી દૃષ્ટિ રાખી આહાર બહારે છે, પરંતુ તે સ્ત્રીની રૂઢામે લેશ માત્ર નજર કરતા નથી. આવું મહામુનિરાજનું સર્વ સ્વરૂપ વાંસ ઉપર ચડેલા ઇલાપુત્રે જોયું. ત્યારે પોતે મનમાં વિચારવા લાગ્યો કે ‘અહો ! હું મોહજનનમાં પડ્યો, પણ મારો તો એકે અર્થ સર્વો નહિ.’ આમ વૈરાગ્ય આણી અનિત્ય-ભાવના ભાવતો ધાતિકર્મનો ક્ષય કરી કેવલજ્ઞાન પામ્યો. આ વખતે દેવતાએ કેવલ મહોત્સવ કર્યો. વાંસની લાકડીનું સિંહાસન બની ગયું. આવું દિવ્ય સિંહાસન જોઇ રાજાદિક નટવા નટવી સર્વ પ્રતિબોધ પામ્યા. આ રીતે પરિજ્ઞા-સામાયિકપર ઇલાપુત્રનું દૃષ્ટાંત.

૪૯.

૮. પ્રત્યાખ્યાન-સામાયિકપર તેતલીપુત્રનું દૃષ્ટાંત.

તેતલીપુત્ર નગરમાં કનકકેતુ નામે રાજા હતો. તે રાજ્યના લોભથી પોતાને જોડેલા પુત્ર આવે તે મારી નાંખતો. આ રાજાને તેતલીપુત્ર નામે મહેતો હતો, તેને પોટિલા નામે ઘણી પ્રિય સ્ત્રી હતી. એકદા પોતાની પોટિલા સ્ત્રીને અણુમાનેતી કરી, તેથી તેને બોલાવે ચલાવે નહિ. એક દિવસે તેને ઘેર કોઇ સાધ્વી આહારને અર્થે આવી; ત્યારે તે સ્ત્રીએ કહ્યું કે ‘હે સાધ્વીજી ! મારા ભરથારને વશ કરવાનો ઉપાય બતાવો.’ સાધ્વીએ કહ્યું ‘ધર્મ સેવન કરો, જેથી તમારા મનોરથ ફળશે.’ પોટિલાએ સંસારથી વિરક્ત થઇ વૈરાગ્ય પામી પોતાના સ્વામિ પાસે દીક્ષા લેવાની આજ્ઞા માંગી; ત્યારે તેણીને મહેતાએ કહ્યું કે ‘તું સાધુપણું પાળી દેવતાની ગતિ પામી, જો મને પ્રતિબોધ દેવા આવે, તો હું દીક્ષા લેવાની તને આજ્ઞા આપું.’ તે પોટિલાએ કબૂલ કરી દીક્ષા લઇ પંચ મહાવ્રત આદર્યા. એવી રીતે શુદ્ધ મનથી ચારિત્ર પાલી સમાધિથી કાલ પામી દેવતાપણે ઉપની. હવે મહેતાએ રાજાની રાણી સાથે મળીને રાજાનો એક પુત્ર જન્મયકીજ છાનો રાખ્યો, અને તેને

પોતાને ઘેર મોટા કરી સર્વ કળા શીખવી હુસિયાર કર્યો. આમ કરતાં કેટલેક દિવસે તે કનકકેતુ રાજા મરણ પામ્યો, તે વખતે મહેતાએ કનકધ્વજ કુમારને રાજગાદીએ બેસાડ્યો, અને રાજકાજ સર્વ પોતાના હાથમાં લીધું. અહીં રાજકાજમાં મગ્ન થયો થકો તે મહેતો ધર્મ કરવાની વાત ભૂલી ગયો. તે અવસરે પોટિલાનો જીવ જે દેવપણે ઉપન્યો છે, તેણે મહેતાનું એવું સ્વરૂપ જોઈને પ્રતિજ્ઞાવા સાથે રાજદિક સર્વ લોકનું મન મહેતા ઉપરથી ઉતારી નાંખ્યું ! પ્રભાતે મહેતો રાજની સભામાં ગયો, રાજાને સલામ કરી ત્યારે રાજાએ મોઢું આડું ફેરવ્યું; તેથી સભા માંહે કોઈએ પણ મહેતાને બોલાવ્યો નહિ, તે જોઈ મહેતે જાણ્યું જે આજ મારી ઉપર રાજા રીસાયો છે. પછી પોતાને ઘેર આવીને મરવાના અનેક ઉપાય કરવા માંડ્યા, પણ દેવતાએ સર્વ નિષ્ફળ કરી નાંખ્યા, ત્યારે તે મનમાં વિલખો થયો. તે વખતે દેવતા પ્રગટ થઈને પ્રધાનને કહેવા લાગ્યો કે ‘ અરે મહેતા ! સંસારનું સ્વરૂપ એવું છે, કોઈ કોઈનું નથી. સૌ કોઈ સ્વાર્થનાં સગાં છે. ’ ઇત્યાદિ દેવતાનાં વચન સાંભળી પ્રધાન પ્રતિજ્ઞા પામ્યો. દેવતા પોતાને સ્થાનકે ગયો. મહેતાએ પણ સંસાર અસાર જાણી સર્વ ઋદ્ધિ છાંડીને દીક્ષા લીધી. સાંતુષ્ય પાળતાં દુષ્કર તપ કરી સર્વ પાપ ટાળી કેવળ-જ્ઞાન પામ્યો. આ રીતે પ્રત્યાખ્યાન એટલે પરિહરવા યોગ્ય વસ્તુનો ત્યાગ કરવારૂપ સામાયિકનું દર્શાવ.

૫૦.

સામાયિકના પ્રકાર.

સામાયિકના ચાર ભેદ છે. તે નીચે પ્રમાણે.

૧. શ્રુત સામાયિક—‘ હું આટલો અમુક પાઠ ભણી સંપૂર્ણ મુખપાઠ કરીને ઉડીશ ’ એવો નિયમ કરી બેસવું તે.
૨. સમ્યક્ત્વ સામાયિક—શુદ્ધ સમકીર્ત પાળવું તે.
૩. દેશવિરતિ સામાયિક—જે ઘડી પ્રમાણ સામાયિક કરવી તે.

૪. સર્વવિરતિ સામાયિક—આ સાધુ મુનિરાજ નિરંતર સર્વથા પાળે છે તે. આને આરિત્ર સામાયિક કહે છે.

વળી સામાયિકના બે ભેદ પાડી શકાય—૧ દ્રવ્યસામાયિક ૨. ભાવસામાયિક. ભાવસામાયિક એટલે આત્માનું સદા સર્વથા સમતાભાવને વિષે રહેવું તે. આ સામાયિક સર્વથા તો તેરમે ગુણુરથાનકે વર્તતા જીવનમુક્ત કેવલી વિષે થટે. જૈન પરિમાપામાં જોને ‘યથા-પ્ર્યાત ચરિત્ર’ એ નામથી ઓળખવામાં આવે છે તે સંપૂર્ણ ભાવ-સામાયિક. આ પ્રાપ્ત કરવાનું પ્રખળ સાધન દ્રવ્યસામાયિક છે. દ્રવ્ય-સામાયિકમાં નીચે પ્રમાણેની પ્રચલિત વિધિનો, તેમજ મોટા પુરૂષોના આ સંબંધે આત્માર્થ પ્રવર્તનનો સમાવેશ થાય છે. દ્રવ્યસામાયિકની પ્રચલિત વિધિ પરમાર્થથી તપાસતાં—વિચારતાં તે પરમકલ્યાણનું નિમિત્ત થાય છે એવી પ્રતીતિ થશે. ભાવસામાયિકમાં જે સર્વથા સમતાભાવ રાખવાનો છે તે સમતાભાવનું સ્વરૂપ, અને તે કેવી રીતે થઈ શકે તે આપણે આગળ કહી ગયા છીએ. હવે દ્રવ્યસામાયિકની વિધિ અને તેનો પરમાર્થ તપાસીએ.

૫૧.

વિનય.

પ્રથમતો હમેશા રમરણમાં રાખવાનું છે કે ‘વિનય મુલો ધમ્મો’ એટલે વિનય એ ધર્મનું મૂળ છે; ધર્મ પામવા અર્થે ગુરૂના વિનયની મોટી જરૂર છે. કોઈ પણ કાર્યની સિદ્ધિ ગુરૂગમ વગર થતી નથી એ આપણે વ્યવહારમાં જોઈએ છીએ, ત્યારે સામાયિક જેવી પરમાર્થને પ્રકટ કરનાર બાબતમાં તો ગુરૂની પૂરી આવશ્યકતા રહે એમાં નવાઈ શું ? માટે આત્માને સમતાનો પરમ લાભ આપનાર એવા સામાયિકરૂપ ખવિત્ર શિક્ષાવ્રતનો જેણે ઉપદેશ કર્યો છે, જે એ સામાયિકમાં નિરંતર રહેલા છે એવા મહાત્મા ગુરૂની નિશ્રાએ તેના આલંબન તળે તેમના પ્રત્યે વિનયભાવ, બહુમાન, આદર, સહિત સામાયિક કર્તવ્ય છે. તેથી સદ્ગુરૂ સમીપે, અતિ દૂર નહિ, તેમ અતિ પાસે નહિ એમ ખેસવું.

આથી વિશેષરૂપે શાસ્ત્રકારોએ સદ્ગુરુ અથવા તેમની સ્થાપનાને સામાયિક લેતી વખતે તેમાં બધા મળી પ્રણિપાત-વંદનના “ ઇચ્છામિ ખમાસમણુ ” ના પાઠનો ઉચ્ચાર કરી આહવાર વંદન કરવાનાં કહ્યાં છે. તે આઠ ક્યારે ક્યારે કરવાનાં, તે “ ઇચ્છામિ ખમાસમણુ ” ના સૂત્રના સંબંધમાં બોલતાં આગળ જોઈશું.

પર.

સદ્ગુરુમહિમા.

જે જે કારણો આત્મહિતનાં છે તે તે સદ્ગુરુના શ્રીમુખથી વિધિ-પૂર્વક ધારવામાં, વિચારવામાં આવે, તો તે પરમકલ્યાણનાં કારણ થાય છે. તેમજ શાસ્ત્રને પોતાની મેળે વાંચવાથી જેટલું રહસ્ય મેળવી શકાય છે, તેથી અનંતગણું વધારે રહસ્ય જેણે શાસ્ત્રાર્થ વિચારી અનુભવ્યા છે, એવા સદ્ગુરુ ગીતાર્થના આશ્રયે પ્રાપ્ત થાય છે. દરેક પ્રકારનાં જ્ઞાન મેળવવા માટે ગુરુગમની જરૂર છે, તો પછી સામાયિક જેવા અદ્ભુત કલ્યાણકારી સાધન માટે તેની પ્રબલ જરૂર રહે એમાં પ્રશ્નવું શું ? શાસ્ત્રના શાસ્ત્ર લલે મુખપાઠે થાય પણ તેનું રહસ્ય પામવું તો જે રહસ્ય પામ્યા હોય તેના હાથથીજ બને.

સામાયિકનાં સૂત્રોના સંબંધે પણ જેટલો લક્ષ તેના પઠનપાઠન પર રાખવામાં આવે, તેટલો બલકે તેથી પણ વધારે લક્ષ તેના અંદરના ઉચ્ચ આશય પામવા, તેનાં મનન અને નિદિધ્યાસન પર રાખવો એ પરમ ઉપકારક છે; તોપણ જેમાં ભગવાનનાં શ્રીમુખમાંથી વરસેલાં વચન-અમૃતનાં બિંદુ રહેલાં છે એવાં તે પવિત્ર સૂત્રોના શુદ્ધ ઉચ્ચારથી જીમને પવિત્ર કરવી તે પણ કલ્યાણકારક છે, અને તે પરંપરાએ પરમ સિદ્ધિમાં પરિણમે છે. માટે એધે પણ સામાયિકના સૂત્રપાઠો શુદ્ધ બણવા, તે મુજબ સામાયિક કરવું, તે સમજવાની ઇચ્છા રાખવી, ઇચ્છા સાથે સમજવાનો પ્રયાસ કરવો, અભ્યાસ પાડવો-આમ કરતાં કરતાં પણ રહસ્ય સમજશે, અથવા રહસ્ય સમજવાનાં કારણો મળી આવશે. વળી અક્ષરો અમુક અમુકની સાથે બોલવાથી અમુક શક્તિ ઉત્પન્ન કરે છે;

તેથી અક્ષરમાં શક્તિ રહેલ છે. મંત્રના બળથી સાપ, વીંછી આદિના ઝેર ઉતારી શકાય છે, તેથી સામાયિકનાં પવિત્ર સૂત્રો તેના ઉચ્ચારથી વિશેષ અસરકારક અને લાભપ્રદ થઈ શકે છે.

આ ઉપરથી કહેવાનું તાત્પર્ય એ કે દરેક આત્માર્થીએ સામાયિક અવશ્ય કરવું, બનતાં લગણુ યથાવિધિ કરવું અને તેમ કરવા છતાં પણ પૂર્ણુ વિધિપૂર્વક થઇ ન શકે તો તેથી તેનો ત્યાગ ન કરવો, કારણ કે જે કરતો હશે તે હમણાં નહિ તો પછી પણ સમજી શકશે; અને જે નહિ કરતો હોય તેને તે ભવિષ્યમાં સમજવાનું કારણ પણ ક્યાંથી મળશે?—આમ ગણી સામાયિક કરવું, અને તેની સાથે હમેશાં લક્ષ અને ધનછા, સામાયિકની વિધિ ગુરૂમંથી જાણવા, સમજવા, અને સમજી તે મુજબ વર્તવાનાં રાખવાં.

૫૩.

આચારશુદ્ધિ.

ગુરૂના વિનય સંબંધી કલું. હવે સામાયિક જેમ જેમ શુદ્ધ બને—રહે, તે માટે ત્રણ યોગ નામે મન, વચન, કાયાની શુદ્ધિ રાખવાની બહુજ નરૂર છે. મનશુદ્ધિ અને વચનશુદ્ધિ સંબંધી આગળ આપણે થોડું પણ જેટલું જોઈએ તેટલું કહી ગયા છીએ, હવે આપણે કાયિક શુદ્ધિ કે જેને આચારશુદ્ધિ કહી શકાય, તે વિષે થોડું કહીએ.

આચારશુદ્ધિની નરૂર એટલા માટે છે કે તેથી વિચારશુદ્ધિ બહુ જલદી અને સારી રીતે થાય છે. જેના આચાર સારા હોય છે, તેના વિચાર સારા હોય છે. જેના વિચાર સારા હોય છે તેની વાણી પણ શુદ્ધ, મીઠી અને સત્ય હોય છે. બાહ્ય આચાર શુદ્ધ હોય તો અંતરંગ આચાર શુદ્ધ હોય એ સર્વમાન્ય નિયમ નથી, પરંતુ સામાન્ય રીતે બાહ્યઆચાર શુદ્ધ અને અનુકરણીય ન હોય, તો ખીજા માણસોને અંતરંગ શુદ્ધ વિચારનું અનુકરણ, ઇચ્છા અને તે ઇચ્છા પાર પાડવાનો પ્રસંગ રહેતાં નથી; માટે બાહ્ય આચાર શુદ્ધ રાખવાથી ધણા લાભ છે, અને તે વિચારીએ.

આ કાયિક-આચારશુદ્ધિમાં શરીરશુદ્ધિ, વસ્ત્રશુદ્ધિ, ઉપકરણશુદ્ધિ, રથાનશુદ્ધિ અને વિધિશુદ્ધિ એ સર્વનો સમાવેશ થાય છે.

૫૪.

શરીરશુદ્ધિ.

અંગને સ્વચ્છ રાખવાથી મન પ્રકૃષ્ણ રહે છે, અંગમાં સ્ફુટિ આવે છે, અને ત્યારપછી જે ધાર્મિક ક્રિયા થાય છે, તે વિશેષ ઉત્સાહપૂર્વક થાય છે. શરીરશુદ્ધિ એટલે એકલું અંગ સ્નાનાદિથી મલ વગરનું રાખવું એટલુંજ નહિ પરંતુ તેમાં ખાવાપીવાનો નિયમ, ઇંદ્રિયોનો નિયંત્રક, વ્રત પચ્ચખાણુ વગેરે શરીરને નિયમમાં રાખનાર વિષયોનો પણ સમાવેશ થાય છે. શરીર અને મનને ઘણો ઘાટો સંબંધ છે. શરીરની શુદ્ધિથી મનમાં સારા અને ઉચ્ચ વિચારો-ભાવનાઓ આવે છે, તો સામાયિકમાં અંગની શુદ્ધિ જેટલે અંશે રાખવી ઘટે તેટલી રાખવી કર્તવ્ય છે.

૫૫.

વસ્ત્રશુદ્ધિ.

શરીરની શુદ્ધિ સાથે શરીરપર રાખવાનાં વસ્ત્રો પણ સ્વચ્છ-ગુદ્ધ રાખવાની જરૂર છે. વસ્ત્રમાં પુરૂષો માટે ધોતીયું જોઈએ. તે પવિત્ર સાદું પણ સ્વચ્છ, અને અખંડ એટલે સાંધા વગરનું જોઈએ. ધોતીયામાં જરા પણ મલીનતા ન જોઈએ, તેમજ તે ખીન્ન ઉપયોગમાં ન લેવું જોઈએ. તેને કંદોરો બાંધવો; ટાઢ સહન ન થઈ શકતી હોય તો તેથી શરીરના રક્તણુ માટે (કાઉસગ્ગ આદિમાં તો નજ જોઈએ) પછેડી, ધોતીયું કે શાલ રાખવી. શરીરસત્કાર, શોભાનાં ધરેણાં આદિનો ત્યાગ કરવો. (તેજ પ્રમાણે સ્ત્રીઓની સાડી માટે સમજવું.) મુખ્યપણું જેથી શરીરમગતા છુટે અને સમતાબાવ પ્રગટે એવી રીતે સામાયિક કરવાનો અભ્યાસ પાડવો. (ઉપર જણાવેલાં કપડાં તથા નીચે જણાવેલ પુસ્તક આદિ ઉપકરણોમાં) જેના વિના ચાલી શકે તેમ હોય તેના પરથી તો સામાયિકના કાળમાં જરૂર મૂર્છા ઉતારવી-મૂર્છા ઉતારવાની ટેવ પાડવી. એમ કરવાથી સમભાવે પરિપક્વ સહન કરવાનો

અભ્યાસ પડશે; અને તે પરિણામે કલ્યાણકારી થશે. દ્રવ્ય, દેશ, કાળ, ભાવ જેતાં જે સમર્થાદ ગણાય તેવા પહેરવેશમાં સ્ત્રી પુરુષે વર્તવું યોગ્ય છે. વસ્ત્ર શુદ્ધ, સફેદ અખંડ રાખવાં. શ્વેત (સફેદ, ધોળાં) એ ઉજ્જવળ, ભાવ સૂચવે છે; એટલે સામાયિકમાં ઉજ્જવળ નિર્મળ ભાવ રાખવા, અખંડ એ સામાયિક એકધારાએ યથાવિધિ કરવાનું સૂચવે છે. શુદ્ધ એ સામાયિકમાં શુદ્ધ, નિર્મળ વૃત્તિ રાખવાનો ઓષ કરે છે. સારાં-નરસાં પુદ્ગલની મન ઉપર અસર થાય છે તો જેથી મનને નિર્મળ રહેવાનું બને, મનને સારા વિચાર, સાત્ત્વિક ભાવ સ્ફુરે એવાં નિમિત્તો-સાધનો મેળવવાં ઉપકારી છે. નિશ્ચયનયથી સામાયિક ઉપર મુગ્ધબની જરૂર જેતું નથી, તથાપિ શુદ્ધ ભાવના નિમિત્તરૂપ શુદ્ધ દ્રવ્ય, શુદ્ધ વ્યવહાર જે શિષ્ટ પુરુષોએ પ્રરૂપ્યાં હોય અને આચર્યાં હોય, તે પ્રમાણે વર્તવું કલ્યાણકારી છે. “ નિમિત્તવાસી આત્મા મન મોહન મેરે ” તેમ આત્મા જ્યાં સુધી તેની સદગ્ન સ્વભાવરૂપ સ્થિતિ ન થાય ત્યાં લગણુ નિમિત્તવાસી છે એટલે સ્વસ્વભાવમાં આવવા પહેલાં તેનાપર યોગદ્વારા સારાં નરસાં પુદ્ગલોની અસર થાય. ‘ ધર હિ વન હે, વન હિ ધર હે ’ એમ ઝુંપડું અને મહેલ, ધર અને વન એ જ્ઞાનીને સૂરખાં છે; એની અસર જ્ઞાનીને થતી નથી, પરંતુ બાળજીવોને શુદ્ધ દ્રવ્ય. સારાં પુદ્ગલ, સારાં નિમિત્તની પરમ જરૂર છે, અને એ હેતુએ બાળજીવોને ઉપકારક સામાયિકમાં શુદ્ધ વસ્ત્રાદિનો વિધિ કહ્યો છે.

૫૬.

ઉપકરણશુદ્ધિ.

ઉપકરણ એટલે જે ઉપકારનાં કારણ છે તે. તેની શુદ્ધિ એટલે તેને તેના હેતુ સચવાય તેવી રીતે રાખવાં તે.

તેની જરૂર-હાલના કેળવાયેલા કે શુષ્કજ્ઞાનીઓ જો એમ આગ્રહ કરે કે સામાયિક એતો સંવરરૂપ આત્મપ્રતિયોગી અનુશાન છે એટલે તેમાં પથરણા આદિ બહારનાં ઉપકરણની કાંઈપણ જરૂર કે અપેક્ષા રહેતી નથી; તો તેવા આગ્રહ કરનારાઓએ સમજવાનું છે કે પરમ

નિર્ઘ્નથને યોગ્ય એવા નિશ્ચય કે ભાવ-સાંભાળિકમાં આજી ઉપકરણોની અપેક્ષા ન રહે એ ખરું છે, અને આત્માની પરમ સંવરણ સ્થિતિ એજ સામાયિક છે, પરંતુ આ વિધિ જે બતાવેલ છે તે તો પરમ-જ્ઞાનીઓની બાળજીવો પ્રતિ નિષ્કારણ કરણાજ સમજવી. આત્મહિતના ધ્યેયનારા બાળજીવોએ તો એ વિધિ મુજબ કરવાથી બહુ પ્રકારના જેવા કે નીચે કહેલા લાભ થાય તેમ છે.

- ક. કોઇપણ કારણવિશેષે આ પ્રમાણે કરવાની પરમ જ્ઞાનીની પવિત્ર આજ્ઞાનું આરાધન. ‘આણાએ ધમ્મો’-પરમજ્ઞાનીની આજ્ઞા પાળવી એ ધર્મ છે.
- ખ. જે પરમાર્થહેતુએ એ વિધિ પરમજ્ઞાનીએ બતાવેલ છે તે પરમાર્થનો તે વિધિ પ્રમાણે આચરવાથી લાભ ભરે પછી બાળજીવ જ્ઞાના-વરણીય કર્મના દોષથી તેનો પરમાર્થ-હાર્દ સમજી ન શકે.
- ગ. શરીર ધર્મ પૌદ્ગલિક છે, તેથી જે ઘડી બેસવાથી શરીરને અડ-ચણ પડે તો બીજીવાર તેમ થતું અટકે તેથી આસન ઉપર બેસતું તે ક્રીક છે.

૫૭.

ઉપકરણો.

દ્રવ્ય સામાયિકમાં આવશ્યક ઉપકરણો નીચે પ્રમાણે છે:-૧. ચર-વળો, ૨. કટાસાગું, ૩. મુહપત્તી, ૪. પુસ્તકાદિ, ૫. સ્થાપનાચાર્ય, ૬. બીજી ઉપધિ.

૫૮.

૧. ચરવળો*.

આની જરૂર જયણા-યત્ના, જીવરક્ષા જાળવવા માટે છે. આત્મા-ર્થો-પ્રાણી સર્વ જીવને પોતાના જેવા ગણી તે પ્રતિ જેમ અને તેમ

---

*સામાયિક આદિ ક્રિયામાં પુંજવા-પ્રમાર્જવા માટે આવકો ઉત્તનો જે ગુચ્છો રાખે છે તેને ‘ચરવળો’ કહે છે. સાધુઓ પણ જીવરક્ષા તથા પુંજવા-પ્રમાર્જવા માટે એવા મોટા ગુચ્છો રાખે છે તેને ‘ઓઘો’ અથવા ‘રજોહરણ’ કહે છે. ‘ચરવળો’

સાયવી-સંભાળીને ઘરેક કામમાં તેઓને પરિતાપ ન ઉપજે એમ પ્રવર્તે. તો પછી સામાયિકમાં તો વિશેષ વિશેષ ઉપયોગવંત થઇ જાયલા પાળવી જોઈએ. ચરવળો એ જયણાનું ઉત્તમ સાધન છે. હાલતાં, ચાલતાં, ખેસતાં, ઉઠતાં આજીવ્યાજીવ ભૂમિઆદિ પ્રમાર્જન માટે એ નિર્દોષ અને જીવને બચાવનારૂં સાધન છે, માટે એ અવશ્ય રાખવો જોઈએ. તે ન રાખવાથી પ્રમાદનો સંભવ છે અને પ્રમાદથી કર્મબંધન થાય છે. વળી બહાર શરીર આદિ જયણાપૂર્વક પુંજવા પ્રમાર્જવામાં આત્માને પ્રતિ-ક્ષણે પુંજવાનો હેતુ રહેલો છે.

હવે આનું બીજું નામ રજોહરણ છે. તેનો અર્થ એ થાય છે કે રજનું હરણ કરનાર તે રજોહરણ. આ રજ એ પ્રકારની કાંઈ છે, એક બાહ્યરજ અને બીજી અભ્યંતરરજ. બાહ્યરજ તે પૃથિવીની રજ વિગેરે, અને અભ્યંતર રજ એટલે બંધાતા કર્મરૂપી રજ. કારણ કે પંચવસ્તુક ગ્રંથમાં કહ્યું છે કે:-

“हरइ रयं जीवाणं बद्धं अभ्यन्तरं च जं तेण रयहरणंति पबुच्चइ”

સંસ્કૃત ટીકા-રજો જીવાનાં બાહ્યં પૃથિવીરજઃ પ્રભૃતિકં અભ્યંતરંચ બધ્યમાનકર્મ્મરૂપં હરતિ-અપનયતિ યસ્માત્ તેન કારણેન રજોહરણં ઇતિ પ્રોચ્યતે ।

નોં. જ્યવહાર પ્રાયઃ તપગચ્છ સંપ્રદાયમાં છે. અંચલગચ્છમાં આવો ચરવળો નથી રાખતા; એમાં પુંજવા-પ્રમાર્જવાની ક્રિયા પાથરણા (આસન) વડે કરે છે. અને તે પાથરણાને ‘પૌંછણું’ અથવા ‘પ્રૌંચનક’ (પુંજનાર) એવું નામ આપેલ છે. દિગંબરો મોરપીંછ રાખે છે. નૃથાનકવાસી આવડો નાનો ઉનનો ગુચ્છો રાખે છે. ‘ચરવળો’ એ ૩૬ શબ્દ છે. એના મૂળ ધાતુ પર્યાય શું હશે તે સમજવું નથી. ‘ચરવળો’ એ શબ્દ (૧) ‘ચાર-વળો’ અથવા (૨) ‘ચર-વળો’ એમાં રહેલા આશયને લઈ તો નહિ ચોનચો હોય ? (૧) ચાર-વળો અર્થાત્ જેમાં ચારવળ છે એ ‘ચરવળો’ અથવા (૨) ‘ચર-વળો’ અર્થાત્ હરે, રે, ઉઠે કે ખેસે એ આદિ ક્રિયામાં વળો, પુંજો, પ્રમાર્જો. (આવી રીતે સાક્ષરશ્રી મનઃસુખલાલ કિ. મહેતા મને પત્રદ્વારા જણાવે છે.)

મો. દ. દેસાઈ.

અર્થ—રજ એટલે જીવોની બાહ્ય તે પૃથિવીની રજ આદિ, અને અભ્યંતર એટલે બંધાતા કર્મરૂપી રજ તેને હરે છે—અપનયન કરે છે તેથી તેનું નામ રજોહરણ કહેવાય છે.

૫૯.

૨. કટાસણું.

કટાસન. આનો અર્થ કટ એટલે સાદરી અને તેનું આસન. એટલે તે શુષ્કભાસિન જોઇએ. છેવટ તે ઉનનું હોવું ઘટે છે. ઉનનું તથા જાડું હોવાથી એપર જીવજંતુ ઓછા આવવાનો, ભરાઈ રહેવાનો સંભવ છે, તેમજ તેમનું રક્ષણ થાય તેમ છે. આથી ઉનથી બનનાં સુધી ઓછી જીવહિંસા થાય છે. કટાસણાને કેટલાએક પથરણું, પોંચણું (પ્રોચનક) કે આસનીયું કહે છે. કટાસણું લગભગ એક ગજ કે દોઢ હાથ લાંબું અને હાથ સવાહાથ પહોળું હોય છે.

(૧) આથી એ પથરણું પરિમિત—મર્યાદિત હોવાથી સામાયિક કાળમાં ખેતીએ તેટલો વખત પથરણા જેટલુંજ ક્ષેત્ર મોકળું ગણાઇ બીજાનું પચ્ચખાણુ થઇ શકે છે, તેથી ક્ષેત્રાવગાહ નિયમિત થઇ શકે છે, એટલે તેટલે અંશે દેશાવકાશનો લાભ મળે છે.

(૨) બીજું વખતપરત્વે એ પ્રતિબંધ તથા અડચણ દૂર કરવાનું સાધન થાય છે, એટલે કે કોઇ એવા પથરણા વિના એમને એમ સામાયિક લઇ ખેતે, તેને બહારની અડચણો નડશે. ગમે તે જાણે અજાણે ખેલાવશે ત્યારે બીજાને કે જે પથરણાપર બેઠેલ હશે, તેને બહારના ખાણસો સામાયિકમાં અથવા બીજી ધર્મ ક્રિયામાં છે, એમ ગણી કાંઇપણ અડચણ નહિ કરે.

મુખ્ય વૃત્તિએ તો પૂર્વ કાળના પરમજ્ઞાની ગુરુઓએ નિર્દેશેલ કટાસણા વિના સામાયિક કહ્યુંજ નથી; એટલે એવા કટાસણા વિના સામાયિક કરનારને આત્માભંગનોજ દોષ લાગે છે.

આપણે ઉપકરણની જરૂરનાં કારણો જોઇ ગયા છીએ તેજ કારણો અહીં લગાડીએ તો કટાસણાથી સૂક્ષ્મ, પરમ અને વિનયથી યુક્ત એવો

પવિત્ર ધર્મ આરાધી શકાય છે, અને બીજું આપણુ બાળજીવોને ન-
જરમાં ન આવી શકે એવા અનેક પરમાર્થ-હેતુ ઉપરાંત એક પરમાર્થ
લાભ તો આપણે એ જોઈએ છીએ કે પ્રેમચીત્રને કે કટાસણું વાપર-
વાથી આપણે અમુક ધર્મક્રિયામાં બેઠા છીએ એવું સમજી બીજા
માણસો આપણને આપણા ધર્માનુષ્ઠાનમાં-ધર્મની ક્રિયાનાં વિના કારણ
ખસેલ ન પહોંચાડે. આવી રીતે પ્રેમચીત્રને ઉદ્દેશી સામાન્યપણે કહેવાનું
તાત્પર્ય એ કે પરમજ્ઞાનીઓએ નિર્દેશેલ-આચરેલ (જેનો બીજા કોઈ
જ્ઞાનીએ નિષેધ ન કર્યો હોય તે) વિધિ પ્રમાણે વર્તવાથી અનેક હિત
છે, અને સમજ્યાવિના તેની અપેક્ષા કરવામાં અનેક અહિત છે.

૬૦

૩. મુહુર્ત્તી.

મુખ્યવસ્ત્રિકા-એટલે મુખને આડે રાખવાનું વસ્ત્ર. આને સામાયિક-
ક્રમાં મુખથી ઉચ્ચાર કરતી વખતે ચાર આંગળા છેટે રાખવી જોઈએ.
આમાં અનેક પરમાર્થ રહેલા છે તેમાંના થોડા આપીએ.

૬૧

મુહુર્ત્તિના હેતુ.

- (૧) મુખ્ય તો એ કે મુહુર્ત્તી આપણને એવો પારમાર્થિક બોધ આપે
છે કે સાવધ-પાપરૂપ વચનથી, વિચાર વિનાના બોલવાથી અને
કર્મજનક વાણીના ઉચ્ચારથી વિરમું-અટકવું; વચન ઉચ્ચારતાં
ઉપયોગ રાખવો; બાધાસમિતિ જાળવવી; વચન શુભિ આચરવી;
ઉત્સુક, અસત્ય, કે અપ્રિય વચન ન ઉચ્ચારવાં; પરમાર્થે અહિતરૂપ
અપ્રિય અસત્ય બોલ ન કાઢવા.
- (૨) બીજી રીતે વિચારતાં મુહુર્ત્તીથી જ્ઞાન, જ્ઞાની અને જ્ઞાનોપકરણને
શુંક ન ઉડે એ રૂપે વિનય સચવાય છે; એ રૂપે થતી આશા-
તનાનો ત્યાગ થાય છે. ઉઘાડે મુખે બોલવાથી, વચન ઉચ્ચારવાથી,
ખાસે પડેલ વસ્તુને શુંક ઉડવાનો સંભવ છે. સામાયિકમાં સામાન્ય-
રીતે પુસ્તક, પાટી, નોકરવાળી એ આદિ જ્ઞાનોપકરણો તથા સ્થા-

પનાચાર્ય વગેરે સમીપમાં હોવાથી તે પર થુંક, મલિન શ્વાસ ઉડવાનો સંભવ છે, તેથી તે આશાતનાનું કારણ છે. આ આશાતના ટાળવાનું મુહપત્તી એ એક સાધન છે.

(૩) મુહપત્તીનો વિવેકથી ઉપયોગ કરવામાં આવે તો *સંપાતિમ ત્રસ જીવોના સંરક્ષણનો પણ એથી લાભ મળે છે.

(૪) વળી વૃદ્ધ આશ્રમમાં મુહપત્તીની પડિલેહણ તથા તે વડે અંગની પડિલેહણના પચીશ પચીશ મળી પચાશ પરમાર્થરૂપ બોલ છે કે જે આગળ કહેવામાં આવશે તે કાલદોષને લઇ કે પ્રમાદ કે અજ્ઞાનને લઇ હાલ એ વિધિ પ્રમાણે કવચિતજ થતું જેવામાં આવે છે, પણ ધીરજથી એ પચાશ બોલો વિચારી, તે વિચારવાની સાથેજ મુહપત્તીની પ્રતિજ્ઞાના (પડિલેહણ) કરવી તે બહુ ઉપકારક છે.

૬૨.

૪. પુસ્તકાદિ.

ઉપર કહેલ ઉપકરણ સિવાય પુસ્તક, ચાપડો, નોકરવાળી આદિ જે સાધનોથી સામાયિકી કાળ સુખરૂપ નીવડે, સમતાનો લાભ મળે, જ્ઞાનમાં વધારો થાય, આત્મા નિર્મળ થાય એ વગેરે પાસે રાખવાં. પોતાને જે વાંચવું, વિચારવું, ગણવું હોય તે સામાયિક લેવાં પૂર્વે પાસે રાખવું, કે જેથી સામાયિક લીધા પછી જનતાં લગણ ચળ-વિચળ પરિણામ ન થાય, અથવા ઉઠવું ન પડે.

૬૩.

ધર્માભ્યાસ.

પુસ્તકો એ સામાયિકના કાળમાં ઉપકરણ છે, તો તેનો ઉપયોગ કઇ રીતે કરવો એ પણ સાથે કહેવાની જરૂર છે. જ્યાં સુધી તે સમજાયું નથી, ત્યાં સુધી તત્ત્વ પમાતું નથી. તો વાંચન શું છે? તેનો અર્થ, ઉદ્દેશ, સમજવાથી અને ક્રમપૂર્વક અભ્યાસ કરવાથી સત્ય જ્ઞાનનો

વિકાસ થાય છે. એટલુંજ નહિ પરંતુ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ તૂટતાં તે જ્ઞાન સ્થાયી રહે છે.

વાચના—આ સંબંધે વિકાસોએ જે લખ્યું છે તે વિચારવા યોગ્ય છે. હમણાં દિવસે દિવસે વાચનનો વિસ્તાર વધતો જાય છે, અને વાંચવાની રૂચિ વધારનારા લેખો, નિબંધો, પુસ્તકો પણ વધતાં જાય છે. આ વાત સંતોષ ઉપજાવનારી છે, તોપણ આપણે શું વાંચીએ છીએ, કેવી રીતે વાંચીએ છીએ એનો વિચાર કરવાની બહુ જરૂર છે.

શરીરને પુષ્ટ બનાવનાર ભોજનની આપણે અનેક રીતે પરીક્ષા કરીએ છીએ, પણ મન તથા આત્માને પુષ્ટિ આપનાર જે વાચન તેની યથાયોગ્ય પરીક્ષા આપણે કરતા નથી. આપણી પાઠશાળામાં જઈ જોઈશું તો ત્યાં પણ એવુંજ માલૂમ પડે છે કે ‘ સામાયિક સૂત્ર, ’ ‘ પ્રતિક્રમણ સૂત્ર, ’ ‘ જીવ વિચાર ’ ‘ નવ તત્ત્વ ’ આદિ પુસ્તકોની યોજના અભ્યાસક્રમમાં કરવામાં આવેલી હોય છે, પણ તેનું જ્ઞાન સર્વમાનુનું, હેતુ અને ઉદ્દેશ સાથે, દરેકે દરેક અંગના જ્ઞાનપૂર્વક ઉઠું અને સમજ તથા જોજ પૂર્વક આપવામાં આવતું નથી. પરીક્ષામાં પાસ થવા માટે ગોખીને, મોઢે રાખીને એટલે ગમે તે રીતે, પરીક્ષામાં ઉત્તર આપવા જેટલી તૈયારી કરવામાં અને કરાવવામાં આવે છે, તેથી ઉપરટપકેનું, ગોખણીયું અને માત્ર સપાટી ઉપરનું જ્ઞાન અપાતું અને લેવાતું જોવામાં આવે છે. આમ થાય છે તેથી શિક્ષણનો હેતુ કે જે બાલકના મનનો વિકાસ કરાવી તેને વિચારતાં શીખવવું એવો છે તે ઉઘો વળે છે.

કેટલાકો કોઈપણ વિષયનું સમગ્ર જ્ઞાન એકદમ હાથ કરવાની ઇચ્છા રાખે છે; આથી પુસ્તક હાથમાં લીધું; પહેલું પાનું જોયું, છેલ્લું પાનું જોયું, વચમાં આમ તેમ ઉધામ્યું અને તે સંબંધી અમુક અભિપ્રાય બાંધી તેને ઉઠ્યું અભેરાધપર-એક ઠેકાણે મૂકી દીધું-આવો પ્રચાર પડી ગયો છે. આથી આવા માણસોમાં આજ્ઞા, બેપરવાઈ, અને તેમ છતાં પોતાની બુદ્ધિનું અભિમાન રહ્યાં કરે છે.

બીજાઓ એમ માને છે કે વાચન ફક્ત વખત ગાળવા માટે છે,

તેથી રેલવેમાં, ગાડીમાં કે ઘરમાં બેઠાં સૂતાં, અરે ! સામાયિક જેવી પવિત્ર ક્રિયાના કાળમાં પણ ‘ વખત જવા ’ માટે પુસ્તકો રાખે છે—વાંચે છે. આથી વખત મળ્યે ગમે તેમ વાંચી જવાય છે, અને વિચારવાનો વખત રહેતો નથી. આવી જ્યાં સ્થિતિ છે ત્યાં વાંચવામાં કથા, વાર્તા વિગેરે ઝડપથી વંચાય તેવાં પુસ્તકો હોય છે, જ્યારે તત્ત્વશાસ્ત્ર તથા ગહન વિચારના ગ્રંથોને વાંચવા વિચારવાનો અવકાશજ રહેતો નથી, એટલુંજ નહિ પણ જે વિષયો રચિત વાંચનમાં ગણાય છે, તેમાં પણ તેના સ્વરૂપને અનુસરીને કે તેને સંપૂર્ણ જાણવાને કાંઈ વિચારવામાં આવતું હોય તેમ પણ જણાતું નથી.

ગંભીર વિષયોની ચર્ચાના અભાવે, અને ગંભીર વિષયોનું વાચન અરચિતર થવાને લીધે, તથા જે રચિતર વાચન છે તેમાં પણ બહુ ઉંડાઈ ન પામવાને લીધે વાંચકોના જીવનમાંથી, વ્યાપારમાંથી, વિચાર-માંથી, આચારમાંથી ગાંભીર્ય અને વિવેક દેખીતી રીતે ઓછાં થતાં જાય છે. અભિમાન તથા સંકુચિત મન વધતાં જાય છે.

વાચનનો મુખ્ય હેતુ એ છે કે જીવન અને તેના ઉપયોગ અને નિર્વાહ તથા તેના સ્વરૂપ વિષે—જીવતત્ત્વાદિક વિષે ગંભીરતાથી વિચાર કરવો, અને તે વિચારને અનુસરી મહત્ત્વ કાર્યોમાં પ્રવેશ કરવાનાં સાહસ, આગ્રહ અને પરાક્રમ પોતાના ચરિત્રમાં પજે પજે બતાવવાં. વાચનમાંથી ગંભીર વિચારને જન્મ આપવાનો છે, અને તે ગંભીર વિચાર કાર્ય સિદ્ધિનો રહસ્ય માર્ગ છે.

આ ગંભીર વિચાર પ્રાપ્ત થાય તે માટે વાચન પણ તેવા પ્રકારનું હોવું જોઈએ. આપણું વાચન એજ આપણા જીવનનું અર્થ પ્રતિબિંબ છે. તેથી માણસ કોની સાથે રહે છે અને શું વાંચે છે તે કહો એટલે તે કેવો છે એ કહી શકાશે એમ જે જ્ઞાનીએ કહ્યું છે તેણે સત્ય કહ્યું છે.

હવે સામાયિકના કાળમાં ધર્મનો અભ્યાસ કરવા માટે કયાં પુસ્તકો વાંચવાં જોઈએ તેનો ક્રમ આગળ ‘ સામાયિકનો ગાળ કેમ ગાળવો ? ’ એ મથાળા નીચે આપીશું.

પુસ્તકની સાથે અથવા તેના અભાવે નવકારવાળી એ પણ ઉપ-
કરણ છે. તેના સંબંધમાં જે સંજાય છે તે નીચે આપી છે.

૬૪.

નોકારવાળી સંબંધી સ્વાધ્યાય.

ઢાલ.

એક નારીરે, ધર્મ તણે ધુરિ જાણિયે; તસ મહિમારે, મનરંગે વખાણિયે;
તેહ નારીરે, આપણડે મન આણિયે; ષડ્ દર્શનીરે તે પણ સઘલે માની એ.—૧.

ત્રુટક.

માનીએ પણ નારી રૂડી, નહિં કૂડી તે વલી;
કરકમલ કીજે કાજ સીઝે, ધ્યાન ધરિયે મન રૂલી,
ત્રિભુવન સોહે રૂપ મોહે, દેવદાનવ કર ચડી;
નોકારવાલી મુહપતિને, આદિ પુરૂષે આદરી—૨.

ઢાલ.

જિનશાસનરે, નોકરવાલી સહુ કહે; પરશાસનીરે, જપમાત્રી કહી સવિ ગણે;
તુરકાણેરે, તસખી બોલે મન રૂલી, અક્ષમાત્રારે, નામ કહિયે ચોથું વલી—૩

ત્રુટક.

તસ નામ લીજે કામ સીઝે, લોક ખૂઝે અતિ બણા;
દરશન દોઢે દુઃખ નીઢે, પાપ જાયે જવતણાં;
હરિ હર પુરંદર સકલ મુનિવર, હાયે રૂડી દીસ એ;
નોકરવાલી હાય લેતાં, દેવ દાનવ તૂસએ—૪

ઢાલ.

એક સોહેરે, મૂરતિ મોહન વેલડી; સોહામણીરે, ચતુરપણે તે ગુણે ચડી.
દાય ચોપનરે, મલી કરી અખોત્તરી, ધ્યાન ધરિયેરે, તરિયે ભવસાયર વલી—૫

ત્રુટક.

સંસાર તરિયે ધ્યાન ધરિયે, તરિયે ભવસાયર વલી;
નોકરવાલી ધ્યાન ધરતાં, મુક્તિ પામે કવલી;
સવિ આશપુરી કર્મચૂરી, સહેજે સોહે મન રૂલી
કહે કવિઆણુ સુણો લોકો, આરાધો એકમન વલી—૬

અર્થ—ધર્મમાં અગ્રસ્થાને એક સ્ત્રી (નોકારવાળી) છે તેથી તેને મહિમા મનથી રંગે વખાણીએ. તે નારીને મનમાં લાવીએ; અને તેને જે *છ દર્શન-ધર્મ છે તે બધા પણ માને છે—સ્વીકારે છે. ૧

તે નારીને આપણે રૂડી માનીએ, વળી તે કૂડી નથી; કરકમલમાં લેવાથી કાર્ય સીઝે છે—કાર્ય સાધ્ય થાય છે. તેથી મનને પ્રભાદમાં રાખી ધ્યાન કરવું ઇષ્ટ છે. ત્રણે લોકમાં શોભતી રૂપના મોહથી દેવ અને દાનવના હાથમાં પણ ચડી છે અને આદિપુરુષ એવા શ્રીકૃષ્ણનાથે નોકારવાળી અને મુહુર્તિની પ્રવૃત્તિ કરી છે. ૨

આ સ્ત્રીને જિન ધર્મમાં સૌ નોકારવાળી કહે છે, બીજા ધર્મોતેને જપમાળા કહી ગણે છે, મુસલમાનો (તુરક) આનંદી મને તેને તસખી કહે છે, આ સીવાય ચોથું નામ અક્ષમાક્ષા પણ છે. ૩

તેનું નામ લેતાં કામ સીઝે છે, અને ધણા લોકો બુઝે છે; તેનાં દર્શન કરવાથી દુઃખ નાશ પામે છે, અને ભવનાં પાપ જાય છે. હરિ (વિષ્ણુ), હર (શિવ), પુરંદર (ઇંદ્ર) અને સર્વે મુનિવરોના હાથમાં તે માલુમ પડે છે; તે નોકારવાળી હાથમાં લેતાં દેવ દાનવ તુષ્ટમાન થાય છે. ૪

તે એક મોહનવેલી મૂર્તિ શોભે છે, સોહામણી થઇ ચતુરતાથી ગુણ એટલે દોરા ઉપર ચડેલી છે, તેમાં પારા બે ચોપન મળી એકસો આઠ છે, તેનું ધ્યાન ધરવાથી ભવસાગર પણ તરાય છે. ૫

ધ્યાન ધરીએ, તેથી આ સંસાર તરીએ એટલુંજ નહિ પણ ભવ-સાગર પણ તરી શકીએ છીએ. નોકારવાળીનું ધ્યાન ધરતાં કેવલી થઇ મોક્ષ પમાય છે. તે કર્મના ચૂરા કરી સર્વ આશા પૂરનારી છે, અને મનને આનંદ આપતી સ્વાભાવિક રીતે શોભે છે. માટે કવિ કવિયણુ કહે છે કે હે લોકો! આ સાંભળીને તેને એક મનથી આરાધો. ૬

નોકારવાળી એ નામ તેનાથી નવકારનો જપ કરાય છે તેથી પડ્યું છે. તેમાં ૧૦૮ પારા હોય છે, તે નવકારમાં સ્મરાતા પંચ પરમેષ્ઠીના

બધા મળીને થતા ૧૦૮ ગુણો સૂચવે છે. વળી તે ૧૦૮ ની સંખ્યા એવું પણ સૂચવે છે કે જગતમાં ત્રણ પાપક્રિયા છે. ૧ પાત્ક્ય એટલે બાળવાની ક્રિયા ૨ ભેદ-ભેદવાની ૩ છેદ-છેદવાની. આ ત્રણ ક્રિયા ન કરવી, ન કરાવવી, ન અનુમોદવી એમ તેના ત્રણ પ્રકાર થાય છે. તે વળી મનથી, વચનથી, કાયાથી એટલે સત્તાવીસ થયા અને તે દરેક ક્રોધ, માન, માયા, લોભ એ ચારથી ગણતાં બધા મળી ૧૦૮ પ્રકાર થાય છે, અને મેળના પારા ત્રણ હોય છે તે ભારની પાત્ક્ય, ભેદ, અને છેદ એ ત્રણ ક્રિયા સૂચવે છે. એમ ૧૦૮ પ્રકારની પાપક્રિયા દૂર કરવાનું સાધન નવકારવાળી છે, એમ કોઈ વિદ્વાન કહે છે.

૬૫.

ઉપકરણ કે અધિકરણ?

ઉપર જણાવેલાં સાધનોને ઉપકરણ એટલે ઉપકારનાં કારણો કહેવામાં આવે છે કારણ કે તે સામાયિકના હેતુઓ છે, અને તેથી સમતાનો લાભ મળે છે. જો તેમ ન થતું હોય તો તે ઉપકરણ નથી પણ અધિકરણ એટલે હિંસાનાં કારણ છે, એટલે કે ઉપર જણાવેલા હેતુ ભૂલી જવાય, અને હેતુ પ્રત્યે દૃષ્ટિ રાખ્યા વિના અંધપરંપરાથી એમ કહેવામાં આવે કે આમજ જોઈએ, અને એથી કદાચહ બંધાઈ જાય તો તે અધિકરણજ લેખાય.

૬૬.

ઉનની ઉપયોગિતા.

ઉપર જણાવેલાં સાધનોમાંનાં ચરવળો, કટાક્ષણું આદિ ઉનનાં રાખવા જોઈએ, અને તેનાં કારણો એ છે કે:—

- (૧) ઉનમાં સુતર કરતાં વધારે ગરમી રહેલી છે, અને તેની શારીરિક યોગ ઉપર, ચળ વિચળપણાપર, પરિણામે મનોયોગ ઉપર પણ સારી અસર છે.
- (૨) કાપડની બનાવટમાં જોઈએ આરંભ વગેરે દોષ લાગે છે તેટલો ઉનમાં સંભવતો નથી કારણકે કાપડ કર્ણણ વગેરે મહારંભ પછીજ

બને છે, જ્યારે ઉન બકરાં કે ઘેટાનાં વાળ છે. આ કારણથી ઉનને પવિત્ર ગણેલું સંભવે છે. આ કારણસર દેવપૂજન વગેરેમાં અશુચિદોષ નહિ લાગવામાં ઉનને મુખ્ય ગણ્યું છે.

૬૭.

૫. સ્થાપનાચાર્ય.

સામાયિક વગેરે સર્વ ધર્મક્રિયાઓ સસાક્ષિક એટલે સાક્ષી રાખીને કરવામાં આવે તો વધારે દૃઢ થાય છે. જગત્માં પણ સસાક્ષિક વ્યવહાર થાય તો તે નિશ્ચલ ગણાય છે. ન્યાયસ્થાનોમાં પણ સસાક્ષિક બાબતની સિદ્ધિ થાય છે. તેવી રીતે સામાયિકમાં આપણે કહી ગયા છીએ કે ગુરૂના સાક્ષી રાખવી એટલે તેમની સમીપે, અતિ દૂર નહિ તેમ અતિ પાસે નહિ એમ બેસવું; સદ્ગુરૂના અભાવે તેમના ચિત્ર, કે અન્ય સ્થાપના સન્મુખ બેસવું, કારણકે શ્રી વિશેષાવશ્યકમાં કહ્યું છે કે “ ગુરૂ વિરહંભી ક્વણા ” એટલે સજીવન મૂર્તિરૂપ પવિત્ર સદ્ગુરૂના વિરહે તેઓની સ્થાપના કરવી. એટલે સ્થાપનાચાર્ય સ્થાપવા. સ્થાપના બે પ્રકારની કહી છે. (૧) સદ્ભાવ સ્થાપના એટલે આમાં કહ્યા પ્રમાણે ગુરૂની મૂર્તિ તથા પ્રતિમાદિકની આકાર સહિત સ્થાપના અને (૨) બીજી અસદ્ભાવ સ્થાપના એટલે આકૃતિ વગર કોઈ પણ પવિત્ર પદાર્થ જેવા કે અક્ષ વગેરેની નામે અક્ષ, વરાટક (કોડા), કાષ્ટ (ડાંડા પાટી વગેરે કાષ્ટનાં ઉપકરણો), પુસ્તક, વગેરેનું સ્થાપન કરી તેમાં ગુણોનું આરોપણ કરવું તે. આ વાતને વિશેષ સ્પષ્ટ કરીએ તો સદ્ગુરૂની સ્થાપનાના અભાવે ઉંચા પવિત્ર આસન ઉપર સદ્ગુરૂના મુખથી ઝરેલાં પવિત્ર વચનામૃતરૂપ પુસ્તકાદિ જ્ઞાનોપકરણ (કે જે એક પવિત્ર સ્થાપનાજ છે તે) મૂકી તેમાં સદ્ગુરૂની ભાવના કરી તે સન્મુખ, પૂર્વ કે ઉત્તર દિશા તરફ બેસવું. આમાં પૂર્વ કે ઉત્તર દિશા સન્મુખ કહેવામાં એક એવો પરમાર્થ પણ રહેલો છે કે, તે દિશામાં ઉદય પામતા સૂર્યનું સ્મરણ કરાવવા સાથે મારા પવિત્ર સદ્ગુરૂ પણ એ સૂર્યની પેઠે પ્રકાશરૂપ, જ્ઞાનરૂપ, છે; તેમજ ઉત્તર દિશા તે દિશામાં રહેલા મોટા અને અચળ

મેરનું સ્મરણ કરાવવા સ.થે મારા સદ્ગુરુ પણ એ મેરની પેઠે ઉદાર, ઉચ્ચ, ધીર, અચળ, અડોળ વૃત્તિવાળા છે. આ રીતે સ્થાપનાઆર્ય મહાન્ ઉપકારક છે તેથી તેમને પણ ઉપકરણરૂપે ગણ્યા છે.

૬૮.

સ્થાનશુદ્ધિ.

સામાયિક શુદ્ધ સ્થાને કરવું જોઈએ, શુદ્ધ સ્થાન એટલે સ્થાન-શુદ્ધિને અને સમતાને ધણો નિકટ સંબંધ છે. આ સ્થાનમાં મનુષ્ય અને તિર્યચોનો સંચાર ન હોવો જોઈએ, સ્ત્રીનું દર્શન થવાનો સંભવ ન હોવો જોઈએ, ત્યાં ઘરનાં છોકરાંની રાડોના સ્વર સંભળાય તેમ હોવું ન જોઈએ, અને સંસારી માણસો વાતો કરે તે સાંભળી શકાય એટલું નજીક ખેસવું ન જોઈએ.

૬૯.

*ઉપાશ્રય.

કેટલાંક માણસોને પોતાને ઘેર આવી શાંત જગા મેળવવાનું સાધન

* ઉપ+આશ્રય. ‘ઉપ’ના બહુલા બહુલા અર્થ થોજી શકાય:—

(૧) ઉપ=ઉત્કૃષ્ટ આશ્રય. માણસોને ઘર-ઘાટ-હવેલી એ વગેરે રહેવાને માટે આશ્રય-સ્થાન છે; પણ તે બધાં ‘આશ્રય’ છે, જ્યારે જે સ્થાને તેઓ આ ભવ, પર ભવ હિતકર એવો ધર્મ પામી શકે, આચરી શકે તે ઉત્કૃષ્ટ સ્થાન, ઉપાશ્રય છે; માટે ધર્મકરણી કરવાનાં સ્થાનને ‘ઉપાશ્રય’ કહ્યો. આમ જોતાં કોઈ પોતાના ઘરમાં એવું અલાયદું સ્થાન રાખે તેને ‘ઉપાશ્રય’ કહી શકાય; પણ ‘ઉપાશ્રય’ નો ૩૬ અર્થ સમુદાય માટે નિર્ણિત કરેલું આલું સામાયિક પ્રૌઢધાર્મિક ધર્મક્રિયાનું સ્થાન તે છે.

(૨) ઉપ+આશ્રય=નિકટ આશ્રય, અથવા ઉપ+આશ્રય=ઉપસક્ષણથી આશ્રય. અર્થાત્ જીવને પોતાનોજ ખરો આશ્રય છે, આત્માનોજ ખરો આશ્રય છે; પણ એ આશ્રય પામવો-સમજવો બહુ કઠિન છે. એટલે જે કારણથી એ આશ્રય નિકટમાં અથવા પરિણામે સમન્વય એવા સ્થાનને ‘ઉપાશ્રય’ એવું નામ આપ્યું છે. (આમ સાક્ષરશ્રી મનઃસુખલાલ કિ. મહેતા પત્ર-દ્વારા મને જણાવે છે).

મો. દ. દેશાઈ.

અની શકતું નથી, તેટલા માટે જૈનોમાં ઉપાશ્રયની સંસ્થા સ્થાપન કરેલી છે. ઉપાશ્રય એટલે ઉપ=પાસે+આશ્રય. જ્યાં આત્માના ભાવ પાસે આશ્રય લેવાય છે તે સ્થલ. આહિંયા ૧૫૬ ભાગે શાંતિ હોય છે, અને સાંસારિક જંગમ તરફ લક્ષ જવાનું કારણ એણું બને છે. આવી તદ્દન એકાંત, નિરાશ્રય, અને નિરૂપદ્રવ જગ્યામાં સામાયિક થાય તોજ સમતા અને સામાયિકના ખરા હેતુઓ જળવી શકાય છે. દુકામાં જે સ્થાનમાં મુમુક્ષુ જીવને કાયિક, વાચિક કે માનસિક ક્ષોભ ન થાય એવું શાંતિનું સ્થાન શોધવું એ ખાસ જરૂરની આવૃત્તિ છે.

૬૦.

કરજ વગરનાંએ ઉપાશ્રયમાં જવું.

અર્થદીપિકાકાર વળી એમ કહે છે કે જે અનૃણી-કરજ વગરનો એટલે જેને લેણદારો કનડે નહિ એમ હોય તેણેજ આવા ઉપાશ્રયરૂપ ઘણા જનને લાભ કરનાર સાધારણ સ્થાનમાં આવવું. જે કરજદાર-દેણીયાત હોય તેણે ન આવવું. અર્થદીપિકાકારનો આવો ઈસારો ૫૬૬ અર્થસૂચક છે અને તે કઈ રીતે તે તપાસીએ.

(અ) એક તો અર્થદીપિકાકારના સમયમાં કદાચ દેણીયાત લોકો સાધારણ સ્થાનરૂપ ઉપાશ્રયમાં લેણીયાતો કનડે નહિ એમ ધારી સામાયિક કરવા જતા હશે.

(આ) અને એમ સામાયિક કરવા જનારાને કદાચ લેણીયાતોએ કનડે હશે અને તેને કનડતાં આસપાસ ખીજ સામાયિક કરનારાને અંતરાય પડ્યો હશે.

(ઇ) પોતે કરજ કરેલ, તે પોતાનાં પાપને અંગે ખીજ જે સામાયિક રૂપ આત્મહિત સાધન કરવા બેઠા હોય તેને આડકતરી રીતે પણ વિદ્વંસ થવું, એમાં પોતેજ કારણિક હોતાં વધારે પાપના ભાગી થવાય છે.

(ઈ) વળી સામાયિક કરવા જતાં રસ્તામાં લેણીઆત કરજદારને ઉભો રાખે, તેથી લોકો ભેગા થાય અને ધર્મની નિંદા થાય.

- (૬) કેટલાક શ્રીમંતો આવા કરજદારને આમ નિદાતો જોઈ ધનની સહાય કરે, કારણ કે સામાન્ય રીતે તેમના મનમાં એમ રહે કે આપણા સ્વધર્મી જીવને ધર્મમાં અંતરાય પડે છે, તેથી તેની અડચણ દૂર કરવી જાણ્યે; આથી ફળ એ થવાનો સંભવ રહે છે કે કરજદારને ફરી દેણું કરવાનું મન થાય છે, અને ધર્મને નામે આજીવિકા કરવાની ટેવ પડે છે.
- (૭) આવી રીતે વધારે પાપના ભાગી થતાં અટકાવવા માટે બોધ કર્યો છે કે કરજદારે સામાયિક પોતાને ઘેર કરવું, ઉપાશ્રયે કરવા ન આવવું.

વિશેષ ઉંડા ઉતરતાં, આમ કહેવામાં સૂક્ષ્મ હેતુ એ રહેલો લાગે છે, કે કરજદારે પ્રથમ પોતાનું કરજ અદા કરી દેવું. ગમે ત્યારે કરજ દીધા વિના છુટકો નથી; તો તેનો તરત નિકાલ બનતા પ્રયાસે શુદ્ધ બુદ્ધિથી શુદ્ધ દાનતથી કરવો, કારણકે તેમ તરત કરવામાં નથી આવતું અને ઢીલ થાય છે તો

- (૧) કરજ વધતું જાય છે;
- (૨) તેથી તે વિકલ્પથી જે ચિત્તમાં અશાંતિ-ફિકર મૂળ હોય છે તેમાં ધણી દુઃખો થાય છે;
- (૩) ચિત્તનો વિલેપ-ભંગ સામાયિકમાં અંતરાય રૂપ થાય છે એટલે સામાયિક લાઇ બેડેલ હોય છતાં કરજદારનું ચિત્ત અશાંતિવાળું હોવાથી તે આકાશ પાતાળના ઘાટ પડે છે, કે જે ઉલટું લાજ કરતાં વિશેષ હાનિરૂપ છે;
- (૪) અને કરજ વધી જતાં તે નહિ દેવારૂપ ખોટી દાનત-માટી બુદ્ધિ ઉપજે છે, કે જે પરિણામે અધોગતિના કારણરૂપ છે.

આમ એક પછી એક વિચારો સૂક્ષ્મ રીતે કરી અર્થદીપિકાકાર ઇસારો માત્ર કરે છે, કે કરજદારે ઉપાશ્રયમાં સામાયિક ન કરવું, અને એનો અર્થ પરમાર્થરૂપે એમજ સમજવો યોગ્ય છે કે—કરજ-દારે સામાયિક કરવાના ભાવ રાખી પ્રથમ તો કરજ આપી

દેવાનોજ પ્રયાસ કરવો. આ વાત દરેક વ્યવહારમાં લાગુ પડશે. માણસ માત્રે પોતાને અંગે રહેલી ફરજપર, (ધર્મપ્રતિ ભાવ દાખી, એ ફરજજ પોતાનો ધર્મ છે, એમ સમજી) અચળ લક્ષ રાખવો, કેમકે ફરજ યથાર્થ ન બળવતાં, અથવા એમાં હાનિ કરતાં કદાચ આર્ત-રૌદ્ર, વિશેષ વિશેષ આર્ત-રૌદ્ર ધ્યાનનું કારણ થાય છે. આ વાત દરેક બાધઓ અને બહેનોને પોતાના અનુભવમાં આવે એવી વાત છે. માટે ફરજ માત્ર બળવવી, તે ધર્મના લક્ષ સાથે બળવવી; પણ પ્રથમતો અણુછુટક્યાની ખરી ફરજ શું છે તે સમજવું, અને પછી તે ફરજ બળવવી.

૭૧.

આડંબરની જરૂર.

વિશેષમાં અર્થદીપિકાકાર તો વળી કહે છે, કે રાજા, દિવાન, શેઠ, શાહુકારે તો ઉપાશ્રય વગેરે સ્થળે સામાયિક માટે મોટા આડંબરથી જવું; આ પણ અપેક્ષા સહિત લાગે છે-ખરૂં છે કે મોટા માણસોનું અનુકરણ બંધા કરે છે, એટલે રાજા વગેરે એમ આડંબરથી જાય તો તેનાથી જૈન સિવાયની બીજી પ્રજાને પણ સામાયિક વગેરે કરવાની ઇચ્છા થાય છે, અને ધર્મના વિજયનો વાવટો ફરકે છે; આથી શ્રી વીતરાગની પવિત્ર આજ્ઞાનું આરાધન થાય છે અને આનું પરંપરાએ પરિણામ કર્મોનો નાશ છે. આ સૌ આપણને ઇષ્ટ છે.

૭૨.

સામાયિક કરવાનું ધર.

ઉપાશ્રય સંબંધી કંઇ જોઇ ગયા: હવે ગૃહસ્થ માણસે સામાયિક વગેરે ધર્મક્રિયા માટે પોતાને ઘેર કયા પ્રકારનું સ્થાન હાલના સમયમાં વસાવવું યોગ્ય છે તે જોઇએ. ગૃહસ્થ માણસને ઘેર સુંદર કપાટોથી શણગારેલ, ઉપયોગી ધાર્મિક પુસ્તકોથી ભરપુર, વીર પરમાત્મા તથા બીજા આચાર્યોના સુંદર ચોધલ પેઇન્ટિંગથી છવાયેલી ભોંતવાળો, આસન

(હમણાંના) ઉપકારી આચાર્ય-મહામુનિ મહારાજ નામે શ્રી સિદ્ધસેન દિવાકર, હરિભદ્રસૂરિ, હેમચંદ્રાચાર્ય, યશોવિજય ઉપાધ્યાયનાં મળી શક્તાં પુસ્તકો, જીવન ચરિત્ર, છત્રીઓ વગેરેથી શોભિત, અને ચીનાઇ સાપડા, સુવર્ણ પરવાળાની નવકારવાળી વગેરે ફરનીચરથી અલંકૃત, ધરથી અલગ પણ ધરનો ભાગ બનેલો “ પૌષધશાળા ” અથવા ‘ લાયબ્રેરી હોલ ’ હોય તો તે યથાયોગ્ય સ્થાન ગણી શકાય. સ્થાન કેવું પસંદ કરવું તે સૌની પોતાની યોગ્યતા પર અને મનની વલણ ઉપર આધાર રાખે છે. પરંતુ અહીં ખાસ ધ્યાનમાં રાખવાનું છે કે જો યોગ્ય સ્થાન ન મળે, તો સામાયિક ન કરવું એવું શાસ્ત્રમાં નથી, અને અહીં પણ તેમ કહેવાનું પણ નથી. અહીં તો મનને શુદ્ધ રાખી શકાય તેજ આગત દાખલ કરી છે. પછી સંજોગો જે હોય તે જોઇ તેપર કેમ દોરાવું તે સૌ સૌના અધિકાર પર આધાર રાખે છે. સામાન્ય રીતે ઉપાશ્રયમાં ઘણી ઘણી સગવડો મળવાનો સંભવ છે અને ત્યાં શાંતિની હવા હોય છે, એ ધ્યાનમાં રાખવું ઘટે છે, અને તેની સાથે અનુકૂળ સંજોગોવાળાને ધર કે ખીજી જગ્યા પણ લાભકારક નીવડે છે.

ઉ૩.

વિધિશુદ્ધિ.

દરેક ક્રિયા વિધિસહિત કરવાથી તેનું ફલ વધારે સાફ અને લાભકારક થાય છે. એસડ ખાવામાં તેની વિધિ પાળવામાં આવે, તો તે એસડ વધારે ગુણકારી અને દુઃખને દુર કરનાર થાય છે, તેવીજ રીતે ધર્મની સર્વ ક્રિયાના સંબંધમાં સમજવું. આથી આપણા પરોપકારી ઋષિઓએ-આચાર્યોએ કંઇપણ સ્વાર્થ વગર, અને પરમાર્થના હેતુથી દરેક ક્રિયાઓ વિધિ સહિત બતાવી છે.

સામાયિક એ ધર્મક્રિયા છે, તેમાં ડગલે ડગલે વિધિ રહેલી છે. શાસ્ત્રમાં કહેલા પ્રમાણથી મુહપત્તિ, કઠાસણું, ચરવળો વગેરે યથાવિધિ રાખવાં ઘટે છે, સ્થાપનાચાર્યની સ્થાપના પણ વિધિપૂર્વક કરવી જોઇએ,

૭૪.

વિધિમાં હેતુ હોય છે.

હવે આ સ્થલે ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ કે દરેક વિધિમાં હેતુ, રહસ્ય રહેલ છે. જો કે શાસ્ત્રમાં જણાવેલી દરેક વિધિનો હેતુ કેટલીક-વાર સ્પષ્ટ જણાવવામાં આવ્યો ન હોય, તો તે પરથી તેનો હેતુ ગુરુ-ગમથી કે અન્ય સાધનથી સમજ્યા વગર તે વિધિને તજી દેવી એ હુંક મતિજ છે; આપણે બારીકાઈથી જોઈશું અગર નાની કે મોટી વિધિનો હેતુ સમજવામાં સદ્ગુરુનો આધાર લઈશું તો બહુ સંતોષ થાય તેવી રીતે તેનું રહસ્ય સમજી શકીશું. આનો એક દાખલો લઈએ. સ્થાપ-ચાર્યનું સ્થાપન કરીએ છીએ ત્યારે જમણો હાથ ઉઠે કરી અમુક આકારે અધર રાખી નવકાર, પંચેન્દ્રિય બોલવાનો વ્યવહાર છે. આનો હેતુ કોઈ સમજતું નથી; પરંતુ તેમાં કંઈ યોગનું કંઈ ઉંડું કારણ હોવું જોઈએ અને તેમાં આંદોલન વાદ (vibration theory) અથવા કોઈ જાતનું વિદ્યુત્પણ કે લોડચુંગકનું આકર્ષણ વગેરે કોઈ ભૂલી ગયેલા નિયમના મજબૂત આધાર ઉપર એ રીતે શરૂ થયેલી હોવી જોઈએ, અને આવાહન (આરોપણ) અને વિસર્જનમાં લાઇને ચતો અને ઉઠે રાખવાનો પણ હેતુ સ્પષ્ટ હોવો જોઈએ. આ હેતુ ધણીઓ ભૂલી ગયા છે, અને તે યોગના જ્ઞાનનો લગભગ નાશ વચ્ચેના અંધાધુનીના પાંચસો વરસના કાળમાં થયેલ છે તેને લઇને થયો હોય તેમ લાગે છે. બાકી શાસ્ત્રકારોએ તો દરેક ક્રિયા કરમાવી છે તેમાં અવશ્ય હેતુ, રહસ્ય રહેલ છે.

૭૫.

વિધિ—હેતુ.

સામાયિક લેવાનો વિધિ એવી રીતે ગોઠવેલ છે કે શરૂઆતથીજ જીવ જાગૃત રહે, અને સુવિનીત રહે. તેથી આ વિધિને સમજી સામા-યિક કરવી એજ પરમહિતનું કારણ છે. હમણાં જોઈશું તો પ્રમાદથી, અજ્ઞાનથી અથવા અશ્રદ્ધાથી આ વિધિ આચરવામાં શિથિલતા આવી

ગમ છે. પહેલું તો એ કે વિધિના હેતુ સમજાવેલ નથી, અથવા સમજવાની દરકાર નથી અને બીજું એ કે એ હેતુ ન સમજવાથી થતી અરુચિ અને આળસ થાય છે. આથી વિધિ વેદરૂપ થાય છે, અને ઉપયોગની બાબત જે જીવની જાગૃતિ, અને વિનય, તેમાં ધણું મોટું ભાગે ભંગ થાય છે માટે બરાબર વિનય સાચવી, વિધિ પ્રમાણે સામાયિક કરવું ઘટે છે.

૭૬.

વિધિઅવિધિવિચાર.

મુખ્યપણે તો સામાયિક યથાવિધિ કરવું કહ્યું છે, છતાં એ પરથી એમ સમજી લેવાનું નથી કે જે વિધિપૂર્વક ન થાય તો નજ કરવી. સામાયિકનો શરૂઆતનો અભ્યાસી યથાવિધિ તે આચરી ન શકે તો તેમાં નવાઇ નથી; માટે તેણે વિધિપૂર્વક કરવાનો લક્ષ રાખી, વિધિપૂર્વક પોતાથી બની શકે એવો અભ્યાસ પાડતા રહી ધીમે ધીમે સામાયિક કર્યાજ કરવું. કારણકે અભ્યાસથીજ કાર્યની સિદ્ધિ થાય છે. આથીજ જ્ઞાતીઓએ સામાયિકને એક શિક્ષાવ્રત તરીકે ગણેલ છે, અને શિક્ષાવ્રત એટલે ‘ સાધુધર્માભ્યાસઃ શિક્ષા ’ એમ ધર્મશાસ્ત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે જેથી રૂઠો અભ્યાસ થઇ શકે તે વ્રત.

કોઈ કહે છે કે ‘ અવિધિકૃતાત્ વરં અકૃતં ’—એટલે અવિધિથી કરવા કરતાં ન કરવું સાચું. તેથી સામાયિક જે યથાવિધિ ન થાય તો તે તદ્દન ન કરવું. પણ આમ કહેનારનું કહેવું અયોગ્ય અને નિરપેક્ષ લાગે છે. કેમકે આપણે ઉપર જોયું તેમ કંઈપણ કાર્યની સિદ્ધિ તેના તરફ અભ્યાસ કરવાથી થઈ શકે છે, તો સામાયિકની સિદ્ધિ પણ સામાયિકના અભ્યાસથી થઇ શકે છે. દાખલા તરીકે બારાખડી બરાબર લખતાં આવડતી નથી ત્યારે તે બરાબર લખતાં આવડે તે પહેલાં ધણી વખત લાંબા-ટૂંકા, આડા-અવળા, નાના-મોટા અક્ષરો કાઢીએ છીએ, અને એમ કરતાં કરતાં જ્યારે વધારે મહાવરો પડે છે, ત્યારે હાથ

સ્થિર થાય છે, અક્ષરોના વળાંકની બરાબર છાપ મન ઉપર પડે છે, અને પછી તે બરાબર લખી શકાય છે, વાંચી શકાય છે, અને બોલી શકાય છે. આમ થાય છે ત્યારે જ બારાખડી વિધિપૂર્વક આવડી એમ કહેવાય છે. શાસ્ત્રના જાણનારાનું એક વચન છે કે:—

અવિહિકયા વરમકયં ઉસ્સુણવયણં વયંતિ સવ્વણ્ણુ ।

પાયછિછત્તં જહ્વા, અકાએ ગુરુઅં કાણ લહુઅં ॥

અર્થ—“ અવિધિએ કરવા કરતાં અણુકર્યું બહું ”—એ વચનને સર્વજ્ઞો ઉત્સૂત્ર કહે છે; કારણ કે નહિ કરનારને મોટું પ્રાયશ્ચિત્ત અને અવિધિએ કરનારને નાનું પ્રાયશ્ચિત્ત છે.

આ ઉપરથી એમ સમજવાનું છે કે નહિ કરવા કરતાં અવિધિએ કર્યું બહું, અને ભગવાનનાં પવિત્ર વચનનો ગંભીર આશય તો એવો છે કે જીવ નહિ કરતો હોય તેના કરતાં ધીમે ધીમે જે જીવ અવિધિથી પણ કરવાનો અભ્યાસ પાડશે, અને એ અભ્યાસ સાથે યથાવિધિ કરી શકવાનો લક્ષ રાખશે તે સારો, તેનું કર્યું સારું.

હાલમાં હું યથાવિધિ કરી શકવા શક્તિવાળો થાઉં એવો લક્ષ-ઉપયોગ રાખ્યા વગર આંધળાની દારે ચલાય છે; કહ્યું છે કે:—

જેજે જેજેરે અંધમતિ જન અપાર.

આંધળાની દારે ધાએ આંધળા અપાર—જેજે.

વીરનું પ્રમાણ વાણી, સુણે ન લગાર

ભાંડ, ભાટ, વેપધારી તણા ધતિઆર—જેજે.

આમ આંધળાની પેઠે વર્તવાથી પરમાર્થમાં બહુ હાનિ પહોંચે છે. માટે એ ભુલાવામાંથી જાગૃત કરવા આત્મહિત ઈચ્છનારા મુનિ તથા શ્રાવકોએ ઉચિત આચરવું યોગ્ય છે, નહિ તો “ જ્યું કોલુકે બેલકો, ધરહિ કોશ પચાશ ”—ધાણીના બળદની પેઠે બહુ ચાલવા છતાં જ્યાંનાં ત્યાં એમ થયાં કરે છે.

૭૭.

સામાયિકનું સ્વરૂપ.

સામાયિકનું ચાર પ્રકારનું સ્વરૂપ બાંધી શકાય. (૧) દ્રવ્યથી (૨) ક્ષેત્રથી (૩) કાળથી અને (૪) ભાવથી.

૭૮.

(૧) દ્રવ્યથી સામાયિક.

દ્રવ્યથી સામાયિક માટે આગળ કહેવાઈ ગયું છે. આને માટે જોઈતાં ઉપકરણો, કપડાં, પુસ્તક, નોકારવાળી આદિ જ્ઞાનનાં સાધનો એટલે જે સાધનો સામાયિકને પુષ્ટિરૂપ હોય તે સિવાયનાં બીજાં પરમ-તાની બુદ્ધિ ટાળવી, તેટલાંની જ મર્યાદા-હદ બાંધવી, તેટલાં બપોળેનાં ગણી મોકળાં રાખવાં, એ દ્રવ્યથી સામાયિક. હુંકામાં દ્રવ્યથી સામાયિક એમ સૂચવે છે કે સામાયિક નહીં શકે તે માટે જે લુગડાં-લત્તાં પુસ્તકાદિ જોઈએ તેની હદ બાંધી બાકીનાં પચ્ચખાણુ કરવું.

૭૯.

(૨) ક્ષેત્રથી સામાયિક.

ક્ષેત્રથી સામાયિક એટલે સામાયિક કરવા માટે જેટલી જગ્યા રોકી હોય તેટલીની મર્યાદા-હદ કરી બીજી જગ્યાનો ત્યાગ ધારવો તે.

૮૦.

(૩) કાળથી સામાયિક.

કાળથી સામાયિક એટલે ઓછામાં ઓછું એક મુહૂર્ત, બે ઘડી અથવા અડતાળીશ મીનીટનું સામાયિકના કાળનું માપ—માન છે. અહીં કોઈ એવો પ્રશ્ન પૂછે કે સામાયિકનું જે પચ્ચખાણુરૂપ 'કરેમિ ભંતે'નું સૂત્ર છે તેમાં તો સામાયિકના કાળની કાંઈ અમુક હદ બાંધી નથી; એમાં તો જ્યાં સુધી નિયમ હોય ત્યાં સુધી એમ કહેવું છે એટલે કે પછી ચાહે તો એ નિયમ પા કલાકનો, અર્ધ કલાકનો, કે કલાક બે કલાકનો કે તેથી ઓછો વધારે ધારો. આ પ્રશ્નનું સમાધાન આમ

થવા યોગ્ય છે કે હમેશાં નિર્દોષ, અને પ્રતિષ્ઠિત આત્મ વૃદ્ધ પુરુષોએ જે રહિ પાડી હોય, બોધી હોય તે પ્રમાણે ચાલવામાં શ્રેય છે. શ્રીમદ્ હૃમચંદ્રાચાર્યે એ ધડીનું સામાયિકનું ઓછામાં ઓછું કાલમાન કહેલ છે; તો તેવા પ્રતિષ્ઠિત ધુરંધર મહાન આચાર્યનું ઉલ્લંઘન ન થવું જોઈએ, તોપણ આની સાથે એક દૃષ્ટાંત આપી બીજું એ કહેવાનું કે:-જેમ પોરશી સાઠ પોરસી પચ્ચખાણુમાં કાલમાન બતાવેલ છે, તેવીજ રીતે નવકારશી પચ્ચખાણુમાં નથી બતાવેલ; તેથી નવકારશી પચ્ચખાણુનું કાલમાન એ ધડીનું કહેલ છે; આનું કારણ એ કે ઓછામાં ઓછો કાલ એ ધડીનો માનવોજ જોઈએ. એવી રીતે જે કાલની મર્યાદા ન રહે, તો પછી તેની અવ્યવસ્થા થઈ જાય. તોપણ કદાચ એ ધડી જોડેલો પણ વખત ન મળે અને પા કે અરધી કે એકજ ધડી કે એથી ઓછો વધારે વખત મળે તો તે અવકાશ મુજબ સમતા ભાવમાં રહેવું; તેથી તેટલા વખત સુધી પણ સાવધ એટલે પાપયોગથી અટકવારૂપ મહા 'કરેમિ ભંતે' નો લાભ થશે, પણ પૂર્વના આચાર્યના બહુમાન ખાતર 'કરેમિ ભંતે' નો પાહ ન પ્રકાશવો. આમ અર્થદીપિકાકાર શ્રી રત્ન-શેખરસૂરિ કહે છે. આ પ્રમાણે કાળથી સામાયિક ગણવું.

૮૧.

(૪) ભાવથી સામાયિક.

ભાવથી સામાયિક એટલે ભાવથી રાગ-દ્વેષથી રહિત થવું, રાગ-દ્વેષ રહિત થવાનો ભાવ રાખવો, રાગ-દ્વેષથી રહિત થવાનો પ્રયાસ કરવો, યથાશક્તિ રાગ-દ્વેષ રહિત થતા જવું, સમતા લાવવી, આત્માની ઉજ્જવળતા વધારવી.

૮૨.

વિશેષ.

આત્માર્થીએ સામાયિક લેતાં આ ચાર બાબતો અવશ્ય વિચારી જવી જોઈએ. દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, અને કાળનું માન-માપ કરી ભાવથી સા-

માયિકમાં સ્થિત થવું. દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવમાં દ્રવ્ય અને ક્ષેત્ર જેમ અને તેમ સંક્ષેપવાનાં-ઓછાં કરવાનાં છે, અને કાળ અને ભાવમાં વધારો કરવાનો છે. ઉપર જે દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળની મર્યાદા-હદ બતાવી, તેમાં કારણ વિશેષે, સદ્ગુરુની આજ્ઞાથી વધઘટ કરી શકાય, જેમ કે:—

(૧) દ્રવ્ય ધારેલ હોય તે કરતાં કદાચ વધારેની જરૂર પડી, જેમકે ટાઢ-ગરમીનો પરિસહ બહુ લાગતો હોય, અને શરીર પડી જવા જેવી બીક ઉપજી હોય અને વધારે કપડાંની અણચાલે-ન છૂટકપે જરૂર પડી, અથવા પુસ્તક વગેરેની જરૂર પડી, તો ત્યાં દ્રવ્યની મર્યાદા-હદ “મહત્તરાગારાદિ” વિચારી, સદ્ગુરુની આજ્ઞા લઈ, અથવા સદ્ગુરુ ન હોય તો આત્મા-સાક્ષીએ વધારી શકાય. આ અપવાદરૂપે છે. ઉત્સર્ગ માર્ગે તો પ્રથમથીજ દ્રવ્યની હદ બાંધી બીજાપરની મૂઠાં છોડી દેવી યોગ્ય છે; પરંતુ અપવાદ માર્ગે તે ઉપર મુજબ વધારી શકાય. અપવાદ પણ એને કહી શકાય કે જે સેવવાથી આત્માર્થ સરે, અને આત્માર્થને કાંઈ પણ હરકત ન આવે.

૨. ક્ષેત્ર ધારેલ હોય તે કરતાં વધારે જગાની જરૂર પડે, જેમકે સર્પ વગેરે સામા આવે, અથવા કોઈ જીવને બચાવવાનું કારણ મળે, અથવા સદ્ગુરુની આજ્ઞા થાય અથવા પરમ સદ્ગુરુના વિનય, વૈયાવૃત્ય કરવાનો કોઈ અપૂર્વ લાભ હોય તો ત્યાં સદ્ગુરુની આજ્ઞાએ, અને સદ્ગુરુ ન હોય તો આત્મ-સાક્ષીએ ક્ષેત્રની મર્યાદા-હદ વધારી શકાય અથવા ક્ષેત્ર બદલી શકાય. આ બંનેમાં યતના (જયણા) પૂર્વક જોઈ જાળવી પુજી પ્રમાણ ચાલવાનો, અને સામાયિકના હેતુનો લક્ષ જાળવત રાખવો.

(૩) કાળ માટે પણ ઉપરથી સમજાઈ શકાશે.

(૪) ભાવના સંબંધમાં તો અપવાદ હોઈ શકેજ નહિ. આ વાત વિશેષ સ્પષ્ટ થવા માટે જીઓ આગળ ‘કરેમિભંતે’ સૂત્રપર વિવેચન.

૮૩.

સામાયિકનો કાળ કેમ ગાળવો ?

ઉપરનું સ્વરૂપ જાણવાથી તુરતજ જાણાર્થ આવે તેમ છે કે સામાયિકનો કાળ ઉપરના સ્વરૂપને યોગ્ય એવી ભાવના ભાવવામાં, તે ભાવના જે સાધનોથી વધારે વધારે જગૃત થાય તે સાધનો વાપરી આત્મચિંતવન કરવામાં ગાળવાનો છે.

આખા દિવસરાત્રીની સાઠ ઘડી છે. આવા અસંખ્યાતા દિવસોથી ભરેલાં અનંત કાલચક્ર વ્યતિત કરતાં છતાં પણ જે સાર્થક ન થયું તે બે ઘડીની કરેલી વિશુદ્ધ સામાયિક સાર્થક કરે છે. લક્ષપૂર્વક સામાયિક કરવા માટે સામાયિકમાં પ્રવેશ કર્યા પછી ચાર લોગસ્સથી વધારે લોગસ્સનો કાઉસગ્ગ કરી ચિત્તની કંઠક સ્વસ્થતા લાવવી. આ પછી સૂત્ર પાઠ કરવા કે કોઈ ઉત્તમ ગ્રંથનું મનન કરવું, વૈરાગ્ય અને ઉપદેશનાં પદો-ઉત્તમ કાવ્યો બોલવાં; પાછળ જે કંઠ મનન કર્યું હોય-શીખ્યા હદ્યએ તે યાદ લાવી ફરી જોઈ જવું, અને પછી નવો અભ્યાસ થાય તેટલો કરવો, કોઈને શાસ્ત્રના આધારથી બોધ આપવો, અને ગુરુ હોયતો તેમની પાસેથી આગમવાણી સાંભળવી-મનન કરવી અને શાસ્ત્રનો પરિચય વધારવો. સદગુરુ ન હોય તો કોઈ વિચક્ષણ અભ્યાસી પાસેથી વૈરાગ્યને બોધનારી કથાઓ સાંભળવી, કે કંઠ અભ્યાસ કરવો. આ સઘળી જોગવાઈ ન હોય તો સામાયિકનો કેટલોક કાળ લક્ષપૂર્વક કાઉસગ્ગમાં રોકવો, અને કેટલોક કાળ મહાપુરુષોનાં ચરિત્ર-કથામાં ઉપયોગપૂર્વક રોકવો.

નોટ—અહીં ખાસ ધ્યાનમાં રાખવાનું છે કે સામાયિકમાં દ્રવ્યાનુયોગના, અને આત્મસ્વરૂપના અધ્યાત્મમય પુસ્તકો વાંચવા; ધણી વખત એવું અને છે કે કથાનાં કે ચરિત્રનાં પુસ્તકો વાંચવાથી સમભાવનો નાશ થાય છે, કારણ કે તેમાં કોઈનાં સુખદુઃખ, લડાઈ, ક્રોશ, વૈભવ-મોજ-શોખ, કંગાલીઅત-રાંકડી દશા વગેરેનું વસ્તુ-વર્ણન આવે ત્યારે વાંચનારનું મન પણ તેવું થઈ જાય અથવા લાગણી થઈ આવે. સામાયિકમાં

અરેરાટી થઇ આવે તેમજ કોઈની અનુમોદના અનિષ્ટ રીતે થઇ જાય એવું નજ થવું જોઈએ. સાધુ મુનિરાજના વ્યાખ્યાનમાં કેટલાએક સામાયિક લઇ બેસે છે, તે પણ ઉપરનાં કારણોથી અયોગ્ય છે. શાસ્ત્રમાં લખ્યા પ્રમાણે ગુરૂ પાસેથી અથવા મનમાં 'બેસણે સંદિસાઉ' 'બેસણે દાઉ' એવા આદેશ લઇને બેસવાનું છે, પણ વ્યાખ્યાન વખતે સામાયિક લેવું ઘટતું નથી; કારણકે ઘણી વખત વ્યાખ્યાન સાંભળનારને આંખમાં આંસું આવે છે, હસવું આવે છે, એટલે જેવો રસ ચાલતો હોય તેવી મનની દશા થાય છે. દાખલા તરીકે રામરાવણ કે ભરતખાહુઅળીની લડાઇ સાંભળતાં એકના જયમાં અને બીજાના પરાજયમાં ખુશી થવાય છે, આવું સામાયિકમાં સ્થિત થયા પછી જ્યાં હમેશાં સમતા-ભાવજ રાખવાનો છે તેમાં ઉપર જણાવ્યું તેવું સાંભળવું જોઈતું નથી, તેમ તેવાં પુસ્તકો વાંચવા પણ નથી જોઈતાં. પરંતુ આની સાથે કહેવાનું કે ઉપર મુજબ જો ન બની શકે, તોજ ચારિત્ર-કથાના ગ્રંથો વાંચવા, વિચારવા અને તેમાં જેમ બને તેમ ઉપરનો હેતુ લક્ષમાં રાખી ઉપયોગ રાખતાં શીખવું, તેનો અભ્યાસ પાડવો. ચારિત્રકથાનાં પુસ્તકો શરૂઆતના અભ્યાસી માટે છે. વ્યાખ્યાનમાં કેટલીક બહેનો સામાયિક કરે છે, વ્યાખ્યાન સાંભળતાં જાય છે, અને સાથે સાથે નોકારવાળા ફેરવવાનું કામ પતાવે છે. આ તદ્દન ન ઇચ્છવાયોગ્ય છે, કારણકે તેથી સામાયિકનો સમતારૂપી હેતુ-સ્વસ્થ ચિત્ત રાખવારૂપી આશય બીલકુલ સચવાતો નથી, વંળી કેટલાએક સામાયિકમાં સંસારની વાતો કરે છે તે તો તદ્દન ન ચલાવી શકાય તેવું અને દીલગીરી ઉપજવનારૂં ગેરવર્તન છે. આવા સામાયિક કરનારાઓને દેખીને સારા સરલ હૃદયનાં માણસોને પણ તેવી ટેવ પડવાનો પૂરો સંભવ રહે છે.

૮૪.

પુસ્તકોનો ક્રમ.

સામાયિકનો કાળ જેમ જેમ સમતામય રહેતો જાય, તેમ ગાળવાનો છે, તેથી તે કાળ પર્યંત પુસ્તકો ધર્મના રહસ્યની કુંચી સમજાય, ધીમે

ધીમે ધર્મજ્ઞાન-તત્ત્વજ્ઞાન વધતું જાય તે માટે તેને બરાબર શ્રેણીપૂર્વક-ક્રમપૂર્વક વાંચવાની જરૂર છે. યથાર્થ વાંચતું કેને કહેવું તે સંબંધે અગાઉ 'પુસ્તકાદિ' સંબંધમાં બોલતાં કહેવાઇ ગયું છે. હવે સિદ્ધાંત, તત્ત્વજ્ઞાન, કથા પુસ્તકો વગેરે (હાલ છપાયેલાં તૈયાર મળે છે તેમાંથી) કયા ક્રમમાં વાંચવા તે અલ્પમતિ અનુસાર જણાવીશું.

૧. સિદ્ધાંત (Theology).

જીવવિચાર.

નવતત્ત્વ

પ્રશ્નોત્તરરત્નચિંતામણિ.

જૈનવિષયકપ્રશ્નોત્તર.

ધર્મખિંદુ.

ધર્મસંગ્રહ.

જૈનતત્ત્વાદર્શ.

આગમસાર.

૨. કથા (Biography).

ઉપદેશપ્રાસાદ ભાગ ૧ થી ૫.

કુમારપાલપ્રબંધ.

ચતુર્વિંશતિપ્રબંધ.

પ્રબંધચિંતામણિ.

ઋષિમંડળ.

ભરતેશ્વરબાહુબલીવૃત્તિ.

અભયકુમારચરિત્ર.

ત્રિપદિશલાકા પુરૂષ ચરિત્ર પર્વ ૧ થી ૧૦.

૩. સ્તવનાદિ (Prayers, Poetry etc.)

સમકીર્તના ૬૭ બોલની સગ્રાય.

અઢાર પાપસ્થાનકની સગ્રાય.

આનંદધનબહોતેરી.

ચિદાનંદબ્રહ્મોતેરી.

જશ્નવિલાસ.

વિનયવિલાસ.

જ્ઞાનવિલાસ.

અધ્યાત્મગીતા (શ્રી દેવચંદ્રજી).

આનંદધનચોવીશી.

દેવચંદ્રચોવીશી.

૪. યોગ (Yoga).

યોગશાસ્ત્ર (શેઠ ભીમશી માણેકજી).

જ્ઞાનાર્ણવ.

યોગચિંદુ.

આદ્ય દૃષ્ટિની સઝાય (શ્રીમદ્ યશોવિજયજી).

સમાધિશતક.

સમતાશતક.

શાંતસુધારસ (વિનયવિજયજી કૃત).

અષ્ટકજી. (શ્રીમદ્ હરિભદ્રસૂરિ કૃત).

૫. તત્ત્વજ્ઞાન (Philosophy).

શ્રીતત્ત્વાર્થાધિગમ.

સ્વાદ્વાદમંજરી.

પરુષેશનસમુચ્ચય.

કર્મગ્રંથ ૧ થી ૬.

નાટક સમયસાર.

૬. ન્યાય (Logic).

નયચક્રસાર.

સમ્ભતિતર્ક.

આવી રીતે ક્રમ આપેલ છે. તે ક્રમ પ્રમાણે ચાલવાથી ધર્મનું અધી બાળનું જ્ઞાન થશે, એમ અમારું અધીન મત છે; તો યોગ્ય લાગે

તો તે અનુસરવો. પણ આની સાથે એ યાદ રાખવું કે હમેશાં બે ધડીના સામાયિકના કાલમાં અર્ધી ધડી કે અર્ધી કલાક અવશ્ય વાંચવામાં ગાળવો એવો પહેલાં દઢ નિયમ લેવો; પછી તે કાળમાં એકજ પુસ્તક લઈ તેને વિચારપૂર્વક વાંચવું; પછી બલે એક પાનું, એક શ્લોક કે એક વાક્ય તે કાળમાં વંચાય. આમ કરતાં જે જે શંકા ઉપજે તે તે નોંધી રાખી તેનો નિર્ણય કોઈ જ્ઞાની પુરૂષ પાસેથી કરી લેવો. આમ કરતાં આખું પુસ્તક પૂરું થાય ત્યાર પછી બીજું પુસ્તક લેવું. આવી રીતે કરવાથી થોડું પણ સચોટ જ્ઞાન એવું મળશે કે તે સંખ્યાબંધ પુસ્તકો ઉપરટપકેથી વાંચનારના જ્ઞાન કરતાં અનેકગણું વધી જશે.

કંઈ પણ પુસ્તકાદિ સાધન ન હોય તો પંચ પરમેષ્ટીનો જાપજ ઉત્સાહપૂર્વક કર્યા કરવો, પણ ફોકટ કાળ કાઢી નાંખવો નહિ. ધીર-જથી, શાંતિથી, અને યતના-જયજ્વાળાથી વિવેક અને ઉત્સાહ રાખી સામાયિકનો કાળ ગાળવો, અને તેમાં બને તેટલો શાસ્ત્રનો પરિચય વધારવો.

૮૫.

સામાયિકનો રૂઢાર્થ.

ઉપર કહી ગયા, તે સર્વનો આશય લક્ષમાં રાખી તે ઉપરથી ફલિત થતો રૂઢાર્થ સમજવાનો છે. હાલમાં પ્રચલિત દરેક ક્રિયાનો જે રૂઢ અર્થ હોય છે તે ઘણોજ ટુંકો અને મુદ્દાસર હોય છે. પરંતુ તેમાં રહેલાં આશય, હેતુ, રહસ્ય બહુ ગંભીર, વિસ્તારવાળાં, ઉંડાં અને લાંબા વિચાર પૂર્વક મનન કરવા યોગ્ય છે. સામાયિક એ નામની પવિત્ર ક્રિયાનો રૂઢ અર્થ એ છે કે સંસારના સર્વ જાતના રાગ-દ્વેષથી ઉપજતા પરિતાપને શમાવી દઈ શુદ્ધ જગાએ, શુદ્ધ વસ્ત્ર પહેરી, બે ધડી સુધી, સંસારનાં દરેક બંધન દૂર કરી જ્ઞાનાનંદ, ધ્યાન, અધ્યયન, જાપ, ધર્મકથા વગેરે પોતાના અધિકાર પ્રમાણે કરવાં તે. આટલા ટુંકા અને મુદ્દાસરના રૂઢ અર્થમાં દરેક બારીકાઈથી વિચારશે તો તેમાં ઉપર કહેલું સર્વ સમાઈ જાય છે એ તુરંતજ પ્રતીત થશે; શ્રીમદ્ હેમચંદ્રાચાર્ય યોગશાસ્ત્રમાં કહે છે કે:—

ત્યક્તાર્તરૌદ્રધ્યાનસ્ય, ત્યક્તસાવધકર્મણઃ ।

મુદ્ધર્ત સમતા યા તાં, વિદુઃ સામાયિકં વ્રતં ॥

અર્થ—આર્તરૌદ્રધ્યાનનો ત્યાગ કરી તથા સાવધ (સપાપ) કર્મનો ત્યાગ કરી એક મુદ્ધર્ત સુધી જે સમભાવમાં રહેવું તેને સામાયિક વ્રત કહે છે.

૮૬.

સામાયિક કરનારના પ્રકાર.

ઉપરનું વ્રત ગૃહસ્થવ્રત છે, અને તેને માટે કાલનું માપ એક મુદ્ધર્ત એટલે બે ઘડી કહેલ છે. આથી સામાયિકને (૧) ઇત્વરકાલિક એટલે થોડાકાળ સુધીનું કહેવાય છે. મુનિઓ હમેશાં સામાયિકમાં સ્થિત હોય છે, આથી તેના સામાયિકને (૨) યાતકથિક-જીંદગી સુધી કહેવું એટલે આખી જીંદગી સુધીનું કહેવામાં આવે છે. આવી રીતે ગૃહસ્થ અને મુનિઓના સંબંધમાં સામાયિકના બે ભેદ પડે છે. આમાં પણ ગૃહસ્થ બે જાતના હોય છે. ૧. ઋદ્ધિપાત્ર. ૨. સામાન્ય.

ઋદ્ધિપાત્ર ગૃહસ્થે જેવાકે રાગ, પ્રધાન વગેરેએ મોટા આડંબર સહિત ગુરૂ પાસે આવીને સામાયિકવ્રત લેવું જોઈએ. આનું કારણ આગળ આપણે કહી ગયા છીએ, અને સામાન્ય સ્થિતિનો માણસ પોતાને ઘેર પવિત્ર જગ્યાએ ઉપાશ્રયમાં, સાધુ પાસે, સામાયિક વ્રત કરી શકે.

૮૭.

સામાયિક, નયની અપેક્ષાએ.

દરેક વસ્તુ જુદી જુદી નજરે જોતાં જુદી જુદી દેખાય છે. અને આથી જુદી જુદી દ્રષ્ટિનું સ્વરૂપ સ્યાદ્વાદ એવા જૈન ધર્મમાં ઘણી સારી રીતે બતાવેલ છે. આ જુદી જુદી અપેક્ષાને ‘નય’ કહેવામાં આવે છે. તે મુખ્યપણે સાત છે. આ સાતે નયથી સામાયિકનું સ્વરૂપ ક્ષત રીતે છે, તે જોઈએ. જોકે નયથી સામાયિકનું સ્વરૂપ જોવું એ જરા મુશ્કેલ છે, છતાં તેનાથી સમજવાનો પ્રયત્ન કરીશું તો તેના શોધકને પોતાનો અધિકાર અને હદ ક્યાં સુધી છે તે મળી શકશે. શ્રીમદ્ યશોવિજયજી આ સંબંધે બહુ ઉત્તમ, ઉપયોગી પદ લખે છે કે:-

રાગ સોરઠ.

ચતુર નર ! સામાયિક નય ધારો—

- લોકપ્રવાહ છાંડ કર અપની, પરિણુતિ શુદ્ધ વિચારો. ચતુર. ૧
- દ્રવ્યત અખય અભંગ આતમા, સામાયક નિજ જાતે;
શુદ્ધ સ્વરૂપ સમતામય કહીએ, સંગ્રહનયકી ખાતે. ચતુર. ૨
- અખ વ્યવહાર કહે યું સખ જન, સામાયક હુછ જાવે;
તાતે આચરણા સો માને, એસા નૈગમ ગાવે. ચતુર. ૩
- આચરણા ઋગ્ગુસૂત્ર શિથલકી, ખિનુ ઉપયોગ ન માને;
આચારી ઉપયોગી આતમ, સો સામાયિક જાને. ચતુર. ૪
- શબ્દ દહે સંજત જો એસો, સો સામાયિક કહીએ;
ચોથે ગુનકાને આચરણા, ઉપયોગે ભિન્ન લહીએ. ચતુર. ૫
- અપ્રમત દાણે ધરીઆકો, સમભિરૂદ નય સાખી;
કેવલજ્ઞાન દશા થિતિ ઉનકી, એવંભૂતે ભાખી. ચતુર. ૬
- સામાયિક નય જોહુ ન જાને, લોક કહે સો માને;
જ્ઞાનવંતકી સંગતિ નાહી, રહિયો પ્રથમ ગુનકાને. ચતુર. ૭
- સામાયિક નર અંતર દષ્ટે, જો દિન દિન અબ્યાસે;
જગ જશવાદ લહે સો બૈઠો, જ્ઞાનવંતકે પાસે. ચતુર. ૮

અર્થ—હે ચતુર નર ! (સાતે) નયથી સામાયિકને હૃદયમાં ધારી રાખો ! લોક પ્રવાહ તે છોડી પોતાની શુદ્ધ પરિણુતિનો વિચાર કરો. ૧.

સામાયિક પોતાના સ્વભાવથી દ્રવ્યથી અક્ષય અભંગ એવો આત્માજ છે; સંગ્રહ નયની અપેક્ષાએ સમતામય શુદ્ધ સ્વરૂપી છે. ૨.

વ્યવહારનય વળી એમ કહે છે કે જે બધાં માણસો સામાયિક કરે છે તે સામાયિક છે અને નૈગમનય આચરણાને સામાયિક કહે છે. ૩.

ઋગ્ગુસૂત્રનય શિથિલ પુરૂષની ઉપયોગ વગરની સામાયિકને સામાયિક માનતો નથી; તે તે આચારવાળો ઉપયોગ સહિત આત્માને સામાયિક જાણે છે. ૪.

શબ્દનય સંયત જો હોય તો તેને સામાયિક કહેવાનું કહે છે, કારણ કે ચોથે ગુણકાણે આચરણાનું ઉપયોગભિન્ન ગ્રહણ થાય છે. ૫.

સમભિરૂઢનય અપ્રમત્ત ગુણુસ્થાને ધર્મિને સામાયિક કહેવાની સાક્ષી પૂરે છે, અને એવંભૂતનય જેવી કેવલજ્ઞાનની દશાસ્થિતિ હોય તેને સામાયિક બાપે છે. ૬.

સામાયિકના નયનું જો કોઇને જ્ઞાન ન હોય અને લોક જેમ કહે તેમ તે માનતો રહે, વળી જ્ઞાનવંતની સંગત પણ તેને હોય નહિ તો તે પ્રથમ-મિથ્યાત્વગુણુસ્થાને રહેલો છે. ૭.

જો મનુષ્ય સામાયિકને અંતર્દૃષ્ટિથી નિરંતર અભ્યાસ્યાં કરે તો જ્ઞાનવંતના સમાગમમાં બેઠો બેઠો જગમાં જશવાદ-ખરી કીર્તિ મેળવે છે. આમાં 'જશ' એ શબ્દ કર્તા શ્રી યશોવિજયજીનું નામ. પણ સૂચવે છે. ૮.

૯૯.

સાત નયનો વિશેષ મત.

વધારે સ્પષ્ટતાથી શ્રી કુંવરવિજયજીકૃત 'અધ્યાત્મ પ્રશ્નોત્તર' કે જેમાં નવ તત્ત્વના પ્રશ્નોત્તર છે તેના આધારે સામાયિકને સાત નયે જોઇએ.

૧. નૈગમ નય—આની અપેક્ષાએ સર્વ જીવ અંશ થકી સંવર ભાવરૂપ સામાયિકમાં રહ્યા વર્તે છે, કારણ કે સર્વ જીવના આઠ રચક પ્રદેશ ત્રણે કાલ કંઈ પણ કર્મના આવરણ વગરના એટલે નિરાવરણ રહે છે, તેથી ત્યાં કર્મનું આવરણ લાગતું નથી. માટે નૈગમ નયથી સર્વ જીવ સદાકાલ અંશ થકી સંવર ભાવરૂપ સામાયિકમાં છે એમ જાણવું.
૨. સંમિહ નય—આ નય સત્તાનું ગ્રહણ કરે છે, માટે સર્વ જીવ સત્તાથી પોતાના પારિણામિક ભાવવડે સંવરભાવરૂપ સામાયિકમાં રહ્યા વર્તે છે, જેથી અંતરંગ સર્વ જીવને સત્તાએ-નિશ્ચય નયે કર્મરૂપ લેપ લાગતો નથી. કર્મનો લેપ લાગવો તે માત્ર વ્યવહાર નયે

છે, માટે આ નયે સર્વ જીવ સત્તાએ સંવરભાવરૂપ સામાયિકમાં છે એમ જાણવું.

૩. વ્યવહાર નય—આ નય બહારથી જેવું સ્વરૂપ જેનું દેખાય તેવું સ્વરૂપ તેને કહે છે. તો જે જીવ નિરવધ-પાપ વગરની એકાંત જોઈ “ કરેમિભંતે ” એમ પાઠ બોલી એ ઘડીથી માંડી જીવ-જીવ સુધી નિઃસંગપણે વર્તે છે, તેને આ નય સામાયિકવંત કહે છે; એટલે આ નયે બહારથી કરણી-આચરણ રૂપ દેખાતી ક્રિયા સામાયિક કહેવાય છે.
૪. ઋદ્ધાનુસૂત્ર નય—આ નય પરિણામિક ભાવનું અદ્વય કરે છે; માટે કોઈ જીવ નરકનિગોદના દુઃખથી ખીતો સુખની લાલચથી ઉદ્દાસ ભાવે ત્યાગ વૈરાગ્ય-રૂપ પરિણામવડે પોતાના ચિત્તને વર્તીવે, તે સમયે તે જીવ આ નયથી સામાયિકમાં છે એમ જાણવું; એટલે તે તો યથાપ્રવૃત્તિકરણરૂપ પરિણામ વગેરે પહેલે ગુણ દાણે મિથ્યાત્વી જીવને પણ હોય.
૫. શબ્દનય—આ નયથી સામાયિકના ચાર પ્રકાર જાણવા—(૧) શ્રુત સામાયિક (૨) સમ્યક્ત્વ સામાયિક (૩) દેશવિરતિ સામાયિક (૪) સર્વ વિરતિ સામાયિક.
૬. †સમભિરૂઢ નય—આ નયના મતવાળો શ્રેણીભાવ ઝાંટે છે; માટે શુદ્ધ શુક્લ ધ્યાન રૂપાતીત પરિણામરૂપ લક્ષ્ય શ્રેણીએ ચડી ધાતી કર્મનો નાશ કરી અનંત ચતુષ્પરૂપ લક્ષ્મી પ્રગટ કરેલ છે એવા કેવલી ભગવાનને સંવરભાવરૂપ સામાયિક છે એમ જાણવું.
૭. †એવંભૂત નય—આ નય સંપૂર્ણ ભાવને સ્વીકારે છે. માટે આદ્ય કર્મનો નાશ થવાથી આદ્ય ગુણને મેળવનારા, લોકને અંતે ખીરા-જેલા, આદિ અનંત એ ભાંગાએ વર્તતા એવા સિદ્ધ ભગવાનને યથાખ્યાત ચારિત્રરૂપ સંવરભાવ જાણવો.

† સરખાવો શ્રી ચરોચિન્યજ્ઞના પદ સાથે. બંનેના મતમાં ફેર આવે છે.

૮૯.

નિશ્ચય નયથી સામાયિકનું સ્વરૂપ.

અપ્પા સામાય્યં, અપ્પા સામાયસ્સ અત્થો ।

અર્થ—આત્મા સામાયિક છે, આત્માજ સામાયિકનો અર્થ છે.

નિજ શુદ્ધસ્વરૂપ ભાવમાં રહેલો જે આત્મા તે ઉપશમ જલથી રાગદ્વેષરૂપ મેલને ઘોઈ નાખે, આત્મપરિણતિ આદરે, પરપરિણતિ નિવારે તેને નિશ્ચયસામાયિક કહીએ. આ સામાયિક ઉપર શુભ દષ્ટિ રાખીને વ્યવહાર સમકીત પાળવાનું છે. કારણકે વ્યવહાર બલવંત છે તે નિશ્ચય-સામાયિકનું કારણ છે. તેરમા ગુણુસ્થાન સુધી જે જીવ વ્યવહારરૂપ ઘોડા ઉપર ચડીને સંસારરૂપ વનને ઝોળંગીને જ્યારે ઘેર આવી પહોંચે, ત્યાં સુધી તે વ્યવહારરૂપ ઘોડા જેઠાએ. પછી જ્યારે મહેલ ઉપર ચડે ત્યારે તેને ઘોડાનું કામ ન પડે—ત્યાંતો પગની આત્મશક્તિની જરૂર પડે, તેવી રીતે વ્યવહાર, ઘોડાની પેઠે સાધક છે, તેને છોડી દેવો ન જોઈએ.

૯૦.

ચાર નિક્ષેપે સામાયિક.

આવી રીતે નયથી સામાયિકનું સ્વરૂપ જોઈને હવે નિક્ષેપે જોઈએ. નિક્ષેપ એટલે આરોપણ, અને તે ચાર રીતે થાય છે. નામ, સ્થાપના, દ્રવ્ય અને ભાવ.

૧. નામ સામાયિક—સામાયિક એવું નામ તે.
૨. સ્થાપના સામાયિક—સામાયિક એવા અક્ષર લખવા તે અસદ્ભાવ સ્થાપના, અને સામાયિકરૂપે મૂર્તિ સ્થાપવી તે સદ્ભાવ સ્થાપના.
૩. દ્રવ્ય સામાયિક—આ કહેવાઈ ગયેલ છે, છતાં ખીજા રૂપે કહીએ તો વ્યવહાર નયે બહારથી વ્રતરૂપ ઉચ્ચાર કરી એ ઘડી સુધી પુણ્યપણે રહેવું તે, અને ઋણુસત્રનયે “ કરેમિ ભંતે ” વ્રતનો ઉચ્ચાર કરી મન, વચન, અને કાયાથી સાવધને છોડી એક ચિત્તે બત્રીશ દૂષણ દોષ ટાળી સ્વાધ્યાય ધ્યાનરૂપ શુભ પરિણામે વર્તવું તે.

* કુંવરવિનયજ્ઞના ‘અધ્યાત્મ પ્રશ્નોત્તર’માંથી લીધું છે.

સામાયિકથી પમાતાં નવ તત્વોમાંનાં કેટલાંક. ૮૩

૪. ભાવ સામાયિક—આ પણ કહેવાઇ ગયેલ છે, તોપણ જુદી રીતે કથી-
એ તો દ્રવ્યરૂપ વ્યવહારનયથી ઉચ્ચાર કરી ઋજુસૂત્રનયે મન,
વચન, ક્રાયાથી એકચિત્તે સાવધને છોડી એ ઘડી પર્યંત શુભ ધ્યાનમાં
વર્તવું તે. આથી જીવ યથાપ્રવૃત્તિ-કરણરૂપ પહેલે ગુણદાણે
ભાવ સામાયિકી જાણવો. વળી શબ્દનયે સમતાનો આય એટલે
લાભ તે, એટલે જોટલીવાર જીવ, સત્તાગતના ધ્યાનરૂપ સંવર-
ભાવમાં વર્તે તેટલીવાર સામાયિકનો લાભ જાણવો, માટે એક
અંતરમુદ્ધર્ત સુધી જીવ; પોતાના સ્વરૂપના ધ્યાનરૂપ ચિંતવનમાં
વર્તે, ધાતિકર્મ ખપાવીને કેવલજ્ઞાન પામે એ ભાવસામા-
યિક જાણવું.

૯૨.

સામાયિકથી પમાતાં નવ તત્વોમાંનાં કેટલાંક.

હવે ઉપર કહેલા દ્રવ્ય સામાયિક અને ભાવ સામાયિકમાં નવ
તત્વમાંથી કેટલા તત્વ પામી શકીએ છીએ તે જોઇએ.

દ્રવ્ય સામાયિક—ઋજુસૂત્ર નયે આ સામાયિક પહેલે ગુણદાણે જીવને
કહીએ. જીવ મન, વચન, ક્રાયાથી એક ચિત્તે વૈરાગ્ય ભાવના
સંહિત સામાયિક કરે છે, પણ અંતરંગ સત્તાગતના ઉપયોગમાં
વર્તે નથી, અને પુણ્યરૂપ ફલની ઇચ્છાથી તેના પરિણામમાં
વર્તે છે તેથી તે જીવને દ્રવ્ય સામાયિક, પુણ્યરૂપ શુભ કર્મના
હેતુરૂપ છે. આમાં પાંચ તત્વ પામીએ. એકતો તેનો જીવ તે
જીવ તત્ત્વ, બીજું શુભ કર્મ તે પુણ્ય તત્ત્વ, ત્રીજું પુણ્યનાં
દળીયાં-સમૂહ તે પુદ્ગલ હોવાથી અજીવ તત્ત્વ, ચોથું એ
આસ્રવરૂપ છે તેથી આસ્રવ તત્ત્વ, પાંચમું એ દળીયાંથી-પુદ્-
ગલથી જીવ બંધાયો તેથી બંધ તત્ત્વ. આ રીતે નવ તત્ત્વમાંથી
દ્રવ્ય સામાયિકમાં પાંચ તત્ત્વ પામીએ.

ભાવ સામાયિક—શ્રી ભગવતિ સૂત્રમાં સામાયિકનો એવો અર્થ કર્યો છે
કે “આયા સ્વલુ સામાદયા” એટલે જોટલીવાર સ્વસ્વરૂપમાં રહેવું,

તેટલીવાર સામાયિકનો લાભ જાણવો. માટે શબ્દ નયે ચોથા ગુણકાણા-ગુણસ્થાનવાલા સમ્યક્ત્વી, પાંચમા ગુણસ્થાનવાલા દેશવિરતિ આવક, તથા છઠ્ઠા સાતમા ગુણસ્થાનવાલા મુનિરાજને સામાયિક જાણવું. આમાં આઠ તત્ત્વ પામીએ; અને સમભિરૂદ્ધ નયના મતથી દેવલી ભગવાનને સામાયિક જાણવું, આમાં નવ તત્ત્વ પામીએ; તથા એવંજૂત નયના અભિપ્રાયે સિદ્ધ ભગવાનને સામાયિક જાણવું. આમાં ત્રણ તત્ત્વ પામીએ. આ રીતે ભાવ-સામાયિકના સ્વરૂપનો પરમાર્થ થયો.

આપણે સામાયિકને નયની અગ્રેક્ષાથી, ચાર નિલેપથી, તથા તે કરવામાં કેટલાં તત્ત્વો પામી શકાય છે તે ટુંકાણમાં કહી ગયા, પણ તે સમજવામાં જરા કઠણ પડે તેમ છે, તેથી તેને વિશેષ ગુરૂગમથી જાણી લેવું. અહીં વિસ્તારના ભયથી તેનાપર વધારે વિવેચન આપવામાં આવ્યું નથી.

૯૨.

સામાયિક શિક્ષાત્રતપર પંચાશક વૃત્તિ.

શ્રી હરિભદ્રસૂરિ પોતાના પ્રથમ પંચાશક નામે શ્રાવકધર્મ પંચાશકમાં શ્રાવકના આર વ્રત સંબંધમાં સામાયિક નામના શિક્ષાત્રત માટે ૨૫ મી ગાથા કહે છે કે:—

સિવસ્ત્રાવયં તુ દૃષ્યં સામાજ્યમો તયં તુ વિણેયં ।

સાવજ્જેયરજોગાણ વજ્જણાસેવણારૂવં ॥

અર્થ—પુનઃ અત્ર એટલે શ્રાવકધર્મમાં સામાયિક તો શિક્ષાત્રત જાણવું, (કે જે) સાવધ અને તેથી ઇતર એટલે અનવધ એવા યોગો (અનુક્રમે) તજવા અને સેવવારૂપે છે.

આ પર પ્રસિદ્ધ નવાંગી ટીકાકાર અભયદેવસૂરિ નીચે પ્રમાણે પોતાની વૃત્તિમાં વિવેચન કરે છે:—

શિક્ષાત્રત—ગ્રહણ અને સેવનરૂપી પરમપદસાધક એવી વિશિષ્ટ એકા તે શિક્ષા; તે જે વ્રતમાં પ્રધાનરૂપે છે તે શિક્ષાત્રત અથવા તે

શિક્ષાનું પદ—આરપદ—સ્થાન તે શિક્ષાપદ. તુ એટલે પુનઃ અત્ર એટલે આવકર્મમાં. સામાધ્ય—સામાયિક. સમ એટલે રાગદ્વેષથી વિયુક્ત એવા જીવને આય એટલે લાભ તે સમાય; સમ એટલે પ્રતિક્ષણે અપૂર્વ એવા જ્ઞાનદર્શન ચારિત્રપર્યાય કે જે નિરૂપમ સુખના હેતુ છે તે સમાય જે ક્રિયાનુશાનનું પ્રયોજન છે તે સામાયિક. ઉ એ પાદપૂરણ નિપાત છે. બીજાઓ વિભક્તિનો નિર્દેશ કર્યા વગર ‘મો’ને નિપાત ગણે છે. તકં તુ એટલે તત્પુનઃ વિણેયં એટલે વિજેય—જાણવું. સાવધેતર યોગા એટલે સપાપ નિષ્પાપ વ્યાપાર. તેની વિવક્ષિત અવધિ સુધી યથાસંખ્ય વર્ણના સેવનારૂપ—પરિહારાનુષ્ઠાન સ્વભાવવળું સામાયિક જાણવું.

આ પ્રત લીધા પછી ‘દ્વિવિધ ત્રિવિધ’ એ વિકલ્પે આરંભાદિનો ત્યાગ કરવાનો છે અને સ્વાધ્યાદિ વિધિ આચરવાની છે એ પ્રકારે ભાવના આમાં છે.

શકા—કેટલાક એમ માને છે કે સામાયિક જેણે લીધી હોય તેને જિનને નહવાણ કરવારૂપ અને જિનની પૂજા આદિ કરવામાં દોષ નથી કારણકે તેમ કરવામાં નિરવધ યોગ છે કારણકે સાવધયોગનું લક્ષણ એ છે કે:—

કમ્મમવજ્જં જં ગરહિયંતિ કોહાઇણો ય ચત્તારિ ।

સહ તેહિજો ડ જોગો પચ્ચક્ખાણં ભવે તસ્સ ॥

ચાર કોધાદિ છે તે અવધ કર્મને—પાપકર્મને જે ધિક્કારે છે તેને તે સહિતનો યોગ પચ્ચક્ખાણરૂપ થાય છે.

માટે જિનસ્તપન આદિ કર્મો ગર્હિત નથી.

સમાધાન—જો એમ હોય તો તેમ કરવાનો પ્રસંગ સાધુઓને પણ આવશે કારણકે સાવધવ્રક્ષણમાં સાધુ અને આવકો બંને આશ્રયે ભેદ કહેલો નથી. તેનું પ્રમાણ એ છે કે ‘સામાઇયંમિ ડ કણ સમણો ઇવ સાવજો હવહ્ જમ્હા, ઇણ કારણેણં બહુસો સામાઇયં કુજ્જા’ એ ગાથામાં કહેલ પ્રમાણે સામાયિક જેણે લીધી છે તે આવક સાધુ સમાન થાય છે તેથી તેની સાથે સાધુનું સાદૃશ્ય આવે છે, તેથી આવક જો

સામાયિક લઈ જિનપૂજા આદિ કરી શકે તો સાધુ પણ કરી શકે, પણ સાધુને તેમ કરવાનો અધિકાર નથી. માટે આવક પણ ન કરી શકે. વળી જિનરતનપન આદિ, દેહને વિભૂષણવાળું કર્યું હોય ત્યારે કર્તવ્ય છે, જ્યારે સામાયિક વિભૂષણનો ત્યાગ કર્યા પછી કરવાનું છે. વળી સામાયિક એ બાવસ્તવ છે, તેમાં રહેલાએ દ્રવ્યસ્તવ કંઈપણ કરવાનું નથી. વિશેષ માટે જુઓ પંચાશક વૃત્તિ પૃ. ૨૧-૨૩ (પ્ર. ભાવનગરની જૈનધર્મ પ્રસારક સભા.)

૯૩.

સામાયિકના પર્યાય-શબ્દ.

નિર્યુક્તિમાં કહ્યું છે કે—

સામં સમં ચ સમ્મં ઇગ મિહ સામાઙ્ગસ્સ ઇગટ્ઠા ।

એટલે સામ, સમ, સમ્મ એ સામાયિકના એકાર્થ છે.

આ ત્રણેના અર્થ જણાવ્યા છે કે:

મહુરપરિણામ સામં સમં તુલા સમ્મ સ્તીરસ્થંડજુર્હ ॥

—૧ મધુર પરિણામ તે સામ, ૨ તુલા-ત્રાજવા જેવા સમ પરિણામ તે સમ, ૩ ક્ષીર અને ખાંડ મળી જાય તેવા સમ પરિણામ તે સમ્મ. જુઓ અર્થદીપિકા નામની શ્રાદ્ધપ્રતિક્રમણસૂત્ર પર ટીકા. પૃ. ૧૪૮, ૧૪૯. (પ્ર. દે. લા. પુ. ૬૩).

આવશ્યક નિર્યુક્તિની ગાથા ૧૦૩૩ માં જણાવ્યું છે કે સમતા, સમ્યક્ત્વ, શાન્તિ, સુવિહિત આદિ શબ્દ સામાયિકના પર્યાય છે.

૯૪.

સામાયિક એટલે આત્મા.

‘ તે કાલે, તે સમયે પાર્શ્વનાથના વંશમાં થએલ કાલાસ્યવેષિપુત્ર નામના અનગારે જે તરફ સ્થવિર ભગવંતો હતા, તે તરફ જઈને તે સ્થવિર ભગવંતોને આ પ્રમાણે કહ્યું કે:—

‘ હે સ્થવિરો ! તમે સામાયિક જાણતા નથી, સામાયિકનો અર્થ જાણતા નથી...’

ત્યારે તે સ્થવિર ભગવંતોએ કાલાસ્યવેષિપુત્ર નામના અનગારને આ પ્રમાણે કહ્યું કે:—

‘ હે આર્ય ! સામાયિકને જાણીએ છીએ અને સામાયિકના અર્થને જાણીએ છીએ...’

ત્યારે તે કાલાસ્યવેષિપુત્ર નામના અનગારે તે સ્થવિર ભગવંતોને આ પ્રમાણે કહ્યું કે:—

પ્ર૦—હે આર્યો ! જે તમે સામાયિકને, સામાયિકના અર્થને...જાણો છો, તો હે આર્યો ! સામાયિક એ શું ? સામાયિકનો અર્થ એ શું ?...

ત્યારે તે સ્થવિર ભગવંતોએ તે કાલાસ્યવેષિપુત્ર નામના અનગારને આ પ્રમાણે કહ્યું કે:—

ઉ૦—હે આર્ય ! અમારો આત્મા એ સામાયિક છે અને એજ સામાયિકનો અર્થ છે...

ત્યાર પછી તે કાલાસ્યવેષિપુત્ર નામના અનગારે તે સ્થવિર ભગવંતોને આ પ્રમાણે કહ્યું કે—

પ્ર૦—હે આર્યો ! જે આત્મા એ સામાયિક છે, આત્મા એ સામાયિકનો અર્થ છે...તો તમે ક્રોધ, માન, માયા અને લોભનો ત્યાગ કરી શામાટે તે ક્રોધ વગેરે નિંદા છો ?

ઉ૦—હે કાલાસ્યવેષિપુત્ર ! સંયમને માટે અમે ક્રોધાદિકને નિંદીએ છીએ.

પ્ર૦—હે ભગવંતો ! શું ગર્હા (નિંદા) એ સંયમ છે કે અગર્હા એ સંયમ છે ?

ઉ૦—હે કાલાસ્યવેષિપુત્ર ! ગર્હા એ સંયમ છે. પણ અગર્હા એ સંયમ નથી. ગર્હા બધા દોષોનો નાશ કરે છે—આત્મા સર્વ મિથ્યાત્વને જાણીને ગર્હાદ્વારા બધા દોષોનો નાશ કરે છે અને એ પ્રમાણે અમારો આત્મા સંયમમાં સ્થાપિત છે, એ પ્રમાણે અમારો આત્મા સંયમમાં પુટ છે, એ પ્રમાણે અમારો આત્મા સંયમમાં ઉપસ્થિત છે.

(આટલું સાંભળ્યા પછી) અહીં તે કાલાસ્યવેષિપુત્ર અનગાર

સંખુદ થયા અને તેમણે તે સ્થવિર ભગવંતોને વાંધા, નમસ્કાર કર્યો. પછી તે કાલાસ્યવેષિપુત્ર અનગારે આ પ્રમાણે કહ્યું કે:—

‘હે ભગવંતો ! પૂર્વે-પહેલાં એ પદોને નહીં જાણવાથી, શ્રુતરહિતપણું હોવાથી. અભોષિપણું હોવાથી, અનભિગમ હોવાથી, નહીં જોયેલાં હોવાથી, ચિંતવેલાં ન હોવાથી, નહીં સાંભળવાથી, વિશેષે નહીં જાણવાથી, કહેલાં નહીં હોવાથી, અનિર્ણીત હોવાથી, ઉદ્ધરેલાં ન હોવાથી અને એ પદો અનવધારિત હોવાથી એ અર્થમાં મેં શ્રદ્ધા કરી ન હતી, પ્રીતિ કરી ન હતી, રૂચિ કરી ન હતી; અને હે ભગવંતો ! હમણાં એ પદો જાણ્યાં હોવાથી, શ્રુતસહિતપણું હોવાથી, ભોષિપણું હોવાથી, અભિગમ હોવાથી, જોએલાં હોવાથી, કહેલાં હોવાથી, નિર્ણીત હોવાથી, ઉદ્ધરેલાં હોવાથી અને એ પદો અવધારિત હોવાથી એ અર્થમાં હું શ્રદ્ધા કરું છું, પ્રીતિ કરું છું, રૂચિ કરું છું.—(હે ભગવંતો !) તમે જેમ એ કહો છો તે એ એ પ્રમાણે છે.’

ત્યારે તે સ્થવિર ભગવંતોએ કાલાસ્યવેષિપુત્ર અનગારને આ પ્રમાણે કહ્યું કે:—

‘હે આર્ય ! જેમ અમે એ કહીએ છીએ તેમ તું શ્રદ્ધા રાખ, પ્રીતિ રાખ અને રૂચિ રાખ.’

ત્યારપછી તે કાલાસ્યવેષિપુત્ર અનગારે તે સ્થવિર ભગવંતોને વાંધા, નમસ્કાર કર્યો અને આ પ્રમાણે કહ્યું કે:—

‘હે ભગવંતો ! તમારી પાસે ચાર મહાવ્રતવાળો ધર્મ (મૂકી) પ્રતિક્રમણુસહિત અને પાંચ મહાવ્રતવાળો ધર્મ પ્રાપ્ત કરી વિહરવા ઇચ્છું છું.’

(ત્યારે તે સ્થવિરોએ કહ્યું કે:—)

‘હે દેવાનુપ્રિય ! જેમ સુખ થાય તેમ કર, વિલંબ ન કર.’

ત્યાર બાદ તે કાલાસ્યવેષિપુત્ર અનગારે તે સ્થવિરોને વાંદી, પ્રણામ કરી અને ચાર મહાવ્રતવાળો ધર્મ (મૂકી) પ્રતિક્રમણુવાળો અને પાંચ મહાવ્રતવાળો ધર્મ સ્વીકાર્યો. અને તેમ કરી તે અનગાર વિહરે છે.

ત્યાર પછી તે કાલાસ્યવેપિપુત્ર નામના અનગારે ઘણાં વર્ષો સુધી સાધુપણું પાળ્યું. અને જે પ્રયોજન સાર નગ્નપણું, મુંડપણું, સ્નાન ન કરવું, દાતણ ન કરવું, છત્ર ન રાખવું, જોડા ન પહેરવા, ભોંય પથારી કરવી, પાટીયા ઉપર સૂવું, લાકડા ઉપર સૂવું, કેશનો લોચ કરવો, બ્રહ્મચર્યપૂર્વક રહેવું, (મિક્ષા માટે) જીમ્મના ઘેર જવું, ક્યાંય મળે કે ક્યાંય ન મળે અથવા જોણું મળે (એ સહવું) તથા અતુકૂલ અને પ્રતિકૂલ, દીપ્રિયોને કાંચા જેવા બાવીશ પરિપહો-ઉપસર્ગોને સહવા; એ બધું કર્યું તે પ્રયોજનને તે કાલાસ્યવેપિપુત્ર અનગારે આરાધ્યું અને તે અનગાર છેલ્લા ઉચ્છ્વાસ નિઃશ્વાસ વડે સિદ્ધ થયો, ખુદ્ધ થયો, મુક્ત થયો, પરિનિર્વૃત્ત થયો અને સર્વ દુઃખથી લીન થયો.

—શ્રી ભગવતીસૂત્ર શ. ૧. ઉ. ૯—અનુવાદ પૃ. ૨૦૬ થી ૨૦૮.

જિહ્વાં લગે આતમદ્રવ્યનું, લક્ષણ નવિ જાણ્યું,
તિહ્વાં લગે ગુણકાણું બહૂં, કેમ આવે તાણ્યું

—આતમતત્ત્વ વિચારીએ.

આતમ-અજ્ઞાને કરી, જે ભવદુઃખ લહીએ,
આતમ-જ્ઞાને તે ટલે, એમ મન સદ્વહીએ—આતમતત્ત્વ.
જ્ઞાનદશા જે આકરી, તેહ ચરણ વિચારે,
નિવિકલ્પ ઉપયોગમાં, નહીં કર્મનો ચારો—આતમતત્ત્વ.
ભગવતિ અંગે બાખીએ, ‘સામાયિક’—અર્થ,
‘સામાયિક પણ આતમા’, ધરો સૂચો અર્થ—આતમતત્ત્વ.

—સીમંધર સ્તં ૧૨૫ ગાથાનું—યશોવિજયજી.

૯૫.

સામાયિક ચારિત્ર.

“શંકા—ચારિત્રના એ પ્રકાર છે, એક સામાયિક અને બીજું છેદોપસ્થાનીય. સામાયિક ચારિત્ર સર્વ સાવધ વિરતિરૂપ છે અને મહાવ્રતરૂપ હોવાથી છેદોપસ્થાનીય ચારિત્ર પણ અવધવિરતિરૂપ જ

છે. તો આ ગન્નેનું લક્ષણ સરખું છે છતાં તેમાં તફાવત કેમ હોઈ શકે ? અને શાસ્ત્રોમાં તો તે બેમાં તફાવત કહ્યો છે તેનું શું કારણ ?

સમાધાન—પ્રથમ જિનના સાધુઓ ઋગ્ગુજડ છે તથા અંતિમ જિનના સાધુઓ વક્રગુજડ છે માટે તેઓના આશ્વાસન સાર પૂર્વ પ્રમાણે ચારિત્રના બે પ્રકાર કહ્યા છે. જો ચારિત્રના બે પ્રકાર કરવામાં ન આવે અને આગણો એકજ સામાયિક ચારિત્રરૂપ પ્રકાર વ્યવસ્થાપવામાં આવે તો નીચે લખ્યા પ્રમાણે વાંધો આવે છે:—જો ધણીએ પાધરૂં જ સામાયિક ચારિત્ર સ્વીકાર્યું છે તે ધણી જો તેમાં કાંઈ જરાપણ ભૂલ કરે તો તેના મનમાં એમ આવે કે મારું ચારિત્ર નષ્ટ થઈ ગયું અને હું ભ્રષ્ટ થઈ ગયો. કારણ કે ચારિત્ર માત્ર કેવળ સામાયિકરૂપજ છે પણ બીજું નથી, અર્થાત્ એ પ્રમાણે તે આકળો થઈ જાય. અને સૌથી પહેલાં ચારિત્ર સ્વીકાર્યા પછી જો બીજીવાર ચારિત્ર લેવાનો પ્રસંગ હોય તથા પૂર્વના ચારિત્રમાં જો કાંઈ ભૂલ થાય તો પૂર્વ પ્રમાણે આકળા થવાનો પ્રસંગ ન રહે. કારણકે વ્રતનો આરોપ કર્યા બાદ જો સામાયિક સંબંધે જરાક અશુદ્ધતા થઈ હોય તો વ્રત ખંડાતું નથી. અને તેમ થવાથી તેઓ (થોડી ભૂલવાળા) પણ ‘ અમે ચારિત્રવાળા છીએ ’ એમ સમજી આકળા થતા નથી અને આ કારણને લીધેજ પૂર્વ પ્રમાણે ચારિત્રના બે પ્રકાર કહ્યા છે. કહ્યું છે કે:—

રિજવક્કજડા પુરિમેયરાણ સામાઈણ વયારુહણં ।

મણયમસુદ્ધેડપિ જઓ સામાઈણ હંતિ દુ વયાઈ ॥

—પ્રથમ અને અંતિમ જિનના સાધુઓ અનુક્રમે ઋગ્ગુ-

જડ વક્રગુજડ છે માટે તેઓને સાર સામાયિક પછી વ્રતનો આરોપ કહ્યો છે. કારણ કે જો સામાયિક જરાક અશુદ્ધ થયું હોય તો પણ

સાધુના અને શ્રાવકના સામાયિક વચ્ચે ભેદ. ૯૨

વ્રતનો બાધ આવતો નથી. અર્થાત્ સામાયિક સંબંધી થોડી ભૂલ થાય તોપણ વ્રતો રહે છે, ”

—શ્રી ભગવતી ટીકા અનુવાદ પૃ. ૧૨૮.

૯૬.

શ્રી વીરભગવાન્તું સામાયિક ચારિત્ર.

‘ આ પ્રકારે ભગવાને પંચમુદ્ધિએ લોચ કયા પછી સામાયિક ચારિત્ર લેવાનો ઠરાવ કર્યો, અને નીચે પ્રમાણે સામાયિક ચારિત્રનો ઉચ્ચાર કર્યો:—પ્રથમ સિદ્ધ ભગવાનને નમો સિદ્ધાણં સિદ્ધોને નમસ્કાર હો એમ કહી નમસ્કાર કરી સામાયિક આ રીતે ઉચ્ચાર્યું:—

કરેમિ સામાદ્યં [હું સામાયિક કહું છું.]

સર્વં મે અકરણિજ્ઞં પાવકમ્મં [સર્વ પ્રકારનું પાપકર્મ મારે માટે અકર્તવ્ય છે—એટલે નહિ કહું]

અર્થાત્ આજથી સમભાવમાં—આત્મભાવમાં—શુદ્ધ સ્વભાવમાં રહી કોઈપણ પ્રકારનો પાપવ્યાપાર નહિ કરીશ એટલે કે મારા મનને, મારા વચનને, મારી કાયાને પાપવ્યાપારમાં જતાં સર્વથા અટકાવીશ.

આ પછી શ્રી વીરપ્રભુએ સાડાબાર વર્ષ અને ત્રણ અઠવાડિયાં સુધી સમભાવરૂપ સામાયિકમાં રહી સર્વ પાપનો સર્વથા નાશ કરી કેવલજ્ઞાન, (પૂર્ણજ્ઞાન) પ્રાપ્ત કર્યું.

૯૭.

સાધુના અને શ્રાવકના સામાયિક વચ્ચે ભેદ.

સાધુ સાધ્વીઓ સામાયિક વ્રત ઉચ્ચરે તે આ પ્રમાણે:—

કરેમિ મંતે સામાદ્યં । હે ભગવન્ હું સમતારૂપ સામાયિક લઉં છું.
સર્વં સાવજ્ઞં જોગં પચ્ચક્ખામિ । સર્વ સાવધ વ્યાપારનો ત્યાગ કહું છું.
જાવજીવાય પજ્જુવાસામિ । જ્યાં સુધી જીવું ત્યાં સુધી (સામા-
યિકને) પર્યુપાસું છું—આદરું છું.

તિવિહં તિવિહેણં ।

ત્રણ રીતે (ત્રણ કરણે:—કરવું, કરા-

૯૨ સાધુના અને શ્રાવકના સામાયિક વચ્ચે ભેદ.

વતું, અનુભોદવું એ ત્રણ કરણે) ત્રણ પ્રકારે (ત્રણ યોગે-મને, વચને, અને કાયાએ) જુઓ નીચે.

મણેણં વાયાણં કાયાણં । મને વચને અને કાયાએ.
ન કરેમિ ન કારવેમિ કરંતંપિ કંઠં નહિ, કરાવું નહિ અને અન્ય કરતા
અન્નં ન સમણુજાણેમિ । હોય તેને કંઠું માનું નહિ.

તસ્સ મંતે પઢિક્કમામિ, નિંદામિ, હે ભગવન્ તે (પાપવ્યાપારથી હું) નિવર્તું
ગરિહામિ, અપ્પાણં વોસિરામિ ॥ છું, નિહું છું, ગર્હું છું (ધિક્કારું છું)
આત્માને વોસરાવું છું.

શ્રાવક શ્રાવિકાઓ સામાયિકત્રત ઉચ્ચરે તે આ સામાયિકસૂત્રમાં
આપેલ છે છતાં સ્પષ્ટતા અને સરખામણી ખાતર અત્ર મૂકી જોઈએ.

કરેમિ મંતે સામાદ્યં । હે ભગવન્ હું સામાયિક લઉં છું.
સાવજ્જં જોગં પચ્ચક્કામિ સાવધ વ્યાપારને ત્યાગ-પ્રત્યાખ્યાન કરું છું.
જાવનિયમં પજ્જુવાસામિ જ્યાં સુધી નિયમ છે ત્યાં સુધી
(ઓછામાં ઓછું એ ધડી સુધી) તેનું
પર્યુપાસન-સેવન કરું છું.

દુવિહં તિવિહેણં એ રીતે (એ કરણે : કરવું અને કરાવવું
એ એ કરણે) અને ત્રણ રીતે (ત્રણ
યોગે-મને વચને અને કાયાએ) નીચે જુઓ

મણેણં વાયાણં કાયાણં મને વચને અને કાયાએ
ન કરેમિ ન કારવેમિ । કંઠં નહિ, કરાવું નહિ;
તસ્સ મંતે પઢિક્કમામિ નિંદામિ હે ભગવન્ તે (પાપવ્યાપારથી હું)
ગરિહામિ અપ્પાણં નિવર્તું છું, નિહું છું, ગર્હું છું (ધિક્કારું છું)
વોસિરામિ ॥ અને આત્માને વોસરાવું છું.

શ્રાવક-શ્રાવિકા પરિશ્રદધારી છે-તેમણે મહાત્રન લીધાં નથી તેથી
સામાયિક યાવજીવન ન લઈ શકે, તેમજ ત્રણેય કરણે એટલે કરવા,

કરાવવા અને અનુમોદવા રૂપ ત્રણેય કરેણે તે વ્રત ન લઈ શકે—લેવા સમર્થ નથી, તેથી તેમને અનુમોદનની છુટ રહી છે.

આવશ્યકનિર્યુક્તિપર પોતાની બૃહદ્વૃત્તિમાં સામાયિકના અધિકારમાં શ્રી હરિભદ્રસૂરિ કહે છે કે:—ગૃહસ્થ પણ ગૃહસ્થપણે સામાયિક કરે ત્યારે ‘ કરેમિ ભંતે ’ ઇત્યાદિ કહી સામાયિક કરે છે તેમાં ‘ દુવિહં તિવિહેણું ’ ને બદલે ‘ તિવિહં તિવિહેણું ’ એવો પાઠ કેમ નથી ઉચ્ચારતા એટલે એવો પાઠ ઉચ્ચારવામાં શું દોષ—હાનિ છે ? એનો ઉત્તર એ છે કે પૂર્વે કરેલાં ખેતી આદિ કર્મોના આરંભ કાર્યોમાં જો અનુમતિના અનિષેધથી તે વ્રતના ભંગ કરવાનો પ્રસંગ આવે, એટલે કે ગૃહસ્થે પૂર્વે આરંભાદિક કાર્ય કર્યાં છે અને આગલ હવે પછી પણ તેને આરંભાદિક કાર્ય કરવાનો અભિલાષ છે તે માટે ગૃહસ્થથી અનુમોદનાનો નિષેધ ન થાય:—જો અનુમોદનાનો નિષેધ કરે તો વ્રત ભંગ થાય. બીજો પ્રશ્ન પછી એ છે કે આગમમાં ત્રિવિધ ત્રિવિધે પણ ગૃહસ્થને પ્રત્યાખ્યાન કરવાનું કહ્યું છે તે શા સંબંધે ? તેનો ઉત્તર એ છે કે અતિ સ્થૂલ સ્પર્શ યોગના સંબંધે તેમ છે. તેમજ મદ્દાભાષ્યકારે કહ્યું છે કે:—

જહ કિંચિદપ્પઞ્ઞો અણમપ્પપ્પં વા વિસેસિટં વત્થું ।

પચ્ચક્ખલેજ્જ ણ દોસો સયંમુરમણાહ મચ્છુવ્વ ॥

—જો કોઈ પ્રયોજન રહિત એવી અલ્પમાત્ર વસ્તુને વિશેષપણે કરવાને ત્રિવિધ ત્રિવિધે કરી પચ્ચએ છે તેમાં દોષ નથી; સ્વયંભૂરમણ સમુદ્રના મત્સ્યની જેટ.

અહીં સામાયિક વિષે તો સામાન્ય પ્રકારે નિયમનું ગ્રહણ છે તેમાં પણ પૂર્વાચાર્યની પરંપરાનું પ્રમાણ ગણી જઘન્યે એ ઘટિકા જોઈતું તે વ્રત કરવું યોગ્ય છે.

૯૮.

સ્થાયી સામાયિક.

શ્રી કુંદકુંદાચાર્યના નિયમસારના પરમસમાધિ—અધિકારમાં જણાવ્યું છે કે:—

૧. જે સર્વ સાવધ ક્રિયાથી વિરક્ત છે, ત્રણ ગુપ્તિના ધારક હોઇ પોતાની ઈન્દ્રિયોને સંકોચે છે તેને—
  ૨. જે સર્વ ત્રસ અને સ્થાવર પ્રાણીઓમાં સમતાભાવ રાખે છે તેને—
  ૩. જેને સંયમમાં, નિયમમાં, તપમાં હોવા સાથે આત્મા સંનિહિત—નિકટવર્તી છે તેને—
  ૪. જેને રાગ દ્વેષ વિકાર પેદા થતો નથી તેને—
  ૫. જે નિત્ય આર્ત અને રોદ્ર ધ્યાનને તજે છે તેને—
  ૬. જે નિત્ય પુણ્ય અને પાપ ભાવોને તજે છે તેને—
  ૭. જે હાસ્ય, રતિ, શોક, અરતિ, જુગુપ્સા, ભય, ને ત્રણ પ્રકારના વેદ એ સર્વ તજે છે તેને—
  ૮. જે ધર્મધ્યાન અને શુક્લધ્યાન નિત્ય ધ્યાવે છે તેને—
- સામાયિક સ્થાયી થાય છે એમ કેવલિ શાસનમાં કહ્યું છે—ગાથા ૧૨૫ થી ૧૩૩.

૯૬.

છ આવશ્યકનો ક્રમ અને તેમનાં ફલ.*

- (૧) સામાયિકાધ્યયન —પ્રતિક્રમણની આદિમાં ઇરિયાવહિ કરવામાં આવે છે, તે ક્ષેત્રશુદ્ધિને માટે છે; ત્યારપછી દેવવન્દન કરવામાં આવે છે તે મંદિરની ક્રિયા છે. મંદિરમાં જઈ દેવવન્દન કરવાની વિધિ

+આ ગાથા આ પ્રમાણે છે:—

જો સમો સવ્વભૂદેસુ થાવરેસુ તસેસુ વા ।

તસ્સ સામાહગં ઠાઈં ઇદિ કેવલિસાસણે ॥ ૧૨૬ ॥

આનું રૂપાંતર ‘યદાહુઃ’ એમ કહી રત્નશેખરસૂરિએ પોતાની શ્રાદ્ધ-પ્રતિક્રમણસૂત્રની અર્થદીપિકા નામની ટીકામાં નીચે પ્રમાણે ટાંક્યું છે:—

જો સમો સવ્વભૂદેસુ તસેસુ થાવરેસુ અ ।

તસ્સ સામાહઅં હોઈ, ઈઈ કેવલિમાસિઅં પૃ. ૧૪૮

*શ્રી પંચપ્રતિક્રમણ મૂલ સૂત્રમ્—પ્ર૦ શ્રી જૈન નવયુવક મિત્રમંડળ—હોહાવટ મારવાડની—પ્રસ્તાવનામાંથી.

શિથિલ થવા લાગી ત્યારે આચાર્યોએ પ્રતિક્રમણની સાથે તે સામેલ કરી છે. અસલ વાત એ છે કે દૈવસિક પ્રતિક્રમણમાં “ દેવસિ પડિક્રમણુ ઠાઉં ” અહીંથી લઈ અતિચારની આઠ ગાથાઓનો કાપોત્સર્ગ પારી ‘ નમો અરિહંતાણુ ’ કહેવા સુધી સામાયિકાધ્યયન છે.

સામાયિક ત્રણ પ્રકારનાં છે. શ્રુતસામાયિક, સમ્યક્ત્વસામાયિક અને ચારિત્રસામાયિક [ચારિત્રસામાયિકના એ બેદ છે—દેશચારિત્ર-સામાયિક અને સર્વચારિત્રસામાયિક.] આ મુખ્ય ત્રણે સામાયિકથી ક્રમશઃ જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રની પ્રાપ્તિ થાય છે.

સામાયિકાધ્યયનમાં જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર, તેમજ ઉપ-લક્ષણથી તપ અને વીર્ય એ પાંચે આચારોમાં અતિચાર લાગ્યા હોય, તેનું ચિંતવન કરવામાં આવે છે. આ ચિંતવન રાગદ્વેષરૂપી વિકલ્પોને દૂર કરી સમભાવ રાખવાથી થઈ શકે છે, તેટલા માટેજ આ અધ્યયનનું નામ સામાયિક-અધ્યયન રાખવામાં આવ્યું છે.

આ અધ્યયનનું ફલ શું? તે માટે શ્રી ઉત્તરાધ્યયનસૂત્રના ૨૯ મા અધ્યયનમાં પ્રશ્ન કરી ઉત્તર આપવામાં આવેલ છે કે:—
પ્ર० સામાઙ્ગ્યં મન્તે જીવે કિં જળઈ?—હે ભગવન્! સામાયિકથી ભવ્ય જીવ શું પ્રાપ્ત કરે છે?

ઉ० સામાઙ્ગ્યં સાવજ્જોગ વિરઈ જળયઈ ૮૧—સામાયિક કરવાથી જીવ સાવધયોગોથી નિવૃત્તિ પામે છે, એટલે કે પાપ લાવનારા સાવધયોગ છે તેથી નિવૃત્તિ થવાથી ફરી નવાં પાપ આવતાં નથી.

- (૨) ચતુર્વિંશતિસ્તવાધ્યયન—રાગદ્વેષરૂપી વિકલ્પોનો ત્યાગ કરી સમ-ભાવ જે જીવ રાખે તે ચોવીસ તીર્થકરોની ગુણસ્તુતિ કરી શકે છે. તે સ્તુતિ, કાપોત્સર્ગ પાર્યા પછી ‘ લોગસ્સ ’ કહેવામાં આવે છે તે; તેને ચતુર્વિંશતિસ્તવાધ્યયન કહે છે. તેનું ફલ ઉક્તસૂત્રમાં ઉક્તઅધ્યયનમાં કહ્યું છે કે:—

પ્ર૦ ચતુર્વિંશતિસ્તવથી મંન્તે જીવે કિં જળયઈ ?—હે ભગવન્
ચતુર્વિંશતિસ્તવથી જીવ શું પામે છે ?

૩૦ ચતુર્વિંશતિસ્તવથી જીવે દંસણવિસોદિં જળયઈ ૧.—ચોવીસ
તીર્થકરોની ગુણ્યસ્તુતિ કરવાથી જીવોને દર્શનવિશુદ્ધિ થાય છે
એટલે સમ્યક્ત્વ નિર્ભય થાય છે.

(૩) વન્દનકાંધ્યયન—રાગદ્વેષરહિત સમભાવોથી દેવની ગુણ્યસ્તુતિ કર-
નારો મહાતુભાવ આચાર્યમહારાજને દ્વાદશાવર્તન વન્દન કરવા
શ્રોત્ર થાય છે. ‘લોગસ્સ’ કર્યા પછી બે વાર દ્વાદશાવર્તન
વન્દના દેવી તે વન્દનક. તેનું ફલ તેજ સ્થળે એમ કહ્યું છે કે:—

પ્ર૦ વન્દણાણં મન્તે જીવે કિં જળયઈ ?—

૩૦ વન્દણાણં જીવે નિયાગોયં કમ્મં સ્વેદ્ ઉચ્ચાગોયં કમ્મં
નિબન્ધઈ સોહમ્મં ચળં અપહિહયં આણાફલં નિવસેઈ દાહિણ-
માવં ચ ણં જળયઈ. ૧૦

ભાવાર્થ—ગુરુમહારાજને નમ્રભાવે વન્દન કરવાથી નીચ ગોત્ર
કર્મનો ક્ષય, અને ઉચ્ચ ગોત્રકર્મનો બન્ધ કરે છે. સૌભાગ્ય-
લક્ષિમણુ ઉપાર્જન કરે, તથા જેનાપર આદેશ—આજ્ઞા કરે તે સહર્ષ
સ્વીકારી શીઘ્રતાપૂર્વક તે કાર્યને કરે અને બીજાને આનન્દકારી
વચન બોલવાની લબ્ધિને પ્રાપ્ત કરે.

(૪) પ્રતિક્રમણાધ્યયન—જે રાગદ્વેષરહિત સમભાવોથી દેવગુરુની
સ્તુતિ સ્તવના વન્દન નમસ્કાર કરનાર હોય તે પોતાના પાપોનું
પ્રતિક્રમણ કરી શકશે. આ વન્દનાના અંતથી “આયરિય ઉવ-
જ્ઞાય” સુધીનું પ્રતિક્રમણ નામનું ચતુર્થ અધ્યયન છે. તેનું ફલ
ઉક્તસ્થલે એમ બતાવ્યું છે કે:—

પ્ર૦ પઢિક્કમણેણં મન્તે જીવે કિં જળયઈ ? ૧

૩૦ પઢિક્કમણેણં જીવે વયછિદ્દાણિ પિહેઈ
પિહિયવયછિદ્દે પુણ જીવે નિરુદ્ધાસવે

અસંલ્પ્યારિતે અટ્ટસુ પવયણમાયાસુ

ઉવડત્તે અપુહત્તે સુપ્પણિહિંદિણ વિહરહ. । ૧૧

ભાવાર્થ--પ્રતિક્રમણ કરનારા જીવોના વ્રતમાં અતિચારરૂપી જે છિદ્ર હતો કે જેને લીધે કર્મરૂપી પાણી આવતું રહ્યું હતું, તે છિદ્રોને જાણી પ્રતિક્રમણરૂપી પાટીઆથી છિદ્રોને પૂરી દેવાથી કર્મરૂપી પાણી આવતું બંધ થઈ ગયું, ત્યારથી અસંપૂર્ણ એટલે નિર્મલ ચારિત્ર પાળતા થકા અષ્ટપ્રવચનમાતાના પાલનમાં ઉપયોગ-વંત સંયમસમાધિવન્ત થઈ નિરતિચાર ચારિત્ર પાળતા પાળતા વિચરે.

- (૫) કાયોત્સર્ગાધ્યયન--રાગદ્વેષરહિત દેવગુરૂની સ્તુતિ વન્દનાદિ સમ-ભાવથી કરનારા શુદ્ધભાવોથી પ્રતિક્રમણ કરશે તેજ જ્ઞાન-દર્શન ચારિત્રની વિશુદ્ધિને માટે કાયોત્સર્ગ કરવા યોગ્ય થશે. 'આયરિય ઉવજ્ઞાએ' ના અંતથી એ વાર વંદના દેવા સુધીનું આ પાંચમું અધ્યયન છે. તેનું ફલ ઉક્તસ્થળેજ એમ દર્શાવ્યું છે કે:--

પ્ર० કાઉસગ્ગેણં મન્તે જીવે કિં જણયહ ?

ઉ० કાઉસગ્ગેણં જીવે તીય પહુપ્પન્નં પાયચ્છિત્તં વિસોહેહ ।

વિસુદ્ધપાયચ્છિત્તે ય જીવે નિવ્વુયહિયણ ઓહરિયમરુવ્વ
મારવહે પસત્થજ્ઞાણોવગણ સુહં સુહેણં વિહરહ ॥ ૧૨ ॥

ભાવાર્થ--કાયોત્સર્ગ કરનારા જીવ ભૂત અને વર્તમાનકાળમાં લાગેલા અતિચારોના પ્રાયશ્ચિત્તને વિશુદ્ધ કરે છે. તે પ્રાયશ્ચિત્તને વિશુદ્ધ કરનારો જીવ પ્રશસ્ત હૃદય શુભભાવનાઓવાળો થઈ જેમ ભાર ઉપાડનાર જીવ ભાર ઓછો થતાં સુખી થાય છે તે પ્રમાણે પ્રાયશ્ચિત્તરૂપી વજનને ઓછું કરવાથી પ્રશસ્ત ધ્યાન એટલે ધર્મ-ધ્યાન શુદ્ધધ્યાનમાં પોતાના આત્માને જોડતાં સુખથી વિહાર કરે.

- (૬) પ્રત્યાખ્યાનાધ્યયન--રાગદ્વેષત્યાગી સમભારી દેવગુરૂભક્તિ-સ્તુતિ કરનારો નિષ્કપટભાવથી પ્રતિક્રમણ કરી પ્રાયશ્ચિત્તરૂપી કાયોત્સર્ગ કરનારો થાય તેજ ભવિષ્યમાં પ્રત્યાખ્યાન કરવા યોગ્ય બની

શકે. નમુસ્કારસિ આદિ તપશ્ચર્યા કરવારૂપ આ છટું અધ્યયન છે. તેનું ફલ પણ તેજ સ્થળે કહ્યું છે કે:—

પ્ર૦ પચ્ચક્ષાણેણં મન્તે જીવે કિં જણયઈ ?

ઉ૦ પચ્ચક્ષાણેણં જીવે આસવદારાઈં નિરુમ્મઈ ।

પચ્ચક્ષાણેણં ઇચ્છાનિરોહં જણયઈ ।

ઇચ્છાનિરોહં ગયે ય ણં જીવે સવ્વદવ્વેસુ વિણીયતણ્હે સીયલભૂણ્ વિહરઈ ॥ ૧૩ ॥

ભાવાર્થ—પ્રત્યાખ્યાન કરવાથી જીવ કર્મ આવવાના દરવાગ-રૂપ જે આસ્રવ છે તેનો નિરોધ કરી નાંખે છે, અને અવિષ્યની ઇચ્છાનો પણ નિરોધ કરે છે. ઇચ્છાનો નિરોધ કરવાથી સર્વ દ્રવ્યોપર જે મમત્વભાવ હતો તે તૃણાનો ત્યાગ કરવાથી શિતલી-ભૂત થઇ જાય છે અર્થાત્ પ્રત્યાખ્યાન કરનારો તૃણાથી મુક્ત થઇ જાય છે.

આ આવશ્યક ભગવાન્ પીરપ્રભુના શાસનમાં નિવિઘ્નપણે સનાત્ન થયું છે તે માટે ઝોઝામાં ઝોઝા ત્રણ અને વધુમાં વધુ ૧૦૮ શ્લોકોથી ચૈત્યવન્દન સ્તુતિ કરવામાં આવે છે કે જેનું ફલ એજ સ્થળે એમ બતાવ્યું છે કે:—

પ્ર૦ થવથુદ્ધમંગલેણં મન્તે જીવે-કિં જણયઈ ?

ઉ૦ થવથુદ્ધમંગલેણં જીવે નાણદંસણચરિત્તવોહિલામં જણયઈ ।

નાણદંસણચરિત્તવોહિલામસંપન્ને ય ણં જીવે અન્તકિરિયં કમ્પવિમાણોવવત્તિગં આરાહણં આરાહેઈ ॥ ૧૪ ॥

ભાવાર્થ—તીર્થકરોનાં ગુણકીર્તન સ્તુતિ કરવાથી જીવો જ્ઞાન, દર્શન, આરિતરૂપ ભોધિમીજની પ્રાપ્તિ કરી લે છે. જ્ઞાનાદિની પ્રાપ્તિ થવાથી તેજ ભવમાં મોક્ષે જાય છે યા વૈમાનિક દેવનું આયુષ્યયોગ્ય આરાધના કરે છે તે ત્રીજા ભવે મોક્ષે જાય છે.

૧૦૦.

‘પ્રશ્નપદ્ધતિ’માંથી જાણવા જેવું.

૧. મુહુર્તપત્તી—મુખવસ્ત્રિકાને ‘હસ્તક’ એ નામ પણ આપવામાં આવ્યું છે. નવાંગ વૃત્તિકાર શ્રીમદ્ અમયદેવસૂરિના શિષ્ય શ્રી હરિચંદ્રગણિની પ્રશ્નપદ્ધતિ નામના ગ્રંથમાં પ્રશ્નોત્તર છે તેમાં પહેલો પ્રશ્નોત્તર એ છે કે:—

પ્ર० શ્રીમદ્ દશવૈકલિકમાં “હૃત્યગં સંપમજ્જિતા” છે તેમાં હસ્તક શબ્દથી શું સમજવું ?

ઉ० આનો ઉત્તર એ છે કે ‘હસ્તક’ શબ્દથી મુખવસ્ત્રિકા નામનું ઉપકરણવિશેષ સમજવું. વિદ્વાનોએ કહ્યું છે કે:—

સોલસસંગુલદીર્ઘં વિત્યારેણાપિ હોતિ [તાવેવ] ।

હૃત્યગનામુવગરણં તં નેયવ્વં પયત્તેણ ॥

—સોળ આંગળ દીર્ઘ-લાંબી ને વિસ્તારથી પણ હોય છે તે હસ્તક નામ ઉપકરણ છે એમ પ્રવૃત્તિ કરનારે જાણવું. આમાં સોળ અંગુલ પ્રમાણ કયન છે તે પરથી મુખવસ્ત્રિકા જાણવી. (આ નામ તે લાથમાં રાખવામાં આવતી તે પરથી પડ્યું લાગે છે.)

૨. ઉત્તરાસંગ ઇર્યાપથિકી અવસરે શ્રાવકથી ન રાખી શકાય તેનું શું કારણ ?

આનો ઉત્તર એ છે કે વિનયની પ્રતિપત્તિ—સાચવણ માટે ઉત્તરાસંગ છે. ઇર્યાપથિકી તો પ્રાયશ્ચિત્ત—આદાન રૂપ છે તેમાં ઉત્તરાસંગ હોય નહિ. અતિ દુઃખ રીતિથી પ્રાયશ્ચિત્ત પાળવાનું છે. તેથી ઇર્યાપથિકી પ્રતિક્રમણ અવસરે ઉત્તરાસંગની પ્રવૃત્તિ નથી રખાતી. [૨૬ મો પ્રશ્નોત્તર]

૩. જો શ્રાવકે સામાયિક આદિ કર્યું છે તે સાધુવંદનાર્યે જય કે નહિ ?
—આનો ઉત્તર એ છે કે ઇર્યા આદિ સમિતિ વડે યતિની પેઠે જો જય તો તે ગમન યુક્તજ છે. અન્યથા નહિ. આ સવિસ્તર હરિભદ્રસૂરિએ આવશ્યક જુદા વૃત્તિમાં કહ્યું છે ત્યાંથી જાણવું. [૪૬ મો પ્રશ્નોત્તર]

૧૦૧.

સામાયિકનું માહાત્મ્ય-ફલ.

સામાયિક મોક્ષાંગ છે, અને તે કદી રીતે તે કદી ગયા છીએ. મોક્ષાંગ કહેવાથી સામાયિકનું સૌથી વધારે માહાત્મ્ય બતાવાય છે, એટલે તે કરતાં વધારે ફલ કહેવાની જરૂર ન રહે, છતાં શાસ્ત્રકારોએ તેનું પ્રમાણ બીજી રીતે કરેલ છે તે કહીએ.

દિવસે દિવસે લક્ષ્મં, દેહ મુવન્નસ્સ ચંડિયં એગો ।

એગો પુણ સામાય્યં કરેહ ન પહુપ્પણ તસ્સ ॥

અર્થ—કોઈ દરેક દિવસે લાખ ખાંડી સુવર્ણનું-સૌનૈયાનું દાન દે, અને કોઈ એક સામાયિક કરે, પણ સામાયિક કરનારની તોણે લાખો સૌનૈયા હમેશાં દાન દેનારો આવતો નથી. આવો સામાયિકનો મહિમા છે. વળી કહ્યું છે કે:—

સામાય્યં કુળંતો, સમભાવં સાવઓ અ ઘડિય દુગ્ગં ।

આઠ મુરેસુ બંધઈ ઇતિ અમિત્તાઈ પલિયાઈ ॥

અર્થ—એ ઘડી સમભાવથી સામાયિક કરનાર શ્રાવક અસંખ્ય વરસોનું અનેક પલ્લોપમવાળું દેવ-આયુ બાંધે (તે જીવ તદ્ભવ મોક્ષગામી ન હોય તો)

“ લખ ઓગણસઠ બાણું કોડી, પંચ વિંશ સદસ નવસે જોડી;
પંચવિંશ પલ્લોપમ ઝાઝેડે, તે બાંધે આયુ સુર કેડે.

—બાર વ્રતની પૂજા.

“ બાણવત્ત કોડીઓ, લખખા ગુણસઠી સદસ પણવીસે ।

નવસય પણવીસાએ, સતિલા અડભાગ પલિયરસ ॥

—શુદ્ધ સામાયિક કરનારને આઠસું ફળ કહ્યું છે કે તે ૯૨૫૯૨૫૯૨૫૩ પલ્લોપમ દેવગતિનું આયુષ્ય બાંધે છે. વળી

“સામાયિકવ્રત પાળી જુગતે, તે ભવ ધનમિત્ર ગયો મુગતે;

આગમ રીતે વ્રત હું પાળું, પંચમ ગુણકાણું અજવાળું.

—બારવ્રતની પૂજા.

અર્થ—યુક્તિપૂર્વક, ઉપયોગપૂર્વક સામાયિક કરી ધનમિત્ર (તેની આખી કથા અર્થદીપિકામાં આપેલી છે) તેજ ભવને વિષે મોક્ષ પામ્યો. હું પણ આગમરીતે મહાપુરુષો જે પ્રકારે બાંધી ગયા છે તે પ્રકારે એ વ્રત આદરૂં, અને એમ કરી દેશવિરતિરૂપ શ્રાવકને યોગ્ય પાંચમા ગુણુસ્થાનકનો મહિમા વધારૂં; એટલે કે ઉત્તમ શ્રાવક પોતાના શ્રાવક-પણાને દીપાવવાનોજ મનોરથ રાખે. આ સામાયિક એ દેશ ચારિત્ર છે. દેશવિરતિ શ્રાવકે પ્રતિ દિવસે સામાયિક કર્તવ્ય છે.

શ્રી કર્પૂરપ્રકર નામક ગ્રંથના શ્લોક ૪૭ અને ૪૮ કથે છે કે:—

સામાયિકં દ્વિષટિકં ચિરકર્મભેદિ,

ચંદ્રાવતંસકવદુચ્ચધિયોડનં કિંતુ ।

સ્પર્શેડપિ સત્યમુદકં મલિનત્વનાશિ

ઘોરં તમો હરતિ વા કૃત ણ્વ દીપ ॥

વિશેષાર્થ—સામાયિક એ ઘડી પાળ્યું હોય તો પણ ઘણા કાલનાં સંયોજાં કર્મોને ભેદનારૂં થાય છે. કેની પેઠે ? તો કહે છે કે ચંદ્રાવતંસક રાગની પેઠે, અર્થાત્ એ ઘડીવાર પાળેલું સામાયિક અનેક કર્મોનો નાશ કરે છે, તો ઝાઝીવાર પાળવાથી એ સામાયિકમાં ઉંચી શુદ્ધિવાજાને કર્મોનો નાશ થાય તેમાં તો શું આશ્ચર્ય ? તે વાત સત્ય છે. અહીં દૃષ્ટાંત કહે છે, જેમકે જલ, સ્પર્શ કરવાથી મલીનપણાને નાશ કરનારૂં થાય છે અને દીવો, કરાતાંજ ધણા કાલના બચંકર અંધકારનું તે હરણુ કરે છે.

સામાયિકં સમતયારિસુહૃત્સુ સિધ્ધ્યૈ,

પ્રયોત્તમુક્તિકૃદુદાયિનરાજવત્સ્યાન્ ।

સચ્ચંદનાંશુકમિવાસ્ફુટકુપ્તભાજઃ

તત્કુર્વતઃ કપટતો બહિરંગશુધ્ધ્યૈ ॥

વિશેષાર્થ—શત્રુમિત્રોને વિષે સમમાવરૂપ સામાયિક કર્યું હોય તો સિદ્ધિને માટે હોય. કેની પેઠે ? તો કહે છે કે ચંદ્રપ્રધોત રાગને બંધનથી મૂકનાર એવા ઉદાયિન રાગની પેઠે, અને કપટથી સામાયિક કરનારને આહરના અંગની શુદ્ધિને માટે થાય છે. ત્યાં દૃષ્ટાંત કહે છે કે જેમ જે પ્રાણીને

કોઈનો રોગ બહાર દેખાણો નથી તે પ્રાણીને સાંઈ ચંદન ચોપડવું તેજ વસ્ત્ર લાગે, તેમ તે સામાયિક બહારના દોષોને મટાડે છે, માટે તેવું સામાયિક સર્વ ભથ્થે જીવે જરૂર કરવું.

વળી સામાયિક એ સમતાનો પ્રવાહ છે—સમતાનો સમુદ્ર છે, તેથી તેમાં રહેવાથી શ્રાવક સાધુ થઈ શકે છે. કહ્યું છે કે:—

સામાઈઅંમિ ડ કણ, સમણો ઇવ સાવઓ હવઈ જમ્હા ।

एएण कारणेणं, बहुसो सामाइयं कुज्जा ॥

અર્થ—સામાયિક ક્યેં છતે શ્રાવક સાધુ જેવો થાય છે, અને તેટલા માટે બહુવાર સામાયિક કરવું. (જુઓ સામાયિક પારવાનું સૂત્ર.)

આ વાત સત્ય છે, કારણ કે સાધુમાં ક્ષમા, વૈરાગ્યવ્રત્તિ, ઉદાસીનતા, સ્ત્રી-પુત્ર-દેહ વગેરે પરના મમત્વનો ત્યાગ, પ્રહ્લયર્ય આદિ જે મહાન ગુણો હોવા જોઈએ તેની છાયા સામાયિક કરતી વખતે શ્રાવકને પણ આવે છે.

આવશ્યક ચૂલિમાં પણ કહ્યું છે કે:—

यदा सव्व सामाइअं काउमसत्तो तदा देससामाइअंपि ताव बहुसो कुज्जा । तथा जत्थ वा वीसमइ अच्छइ वा निव्वावारो सव्वत्थ सामाइअं करेइ ।

—જ્યારે સર્વથી સામાયિક કરવાને અશક્ત હોઈએ ત્યારે દેશથી સામાયિક પણ ધણીવાર કરવું જોઈએ. તથા જ્યાં વિસામો હોય છે—એટલે કે અવકાશ મળે છે, યા નિર્વ્યાપારપણું—કાંઈ કાર્ય કરવાપણું ન હોય ત્યાં સર્વથા—અવશ્ય સામાયિક કરવું ધટે.

કારણ કે—

जीवो पमायबहुलो बहुसोवि अ बहुविहेसु अत्थेसु ।

एएण कारणेणं बहुसो सामाइअं कुज्जा ॥

—બહુ વિષ એટલે ધણી પ્રકારના અર્થ એટલે પદાર્થોમાં બહુશ:— ધણીવાર બહુ પ્રમાદવાળો જીવ છે, એ કારણથી ધણીવાર સામાયિક કરવી જોઈએ.

તપ કરતાં સમતાવાળી સામાયિક શ્રેષ્ઠ છે તે માટે જુઓ:-

તિવ્વત્તવં તવમાણો, જં નવિ નિઠ્ઠવહ્ જમ્મ કોઢીહિં ॥

તં સમભાવિઅચિત્તો, સ્વેદ કમ્મં સ્વણદ્દેણ ॥

અર્થ—કરોડ જન્મો તીવ્ર તપ તપતાં પણ જે કર્મ ક્ષીણ થતાં નથી, તે એક સમતાવાન જીવ સમતાથી સામાયિક કરી અર્ધ ક્ષણમાં ક્ષીણ કરે છે. આ સામાયિકનું ઉત્કૃષ્ટ સ્વરૂપ છે, અને તે પણ અભ્યાસે કરી આવી શકે છે. વળી

જે કેવિ ગયા મોક્ખં, જેવિ ચ ગચ્છંતિ જે ગમિસ્સંતિ ।

તે સર્વે સામાઈઅમાહપ્પેણં સુણેયવ્વા ॥

અર્થ—જે કોઈ મોક્ષે પધાર્યા, પધારશે, અથવા પધારે છે તે સર્વે સામાયિકના માહાત્મ્યથી-પ્રભાવથીજ, એમ જાણવું.

સામાયિક કરવાથી સાવધ વ્યાપારનો ત્યાગ થાય છે. સામાયિક એ ભાવસ્તવ છે તે પ્રાપ્ત થવાથી પૂજા આદિ વ્યસ્તવ કરવાનો અધિકાર-યોગ્યતા નથી.

સામાયિક ઉદય આવવું મહા દુર્લભ છે, તેથી દેવતા પણ પોતાના હૃદયમાં સામાયિકની સામગ્રી મેળવવા વાંછે છે કે ‘એક મુહૂર્ત માત્ર સામાયિક કરવાનું મને ઉદયમાં આવે તો માફ દેવપણું સફલ થઈ જાય !’ આ માટે શ્રાવકે પણ શુદ્ધ સામાયિક કરવું.

ફલનો વિશેષ વિસ્તાર શ્રી વીરભગવાનને ‘સામાઈણં મંતે જીવે કિં જણહ’ એટલે સામાયિક કરનારો જીવ શું ઉપાર્જન કરે છે ? એ પ્રશ્ન પૂછવામાં આવતાં ઉત્તરમાં ભગવાને કહેલાં ઉત્તમ ફલ શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના ૨૯ મા અધ્યયનમાં જણાવેલ છે તે (ઉપર પૃ. ૯૬) મૂકવામાં આવેલ છે. વિશેષમાં

ન દ્વંચેત તપ્યેત ન, દીચેત વા ન કિંચન ।

અહો ! અમૂલ્યક્રીતેયં સામ્યમાત્રેણ નિવૃત્તિઃ ॥

હોમ ન કરીએ, તપ ન કરીએ, કંઈ પણ દાન ન આપીએ, (છતાં) અહો ! સામ્ય માત્રથી વિના મૂલ્યે નિવૃત્તિ એટલે મોક્ષ ખરીદાય છે.

તથા

કિં તિલ્લેણ તવેણં, કિં ચ જવેણં કિં ચ ચરિત્તેણં ।

સમયાઈ વિણ મુલ્લો, ન હુ હુઓ કહવિ ન હુ હોઈ ॥

—શ્રી ભગવતી અંગ.

અર્થ—ગમે તેવો તીવ્ર તપ તપે, જપ કરે, અન દ્રવ્ય ચારિત્રનું અલ્પ કરે, પરંતુ સમતા વિના—સામાયિક (ઉત્કૃષ્ટ ભાવનું) વિના મોક્ષ કોઇનો થયો નથી, થતો નથી, થશે નહિ.

આવું સામાયિકનું માહાત્મ્ય છે; વસ્તુતઃ સામાયિક મોક્ષાંગ છે, તો સામાયિક સદ્ભાવપૂર્વક થાય તો બહુ લાભ થાય; માટે આત્મ-હિતના શોધકે—મચ્છાવાળાએ સામાયિક કરવાનો સદૈવ ભાવ રાખવો. સદ્ભાવપૂર્વક સામાયિક કરતાં ઘણા જીવો તરી ગયાના દાખલા છે, તે ‘અર્થદીપિકા’ ‘ઉપદેશપ્રાસાદ’ વગેરે વાંચવાથી સમજાશે, અને આપણે પણ સામાયિકથી તરીશું.

તેથી છેવટે આપણા પૂર્વ મહાન્ પ્રભાવક પુરુષોના શબ્દો ‘જાહે સ્વણિત તાહે, સામાઈઅં કરેઈ’ એટલે જ્યારે વખત મળે ત્યારે સામાયિક કરવી એ શબ્દો કહીશું.

૧૦૨.

સૂત્રપાઠ અને વિધિ સાથે અર્થજ્ઞાન.*

હવે સામાયિકમાં બોલાતાં સૂત્રો તે સંબંધીની વિધિ સહિત ‘સામાયિક-સૂત્ર’માં આપીએ છીએ તે પહેલાં સૂત્ર કેવું હોવું જોઈએ, તે સંબંધી શું ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ તે કહીશું.

કેટલાક ભાઈઓ યા જુનેનો સૂત્ર કંડસ્થ કરી લે છે; અને ક્રિયા કરતી વખતે પોપટ માફ પાઠ બોલી જાય છે, પરંતુ તે મૂલ સૂત્રોના અર્થથી અજ્ઞાત હોવાથી; અર્થ ભાવાર્થ અને મતઝમતે જાણનારા જોડણો

* શ્રી પંચ પ્રતિક્રમણ મૂલ અવતર-પ્ર૦ શ્રી જૈન નવ યુવક મિત્રમંડળ-લોહાવટ મારવાડની પ્રસ્તાવનામાંથી.

લાભ લઈ શકે તેટલો તેઓ લાભ લઈ શકતા નથી. શાસ્ત્રકારોએ ફરમાવ્યું છે કે:—

પદં—(દરેક) પદ.

સ્તિસ્થિતં—સારી રીતે શીખેલું જોઈએ.

ઠિતં—વાચનાદિ સ્વાધ્યાયથી ઠીક સ્થિર કરેલું જોઈએ.

જિતં—સારણા વારણા ધારણાથી અસ્ખલિત હોય.

મિતં—પદ અક્ષર બરાબર માપેલ-યાદ રાખેલ હોય.

પરિજિતં—ક્રમોત્ક્રમ યાદ રાખેલું હોય.

નામસમ—શીખેલા જ્ઞાનને સ્વનામ પેઠે યાદ રાખેલું હોય.

ઘોસસમ—ઉદાત્ત અનુદાત્ત સ્વર વ્યંજન સંયુક્ત યાદ રાખેલું હોય.

અહિં અક્ષરં—અક્ષરાદિ હીનતા રહિત „ „

અણાચ્ચ અક્ષરં—અક્ષર માત્રાદિના અધિકપણા રહિત „ „

અવદ્ધ અક્ષરં—ઉલટ પાલટ અક્ષર રહિત યાદ રાખેલું હોય.

અક્ષલિયં—અસ્ખલિતપણે બોલવા રૂપે „ „

અમિલિય અક્ષરં—અનભીલન એટલે વિરામાદિ સંયુક્ત બોલવા રૂપે યાદ રાખેલું હોય.

અવચ્ચામેલિયં—પુનરકિત આદિ રહિત બોલવા રૂપે „ „

પઢિપુત્રં—અષ્ટ સ્થાનોચ્ચારણ સંયુક્ત „ „

કંઠોટ્ટ વિષ્ણુગુક્—ગાલકની માફક અસ્પષ્ટતા ન બોલે.

ગુરુવાયણોવગયં—ગુરુ મુખ્યથી વાચના લીધી હોય તે માફક બોલવું.

સેળં તત્થ વાયણા—સૂત્રાર્થની વાચના એટલે બોલવું યાદ રાખ્યું હોય,

પુચ્છણા—શંકા થતાં સમ્પ્રદાર્થાદિ પૂછવું.

પરિઅઠ્ઠણા—શીખેલા જ્ઞાનની પુનઃ પુનઃ આવૃત્તિ કરવી.

ધમ્મકહાણ—ઉચ્ચ સ્વરથી ધર્મકથા કહેવી.

નો અણુપેહાણ—ઉપર બતાવેલી શુદ્ધતા સાથે મૂલ સૂત્રનું ઉચ્ચા-

રણુ કરતાં છતાં પણ, ભાવાર્થને નહિ જાણનારાથી સર્વ ક્રિયાઓને ‘અણોવગ દબ્બો’-ઉપયોગ રહિત દ્રવ્ય ક્રિયા જાણાવેલી છે.

—શ્રી અનુયોગદ્વાર સૂત્ર.

આ પરમ વ્યાખ્યાપર પાઠકોએ અવશ્ય ધ્યાન દેવું જોઈએ કે આટલી શુદ્ધતાપૂર્વક શબ્દોચ્ચારણુ કરતા છતાં પણ ઉપયોગ રહિતની સર્વ ક્રિયાઓને દ્રવ્યક્રિયા કહી છે. માટે ક્રિયા થોડી ભણે હોય પણ ઉપયોગ સહિત તે યત્ની જોઈએ અને તેજ તે ફલદાયક થાય છે.

સામાયિક—પ્રતિક્રમણુ કરનારા મહાનુભાવોએ મૂલ પાઠની સાથે જ તેના ભાવાર્થને પણ કંડસ્થ કરવો જરૂરી છે. કહ્યું છે કે ‘ઝવઓગ ભાવો’-ઉપયોગ તેજ ભાવક્રિયા કર્મનિર્જરાનો હેતુ છે.

સામાયિક પ્રતિક્રમણુ એ કંઈ સામાન્ય ક્રિયા નથી, કિન્તુ ધર્મ જિજ્ઞાસુઓને માટે પરમાવશ્યક ક્રિયા છે. જેમ કિન્દુ ભાષ્યોને સન્ધ્યા, મુસલમાનને નિમાજ અવશ્યક્રિયા છે, તેજ પ્રમાણે જૈન ભાષ્યોને સામાયિક-પ્રતિક્રમણુ એક અવશ્યક્રિયા છે.

સામાયિક એ સામાયિક સૂત્રના નામથી બોલાય છે, તેમાં ‘સૂત્ર’નો અર્થ શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય નીચે પ્રમાણે ઉદ્ધૃત કરે છે:--

“અલ્પાક્ષરમસંદિગ્ધં સારવદ્ વિશ્વતો મુખમ્ ।

અસ્તોમમનવચં ચ સૂત્રં સૂત્રવિદો વિદુઃ” ॥ ૧ ॥

અર્થ—થોડા. અક્ષરવાળું, સંદેહ વગરનું, સારવાળું, સર્વત્ર પ્રકાશક, અધિકતા વર્જિત, અને શાસ્ત્રીય દૂષણ રહિત એવું સૂત્ર હોવું જોઈએ, એમ સૂત્રને જાણવાવાલા વિદ્વાનો કહે છે. ”-કહેવાની જરૂર નથી કે સામાયિક સૂત્રમય ક્રિયા છે. અને તેમાં સૂત્રનું લક્ષણ યોગ્ય રીતે ઘટે છે.

अहम्

“ सकल द्वादशोङ्गोपनिषद्भूत सामायिकसूत्रवत् ”

—श्रीभट्ट यशोविजय-तत्त्वार्थ टीका १-१

अर्थात्-सामायिक सूत्र सकल द्वादशोङ्गोपनिषद् छे.

सामायिक-सूत्र.

૧

સામાયિકં મુદુઃસાધમપ્યમ્યાસેન સાધ્યતે ।

નિમ્નીકરોતિ વાર્બિન્દુઃ કિં નાશ્માનં મુદુઃપતન્ ॥

-દુઃસાધ્ય છતાં-અતિશયથી સાધ્ય કરવા માટે અશક્ય છતાં, સામાયિક અભ્યાસથી-નિત્યપ્રવૃત્તિથી સાધ્ય થાય છે (કેવી રીતે ? નો દષ્ટાંત કહે છે કે) જલબિંદુ વારંવાર પડ્યાંજ કરવાથી પત્યર શું નીચો થતો નથી ? (થાય છે તેવી રીતે અભ્યાસ કર્મોમાં કૌશલ પ્રાપ્ત કરાવે છે અને તેથી સામાયિક પણ સાધ્ય થાય છે.)

સા. ધ.

૨

વૈયગ્રં ત્રિવિધં ત્યક્ત્વા ત્યક્ત્વારમ્મપરિગ્રહમ્ ।

સ્નાનાદિના વિશુદ્ધાન્નશુદ્ધ્યા સામાયિકં મજેત્ ॥

-ત્રણ પ્રકારની (મન વચન ક્રયાની) વ્યથતા તજીને ઝોટલે મનવચન ક્રયાની સ્થિરતા કરીને, આરંભ પરિગ્રહ તજીને, તથા સ્નાન આદિથી વિશુદ્ધ અંગશુદ્ધિથી સામાયિક કરવું ઘટે. શ્રા.

૩

જે કેવિ ગયા મોક્ષં જે વિય ગચ્છંતિ જે ગમિસ્સંતિ ।

તે સર્વે સામાય્ય માહપ્પેણં મુણેયવ્વા ॥

-જે કોઈ મોક્ષે ગયા, જે વળી જાય છે અને જે મોક્ષે જશે તે સર્વે સામાયિકના (નિશ્ચય સામાયિકના) માહાત્મ્યથી-પ્રભાવથી જાણવા.

ૐ શ્રી અર્હત.

સામાયિક-સૂત્ર.

૧.

મંગલાચરણ.

અર્હતો ભગવંત ઇન્દ્રમહિતાઃ સિદ્ધાશ્ચ સિદ્ધિસ્થિતાઃ

આચાર્યા જિનશાસનોન્નતિકરાઃ પૂજ્યા ઉપાધ્યાયકાઃ ।

શ્રી સિદ્ધાન્તસુપાઠકા મુનિવરા રત્નત્રયારાધકાઃ

પંચૈતે પરમેષ્ઠિનઃ પ્રતિદિનં કુર્વન્તુ વો મંગલમ્ ॥

અર્થ—ભગવાન અને ઇન્દ્રોથી પૂજાયેલા શ્રી અરિહંતો, સિદ્ધિમાં રહેલા શ્રી સિદ્ધો, જિનદર્શનની ઉન્નતિ કરનાર શ્રી આચાર્યો, પૂજવા યોગ્ય શ્રી ઉપાધ્યાયો, અને રત્નત્રય (સમ્યક્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર) ના આરાધક તથા શ્રી સિદ્ધાંતોને સારી રીતે બોલેલા શ્રી મુનિવરો-સાધુઓ-એ પાંચે પરમેષ્ઠી અમારું હમેશાં મંગલ કરે !

૨.

પ્રથમ વિધિ.

- (૧) સદ્ગુરુ પાસે, અતિ દૂર નહિ તેમ જલુ પાસે નહિ એમ બેસવું.
- (૨) સદ્ગુરુ ન હોય તો તેમની સ્થાપના કરવી. આ સંબંધી સ્થાપના-ચાર્ય વિષે ' સામાયિક-વિચાર ' માં જે કહેવાયું છે તે લક્ષમાં રાખવાનું છે.
- (૩) બેસવા પહેલાં બેસવાની ભૂમિ-જગ્યા જયણથી પુણ્ય પ્રમાણે બેસવું.
- (૪) ચરવણો પાસે રાખી, ડાબા હાથમાં મુદપત્તી રાખી જમણે હાથ સદ્ગુરુ અથવા સ્થાપનાચાર્ય સંમુખ ધરી, નીચેના પવિત્ર મંત્ર નવકારનું શુદ્ધ ભાવે, ઉપયોગપૂર્વક સ્મરણ કરવું.

૩.

આ વિધિમાં રહેલ રહસ્ય.

- (અ) જમણો હાથ સદ્ગુરુ સંમુખ ધરવો એ વિનયનું કારણ છે. અથવા,
- (ખ) એ એમ સૂચવે છે કે હે ! કૃપાળુ ! હું સામાયિકનો લાભ લેવા ઉત્સુક થઈ આપ પાસે આ જમણો હાથ આવી યાચન કરતો ધરું છું, તો હે ! સમતાસાગર ! જેને સામાયિકનો લાભ થયો છે એવા સદ્ગુરુ ! આપ મને એ પવિત્ર લાભ આપો, અથવા આપની કૃપાએ આપના આલંબનથી મને પણ એ પવિત્ર લાભ મળો.
- (ક) સ્થાપનાચાર્ય ગુરુના અભાવે કરવાની જરૂર છે, તે આપણે સમજી ગયા છીએ. તે કરતી વખત ગુરુની ભાવના અવશ્ય જોઈએ. આ ભાવના બતાવવા માટે જે વસ્તુમાં ગુરુની સ્થાપના કરીએ તેમાં પ્રાણપ્રતિષ્ઠા કરવાની છે, અને તે જમણા હાથથી બતાવી શકાય છે. પ્રાણપ્રતિષ્ઠા કરવાથી જે પુસ્તક નોકારવાળી આદિ ચીજમાં ગુરુની સ્થાપના કરવામાં આવે છે તે ચીજ અચેતન હોય છે, છતાં તેમાં ચેતનતા ભાવી એવી ભાવના ભાવવાની છે કે ‘ગુરુ સાક્ષાત્ મારી પાસે ચેતનવાળા ત્રિરાજેલા છે અને તેમની સન્મુખ હું બેસી સામાયિકની ધર્મક્રિયા કરું છું.’ આ ભાવના કરી શકાય છે. કોઈપણ વસ્તુને જેવું આપણું મન હોય તેવી દેખી શકીએ છીએ. તેથી કહ્યું છે કે ‘ચાદશી દષ્ટિઃ તાદશી સ્પૃષ્ટિઃ’-દષ્ટિમાં કોષ હોય તો બીજાને શત્રુરૂપે જોવાય છે, અને એક સ્ત્રીને આપણે બહેન, પત્ની, મા વગેરે અનેક દષ્ટિથી જોઈ શકીએ છીએ.
- (ડ) જમણો હાથ કે જે સ્થાપના સ્થાપવા રખાય છે તે અભય-મુદ્રા છે. આ મુદ્રાથી એવું સૂચિત થાય છે કે આપ ગુરુ

અભયના સ્થાન છો, આ સ્થલ-અભય સ્થાન છે, અને આ સામાયિક ક્રિયા પણ અભયરૂપ અને અભયને આપનાર છે.

(ઘ) અથવા, જમણા હાથ એમ ધરવાથી સદ્ગુરની સ્તુતિ પણ થાય છે, એટલે હાથ લાંબો કરીને એમ સૂચવાય છે કે અહો ! ધન્ય મહાગુર ! આપ ધન્ય છો. વળી જ્ઞાનીઓએ જોયેલું એવું યોગના લાભનું પણ એમાં કારણ સંભવે છે.

વગેરે રહસ્ય એમાં હોવાથી જમણા હાથ સુગુર સન્મુખ ધરી નીચેનો મહામંગલરૂપ નવકારમંત્ર સ્મરવો.

દરેક શુભ ક્રિયામાં પ્રથમ મંગલ આવવું જોઈએ, તેથી સામાયિક એ પવિત્ર ધર્મક્રિયામાં આ મહામંગલરૂપ નવકાર પહેલાં કહેવ છે.

૪.

નવકાર (નમસ્કાર) સૂત્ર.

નમો અરિહંતાણું,

નમો સિદ્ધાણું,

નમો આયરિયાણું,

નમો ઉવજ્જાયાણું,

નમો લોએ સવ્વ સાહુણું.

*એસો પંચ નમુકારો, સવ્વ પાવપ્પાણાસણો ।

મંગલાણું ચ સવ્વેસિં, પઠમં xહવઠં મંગલં ॥

* આ અનુદ્વપ્ છંદમાં-શ્લોકમાં છે.

* કેટલાક 'હવઠ' ને બદલે 'હોઈ' કહી બત્રીસ અક્ષર માને છે, અને શ્લોકમાં પણ બધા મળી બત્રીસ અક્ષર આવે છે. અને અર્થમાં કંઈ ફેર નથી. પરંતુ મૂળ એના તેત્રીસ અક્ષર છે. આનું પ્રમાણ શ્રી મહાનિશીથ સિદ્ધાંતમાં આપેલ છે અને અવચનસારે દ્વારની ૭૯ મી ગાથામાં કહ્યું છે કે.

જો કે 'હવઠ' ને બદલે 'હોઈ' એ શબ્દ મૂકવાથી અર્થમાં ફેર થતો નથી, તો પણ 'હવઠ' કહેવાનું પ્રમાણ એ છે નમસ્કારાવલિના ગ્રંથમાં કહ્યું

૫.

સંસ્કૃત છાયા.

નમોઽર્હદ્ભ્યઃ । નમઃ સિદ્ધેભ્યઃ । નમ આચાર્યેભ્યઃ । નમ ઉપાધ્યા-
યેભ્યઃ । નમો લોકે સર્વસાધુભ્યઃ ॥

एष पंचनमस्कारः । सर्वपापप्रणाशनः ।

मंगलानां च सर्वेषां । प्रथमं भवति मंगलम् ॥

૬.

અર્થપાઠ.

નમસ્કાર હો અરિહંતોને, નમસ્કાર હો સિદ્ધોને, નમસ્કાર હો આ-
ચાર્યોને, નમસ્કાર હો ઉપાધ્યાયોને, નમસ્કાર હો લોકમાં રહેલા સર્વ
સાધુઓને.

આ પાંચેને કરેલો નમસ્કાર સર્વ પાપનો સર્વથા નાશ કરનાર
છે; અને તે સર્વ મંગલોમાં પહેલું મંગલ છે.

૭.

વિવેચનપાઠ.

આ નમસ્કાર પંચપરમેષ્ઠીને છે, તેથી તે પંચપરમેષ્ઠી નમસ્કાર
અથવા પંચપરમેષ્ઠીસ્તવઃ એમ કહેવાય છે. આ સર્વ (લોકિક અને
લોકોત્તર) શ્રી જિનશાસનનો સાર, ચૌદ પૂર્વનો ઉદ્ધાર, અને મહામંત્ર-
રૂપ છે, અને માંગલિકનું મૂળ, તેનું કારણ જેને નમસ્કાર કરવામાં આવે
છે તે પંચપરમેષ્ઠીમાં રહેલા પ્રભાવને લઈને છે. તો પહેલાં પંચપરમેષ્ઠી
એટલે શું, અને તેનું દરેકનું સ્વરૂપ શું છે તે જોઈએ.

પરમેષ્ઠી-એટલે જે પરમ=ક્રિષ્ટ+ઈષ્ઠી=મહત્તાવાળા-આપનાર.

છે કે કોઈ કાર્યવિશેષ ઉપજે ત્યારે ચૂલિકાનું ધ્યાન કરવું. આ ધ્યાન વખતે
બત્રીશ દલનું કમલ રચી એકંકો અક્ષર એકંકી પાંખડીએ સ્થાપવો, આવી
રીતે બત્રીશ અક્ષર બત્રીશ પાંખડીપર સ્થાપતાં બાકી રહેલો તેત્રીશમો
અક્ષર મધ્યે રહેલી કાલ્પિકાપર સ્થાપી ધ્યાન કરવું.

નમસ્કાર એટલે નમવું તે આ જે પ્રકારે છે. દ્રવ્યથી અને ભાવથી. દ્રવ્યથી એટલે વ્યવહારથી એટલે કે જે હાથ, જે પગ અને મસ્તક એમ પાંચ અંગવડે સુપ્રણિધાન—સારી રીતે પ્રણામ કરવા રૂપ; અને ભાવથી એટલે પરમાર્થથી એટલે કે વિશુદ્ધ, નિર્ભગ મનથી. આ બંને પ્રકારે પરમેષ્ઠીને નમસ્કાર કરવાનો છે. પરમેષ્ઠી પાંચ છે. ૧ અરિહંત, ૨ સિદ્ધ, ૩ આચાર્ય, ૪ ઉપાધ્યાય, ૫ સાધુ. આ દરેકનું સ્વરૂપ જોઇએ.

૮.

૧ અરિહંત—શબ્દાર્થ.

અરિહંત ત્રણ પાઠે લખાય છે. ૧ અરહંત ૨ અરિહંત અને ૩ અરહંત.

૧. (૧) અરહંત (અર્હત—જે યોગ્ય છે. અર્હ=યોગ્ય થવું એ ધાતુપરથી) એટલે જે પૂજાને—આઠ મહાપ્રાતિહાર્યરૂપ પૂજાને યોગ્ય છે તે. શ્રી ભદ્રબાહુની નિર્યુક્તિમાં કહ્યું છે કે:-જુઓ એધયિ વંદણ મહા-ભાસં ગાથા ૨૭૯.

અરહંતિ વંદણનમંસણાણિ અરહંતિ પૂયસક્કારં ।

સિદ્ધિગમણં ચ અરિહા, અરહંતા તેણ વુચ્ચંતિ ॥

અર્થ—જે વંદન, નમસ્કારાદિને યોગ્ય છે, જે પૂજા સત્કાર કરવા યોગ્ય છે અને જે સિદ્ધિ પામવા યોગ્ય છે તેને અરહંત કહે છે.

ઉત્તમ ગુણથી સંપન્ન એવા અર્હ એટલે યોગ્ય તેમાં અંતરૂપ એટલે જેનાથી ત્રિભુવનમાં કોઈ ઉત્તમ નથી એવા.

- (૨) અરહંત—(અરજ:-રજોહનનાત્-રજ હણવાથી રજવગરના) એટલે ચાર આત્મગુણાતી કર્મરૂપી રજને હણનાર.

- (૩) (અરહસ્ય:-જેને રહસ્ય નથી તે) એટલે પોતાને કેવલ જ્ઞાન-દર્શન પ્રાપ્ત થયેલ હોવાથી જેને કંઈ પણ છાનું નથી તે.

- (૪) (અ=નથી+રહ=એકાંતપ્રદેશ+અંત=મધ્ય ભાગ. જેને એકાંત પ્રદેશ કે મધ્ય ભાગ નથી) એટલે જેને કંઈ પણ વસ્તુ છાની નથી તે.

- (૫) (અ=નથી+રહ=રથરૂપી પરિગ્રહ+અંત=વિનાશ-વિનાશ કરનાર એવા જરા-ધડપણુ આદિ) એટલે જેને પરિગ્રહ કે જરા આદિ નથી તે.
- (૬) (અરહત-રહ=છાંડયું, જેણે છોડ્યો નથી) એટલે જેણે સ્વભાવ છોડ્યો નથી તે.
- ૨ અરિહંત. (અરિહંતા-અરિ=શત્રુ+હંતા=હણનાર) એટલે આઠ કર્મરૂપ શત્રુને હણનારા.
- ૩ અરહંત (અરહત-રહ=ઉગવું-ઉપજવું-જેને ઉગવું કે ઉપજવું નથી તે) એટલે જેને કર્મો ક્ષીણ થઈ જવાથી બીજો ભવ લેવાનો નથી તે.

૯.

અરિહંતના ૧૨ ગુણ.

શ્રી અરિહંત પ્રભુના બાર ગુણ છે, તેમાંના આઠ પ્રાતિહાર્ય કહેવાય છે અને ચાર અતિશય કહેવાય છે.

પ્રાતિહાર્ય એટલે જે પ્રતિહારી (દરવાજાના રખેવાણ) તરીકે પ્રભુ પાસે રહે છે તે. તે આઠ નીચે પ્રમાણે છે:—

અશોકવૃક્ષં સુરપુષ્પવૃષ્ટિઃ દિવ્યધ્વનિશ્ચામરમાસનં ચ ।

ભામંડલં દુંદુભિરાતપત્રં સત્રપ્રાતિહાર્યાણિ જિનેશ્વરાણાં ॥

શિખરિણી.

અશોકાખ્યં વૃક્ષં સુરવિરચિતં પુષ્પનિકરં

ધ્વનિ દિવ્યં શ્રવ્યં રુચિરચમરાવાસનવરમ્ ।

વપુર્ભાસં ભારં સમધુરરવં દુંદુભિમથ

પ્રભોઃ પ્રેક્ષ્યચ્છત્રત્રયમધિ મનઃ કસ્ય ન મુદે ? ॥

અર્થ—૧. અશોકવૃક્ષ, ૨. દેવોએ રચેલો પુષ્પનો સમૂહ, ૩. શ્રવણ કરવા યોગ્ય ધ્વનિ, ૪. મનોહર ચામરયુગલ, ૫. ઉત્તમ આસન, ૬. ભામંડલ, ૭. મધુર અવાજ કરનાર દુંદુભિ વાજાંત્ર અને ૮. ત્રણ છત્ર. આવી રીતે પ્રભુના અષ્ટ પ્રાતિહાર્યને જોઈ કેના મનમાં હર્ષ ન થાય ? અતિશય એટલે ઉત્કૃષ્ટતા. આ મૂલ ચાર છે.

૧. અપાયાપગમ અતિશય—(અપાય=ઉપદ્રવ અને અપગમ=નાશ) આ બે પ્રકારના છે:—સ્વાશ્રયી અને પરાશ્રયી.

અ—સ્વાશ્રયી—એટલે પોતાના સંબંધમાં અપાય એટલે ઉપદ્રવનો—
દ્રવ્યથી અને ભાવથી નાશ કર્યો છે તે.

દ્રવ્ય ઉપદ્રવ—સર્વ રોગો.

ભાવ ઉપદ્રવ—અંતરંગ એવાં અદાર દૂષણ:—

અંતરાયા દાનલાભવીર્યભોગોપભોગા: ।

હાસો રત્યરતિ મીંતિ, જુગુપ્સા શોક એવ ચ ॥

કામો મિથ્યાત્વમજ્ઞાનં નિદ્રા ચાવિરતિસ્તથા ।

રાગદ્વેષૌ ચ તૌ દોષૌ તેષામષ્ટાદશાપ્યમી ॥

- (૧) દાનાંતરાય. (૨) લાભાંતરાય. (૩) વીર્યાંતરાય (૪) ભોગાં-
તરાય. (૫) ઉપભોગાંતરાય. (૬) હાસ્ય. (૭) રતિ. (૮) અરતિ. (૯)
ભય. (૧૦) શોક. (૧૧) જુગુપ્સા=નિંદા. (૧૨) શ્રમ. (૧૩) મિ-
થ્યાત્વ. (૧૪) અજ્ઞાન. (૧૫) નિદ્રા. (૧૬) અવિરતિ. (૧૭) રાગ.
(૧૮) દ્વેષ. આ રીતે સ્વાશ્રયી અપાયાપગમ અતિશય.

બ. પરાશ્રયી અપાયાપગમ અતિશય—કે જેથી પારકાના ઉપદ્રવ
નાશ પામે; એટલે જ્યાં ભગવાન્ વિચરે ત્યાં દરેક દિશાના
મલીને સવાસો યોજન સુધીમાં પ્રાય: રોગ, મરડી, વૈર,
અતિવ્રષ્ટિ, દુકાળ, વગેરે થાય નહિ.

૨. જ્ઞાન અતિશય—જેનાથી ભગવાન્ લોકલોકનું સ્વરૂપ સર્વ પ્રકારે
જાણે છે તે, કારણકે તેમને કેવલજ્ઞાન છે તેથી કાંઈ પણ તેમને
જાણુ બહાર રહી શકતું નથી.

૩. પૂજા અતિશય—જેનાથી શ્રી તીર્થંકર સર્વ પૂજ્ય છે, એટલે ભગ-
વંતની પૂજા રાગ, બલદેવાદિ, દેવતા-ઈદ્રિ આદિ કરે છે, અગર
કરવાની અભિલાષા રાખે છે તે.

૪. વચન અતિશય—જેનાથી શ્રીતીર્થંકરની વાણી દેવ, મનુષ્ય, અને
તિર્થંચને પોતપોતાની ભાષામાં સમજાય છે તે, કારણ કે તેમની

વાણી સંસ્કારાદિક ગુણુવાળી છે. આ વાણી ૩૫ ગુણુ સહિત છે, તે ગુણુ મારા 'શ્રી જિનદેવદર્શન' વગેરે પુસ્તકમાંથી જોઈ લેવા. આવી રીતે આઠ પ્રાતિહાર્ય અને ચાર અતિશય મળી બાર શ્રી અરિહંત ભગવાનના ગુણુ થયા. હવે સિદ્ધ ભગવાન વિષે બોલીશું.

૧૦—૧૧.

૨. સિદ્ધનું સ્વરૂપ. આઠ ગુણુ.

સિદ્ધ-સાધવું જોણું અંતિમ સાધ્ય એવું જે મોક્ષપદ સાધ્યું છે તે સિદ્ધ. વિશેષમાં જે આઠ કર્મથી મુક્ત થઈ મોક્ષમાં બિરાજે છે, જે અનંત જ્ઞાન, અનંત દર્શન, અનંત ચારિત્ર, અનંત વીર્યાદિ અનંત ગુણુથી પૂર્ણ છે, જે અનંત જ્ઞાન અને અનંત દર્શનવડે લોકલોકનું સ્વરૂપ જાણી અને જોઈ રહ્યા છે તે સિદ્ધદેવ છે. તેમની સ્થિતિ સાદિ અને અનંત છે. જ્યારે આઠ કર્મ ખપાવી-નાશ કરી સિદ્ધ દશા મેળવે છે, ત્યારે તેમની તે દશાની શરૂઆત થઈ, માટે તેમની સ્થિતિ સાદિ=શરૂઆતે કરી સહિત, અને મોક્ષમાંથી ચલવાનો-ફરી જન્મ લેવાનો અભાવ હોવાથી અનંત કાળ સુધી સિદ્ધના સિદ્ધ રહેવાના એટલે કે તેમની તે સ્થિતિમાં ફેરફાર અનંત કાલસુધી નહિ થવાનો હોવાથી તેમની સ્થિતિ સિદ્ધપણે અનંત છે. સિદ્ધ આઠ કર્મથી રહિત છે, અને આઠ ગુણુ કરી સહિત છે. આ આઠ કર્મમાંથી એક એક ખપાવવાથી એક એક સિદ્ધનો ગુણુ પ્રાપ્ત થાય છે. આનું સ્પષ્ટીકરણ નીચે પ્રમાણે છે:—

नाणं च दसनं चिय अन्वाबाहं तहेव सम्मत्तं ।

अखयटिइ अरूवी अगुरूलहु वीरियं हवइ ॥

સિદ્ધના આઠ ગુણુ.

કર્મ

તે કર્મ જવાથી મળતા સિદ્ધના ગુણુ.

૧. જ્ઞાનાવરણીય. (આવરણુ= કેવલ જ્ઞાન-અનંત જ્ઞાન (આથી લોકા-લોકાણુ; એટલે જ્ઞાનને લોકના સ્વરૂપને સમસ્ત પ્રકારે જાણી લોકનાર) શકાય છે.)

૨. દર્શનાવરણીય. કેવલ દર્શન-અનંત દર્શન (આથી લોકા-લોકના ભાવ સમસ્ત પ્રકારે દેખી શકાય છે.)
૩. અંતરાય. અનંત વીર્ય-બલ. અંતરાય કર્મ જવાથી અનંતદાન-લાભ-ભોગ-ઉપભોગ-વીર્યવાળા થવાય છે.
૪. મોહનીય. અનંત ચારિત્ર-ક્ષાયક સમ્યક્ત્વ-નિર્મોહ થવાથી અનંતચારિત્ર ઉત્પન્ન થાય છે.

નોટ—એકથી ચાર કર્મો ધનઘાતી—આત્માના સત્ય સ્વરૂપના સંહારક છે.

૫. નામ. અરૂપીપણું. નામ કર્મ હોય ત્યાં શરીર હોય, અને શરીર હોય ત્યાં રૂપ, રસ, ગંધ, સ્પર્શ, વર્ણુ આદિ હોય તેથી નામ કર્મનો ક્ષય થવાથી અરૂપી ગુણ ઉત્પન્ન થાય છે.
૬. ગોત્ર. અગુરૂલધુત્વ=ભારીપણું નહિ તેમ હલ-કાપણું નહિ. ગોત્ર કર્મ ક્ષય થવાથી ઉચ્ચ નીચપણું રહેતું નથી.
૭. વેદનીય. અવ્યાખ્યાધ સુખ=(અ=નહિ+આખ્યાધ=પીડા) પીડા વગરનું, નિર્વેદનીય—નિરૂપાધિક અનંત સુખ; કારણકે આ આનંદ-માં સુખદુઃખ હોતું નથી.
૮. આયુષ્ય. અક્ષય સ્થિતિ. આયુષ્ય કર્મનો નાશ થવાથી સિદ્ધ થવાય છે, અને ખીન્ને જન્મ થતો નથી, તેથી સિદ્ધની અવસ્થા સાદિ અનંત છે.

નોટ—પાંચથી આઠ આંકડાવાળાં કર્મો અઘાતી છે, એટલે ધનઘાતી નથી.

ઊપર કહ્યા પ્રમાણે આઠ કર્મ ક્ષય કરવાથી-ખપાવવાથી જે આઠ ગુણો પ્રાપ્ત થાય છે, તે સિદ્ધના ગુણો છે. આ કર્મ મુખ્ય રીતે આઠ

છે, અને બીજી રીતે જોતાં અનેક છે, પણ તે સધળાંનો સમાવેશ ઉક્ત આઠ કર્મોમાં થાય છે; આ આઠને પરિપૂર્ણ જાણતાં અનેક કર્મોની પ્રકૃતિ, સ્થિતિ, રસ, પ્રદેશ વગેરેને યથાર્થ જાણી શકાય છે,

૧૨.

પ્રસ્તાવ.

મુખ્ય રીતે દેવ અને ગુરુ એ બે પદને નમસ્કાર કરેલ છે, જેમાંથી અરિહંત અને સિદ્ધ એ બેનો સમાવેશ દેવમાં થાય છે, અને તેનું વર્ણન તેના ગુણુ વિગેરે આપી કરી ગયા. હવે ગુરુ એટલે સંયતિનું વર્ણન કરવામાં આવે છે. સંયતિ એટલે સ્વયં આત્માનં જયતિ इति संयतिः અર્થાત્ પોતાના આત્માને વશ કરે તે. અથવા યતિમાં યમ ધાતુ છે તેનો અર્થ કાણુમાં રાખવું એ થાય છે, તે પરથી ભૂખ તરસ આદિ કષ્ટ સહન કરી આત્માને પોતાના કાણુમાં લાવનાર સંયતિ કહેવાય છે.

સંયતિ ત્રણ પ્રકારના છે: આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને સાધુ. તેને અનુક્રમે લઘુએ.

૧૩.

૩. આચાર્ય-શબ્દાર્થ.

૧. આ=મર્યાદાથી-તે સંબંધે વિનયથી+ચર્યતે યઃ—જેની સેવા થાય છે તે. અર્થાત્ જિનશાસનના અર્થની ઉપદેશકતાવડે તે ઉપદેશકતાની ધરૂણા રાખનાર જીવો જેને સેવે છે તે.

૨. પંચવિહં આચારં, આચરમાણા તહા પયાસંતા ।

આચારં દંસંતા, આચરિયાં તેણ વુચ્ચંતિ ॥

અર્થ—જે *પાંચ પ્રકારનો આચાર આચરનાર તથા પ્રકાશક-દેખાડનારા છે અને જે આચારનો ઉપદેશ આપનાર છે તેને આચાર્ય કહેવામાં આવે છે.

આમાં મુખ્ય ‘આચાર’ શબ્દ લેવામાં આવ્યો છે, તેનો અર્થ આ=મર્યાદાએ+ચાર=વિહાર એ થાય છે.

* પાંચ પ્રકારના આચાર-જ્ઞાનાચાર વગેરે માટે પંચિંદ્રિય સૂત્ર’માં આગળ જુઓ.

૩. આ=ઇષત્-થોડું-અપરિપૂર્ણ+ચાર=શિષ્ય, તેને વિષે જે સાધુ-મલા છે તે આચાર્ય. એટલે જે અપરિપૂર્ણ-આ યુક્ત છે કે અયુક્ત છે એવો ભેદ પાડવામાં અનિપુણ-પણ વિનયી શિષ્ય તેને યથાર્થ શાસ્ત્રાર્થ ઉપદેશક રહી કરે તે આચાર્ય.
૪. જે આદરવા યોગ્ય-અંગિકાર કરવા યોગ્ય વસ્તુને પોતે અંગિકાર કરે, અને ખીજા પાસે કરાવે તે આચાર્ય. (આચર-આચરવું.)

૧૪.

આચાર્યના છત્રીશ ગુણ.

૧. પઙ્કિરૂઘાઈ ચડદસ, ચંતીમાઈ ચ દસવિહો ધમ્મો ।
 વારસ ચ ભાવણાઓ, સૂરિગુણા હંતિ છત્તીસં ॥
- પ્રતિરૂપાદિ ચૌદ ગુણ—૧ પ્રતિરૂપ, ૨ તેજસ્વી, ૩ યુગપ્રધાન (ઉત્કૃષ્ટ આગમના પારગામી અર્થાત્ સર્વ શાસ્ત્રના જાણુ) ૪ મધુર વચન વાળા, ૫ ગંભીર, ૬ ધૈર્યવાન ૭ ઉપદેશમાં તત્પર અને રૂઢા આચારવાળા, ૮ સાંભળેલું નહિ ભૂલી જનારા, ૯ સૌમ્ય, ૧૦ સંપ્રહશીલ, ૧૧ અભિગ્રહ મતિવાળા. ૧૨ વિકથા નહિ કરનાર, ૧૩ અચપળ, અને ૧૪ પ્રશાંત હૃદયવાળા.
- ક્ષાંતિ આદિ દશ ધર્મ—૧ ક્ષમા, ૨ આર્જવ, ૩ માર્દવ, ૪ મુક્તિ-અલોભ, ૫ તપ, ૬ સંયમ, ૭ સત્ય, ૮ શૌચ, ૯ અક્રિયનત્વ, અને ૧૦ અહમ્કાર્ય. આ દશ પ્રકારનો યતિધર્મ.
- અને બાર ભાવના—૧ અનિત્યભાવના, ૨ અશરણુ, ૩ સંસાર, ૪ એકત્વ, ૫ અન્યત્વ, ૬ અશુચિ, ૭ આસ્રવ, ૮ સંવર, ૯ નિર્જર ૧૦ લોકસ્વરૂપ, ૧૧ બોધિદુર્લભ, ૧૨ ધર્મભાવના.
- (૨) આ સિવાય છત્રીશ ગુણ જે કહ્યા છે. તે આ સામાયિક સૂત્રમાં કહેલા ‘પંચિંદ્રિય’ સૂત્રમાં કહેલ છે. તેથી તે અને તેપર વિસ્તાર પાછળ કરેલ છે તે જોઈ લેવો.
- (૩) ખીજા પણ અનેક પ્રકારે છત્રીસ ગુણો નિવેદન કર્યા છે, તેમાંનો નીચેનો પણ એક પ્રકાર છે.

અઠવિહા ગણિસંપદ્, ચત્તમ્ગુણા નવરિ હંતિ ભત્તિસં ।

વિળઓઅ ચત્તમ્મેઓ, છત્તીસગુણા હમે ગુરુણો ॥

—પ્રવચનસારોદ્ધાર.

સાર—અષ્ટવિધ-આઠ પ્રકારની ગણિસંપદના ચાર ચાર ભેદ કરતાં અત્રીશ થાય છે, તેની સાથે વિનયના ચાર ભેદ મેળવતાં ગુરુના ૩૬ ગુણ થાય છે, તે આઠ ગણિસંપદ અને ચાર પ્રકારના વિનયનાં નામ આ પ્રકારે છે.

(૧) આચારસંપત્ (૨) શ્રુતસંપત્ (૩) શરીરસંપત્ (૪) વચન-સંપત્ (૫) વાચનાસંપત્ (૬) મતિસંપત્ (૭) પ્રયોગસંપત્ (૮) સંગ્રહ-પરિણાસંપત્—આ દરેકના ચાર ભાગ મળી ૩૨ ગુણ થયા. હવે ચાર વિનય તે:- (૧) આચારવિનય (૨) શ્રુતવિનય (૩) વિક્ષેપણવિનય, અને (૪) દોષ પરિધાતવિનય. એમ કુલ ૩૬ ગુણ થયા. આનો વિશેષ વિસ્તાર પ્રવચનસારોદ્ધારથી જાણવો.

૧૫.

૪. ઉપાધ્યાય-શબ્દાર્થ.

૧. ઉપ=પાસે અર્થાત્ જે પાસે આવ્યા હોય કે રહેતા હોય તે સાધુ વગેરે પ્રત્યે+અધ્યાય=અભ્યાસ-એટલે સિદ્ધાંતોનો અભ્યાસ કરાવે તે તથા જેની પાસે આવી અધીયતે+અભ્યાસ થાય છે-ભણાય છે તે.
૨. ઉપ=(જેની) પાસે+આધિક્યેન ગમ્યતે-અધિકપણાએ જવાય છે તે.
૩. ઈક્ષ્ઞાતુ=સ્મરણ કરવું એટલે સૂત્રથી જિનપ્રવચનનું જેથી સ્મરણ થાય છે તે. તેથી કહ્યું છે કે—

૪. બારસંગો જિણલાઓ, સદ્ધક્ષાઓ કહિઓ બુદ્ધેહિં ।

તં ઉવદ્ધસંતિ જમ્હા, ઉવદ્ધક્ષાયા તેણ વુચંતિ ॥

અર્થ—દ્વાદશઅંગ કે જેનું શ્રી જિનભગવાને વ્યાખ્યાન કરેલ છે તેની સંક્ષેપ કરવાનું પંડિતે-પ્રુધે કહેલ છે તેથી જે દ્વાદશાંગીને ઉપદેશ તેને ઉપાધ્યાય કહીએ.

૫. ઉવજ્ઞાયામાં ઉકાર છે અને જકાર છે તે બંનેના અર્થ નીચે કહ્યા છે:—

उत्ति उवओगकरणे, जत्ति ज्ज्ञाणस्स होइ तिद्देशे ।

एएण हंति उज्झा, एसो अन्नोवि पज्झाउ ॥

અર્થ—ઉકાર જે છે તે ઉપયોગ કરવાને અર્થે છે, તેથી ‘ઉ’ને ‘ઉવ’ થયો, અને ઉવ પછી જકાર છે તે ધ્યાન નિર્દેશ અર્થે છે. આથી ‘ઉ’ અને ‘જ’ બે અક્ષરથી ઉવજ્ઞાયા એ પર્યાયાર્થ થયો છે.

૬. ઉપરનું ખીજી રીતે કહીએ તો જરા પર્યાય ફેર અર્થ થાય છે તે આ પ્રમાણે:—

उत्ति उवओगकरणे, पत्ति अपावपरिवज्जणे होइ ।

जत्ति अ जाणस्स काए, उत्ति अ ओसक्कणा कम्मे ॥

અર્થ—ઉ અક્ષર ઉપયોગ કરવાને અર્થે છે, પ અક્ષર તે પાપના પરિવર્જન એટલે સમસ્તપ્રકારે વર્જવાના અર્થે છે, જ અક્ષર તે ધ્યાનના કરવા અર્થે છે અને ફરી આવતો ઉ વર્ણ તે કર્મના ઓસરવાના—ઓછા થવાના અર્થે છે.

આ રીતે ચાર અક્ષર ભેગા મળવાથી ઉપાજ્ઞાઓ, એ શબ્દ થાય છે, તે પર્યાયાંતરે ઉપાધ્યાયનુંજ નામ છે.

૭. ઉપાધિ+આય=ઉપાધ્યાય. ઉપાધિ એટલે પાસે વસવું અને આય એટલે લાભ તે ઉપાધિનો-શ્રુતના પાસે વસવાનો અથવા ઇષ્ટફળનો અથવા શોભન ઉપાધિનો લાભ છે જેથી તે ઉપાધ્યાય.

૮. ઉપ=ઉપહત-હણાયેલા જેણે અધ્યાય કે આધ્યાય કર્યા છે તે ઉપાધ્યાય. હવે આધ્યાયનો અર્થ એ થાય છે કે આધિ-મનની પીડા+આય=મનની પીડાનો લાભ અને અધ્યાય એટલે અધિ=ટુંકી યુદ્ધિ-કુયુદ્ધિ+આય=લાભ: અથવા અધ્યાયમાં ધ્યૈ ધાતુ પણ થાય કે જેનો અર્થ ધ્યાન કરવું અને અ એ નકાર કે કુત્સિતપણું સૂચવે છે એટલે બધાનો અર્થ ખરાબ ધ્યાન-કુધ્યાન પણ થઈ

શકે. દુંકામાં ઉપરના અધ્યાય અથવા આધ્યાય-એ બંને જોણે ઉપહત-હણાયલા કર્યા છે તે ઉપાધ્યાય.

૯. ઉપ=પાસે અને અધ્યાય શબ્દ અધ્યયન કરવું તે પરથી થયેલ છે. જે ગુરૂ આદિ ગીતાર્થની પાસે સંપૂર્ણ શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરી પારંગામી થયેલ છે અને જેની પાસે સાધુઓ અને ગૃહસ્થો જ્ઞાનનો અભ્યાસ કરે છે તે.

૧૬.

ઉપાધ્યાયજીના ૨૫ ગુણ.

૧ થી ૧૧ અગીયાર અંગ તથા ૧૨ થી ૨૩ બાર ઉપાંગ—એમ ત્રેવીશને ભણાવે અને ૨૪ થી ૨૫ ચરણસિત્તરી તથા કરણસિત્તરી એ બંનેને શુદ્ધ રીતે પાળે--એમ પચીસ ગુણ.

હવે આ પચીસ ગુણ અનુક્રમે વિવેચનથી કહે છે:—

૧૭.

અગીઆર અંગ.

૧. આચારાંગ—આમાં સાધુના પરિસહ આદિ આચાર વગેરે વર્ણવેલ છે.
૨. સૂત્રકૃતાંગ—(સૂત્રગડાંગ) તેમાં ૩૬૩ પાખંડીઓ (કુવાદીઓ) નું સ્વરૂપ વગેરે બતાવેલ છે.
૩. સ્થાનાંગ—(કાણાંગ). આમાં દશ સ્થાન (અધ્યાય) છે તેમાં પહેલામાં એક એક બોલ બીજામાં બે બે એમ દશમાંમાં દશ દશ બોલ જેનાં જેના હોય તેની વ્યાખ્યા કરી છે.
૪. સમવાયાંગ—એક બેથી સંખ્યાત અસંખ્યાત અનંત બોલની વ્યાખ્યા સાથે ૫૪ ઉત્તમ પુરૂષોના અધિકાર વગેરે છે.
૫. ભગવતી (અથવા વિવાહપ્રણતિ)—આમાં ગૌતમસ્વામીએ પૂછેલા ૩૬૦૦૦ પ્રશ્ન છે તેમજ સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવીકા, વગેરે તેમ સૂક્ષ્મ ભંગમલ-જીવ વિચાર આદિ બાબતોનું વિવેચન છે.
૬. જ્ઞાતા ધર્મકથા—દૃષ્ટાંતોદ્ધારા દયા-સાત્ય વગેરેની પુષ્ટિ કરેલ છે, તથા તેમાં અનેક ધર્મકથાઓ છે.

૭. ઉપાસકદશાંગ—આનંદ આદિ ૧૦ શ્રાવકોના અધિકાર છે.
૮. અંતકૃત્ (અંતગડ)—મોક્ષગામી જીવો પ્રધુમ્નાદિના અધિકાર છે.
૯. અનુત્તરોપપાતિક (અનુત્તરોપવાધ)—આમાં ૩૩ જીવો કે જે અનુત્તર વિમાનમાં ગયા છે અને એકબીજા કરી મોક્ષે સીધાવશે તેનાં વર્ણન છે.
૧૦. પ્રશ્ન વ્યાકરણ—આમાં આસ્ત્રયદ્વાર અને સંવરદ્વાર સંબંધી વિવેચન છે.
૧૧. વિપાકસૂત્ર—દુઃખવિપાક અને સુખવિપાકના વર્ણન સાથે તેના દષ્ટાંત તરીકે ધણાના અધિકાર આપેલ છે.

૧૮.

બાર ઉપાંગ.

ઉપરનાં અંગ ઉપરાંત બારમું અંગ નામે દષ્ટિવાદ છે કે જે લુપ્ત થયું છે. આ બારે અંગ (એટલે શરીર) કહેવાય છે, અને તેના ઉપાંગ એટલે તે અંગના હાથ પગ આંગળી આદિ બાર છે તે નીચે પ્રમાણે:—

૧. ઔપપાતિક (ઉપવાધ)—આમાં કેટલાંક મહાન્ પુરૂષોનાં ચરિત્ર, કેવલ સમુદ્ધાત અને મોક્ષનાં સુખ વગેરે બાબતોનું વર્ણન છે. આ આચર્યાંગનું ઉપાંગ કહેવાય છે.
૨. રાજપ્રશ્નીય (રાયપસેણી)—આ સુયગડાંગનું ઉપાંગ કહેવાય છે. આમાં શ્રી કેશી સ્વામીનો પરદેશી રાજની સાથે થયેલ સંવાદ છે.
૩. જીવાભિગમ—આ ઠાણાંગનું ઉપાંગ કહેવાય છે. આમાં અઠી દ્વીપ, ચોવીસ દંડક આદિનું વર્ણન છે.
૪. પ્રજાપના (પન્નવણા)—આ સમવાયાંગનું ઉપાંગ કહેવાય છે. આમાં સર્વ લોકનું સ્વરૂપ વગેરે છે.
૫. જંબુદ્વીપ પ્રજ્ઞપિ (પન્નતિ)—આ સમવાયાંગનું ઉપાંગ કહેવાય છે. આમાં જંબુદ્વિપનું ક્ષેત્ર, પર્વત વગેરે વિસ્તારથી વર્ણન છે.
૬. ચંદ્ર પ્રજ્ઞપિ—જ્ઞાતાજીનું પહેલું ઉપાંગ કહેવાય છે. આમાં ચંદ્રમાના વિમાન, ગતિ વગેરે અધિકાર છે.
૭. સૂર્ય પ્રજ્ઞપિ—જ્ઞાતાજીનું બીજું ઉપાંગ કહેવાય છે. આમાં સૂર્યના વિમાન વગેરેનું વર્ણન છે.

૮. કષ્પિકા (કષ્પિયા)—નિરિયાવલિકા શ્રુતસ્કંધ-ઉપાસક દશાંગનું ઉપાંગ કહેવાય છે. આમાં કેશિક પુત્રથી શ્રેણિક રાજનું મૃત્યુ વગેરે આવ્યત છે.
૯. કદ્ધાવતંસિકા (કદ્ધવડંસિયા)—અંતગડ દશાનું ઉપાંગ કહેવાય છે. આમાં શ્રેણિક રાજના દશ પુત્ર દીક્ષા લઈ દેવલોકમાં ગયા છે તેનો અધિકાર છે.
૧૦. પુષ્પિકા (પુષ્પિયા)—અનુત્તરોવવાઇનું ઉપાંગ કહેવાય છે. આમાં ચંદ્રસૂર્ય વગેરેની પૂર્વ કરણીનો, સોમલ બ્રાહ્મણ અને શ્રી પાર્શ્વનાથ સ્વામીનો સંવાદ વગેરે અધિકાર છે.
૧૧. પુષ્પચૂલિકા (પુષ્પચુલીયા)—પ્રશ્ન વ્યાકરણનું ઉપાંગ કહેવાય છે. આમાં શ્રી વગેરેની પૂર્વ કરણીના અધિકાર છે.
૧૨. વૃષ્ણિ (વન્હિ) દશાંગ—આ વિપાક સૂત્રનું ઉપાંગ કહેવાય છે. આમાં બલભદ્રજીના પુત્ર વગેરેના અધિકાર છે.

૧૯.

૧૧ અંગ ને ૧૨ ઉપાંગની સજ્ઞાય.

ઢાળ-સાહેલડીની દેશી.

- અંગ ઇચ્છાર સોહામણાં સાહેલડીરે, આચારંગ સુયગડાંગ તો; ૧
ઠાણાંગ સમવાયાંગ વળી સાં, લગતિ પંચમ અંગ તો.
જ્ઞાતા ધર્મકથા છઠું સાં, સાતમું ઉપાસંગ દશાંગ તો;
અંતગડ અણુતરોવવાઇયા સાં, પ્રશ્ન વ્યાકરણ દશમાંગ તો. ૨
સુખદુઃખ વિપાક ઇચ્છારમું સાં, હવે ઉપાંગ કહું બાર તો;
ઉવવાઇ રાયપસેણિયાં સાં, જીવાભિગમ વિચાર તો. ૩
પૂન્નવણા જંબુપત્રતી સાં, જેહમાં ક્ષેત્રવિચાર તો;
ચંદ્રપન્નતિ સુરપન્નતિ સાં, હવે પણ એકમાં સંભાર તો. ૪
કષ્પિયા, કદ્ધવડંસિયા સાં, જેહમાં વિમાન વિચાર તો;
પુષ્પિયા ને પુષ્પચૂલિયા સાં, નિરયાવળી એમ બાર તો. ૫
સૂત્ર અર્થ ગુરૂથી લહી સાં, બણે બણાવે જેહ તો;
તે વાયકને વંદિયે સાં, જ્ઞાનવિભલ થું નેહ તો. ૬

૨૦.

ચરણ-સિત્તરી.

૭૨ નિલ કરવું તે ચરણ-ચારિત્ર.

વયસમળધમ્મસંજમ, વૈયાવચ્ચં ચ બંમગુત્તિઓ.

નાણાહિતિયં તવ કોહ, નિમ્મહાહંદ્ ચરણમેયં ॥

અર્થ—વ્રત [૫ મહાવ્રત], શ્રમણ ધર્મ [૧૦ ક્ષાંતિ આદિ], સંયમ [૧૭ પ્રકારે], વૈયાવૃત્ય [૧૦ પ્રકારે], બ્રહ્મગુપ્તિ [૬ પ્રકારે], જ્ઞાનાદિક ત્રિક, તપ [૧૨ પ્રકારે], કૌષ્ઠનિગ્રહ આદિ [૪ કષાયનો નિગ્રહ]. આ રીતે ચરણના ભેદ ૭૦ થયા.

૫ મહાવ્રત—૧ પ્રાણુતિપાતવિરમણ ૨ મૃષાવાદવિરમણ ૩ અદત્તાદાનવિરમણ ૪ મૈથુનવિરમણ ૫ પરિગ્રહવિરમણ.

૧૦ પ્રકારે યતિધર્મ—૧ ક્ષમા ૨ માર્દવ [કોમલતા] ૩ આર્જવ [સરલતા] ૪ મુક્તિ [લોભભાગ-સંતોષ] ૫ તપ ૬ સંયમ [આસ્ત્રવનો ત્યાગ] ૭ સત્ય (જૂઠુંનો ત્યાગ) ૮ શૌચ [પવિત્રતા] ૯ અકિંચનત્વ [દ્રવ્યરહિતપણું] ૧૦ બ્રહ્મચર્ય [મૈથુનભાગ]

૧૭ પ્રકારે સંયમ—૧. પૃથ્વીકાય ૨ અપ્કાય ૩ અગ્નિકાય ૪ વાયુકાય, ૫ વનસ્પતિકાય ૬ દ્વૈંદ્રિય ૭ ત્રૈંદ્રિય ૮ ચતુર્દિંદ્રિય ૯ પંચેન્દ્રિય—એ સર્વ જીવોની હિંસા ન કરવી. ૧૦ અજીવ સંયમ [સોના વગેરે નિષેધ કરેલી અજીવ વસ્તુનો ત્યાગ] ૧૧ પ્રેક્ષાસંયમ [યત્નાપૂર્વક વર્તવું] ૧૨ ઉપેક્ષાસંયમ [આરંભ તથા ઉત્સર્ગપ્રરૂપણા ન કરવાં તે] ૧૩ પ્રમાર્જન સંયમ [સર્વ વસ્તુને પ્રમાર્જન-પૂંજન વાપરવી તે] ૧૪ પરિશાપના સંયમ [યત્નપૂર્વક પરહું તે] ૧૫ મનઃસંયમ [મનને ધર્મવૃત્તિમાં રાખવું તે] ૧૬ વચનસંયમ [સાવધ વચન ન બોલવું તે] ૧૭ કાયાસંયમ [ઉપયોગથી કામ કરવું તે].

૧૦ પ્રકારનો વૈયાટ્ય—૧ અરિહંતનો. ૨ સિદ્ધનો, ૩ જિનપ્રતિમાનો
 ૪ શ્રુતસિદ્ધાંતનો, ૫ આચાર્યનો, ૬ ઉપાધ્યાયનો, ૭ સાધુનો
 ૮ ચારિત્રધર્મનો, ૯ સંધનો, ૧૦ સમક્તિદર્શનનો—વૈયાટ્ય.
 વૈયાટ્ય એટલે વિનય, માન, સત્કાર વગેરે.

પાઠાંતરે નીચે લખેલા દશ પ્રકારના વૈયાટ્ય ગણાય છે.

૧ આચાર્ય ૨ ઉપાધ્યાય ૩ તપસ્વી ૪ શિષ્ય ૫ જ્ઞાનસાધુ
 ૫ સ્થવિર ૭ સમનોગ્ર (સરખા આચાર્યવાળા) ૮ ચતુર્વિધ
 સંધ ૯ કુલચંદ્રાદિ ૧૦ ગોત્ર,—એ દશનો વિનય.

૯ પ્રકારે બ્રહ્મચર્યની ગુપ્તિ—૧ સ્ત્રી પશુ યા નપુંસકનાં સંસર્ગવાળાં
 આસન, શયન, ગૃહ આદિના સેવનનો ત્યાગ, ૨ સ્ત્રી સાથે
 રાગપૂર્વક કથા વાર્તા ન કરવી ૩ સ્ત્રીના આસને બેઠી સુધી
 બેસવું નહિ—સ્ત્રી સમુદાયમાં નિવાસ ન કરવો, ૪ સરાગે સ્ત્રીનાં
 અંગોપાંગ જોવાં કે ચિંતવવાં નહિ. ૫ સ્ત્રી પુરુષ બન્નાં ક્રોડા
 કરતાં હોય ત્યાં ભીંત વગેરેના અંતરે રહેવું નહિ ૬ પૂર્વાનુભૂત
 કામક્રીડા-ભોગવેલાં સુખ સંભારવાં નહિ ૭ રસપૂર્ણઆહાર ન
 કરવો ૮ અતિ માત્રાએ આહાર ન કરવો. ૯ શરીરની શોભા
 ન કરવી.

૩ જ્ઞાનાદિ—એટલે ૧ જ્ઞાન ૨ દર્શન ૩ ચારિત્ર.

૧૨ પ્રકારનાં તપ—૧ અનશન ૨ ઉણોદરી ૩ વૃત્તિસંક્ષેપ (અનેક
 પ્રકારના અભિગ્રહ-નિયમ કરવા તે) ૪ રસત્યાગ ૫ કાય-
 ક્લેશ ૬ સંલીનતા (ઈંદ્રિયોને વશ રાખવી તે)—આ છ
 બાહ્યતપઃ હવે છ અભ્યંતર તપ નામે.—૧ પ્રાયશ્ચિત્ત ૨
 વિનય ૩ વૈયાટ્ય ૪ સ્વાધ્યાય (સજાય ધ્યાન કરવું) ૫
 ધર્મકથા ૬ કાયોત્સર્ગ.

૪ કષાયનો ત્યાગ—૧ ક્રોધ ૨ માન ૩ માયા ૪ લોભ—એ ચાર
 — કષાયનો ત્યાગ કરવો.

૨૧.

કરણસિત્તરી.

પ્રયોજન થયાં થકાં કરી લેવું, અને પ્રયોજન ન હોય ત્યારે ન કરવું તે કરણ. (સરખાવો 'ચરણ').

પિંડવિસોહી સમિદ્ધ, ભાવણ પડિમાય ઇંદિયનિરોહો ।

પડિલેહણ ગુત્તિઓ, અભિગ્ગહં ચેવ કરણં તુ ॥

અર્થ—૪ પિંડવિશુદ્ધિ. ૫ સમિતિ, ૧૨ ભાવના, ૧૨ પડિમા, ૫ ઇંદ્રિયોનો નિરોધ, ૨૫ પ્રતિલેખના, ૩ ગુપ્તિ અને ૪ અભિગ્રહ—એ સર્વ મળી સીત્તર કરણના બેઠ થયા તેથી કરણસિત્તરી કહેવાય છે.

વિવેચન—હવે તે નામવાર કહે છે:—

૪ પિંડવિશુદ્ધિ—૧ આહાર ૨ ઉપાશ્રય ૩ વસ્ત્ર ૪ પાત્ર એ ચાર વિશુદ્ધ એટલે બેનાલીસ દોષપરહિત ગ્રહણ કરવાં તે.

૫ સમિતિ—૧ ઈર્ષ્યા ૨ ભાષા ૩ એષણા ૪ આદાનભંડભત નિષેપણા ૫ પરિષ્ઠાપનિકા—આ પાંચે સમિતિનું વિવેચન 'પંચિંદ્રિય' સૂત્રમાં આગળ કહીશું.

૧૨ ભાવના—૧ અનિત્ય ૨ અશરણ ૩ સંસાર ૪ એકત્વ ૫ અન્યત્વ ૬ અશુચિ ૭ આસ્ત્ર ૮ સંવર ૯ નિર્જરા ૧૦ લોકસ્વભાવ ૧૧ બોધિદુર્લભ ૧૨ ધર્મ—ભાવના.

૧૨ પ્રતિમા—૧ એક માસની ૨ બે માસની ૩ ત્રણ માસની ૪ ચાર માસની ૫ પાંચ માસની ૬ છ માસની ૭ સાત માસની ૮ સાત દિનરાતની ૯ સાત દિનરાતની ૧૦ સાત દિનરાતની ૧૧ એક દિનરાતની ૧૨ એક રાતની—પ્રતિમા. એ દરેકમાં અમુક અમુક જોમકે ચોવિહાર આદિ કરવા તે.

૫ ઇંદ્રિયોનો નિરોધ—૧ સ્પર્શ ૨ રસ ૩ ઘ્રાણ ૪ ચક્ષુ ૫ શ્રોત —ઇંદ્રિયનિરોધ.

૨૫ પ્રતિલેખના—આની ગાથા એ છે કે:—

મુહપોતિ ચોલપદ્મો, કપ્પતિગંદોનિસિજ્જ રયહરણં ।

સંધારુત્તરપદ્મો, દસપેહા ઉગ્ગણ સૂરે ॥

અન્ને મળંતિ એકારસમો દંડ ઉત્તિ ॥

અવગરણ ચઠહસગં, પઢિલેહિજ્જહ દિણસ્સ પહરતિગે ।

અઘાડપોરિસીએ ઉપત્તનિજ્જોગ પઢિલેહા ॥

૧ મુહપત્તિ ૨ ચોલપટ્ટ ૩ ઉનનું કલ્પ ૪-૫ સુતરનાં બે કલ્પ ૬ રજોહરણનું અંદરનું સુતરનું નિષિઝું ૭ બહારનું પગ લૂછવાનું નિષિઝું ૮ ઓઘો ૯ સંચારો ૧૦ ઉત્તરપટ્ટો, (અને બીજા કહે છે કે) ૧૧ દાંડો આ અગીયારે ચીજોની પડિલેહણા પ્રભાતમાં સૂર્યના ઉદય થયા પહેલાં કરાય છે; બાકીની ચૌદ ઉપકરણની પ્રતિલેખના પહોરને અંતે કરવામાં આવે છે તે કહે છે:—

૧ મુહપત્તિ ૨ ચોલપટ્ટ ૩ ગોચ્છક ૪ પાત્ર ૫ પાત્રબંધ ૬ પડલાઓ

૭ રજાઓ ૮ પાત્રસ્થાપન ૯ માત્રક, ૧૦ પતદગાહ ૧૧

રજોહરણ ૧૨ ઉનનું કલ્પ ૧૩-૧૪ સુતરનાં બે કલ્પ. આમ

કુપરની ૧૧ અને આ ૧૪ મળી પચીસ પ્રતિલેખના કરવાની

છે. અને તેનો વિશેષ વિસ્તાર પ્રવચનસારોદ્ધારમાંથી જોઈ લેવો. .

૩ ગુપ્તિ—૧ મન ૨ વચન ૩ કાય-ગુપ્તિ. આનો વિસ્તાર ‘પુંચિદ્વિય’ સૂત્રમાં આગળ થશે.

૪ અભિગ્રહ—અભિગ્રહ એટલે પ્રતિજ્ઞા. ૧ દ્રવ્યથી ૨ ક્ષેત્રથી ૩ કાલથી

૪ ભાવથી—અભિગ્રહ.

— આ પ્રકારે કરણસિત્તરીના બેદ થયા.

૭૦

૨૨.

૫. સાધુ-શબ્દાર્થ.

૧. નિવ્યાણસાહુએ જોએ, જમ્હા સાહંતિ સાહુણો ।

સમા ય સવ્વમૂણસુ, તમ્હા તે માવસાહુણો ॥

અર્થ—નિર્વાણ-મોક્ષને સાધવાના જે જોગ છે તે સાધે છે તે

સાધુઓ છે. અને જે સર્વભૂતો પ્રત્યે ચોરાસી લાખ જીવોનીથી ઉપજેલા સર્વ જીવો પ્રત્યે સમ એટલે સમતા ધરનારા છે તે ભાવ-સાધુ છે.

સાધુ એમાં સાધ્ ધાતુ છે જોનો અર્થ સાધવું એ થાય છે. આ અર્થ ઉપર લાગુ પાડવામાં આવ્યો.

૨. સંયમને ધારણ કરનાર તે સાધુ.

૩. અસહાયને સહાય કરનાર તે સાધુ. તેથી કહ્યું છે કે.—

असहाइ सहायत्तं, करेति मे संजम करंतस्स ।

एएण कारणेणं, णमामि हं सब्बसाह्वणं ॥

અર્થ—અસહાયને સહાય કરનાર, અને મને (અસંયમપણું ટાળી) સંયમ કરનાર—ઈન્દ્રિયનિગ્રહ કરાવનાર છે, એ કારણથી સર્વ સાધુને હું નમસ્કાર કરું છું.

૪. સંયમકારી જોનોને સહાયતા ધારણ કરનાર તે સાધુ.

‘સર્વ’ સાધુને નમસ્કાર કર્યો છે. તેથી તે (૧) ‘સર્વ’માં જિનકદંબી, સ્થવિરકદંબી, સ્થિતિકદંબી વગેરે બધા ભેદવાળા સાધુઓનો સમાવેશ થાય છે. (૨) સર્વ એટલે સાર્વ અર્થાત્ સર્વ જીવોને હિતના કરનાર, અથવા સર્વ શુભ યોગોને સાધનાર તે સાર્વ સાધુ, અથવા સાર્વ એટલે અરિહંત તેને સાધનાર તેમની આત્મા પ્રમાણે આરાધનાર તે સાર્વ સાધુ. (૩) સર્વ-શ્રવ્ય એટલે જે વાડ્યો શ્રવણ કરવા યોગ્ય છે તેને વિષે સાધુ એટલે નિપુણ તે શ્રવ્ય સાધુ (૪) સર્વ-સવ્ય એટલે દક્ષિણ-પોતાને અનુકૂલ જે કાર્ય તેને વિષે સાધુ એટલે નિપુણ તે સવ્ય સાધુ.

એકલા ‘સર્વ સાધુ’ એમ કહેવાથી ‘સર્વ’ એ શબ્દથી દેશતા તથા સર્વતા બંને દેખાડી શકાય છે, પણ અહીં જરા પણ બાકી ન હોય એવું અપરિશેષ બતાવવા માટે ‘લોક’ એ શબ્દ મૂકેલ છે તેથી ‘નમો લોકએ સબ્બ સાહુણું.’ વળી ‘લોક’ મૂકવાથી જ્યાં જ્યાં સાધુ હોય તે સર્વ સાધુનો સમાવેશ થાય છે.

૨૩.

સાધુ મુનિરાજના સત્તાવીશ ગુણ.

છવ્વય-છકાય-રહ્યા, પંચિદિય-લોહ-નિગ્ગહો સંતી ।

ભાવવિસુદ્ધિ પડિલે-હૃણા ય કરણે વિસુદ્ધિ ય ॥

સંજમજોણ જુતો, અકુસલ મળવયળકાયસંરોહો ।

સીયાહપીડસહણં, મરણં ઉવસગ્ગસહણં ચ ॥

(૧-૬) છ વ્રત—પ્રાણુતિપાતવિરમણુ, મૃષાવાદવિરમણુ, અદત્તાદાનવિરમણુ, મૈથુનવિરમણુ, પરિગ્રહવિરમણુ, અને રાત્રિભોજનવિરમણુ.

(૭-૧૨) છ કાયની રક્ષા—પૃથ્વીકાયરક્ષા, અપ્કાયરક્ષા, તેજઃકાયરક્ષા, વાયુકાયરક્ષા, વનસ્પતિકાયરક્ષા, અને ત્રસકાયરક્ષા.

(૧૩-૧૭) પાંચ ઇન્દ્રિયનો નિગ્રહ—સ્પર્શેન્દ્રિય, રસેન્દ્રિય, ઘ્રાણેન્દ્રિય, ચક્ષુ-રેન્દ્રિય અને શ્રોતેન્દ્રિય એ પાંચ ઇન્દ્રિયનો નિગ્રહ એટલે વશ કરવી.

આવી રીતે સત્તર ગુણ થયા, હવે

(૧૮) લોભનિગ્રહ—લોભને વશ કરવો તે, (૧૯) ક્ષાંતિ—ક્ષમા, (૨૦) ભાવની વિશુદ્ધિ એટલે ચિત્તની નિર્મળતા, (૨૧) વસ્ત્ર વગેરેનું પડિલેલું કરવામાં વિશુદ્ધિ. (૨૨) સંયમના યોગમાં યુક્ત રહેવું (એટલે પાંચ સમિતિ, ત્રણ ગુપ્તિને આદરવાં, અને વિકથા, અવિવેક, નિદ્રા વગેરેનો ત્યાગ કરવો.) (૨૩) અકુશલ મનનો સંરોધ એટલે અશુભ માર્ગે જતાં મનને રોકવું. (૨૪) અકુશલ વચનનો સંરોધ એટલે અશુભ માર્ગે વચન પ્રવર્તવું હોય તેને રોકવું, (૨૫) અકુશલ કાયાનો સંરોધ એટલે અશુભ માર્ગે કાયા પ્રવર્તતી હોય તેને રોકવી (૨૬) શીતાદિ પીડા-પરિસહનું સહન, અને (૨૭) મરણનો ઉપસર્ગ સહન કરવો તે.

આવા ૨૭ ગુણે કરી સહિત સાધુઓને નીચલી ટુંક ગાથામાં નમસ્કાર કરીએ:—

વિસયસુહૃદિચ્છાણં, વિસુદ્ધચારિત્તનિયમજુત્તાણં ।

તત્ત્વ ગુણસાહયાણં, સાહ્ય કિત્ત્વજ્ઞાયાણ નમો ॥

અર્થ—વિષય (શબ્દાદિક પાંચ પ્રકારના) સુખથી નિવૃત્ત થએલા, વિશુદ્ધ ચરિત્ર અને નિયમથી યુક્ત, અને તથ્ય—સાચા ગુણના સાધક, અને કૃત્યકૃત્ય થવાના—મોક્ષ પામવાના કાર્યમાં ઉદ્યમવંન એવા સાધુને નમસ્કાર થાઓ.

૨૪.

ઉપસંહાર.

ઉપર પંચ પરમેષ્ઠી કયા કયા ? તે, તેનો અર્થ, તથા તેના બધા મળી ૧૦૮ ગુણ પણ કહ્યા, તેથી છેલ્લે તે ગુણની સંખ્યા બરાબર ધ્યાનમાં રહે માટે કહીએ છીએ કે:—

વારસ ગુણ અરિહંતા, સિદ્ધા અદૃવ સૂરિ છત્તીસં ।

ઉવજ્ઞાયા પળવીસં, સાહુ સગવીસ અઠસયં ॥

બાર ગુણ અરિહંત દેવ, પ્રણમિયે ભાવે;

સિદ્ધ આઠ ગુણ સમરતાં, દુઃખ દોહમ જાવે. ૧

આચારજ ગુણ છત્રીશ, પચવીશ ઉવજ્ઞાય;

સત્તાવીશ ગુણ સાધુના, જપતાં સુખ થાય. ૨

અષ્ટોત્તર સય ગુણ મલી એ, એમ સમરો નવકાર;

ધીરવિમલ પંડિત તણો, નય પ્રણમે નિત સાર. ૩

અર્થ—અરિહંત દેવના બાર ગુણ છે: તેને ભાવપૂર્વક નમસ્કાર કરીએ, અને સિદ્ધના આઠ ગુણનું સ્મરણ કરતાં દુઃખ દારિદ્ર દૂર થાય છે. આચાર્યના ગુણ છત્રીશ, ઉપાધ્યાયના પચીશ, અને સાધુના સત્તાવીશ ગુણ જપતાં સુખ પમાય છે. આ બધા મળી એકસો અને આઠ ગુણ છે, તે બરાબર ધ્યાન રાખી નવકારનું સ્મરણ કરો અને પંડિત ધીરવિમલના શિષ્ય નયવિમલ (પછીથી પ્રસિદ્ધ થયેલ જ્ઞાનવિમલસૂરિ) હમેશાં તે સારભૂત નવકારને પ્રણામ કરે છે.

૨૫.

*નવકારનો મહિમા.

નવકાર ફક્ક અક્ષર, પાવં ફેડેઈ સત્ત અચરાણં ।

પન્નાસં ચ પણં, સાગર પણસય સમગ્ગેણ ॥

જો ગુણઈ લખમેગં, પૂણઈ વિહીઈં જિણ નમુક્કારં ।

તિત્થચરનામ ગોઅં, સો બંધઈ નત્થિ સંદેહો ॥

અઠેવય અઠસયા, અઠસહસ્સં ચ અઠકોઢીઓ ।

જો ગુણઈ ભત્તિજુત્તો, સો પાવઈ સાસયં ઠાણં ॥

અર્થ—નવકારનો એક અક્ષર સાત સાગરોપમનું પાપ ખેરવે છે. એક પદ્ધતી પચાસ સાગરોપમની સ્થિતિવાળું પાપ ટળે. સમગ્ર નવકાર ગણવાથી પાંચસે સાગરોપમની સ્થિતિવાળું પાપ કર્મ ટળે અને એક લાખવાર આખો નવકાર ગણે અને વિધિવડે તીર્થકર ભગવાનને પૂજે અને નવકાર કરે તો તીર્થકર નામ કર્મ ગોત્ર બાધે છે. આઠ કોડ આઠ લગ્ગર આઠસોને આઠ એટલીવાર નવકાર મંત્ર ભક્તિવડે ગણે તો શાશ્વત સ્થાન-મુક્તિ પામે.

૨૬.

‘ પંચિદિય ’ સૂત્રનો ક્રમહેતુ.

‘નવકાર’નું સ્મરણ કરી રહ્યા પછી સજીવન મૂર્તિ સદ્ગુરુ સાક્ષાત્ ન હોય, તો સદ્ગુરુ કેવા હોય? મારા સદ્ગુરુ કેવા છે? મારા ગુરુ આવા અનુપમ ગુણવાલા છે, એમ ચિંતવન કરવા માટે તે ગુણોનું જોમાં વર્ણન છે તે “ પંચિદિય ” સૂત્ર ચિંતની એકાગ્રતા પૂર્વક કહેવું; અને એવા ગુણવાળા સાક્ષાત્ મારા સદ્ગુરુ બિરાજમાન છે, અને હું એઓની સમક્ષજ સામાયિક કરું છું, એવો ભાવ રાખવો. આમ કરવાથી સામાયિક બહુ શુદ્ધ થાય છે.

*નવકારથી કયા કયા સુંદર ફલસિદ્ધિ પામ્યા, તેનાં દષ્ટાંત જોવા માટે જુઓ નવકારનો છંદ ‘ વંછિત પૂરે વિવિધ પંદર. ’

અથવા ગુરુ ન હોય તો ઉત્તમ મર્મ ઉપકરણમાં ગુરુની સ્થાપના કરવા માટે પાંચિંદ્રિય ' સૂત્રમાં ગુરુના જે છત્રીસ ગુણ કથેલા છે, તેનો પાઠ ભણવો; ગુરુના અભાવે ગુરુની સ્થાપના કરી તેમની સન્મુખ દરેક ક્રિયા કરવી જોઈએ, અને તેથી તેમના ગુણોની સ્થાપનામાં પડવા જોઈએ.

ગુરુ હોય તો ' પાંચિંદ્રિય 'નો પાઠ ભણવાની જરૂર નથી.

આ સંબંધમાં એક દૃષ્ટાંત છે કે દ્રોણાચાર્ય પાસે પ્રખ્યાત પાંચ પાંડવમાંનો બાણાવળી અર્જુન બાણની વિદ્યા શીખતો હતો. તેની ચતુરાઈ અને ચપલતાથી ગુરુ તેનાપર બહુજ પ્રસન્ન રહેતા, અને તેને તે વિદ્યા પૂરી શીખવી હતી. આ બધું જોઈને જંગલમાં રહેતા એક મિત્રને બાણવિદ્યા શીખવાની ઉત્કંઠા થઈ, અને ગુરુ પાસે આવી તે શીખવાની નમ્ર વિનંતિ કરી; પરંતુ ગુરુએ તેનો અનાદર કર્યો. તે બીલે આથી દ્રોણાચાર્ય ગુરુની એક માટીની પ્રતિમા સ્થાપિત કરી તેના પ્રત્યે ધણોજ ભક્તિભાવ રાખી શીખવા માંડ્યું, અને તે વિદ્યા સારી રીતે સાધતાં અર્જુન કરતાં પણ વધારે પ્રવીણ થયો. આ બાબતની દ્રોણાચાર્ય અને અર્જુનને ખબર પડી, ત્યારે તેઓ ચક્રીત થઈ ગયા. અને પોતાનું વચન રાખવા માટે દ્રોણાચાર્યે તે બીજ પાસેથી ગુરુદક્ષિણા તરીકે તેના હાથનો અંગુઠો માંગી લીધો. તો પણ તે અંગુઠા વિના બાણ ચડાવવા લાગ્યો.

આ પરથી સમજવાનું છે કે ગુરુ હોય તો ગુરુની સમીપ, અને ગુરુ ન હોય તો ગુરુની સ્થાપના સંમુખ દરેક ક્રિયાનું આરાધન કરવું જોઈએ. ચાર નિક્ષેપમાં સ્થાપના નિક્ષેપ પણ માન્ય કહેલો છે અને તે કારણે જિનના અભાવે જિનની પ્રતિમા સ્થાપવામાં આવે છે. આ વિષે ઘણી ચર્ચા છે, પરંતુ તે અહીં વિસ્તારવાની જરૂર નથી.

૨૭.

વિધિ.

માટે સામાયિકની શરૂઆત કરતાં પહેલાં માનસિક સંકલ્પ-પૂર્વક ગુરુની સ્થાપના કરવી, સ્થાપનાને માટે નવકારવાળી કે કોઈ શાસ્ત્રીય

ગ્રંથ, ચારિત્રનાં ઉપકરણ ઉચ્ચા સ્થાને સ્થાપવાં, અને તેમાં ગુરના ગુણનું આરોપણ કરવાને તે સ્થાપનાની સંમુખ જમણે હાથ સ્થાપન કરીને તેને ગુર તરીકે સ્થાપન કરવાના હેતુથી નીચેનો પાઠ બણવો.

૨૮.

‘પંચિદિઅ’ સૂત્ર-ગુરગુણસ્મરણ.

મૂળ પાઠ-ગાથામાં.

પંચિદિઅ-સંવરણો,
તહ નવવિહ-ખંભચેર-ગુત્તિધરો;
ચઉવિહ-કસાય-મુક્કે,
ધઅ અઠ્ઠારસ-ગુણેહિં સંજુતો. ॥૧॥
પંચમહાવ્યજુતો,
પંચવિહારપાદણસમત્થો;
પંચસમિઓ તિગુત્તો,
છત્તીસ ગુણે ગુર મજ્ઝ. ॥૨॥

૨૯.

સંસ્કૃત છાયા.

પંચેન્દ્રિયસંવરણસ્તથા નવવિધબ્રહ્મચર્યગુત્તિધરઃ ।
ચતુર્વિધકષાયમુક્ત, इत्यष्टादशगुणैः संयुक्तः ॥૧॥
પંચમહાવ્રતયુક્તઃ, પંચવિધાચારપાલનસમર્થઃ ॥
પંચસમિતઃ, ત્રિગુત્તઃ, षट्त्रिंशद्गुणो गुरुर्मम ॥૨॥

૩૦.

અર્થપાઠ.

પંચિદિઅ-સંવરણો—પાંચ ઇન્દ્રિયને એટલે પાંચ ઇન્દ્રિયના વિષયને રોકનાર.
તહ—તથા.
નવવિહ ખંભચેર ગુત્તિધરો—નવ પ્રકારના બ્રહ્મચર્યની ગુત્તિને ધારણ કરનાર.

ચહુવિહ કષાયમુકકો—ચાર જાતના કષાયથી મુક્ત છે,
 ઈન્દ્રિય અઘારસ ગુણોર્હિ સંજુતો—આ અઘાર ગુણોથી સંયુક્ત છે.
 પંચમહાવ્યગ્નુતો—પાંચ મહાવ્રતથી યુક્ત.
 પંચવિહાર-પાલણ-સમર્થો—પાંચ જાતના આચાર પાલવાને સમર્થ.
 પંચસમિતો—પાંચ સમિતિઓવાળા

તિગુતો—ત્રણ ગુણોવાળા

છત્રીસગુણો ગુરૂ મજ્જ—(આવી રીતે કુલ) છત્રીસ ગુણોવાળા મારા ગુરૂ છે.

સામટો અર્થ—પાંચ ઇન્દ્રિયને એટલે તેના વિષયને રોકનાર, તથા નવ પ્રકારના બ્રહ્મચર્યની ગુપ્તિને ધારણ કરનાર, ચાર પ્રકારના કષાયથી મુક્ત—એ અઘાર ગુણોથી જે સંયુક્ત હોય, અને વળી પાંચ મહાવ્રતથી યુક્ત, પાંચ પ્રકારના આચારને પાળવાને સમર્થ, પાંચ સમિતિ અને ત્રણ ગુણોએ કરી સહિત (એટલે બીજા અઘાર ગુણો મળી) એ પ્રમાણે છત્રીસ ગુણોએ કરીને સંયુક્ત હોય તે મારા ગુરૂ છે.

૩૧.

વિવેચનપાઠ.

પાંચ ઇન્દ્રિય નામે સ્પર્શ ઇન્દ્રિય [ચામડી], રસ ઇન્દ્રિય [જીભ], ઘ્રાણ ઇન્દ્રિય [નાક] ચક્ષુ ઇન્દ્રિય [આંખ], અને શ્રોત્ર ઇન્દ્રિય [કાન] છે. આના મુખ્ય વિષયો સ્પર્શ, રસ આદિ પાંચ વિષયો છે, તથા તેને બીજી રીતે વિસ્તારતાં ત્રેવીસ ભેદ થાય છે. અને આ દરેકના વિકાર ગણતાં તે બસોબાવન થાય છે.

આ બધાં પાંચ ઇન્દ્રિયના વિષયને તથા વિકારોને રોકનાર એટલે જે પોતાને અનુકૂળ પ્રીતિકારી હોય, તેના ઉપર રાગ ન ધરે, અને જે પ્રતિકૂળ અપ્રીતિકારી હોય તેનાપર દ્વેષ ન કરે, તેથી ગુરૂને પંચેન્દ્રિયના સંવરયુક્ત કહ્યા.

૩૨.

ઇન્દ્રિય વિષય અને વિકાર.

હવે પાંચ ઇન્દ્રિયના ત્રેવીસ વિષય અને બસોબાવન વિકાર કયા તેનો કોઠો કરી બતાવીએ.

૫ ઇન્દ્રિયનાં નામ તથા અર્થ.	વિષય રૂ.૩.	વિકારો રૂ.૨૨.
૧ સ્પર્શ (કરસ) ઇન્દ્રિય=ચામડી.	વિષય આઠ—[૧] હળવો સ્પર્શ તે ૩ જેવો; [૨] ગુરુ (ભારે) સ્પર્શ તે વજ્ર આદિ જેવો; (૩) મૃદુ (કામળ) સ્પર્શ—હાંસરૂ પ્રમુખ જેવો [૪] ખર (ખરખરડો) સ્પર્શ તે કરવતની ધાર જેવો અ- થવા ગાયની જીભ જેવો [૫] શીત [ટાઢો] સ્પર્શ ખરક જેવો [૬] કુણુ [ઉનો] સ્પર્શ અગ્નિ જેવો [૭] સ્નિગ્ધ [ચોપડો] સ્પર્શ—ધી જેવો; અને [૮] લૂખો સ્પર્શ—ભસ્મ આદિ જેવો.	વિકાર ૯૬—ઉક્ત આઠ વિષયનો દરેક સચિત, અ- ચિત, મિશ્ર એમ ત્રણ પ્રકારે હોય, એટલે તેથી ૨૪ વિકાર થયા. તે ૨૪ માં દરેકને સારો, અને નરસો એ બે ગુણુ હોય તેથી ૪૮ વિકાર થાય અને તેનો રાગ અને દ્વેષ એ બેએ ગુણુતાં ૯૬ થાય.
૨ રસઇન્દ્રિય=જીભ	વિષય પાંચ—આમાં ની- ચેના છ રસનો સમાવેશ થાય છે. નામે:—મીઠો, ખા- ટો, ખારો, કડવો, કષા- યલો, તીખો. આમાં છ રસ છે, છતાં પાંચ વિ- ષય કહ્યા તેનું કારણ એકે છેલ્લો નામે કષાયલો રસ પાંચ રસના વિષયમાં સમાઈ જાય છે.	વિકાર ૭૨—આ છએ રસ રસ સારા અને નરસા મળી ૧૨, તે દરેક સચિત, અ- ચિત અને મિશ્ર એમ ત્રણ હોય, તેથી બધા મળી ૩૬, તેનો રાગ અને દ્વેષ એમ બેએ ગુણુતાં ૭૨.

૫ ઇંદ્રિયનાં નામ. તથા અર્થ.	વિષય ૨૩.	વિકારો ૨૫૨.
૩ ઘ્રાણુઇંદ્રિય=નાક	વિષય બે—[૧] સુરભિ ગંધ=સુગંધીદાર ગંધ અ- ને [૨] દુરભિગંધ=દુર્ગં- ધી ગંધ-આવી રીતે બંને એટલે સુગંધી અને દુર્ગંધ પદાર્થથી જે ઘ્રાણુઇંદ્રિય- નો વિષય થાય તે.	વિકાર ૧૨—કહેલા બે ગંધ- ને સચિત, અચિત અને મિશ્ર એમ ગુણુતાં ૭ થાય અને તેને રાગ, અને દ્વેષ એમ બેવડે ગુણુતાં ૧૨ થાય.
૪ ચક્ષુ ઇંદ્રિય= આંખ.	વિષય પાંચ—આ ઇંદ્રિય- ના પાંચ વર્ણુ નામે [૧] સફેદ [૨] કાલો [૩] લીલો [૪] પીલો [૫] રાતો—એ પાંચ વિષય છે.	વિકાર ૬૦—આ પાંચ રંગને શુભ અને અશુભ એમ બંને હોય તેથી બેએ ગુણુતાં ૧૦ થાય, તેને સચિત, અ- ચિત, અને મિશ્ર એમ ત્રણે ગુણુતાં ૩૦ થાય; અને તેને રાગ, અને દ્વેષ એ બેએ ગુણુતાં ૬૦ થાય.
૫ શ્રોત્રઇંદ્રિય= કાન.	વિષય ત્રણ—આ ઇંદ્રિય- ના વિષય ત્રણ શબ્દ છે નામે:—[૧] સચિત શબ્દ જેમ કે મોર, કોયલ વગેરે પક્ષી અને મનુ- ષ્યના શબ્દ [૨] અચિત શબ્દ જેમકે વાજાંત, તાલ મૃદંગના શબ્દ [૩] મિશ્રશબ્દ જેમકે પુરુષ અને સ્ત્રીની વચ્ચે વચ્ચા- રિક મિશ્ર બેરી, નફેરી શબ્દ પ્રમુખના શબ્દ.	વિકાર ૧૨—આ ત્રણ વિ- ષયને શુભ અને અશુભે ગુણુતાં ૬ થાય, અને રાગ, અને દ્વેષે ગુણુતાં ૧૨ થાય.

૩૩.

નવવિધ બ્રહ્મચર્ય.

આ નવ શીયળની વાડો એટલે ૯ પ્રકારે બ્રહ્મચર્યની ગુપ્તિ કહી છે તે છે. તે કઈ કઈ છે તે અગાઉ કહી જવાઈ છે (જુઓ પૃ. ૯૮) પણ વિસ્તારપૂર્વક જોવું હોય તો છેવટે પરિશિષ્ટ જુઓ.

૩૪.

ચાર પ્રકારના કપાય.

કપાય—[કપ=સંસાર+આય=લાભ] જેનાથી સંસારનો લાભ થાય છે એટલે જેનાથી ભવ-સંસાર કરવા પડે છે તે. તે મુખ્ય રીતે ચાર છે તેનાં નામ:—

ક્રોધ-આથી પ્રીતિ નાશ પામે છે. ક્ષમાથી તે દૂર થાય છે.

માન-અહંકાર. મૃદુતાથી-વિનયથી તે નાશ પામે છે.

માયા-કપટ. સરલતાથી તે દૂર કરાય છે.

લોભ-સંતોષથી તે જતાય છે.

૩૫.

પાંચ પ્રકારનાં મહાવ્રત.

૧. સર્વ પ્રાણુતિપાતવિરમણુ-સર્વથા પ્રકારે પ્રાણુતિપાત [જીવહિંસા] થી અટકવું તે. પ્રાણુતિપાત એટલે પ્રાણુનો અતિપાત. પ્રાણુ *દશ છે. પ્રાણુને ધારણ કરનાર પ્રાણી કહેવાય છે. તે પ્રાણીના કોઈ પ્રાણુનો અતિપાત કરવાથી વિરમવું તે પહેલું મહાવ્રત.
૨. સર્વ મૃષાવાદવિરમણુ-સર્વથા પ્રકારે મૃષાવાદ [જૂઠા બોલવા] થી અટકવું તે.
૩. સર્વ અદત્તાદાનવિરમણુ-સર્વથા પ્રકારે અદત્ત એટલે કોઈએ આપેલ નહિ તેનું આદાન એટલે લેવું, તેનાથી [ચોરીથી] અટકવું તે.
૪. સર્વ મૈથુનવિરમણુ-સર્વથા પ્રકારે મૈથુનથી અટકવું તે.
૫. સર્વ પરિગ્રહવિરમણુ-સર્વથા પ્રકારે પરિગ્રહથી અટકવું તે.

* પાંચ ઈન્દ્રિય-(કાન, આંખ, નાક, જીભ અને ચામડી), મન, વચન, કાયા, આસોઆસ, આયુષ્ય એ દશ પ્રાણુ.

નોટ—આ ઉપરના બધા મહાવ્રતમાં ‘સર્વ’ એ શબ્દ લગાડેલ છે તેનો અર્થ સર્વથા પ્રકારે થાય છે એટલે તેથી તેમાં કરવું, કરાવવું, અને અનુમોદવું, અને તે વળી મન, વચન, અને કાયાથી એ બધાંનો સમાવેશ થાય છે. આ પરથી સમજશે કે શ્રાવકનાં જે પાંચ વ્રતો છે તે દરેકને ‘સ્થૂલ’ એ શબ્દ લગાડવામાં આવે છે, તેથી તે ઉપરનાં મહાવ્રતથી નાનાં છે માટે તેને અણુવ્રત કહેવામાં આવે છે.

૩૬.

પાંચવિધ આચાર.

જ્ઞાનના આચાર પાંચ પ્રકારના છે:—

૧. જ્ઞાનાચાર—જ્ઞાન ભણવું, ભણાવવું, લખવું, લખાવવું; જ્ઞાનના ભંડાર કરવા, કરાવવા અને જ્ઞાન ભણનાર પ્રત્યે રાગ ધરવો.
૨. દર્શનાચાર—દર્શન—સમકીર્ત પાળવું, પળાવવું, અને સમકીર્તથી પડના જીવને હેતુ—યુક્તિવડે સ્થિર કરવા તે.
૩. ચારિત્રાચાર—શુદ્ધ ચારિત્ર પાળવું, પળાવવું અને પાળતાને અનુમોદવું.
૪. તપાચાર—છ બ્રાહ્મ અને છ અભ્યંતર એમ બાર ભેદે તપ કરવો, કરાવવો, અને કરતાને અનુમોદવો.
૫. વીર્યાચાર—ધર્માનુષ્ઠાન જેવા કે પ્રતિક્રમણ, પ્રતિષેખન (પડિલેહણ), દેવવંદન વગેરે કરવામાં વીર્ય—અલ ગોપવે નહિ, અને ઉપર કહેલા પાંચ જાતના આચાર પાળવામાં વીર્ય—શક્તિ સ્ફુ-રાવે (ફિરવે).

૩૭.

૫ સમિતિ.

સમિતિ તે સમ્+સરખાપણે+હ=જવું એ પરથી થયેલ છે—જેમાં સમતોલપણે—[વધુ નહિ—હદબહાર નહિ એટલે હદમાં] જવાય છે તે. એટલે ચાલવામાં, બોલવામાં, ખાવામાં, અન્નપાન આદિની ગવેષણામાં, કોઈ ચીજ રાખવા ત્યાગવામાં, તથા મલમૂત્રના પરિષ્કાપનમાં—પરકવવામાં—

ત્યાગ કરવામાં સમ્યક્પણે મર્યાદા રાખવી તે, વિવેકપૂર્વક પ્રવૃત્તિ કરવી તે. અને તેથી તે પ્રમાણે સમિતિના પાંચ પ્રકાર થાય છે.

૧. ધર્મા સમિતિ—ધર્મા એટલે જવું, એમાં સમિતિ એટલે આવશ્યક કાર્યને માટે સંયમને અર્થે આસપાસ ચારેકોર ચાર હાથ-ધોંસરાપ્રમાણ દૃષ્ટિએ જોવામાં તત્પરતા રાખી ચાલવામાં ધીમે ધીમે પગ પાડી ગતિ કરવી તે.

૨. ભાષા સમિતિ—ભાષા સર્વને હિતકર, પરિમિત; સંદેહ વગરની, પાપ રહિત, અને નિર્ણયિત અર્થવાણી બોલવી તે.

૩. એષણા સમિતિ—એષણા એટલે આહાર તેમાં સમિતિ અર્થાત્ આધાકર્માદિ ૪૨ દોષ રહિત અન્નપાન આદિ કરવું તે.

૪. આદાન નિલેપ સમિતિ—એટલે લેવામાં, તેમજ ત્યાગવામાં સમિતિ અર્થાત્ રજોહરણ, પાત્ર, વસ્ત્ર, પુંકા વગેરે જે જે આવશ્યક કાર્યને માટે પૂંજવામાં, ખાવામાં, પહેરવામાં, બેસવામાં જોઈતી વસ્તુઓ છે તેને સારી રીતે જોઈ શુદ્ધ કરી લેવી, અને મૂકી દેવી.

૫. ઉત્સર્ગ [પારિણપનિકા] સમિતિ—ઉત્સર્ગ એટલે મલસૂત્રનો ઉત્સર્ગ કરવામાં—પરકવવામાં સમિતિ એટલે મલમૂત્ર વગેરેને ભૂમિને જીવ વગરની જોઈ પૂંજ તેપર નાંખવાં—પરકવવાં તે.

૩૮.

૩ ગુપ્તિ.

ગુપ્તિ એ ગુપ્ત=રક્ષા કરવી, રોકવું—નિગ્રહ કરવો એ સંસ્કૃત ધાતુ-માંથી થયેલ નામ છે: તેથી ગુપ્તિ એટલે જેનાવડે આત્માની સંસારથી રક્ષા થાય છે તે; અથવા સમ્યગ્ રીતે યોગનો નિગ્રહ અર્થાત્ સમ્યક્ પ્રકારે જાણીને—સ્વીકારીને સમ્યગ્દર્શન પૂર્વક મન, વચન, કાયા એ ત્રણના યોગ કે જેની શુદ્ધિનું વર્ણન આગળ [ગુઓ પૃ. ૧૨.] કરી ગયા છીએ તેનો જે નિગ્રહ—નિરોધ એટલે રોકવું તે. એટલે મન, વચન,

કાયાથી ઉત્પન્ન થતી અસત્ પ્રવૃત્તિને દેશથી કે સર્વથી રોકવી તે. આથી ત્રણ જાતના યોગ રોકવાવડે ત્રણ જાતની ગુપ્તિ કહેલી છે:—

૧. મનોગુપ્તિ—સાવધ એટલે પાપ સહિત [નિંદનીય-દુષ્ટ] સંકલ્પોનો નિરોધ. કુશલ-ઉત્તમ સંકલ્પ કરવો, અથવા કુશલ અને અકુશલ બંને પ્રકારના સંકલ્પોનો નિરોધ કરવો તે. આ ત્રણ પ્રકારની છે:—[૧] અસત્કલ્પનાવિયોગિની—આ આર્તરૌદ્ર ધ્યાન સંબંધી કલ્પનાઓની જાળના ત્યાગરૂપ છે. [૨] સમતાભાવિની—ધર્મધ્યાન સંબંધી મધ્યસ્થપણાની—સમતાપણાની પરિણતિ તે [૩] આત્મારામતા—કેવલજ્ઞાન પછી યોગને નિરોધ કરવાની અવસ્થામાં મનના સર્વ દ્રવ્યોનો નિરોધ કરવો તે.

૨. વચનગુપ્તિ—વાચના કરવામાં, પૂછવામાં તથા પૂછેલા પદાર્થના કહેવામાં વાણીનો નિયમ અથવા સર્વથા મૌન રહેવું તે. આ બે પ્રકારની છે. [૧] મૌનાવલંબિની—બ્રહ્મી [ભવાં] ની સંજ્ઞા વગેરે છોડી દઈ મૌન ધારણ કરવાનો અભિપ્રાય કરવો તે. [૨] વાગ્નિયમિની—વાચના, પૃચ્છના વગેરે કરવામાં મુખે મુહપત્તિ રાખીને બોલતાં જે વાણીની નિયંત્રણા કરવામાં આવે તે.

૩. કાયગુપ્તિ—સૂવું, બેસવું, ચલણ કરવું, ફેંકી દેવું [ત્યાગ અથવા કોઈ વસ્તુને એક સ્થાનથી બીજા સ્થાને ફેંકવી], તથા એકથી બીજા સ્થાનકે જવું આદિ કાર્યોમાં શરીરની ચેષ્ટાનો નિયમ રાખવો. આ બે પ્રકારની છે.

[૧] ચેષ્ઠાનિવૃત્તિરૂપા—ઉપસર્ગ વગેરે થાય તે છતાં કાર્યો-ત્સર્ગમાંથી ચલિત થવું નહિ તે અથવા કેવલીને યોગ-નિરોધની અવસ્થામાં સર્વથા શરીરની ચેષ્ટાનો ત્યાગ.

[૨] યથાસૂત્ર ચેષ્ઠાનિયમિની—સિદ્ધાંતમાં કહેલ વિધિ પ્રમાણે મુનિના કાયાના વ્યાપારની પ્રવૃત્તિરૂપ.

નોટ—પાંચ સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિ શું છે તે ઉપર કહી ગયા. એ આઠને મુનિની અષ્ટપ્રવચનમાતાનું નામ શાસ્ત્રકારે આપેલ છે. આનું વિશેષ સ્વરૂપ સમજવા માટે શ્રીમદ્ દેવચંદ્રજી મહારાજની અષ્ટપ્રવચન-માતાની સર્જાય જોઈ લેવી. એ આઠેનો સંવર તત્ત્વમાં સમાવેશ થાય છે, કારણકે તેથી કર્મો સંવરાય છે-કર્મની પ્રાપ્તિનો અભાવ થાય છે. હવે અહીં દ્રાષ્ટ કહેશે કે પાંચે સમિતિનો ત્રણ ગુપ્તિમાં સમાવેશ થઈ જાય છે, તેથી તેને એક બીજાથી જુદી કેમ પાડી હશે? તો તેનો ઉત્તર એ કે:—પ્રમાણિક કાલ સુધી સમસ્ત યોગનો જે નિગ્રહ તે ગુપ્તિ છે, જ્યારે ગુપ્તિમાં બહુ કાલ સુધી સ્થિત રહેવામાં અસમર્થ સાધુની પોતાના કલ્યાણરૂપ ક્રિયામાં પ્રવૃત્તિ થાય તે પ્રવૃત્તિ સમિતિ છે, તેથી ગમન, ભાષણ, ભોજન, ગ્રહણ-નિક્ષેપણ, મન્ત્રમોચન એ સર્વ ક્રિયામાં સમિતિ રાખવામાં જે અપ્રમાદી હોય છે તે ગમન, ભાષણ આદિ ક્રિયાઓ દ્વારા પ્રવેશ કરનારાં કર્મોનો નિરોધ કરે છે અને તેથી તેને સંવરની પ્રાપ્તિ થાય છે.

૩૯.

‘ ઇચ્છામિ ખમાસમણુ ’-પ્રણિપાત સૂત્રનો ક્રમહેતુ.

‘ પંચિદિય ’ બોલી રહ્યા પછી ઉડી ઉભા થઈ [જયણાપૂર્વક પુંજ-પ્રમાણે પ્રત્યેક વખતે નમસ્કારાદિ માટે પણ ઉઠતાં બેસતાં ચરવણાથી ભૂમિ, હાથપગ વગેરે પ્રમાણવાનો લક્ષ રાખવો.] ગુરુને વંદન અર્થે “ ઇચ્છામિ ખમાસમણુ ” નો પાઠ બોલવો અને તે પાઠબોલવાની સાથે વંદન કરી ઉભા થવું.

ગુરુથી સ્થાપના કર્યા પછી ગુરુનો વિનય સાચવવાની જરૂર છે, કારણકે વિનય એ ધર્મનું મૂળ છે. કહ્યું છે કે:—

વિનય્યાહીઆ વિજ્ઞા, દિતિ ફલં દ્વહ પરે ચ લોગંમિ ।

ન ફલંતિ વિનયહીણા, સસ્સાણિવ તોઅહીણાણિ ॥

અર્થ—વિનયને આધીન જે વિદ્યા તે આ લોકમાં તથા પરલોકમાં

પણ ઉત્તમ ફલને આપનાર થાય છે. વિનય વગરની વિદ્યા જેમ પાણી વગરનાં ધાન્ય પાકતા નથી તેમ ફળતી નથી.

મત્તીઈ જિળવરાણં, સ્વિજ્જંતિ પુવ્વસંચિયા કમ્મા ।

આચરિયનમુકારેણ, વિજ્ઞામંતાવિ સિજ્જંતિ ॥

અર્થ—જિનેશ્વરની ભક્તિથી પૂર્વસંચિત કર્મ ક્ષય પામે છે, અને આચાર્યને નમસ્કારાદિ કરવાથી વિદ્યામંત્ર પણ સિદ્ધ થાય છે.

જુઓ! શ્રેણિક રાગ્નએ સિંહાસનપર બેસી એક ચંડાળ પાસેથી વિદ્યા શીખવાને ઇચ્છ્યું. પરંતુ તે સાધ્ય ન થઇ; પણ જ્યારે અભય-કુમારે રાગ્નને નીચે ઉતારી તે ચંડાળને સિંહાસનપર બેસાડી-એટલે એ જાતનો વિનય કરી શીખવા વિનતિ કરી, ત્યારે રાગ્નએ તેમ વિનય સાચવતાં તે વિદ્યા મેળવી શક્યો. આ પરથી સમજી શકાશે કે વિનયથી તત્ત્વની સિદ્ધિ છે. ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે એક ચંડાળનો પણ વિનય કર્યા વગર શ્રેણિક જેવા રાગ્નને વિદ્યા સિદ્ધ ન થઇ, તો તેમાંથી તત્ત્વ એ ગ્રહણ કરવાનું છે કે કંઈ પણ તત્ત્વ સાધ્ય કરવા માટે વિનય કરવો. આત્મતત્ત્વ પામવા નિર્ઐથ ગુરૂનો જે વિનય થાય તો કેવું મંગળ-દાયક થાય !

મતલબ કે ગુરૂને નમસ્કાર કરવો, વંદન કરવું. વિનય વૈયાવૃત્ય (વેયાવચ્ચ) કરવાં એ જરૂરનું છે. આવાજ હેતુથી ગુરૂવિનયનિમિત્તે તેમને નમન કરવું જોઇએ, અને દરેક ક્રિયા તેમની સાક્ષીએ કરવી જોઇએ; માટે તેને ‘પ્રણિપાત’ પણ કહે છે. ‘પ્રણિપાત’ સામાયિકમાં અનેક વખતે કરવાનો કહ્યો છે. ક્યારે ક્યારે કરવાનો છે તે અહીં જણાવીએ છીએ.

૪૦.

સામાયિકમાં પ્રણિપાતસંખ્યા.

- (૧) ઇરિયાવહિય પડિક્કમવાની આજ્ઞા માંગવા પૂર્વે.
- (૨) મુહપત્તિ તથા અંગતી પડિલેહણાની આજ્ઞા માંગવા પૂર્વે.
- (૩) સામાયિક લેવાની આજ્ઞા માંગવા પૂર્વે.

- (૪) સામાયિકમાં પ્રવેશ કર્યાની ખબર આપવા પૂર્વે.
 (૫) સામાયિક લેતાં ઉભા રહેવાનું હતું, તે ખેસી જવાની આજ્ઞા માંગવા પૂર્વે.
 (૬) આજ્ઞા માગતાં ખેસી ગયાની ખબર આપવા પૂર્વે.
 (૭) સામાયિકી કાળ સ્વાધ્યાયમાં ગાળવા માટે આજ્ઞા માંગવા પૂર્વે.
 (૮) સામાયિકી કાળ સ્વાધ્યાયમાં ગાળવાની ખબર આપવા પૂર્વે.

આમાં બધાં મળી આઠવાર પ્રણિપાતના પાઠના ઉચ્ચારપૂર્વક સામાયિક લેતી વખતે ગુરૂને વંદન કરવાનો વિધિ છે. સદ્ગુરૂનાં વિનય, બહુમાનની ફેટલીબધી જરૂર છે એ ક્ષણે ક્ષણે સૂચવવા—ચાદ દેવા આ પ્રવૃત્તિ બસ છે. વિનય એ ધર્મનું મૂળ છે તેથી શિષ્ય વિનયવાળો ન થાય ત્યાં લગણુ તેને જ્ઞાન પ્રાપ્ત ન થાય, ત્યાં સુધી તેને આત્માર્થ ન જાગે, ત્યાં સુધી તેના કાર્યની સિદ્ધિ ન થાય—આ ચોક્કસ છે, અને તેના અન્યૂક પુરાવા રૂપે, મહાન્ ઉપાય રૂપે આ વિનયના આદેશ-કર-માન-પ્રવૃત્તિ મૂકેલ છે.

૪૨.

વિધિ અને તેનો હેતુ.

અહીં કંઈ પણ આજ્ઞા માંગતાં “ઘઞ્છાકારેણું સંદ્ધિસહ ભગવન્ !” એમ કહેવાય છે, તે વૃદ્ધ પરંપરાથી આવ્યો આવેલો નિયમનો આચાર છે. તેનો અર્થ એમ થાય છે કે ‘હે ! ભગવન્ ! આપની ઇચ્છાએ કરી—આપને અનુકૂળતા હોય તો,—આપને યોગ્ય લાગે તો,—મારી ઇચ્છાએ—આજ્ઞા આપો.’ હવે જે અર્થે આજ્ઞા માંગવાની હોય, તે આ સૂત્રવાક્ય પછી ઉચ્ચારવું જેમકે “ઘઞ્છાકારેણું સંદ્ધિસહ ભગવન્ ! ઇરિયાવહિયં પડિક્કમામિ” એટલે “હે ભગવન્ ! ઇચ્છાએ કરી આજ્ઞા આપો, હું ઇરિયાવહિય પડિક્કમું છું” અર્થાત્ મને ઇરિયાવહી પડિક્કમવાની આજ્ઞા આપો. આમ સામાયિક લેતાં આજ્ઞા માંગવા માટે બોલાતા આવા ખીજ સૂત્રપાઠો સહેલથી સમજી શકાય તેમ છે.

૪૨.

‘ ઇચ્છામિ ખમાસમણુ ’-પ્રણિપાત સૂત્ર.

મૂળ પાઠ.

ઇચ્છામિ ખમાસમણુ !

વંદિઉં જવણિજ્જએ

નિસીહિઆએ

મત્થએણુ વંદામિ ॥

૪૩.

સંસ્કૃત છાયા.

ઇચ્છામિ ક્ષમાશ્રમણ ! વંદિતું યાપનીયયા નૈષેધિક્યા
મસ્તકેન વંદે ॥

૪૪.

અર્થ પાઠ.

ઇચ્છામિ-ઇચ્છું છું.

ખમાસમણુ—હે ક્ષમાશ્રમણુ-ક્ષમા આદિ ગુણે કરી સહિત એવા
ક્ષમાશીલ શ્રમણુ-સાધુજી-તપસ્વિન !

વંદિઉં-વાંદવાને

જવણિજ્જએ—યથાશક્તિયુક્ત-બનતી શક્તિએ યુક્ત-યોગ્ય થયેલ

નિસીહિઆએ—પ્રાણાતિપાત આદિમાંથી નિષેધ પામેલા-નિવૃત્ત

થયેલા શરીરવડે

મત્થએણુ-મસ્તકવડે

વંદામિ-વાંદું છું.

૪૫.

ભાવાર્થપાઠ.

હે ક્ષમાદિગુણે કરી સહિત એવા સાધુજી ! આપને જવણિજ્જએ
એટલે ઇન્દ્રિય અને મનને બનતી શક્તિએ વશ કરીને તેની પીડાઓથી

અપ્પાધિત કરી યોગ્ય કરેલા, અને પ્રાણાતિપાત આદિ નિષેધ થયાં છે જેમાંથી એવા નૈષેધિકયા એટલે શરીરવડે-હુંકમાં વંદનયોગ્ય અપ્પાધિત શરીરવડે વાંદવાને ઇચ્છું છું, અને બે જાનુ (દીંચણ), બે હાથ અને લલાટ એ પાંચ અંગે ભૂમિને સ્પર્શ કરતો મસ્તકથી વંદન કરું છું-વાંદું છું. (જુઓ 'આપણું ખમાસમણ અથવા પ્રણિપાત સૂત્ર' એ લેખ જૈનયુગ કાગણ-ચૈત્ર ૧૯૮૩ નો અંક ૫. ૨૯૯)

૪૬.

વિવેચનપાઠ.

મુનિના દશ ધર્મ ક્ષમાદિ કહ્યા છે તે આગળ આપણે કહી ગયા છીએ. (જુઓ ૫. ૧૨૫) મુનિ એટલે સાધુ. સાધુ કોણ તે આપણે આગળ કહી ગયા છીએ; તેથી તે હમેશાં વંદન કરવા યોગ્ય છે. આને માટે શાસ્ત્રકાર કહે છે કે:—

किं पिच्छसि साह्वणं, त्वं च नियमं च संयमगुणं वा ? ।

તો વંદસિ સાહ્વણં, ત્વં મે પુચ્છિઓ સાહુ ॥

અર્થ—હે પ્રાણી ! (સાધુ તે પોતાના ગુણે કરીનેજ સાધુ હોય, તે માટે) તું સાધુ બણી શું પ્રેક્ષા કરે છે—જુએ છે ? શું તપનો ગુણ જુએ છે ? કે નિયમનો ગુણ કે સંયમનો ગુણ ? તે ગુણ દેખીને ત્યાર પછી તું શું સાધુ પ્રત્યે વાંદીશ ? એમ હું તુજને પુછું છું માટે સાધુના ગુણેજ સાધુ દેખીને વંદના કરવી. (સુગુરને સુખશાન્તિ પૃચ્છા માટે જુઓ પરિશિષ્ટ.)

૪૭.

પ્રણિપાતદોષ.

વંદન કરતાં ધ્યાનમાં રાખવાનું છે કે રખેને દોષ થઇ જાય. માટે જે બીજીશ દોષ ટાળી પ્રણિપાત-વંદન કરવાનું છે તે દોષ કહે છે.

૧. અનાદતદોષ—અનાદરપણે સંબ્રાંત થઇ વંદના કરવી તે.

૨. સ્તમ્બદોષ—જાતિ આદિથી અભિમાન રાખી, અથવા દ્રવ્યભાવાદિક ઓભંગીથી સ્તમ્બ થઇ વંદના કરવી તે.

૩. અપવિદ્દોષ—વાંદણું દેતાં તુરત નાસવું, અથવા આમતેમ ફરવું તે.
૪. પરિપિડિતદોષ—ધણા સાધુ પ્રત્યે એકજ વાંદણે વાંદવું તે, અથવા આવર્ત, વ્યંજન, અને આલાપ એ સર્વ એકઠા કરવા તે.
૫. ઢાલગતિદોષ—તીડની પેઠે ઉછળતા થકા વાંદવું તે.
૬. અંકુશદોષ—અંકુશની પેઠે રજોહરણને બે હાથ ગ્રહીને વાંદવું તે.
૭. કચ્છમરિગિતદોષ—કાચખાની પેઠે રીંગતાં રીંગતાં વાંદવું તે.
૮. મત્સ્યોદ્ધર્તદોષ—ઉભા થઇ બેસીને પાણીના માછલાની પેઠે એકને વાંદીને ઉતાવળા ફરી ખીજને વાંદવું, અથવા પાઠ જાનો કરવો, અથવા રચકાવર્તે અનુલોભ પ્રતિલોભ વાંદવું તે.
૯. મનઃપ્રદુષ્ટદોષ—કોઇ સાધુ પ્રત્યે મનમાં ચિંતવતાં ઇર્ષ્યા સહિત વાંદવું તે.
૧૦. વેદિકાપદ્ધદોષ—બે દીંચણની ઉપર તથા નીચે હાથ મૂકીને, અથવા બે હાથની વચમાં બે દીંચણ રાખીને, અથવા બે હાથની વચમાં એક દીંચણ રાખીને, અથવા ખોળામાં હાથ મૂકીને વાંદવું તે.
૧૧. બજંતદોષ—જેને વાંદીએ છીએ તે સાધુ અમને કંઇક બજશે એટલે વિદ્યામત્રાદિક શીખવશે વગેરે લાલચથી, અથવા નહિ વાંદીશ તો રીસ કરશે એવું જાણીને વાંદવું તે.
૧૨. ભયદોષ—નહિ વાંદીશ તો ગચ્છ આદિથી બહાર કાઢી મૂકશે, અથવા શાપ આદિક ક્રોધ કરશે છત્યાદિ ભયથી વાંદવું તે.
૧૩. ગારવદોષ—હું વાંદીશ તો પોતે સામાચારીમાં કુશળ છે એવું સર્વ જાણશે એવા ગારવથી વાંદવું તે.
૧૪. મિત્રદોષ—જેને વાંદું છું તેની સાથે મારે પૂર્વે મિત્રાઈ છે એવી વૃત્તિથી વાંદવું તે.
૧૫. કારણદોષ—જ્ઞાનદર્શનાદિ કારણ સિવાયનું ખીજું કારણ-વસ્ત્રાદિક પદાદિક મને આપશે એવો હેતુ રાખીને વાંદવું તે.
૧૬. સ્તૈન્યદોષ—ચોરની પેઠે જાનું કે રખેને મને કોઇ ઝોળખી લેશે એવી રીતે વાંદવું તે.

૧૭. પ્રત્યનીકદોષ—આહારાદિકની વેળાએ પ્રત્યનીકપણે-શત્રુપણે અન-
વસરે વાંદવું તે.
૧૮. રૂષ્ટદોષ—ક્રોધપૂર્વક વાંદવું તે.
૧૯. તન્નિતદોષ—વાંદવાથી પ્રસન્ન થતા નથી, ક્રોધ પામતા નથી માટે
વાંદવું નકામું છે એવા હેતુથી, અગર તર્જની આંગળીથી
તર્જના દેતા થકી વાંદવું તે.
૨૦. શઠદોષ—માયાદિક કપટપૂર્વક અથવા ગ્લાનાદિક વ્યપદેશ કરી
વાંદવું તે.
૨૧. હિસિતદોષ—‘તમને વાંદવાથી શું ફલ થાય?’ એવી હેલનાપૂર્વક
વાંદવું તે.
૨૨. વિચ્છિન્ન ચિત્તદોષ—અર્ધા વાંદણાં ઈર્ષ વચમાં દેશકથાદિક કરતા
જવું એમ વાંદવું તે.
૨૩. દષ્ટાદૃષ્ટદોષ—ક્રોધએ દીઠું ન દીઠું એમ લાજતા થકા અંધારામાં
વાંદવું તે.
૨૪. શૃંગદોષ—મસ્તકનું એક પાસુ ગુરૂને પગે લગાડે તથા મુદ્રાહીનપણે
ધર્મોપકરણાદિક વિપરીતપણે રાખતા છતાં વાંદવું તે.
૨૫. દર દોષ—રાજના કર હોય તેમ વેઠ કરતો હોય નહિ તેમ વાંદવું
તે, પણ કર્મના નિર્જરા અર્થે નહિ.
૨૬. તન્મોચન દોષ—આ કર્યા વગર છૂટકો નથી, હવે આમાંથી ક્યારે
છૂટશું એવી ચિંતવના કરતાં વાંદવું તે.
૨૭. આશ્લિષ્ટાનાશ્લિષ્ટ દોષ—હાથે કરી રજોહરણુ અને મસ્તક અડે,
તે શુદ્ધ છે એટલે તેમાં દોષ નથી, પણ (૧) જો રજોહરણુને
હાથ લગાડે પણ મસ્તકે હાથ ન લગાડે, (૨) મસ્તકે હાથ
લગાડે પણ રજોહરણુ હાથ ન લગાડે (૩) તથા રજોહરણુ
અને મસ્તક બેઢિને હાથ લગાડે નહિ—આશ્લેષે નહિ—આમ
ત્રણ પ્રકારે આ દોષ થાય છે.
૨૮. બિણ્ણ દોષ—આવશ્યાદિક પાઠ ઓછા કહેતા થકા વાંદવું તે.

૨૯. ઉત્તરચૂલિકા દોષ—વાંદણે વાંદીને છેલ્લા શબ્દો ‘ મત્યએણ વંદ-
મિ ’ એમ કહેવું તે.
૩૦. ભૂક દોષ—આલાપ, આવર્ત વગેરે મુંગાની પેઠે ન બોલતાં વાંદવું તે.
૩૧. ઢ્ઢૂર દોષ—આલાપને અત્યંત મહોટે સ્વરે ઉચ્ચાર કરી વાંદવું તે.
૩૨. ચુડલિક દોષ—અંબોડાની પેઠે રજોહરણ છેડે ઝાલી રજોહરણને
બમાડતાં થકા વાંદવું તે.

૪૯.

દોષવર્જનથી થતા ગુણો.

આ દોષથી રહિત વાંદણાં કરવાથી ધણું ફળ થાય છે અને ધર્મના
હેતુઓ સચવાય છે. તે નીચે પ્રમાણે:—

૧. વિનયોપચાર—વિ=વિશેષે કરી+નચ્=વંદ જવું—એટલે વિશેષે કરી
સર્વ કર્મનો નાશ કરે તે વિનય, અને ઉપચાર એટલે આરા-
ધવાનો પ્રકાર. વંદણાંથી આ સચવાય છે.
૨. માનાદિભંગ—વંદન કરવાથી વિનય થાય છે, અને તેથી પોતાના
અભિમાન આદિનો ભંગ થાય છે.
૩. ગુરૂપૂજા—ગુરૂ જે પૂજ્યજન તેમની પૂજા, સેવા, ભક્તિનું સાચ-
વવું થાય છે.
૪. જિનાશ્ચારાધન—શ્રી તીર્થંકર દેવની આજ્ઞાનું આરાધન-પાળવું થાય
છે કેમકે ભગવંતે વિનયમૂલ ધર્મ કહ્યો છે.
૫. શ્રુતધર્માધન—શ્રુત ધર્મનું આરાધવું થાય છે, કારણ કે શ્રુતજ્ઞાન
જે ગુરૂ પાસેથી બણવું તે પણ વંદનપૂર્વક બણવાનું કહ્યું છે.
૬. અક્રિયા—પરંપરાએ અક્રિયારૂપ ફલ એટલે સિદ્ધપણું પમાય છે.

આવી રીતે છ ગુણ ગુરૂને વંદન કરવાથી પ્રાપ્ત થાય છે. ગુરૂ
વિના જ્ઞાન નથી, અને જ્ઞાન વિના મોક્ષ નથી. માટે ગુરૂને સર્વ બાબ-
તમાં સામાયિકમાં, દર્શન કરતી વખતે, બણતી વખતે, સાંભળતી વખતે
પ્રશ્નિપાત સૂત્રથી વંદના કરવાની છે.

૪૯.

‘ ઇરિયાવહી ’ પાઠનો ક્રમહેતુ.

ગુરને વંદન કરવા પછી પોતાને જે દોષ લાગેલો છે તેની શુદ્ધિ કરવા નિમિત્તે ‘ ઇરિયાવહી ’ નો પાઠ બહુવો જોઈએ, કારણ કે એવા દરેક પ્રકારના દોષથી શુદ્ધ થયા પછીજ સામાયિક કરવાને લાયક થઈ શકાય છે. જેમ મલીન લુગડા ઉપર રંગ લગાડવાથી તે લુગડાની કીંમત ઘટે, માટે મેલ ટાળી લુગડું ઉજળું કરી પછી રંગ ચઢાવે, તો તેની કીંમત ઘણી વધે, તેમ અહીંઆં જીવ પણ સંસારમાં આર્ત, રોદ્ર રૂપ પરિણામથી, તથા ગમનાગમન (આવવા જવાનું) કરતાં અનેક પ્રકારે જીવની વિરાધના રૂપ પાપે કરી મલીન થવાય છે, માટે તે પાપ આલો-વ્યા વિના મલીનપણે ત્રત રૂપ રંગ લગાવાય, તો તે ન શોભે, તેથી પહેલાં ‘ ઇરિયાવહી ’ પડિકમવી. આ, પહેલાં પડિકમવાના શાસ્ત્રના આધારો ધણા છે; જેમકે

વવહારાવસ્સય મહાનિસીહ મગવહ વિવાહચૂલાસુ ।

પટિકમણચુલિગાહસુ, પદમં ઇરિયાપટિકમણં ॥

અર્થ—શ્રી વ્યવહારસૂત્ર, આવશ્યકસૂત્ર, મહાનિશીથસૂત્ર, ભગ-વતિસૂત્ર, વિવાહ ચૂલિકા, તથા પ્રતિકમણચૂલિ આદિને વિષે પ્રથમ ઇરિયાવહી પ્રતિકમવાનું કહેલું છે. અને દરેક શુભ કર્મક્રિયાની શરૂઆતમાં ઇરિયાવહી પડિકમવી જોઈએ; અને તેને માટે શ્રી મહાનિશીથ સૂત્રમાં કહ્યું છે કે

ઇરિયાવહિયાએ અપટિકંતા ન કિંચિ કમ્પહ ।

ચેદ્યવંદન સજ્જાયાવસ્સયાઈ કાઠં ॥

અર્થ—ઇરિયાવહી પ્રતિકમ્યા વિના ચૈત્યવંદન, સર્ગાય, આવશ્ય-કાદિ કાંઈ પણ કરવું ન કદ્યે.

મતલબ કે દરેક શુદ્ધ ક્રિયા, આત્માને કર્મથી સુક્ત કરવાને માટે છે, અને તેટલા માટે જે દોષ હોય તે પ્રથમથી દૂર કરવો જોઈએ, તે માટે હૃદયપૂર્વક સમજીને ‘ ઇરિયાવહી ’ નો નીચેનો પાઠ વિધિપૂર્વક બોલવો.

૫૦.

વિધિ.

‘ઘચ્છામિ ખમાસમણ’ કરી પછી ઉભા થઈ બે પગની વચ્ચે આંગળથી ચાર આંગળનું અને પાછળથી ત્રણ આંગળ ઝાઝું અને ચાર આંગળથી ઓછું એવું અંતર રાખી એમ પગે જિનમુદ્રા સાચવતો, તથા બે હાથની આંગળીઓ એક એકમાં નાખી કમળના દોડાના આકારે હાથ જોડી મુખ આગળ રાખી બે હાથની કોણીઓ પેટ ઉપર રાખવા ૩૫ યોગમુદ્રા સાચવી ‘ઘચ્છાકારેણ સંદિસહ ભગવન્’ એ નીચેનો પાઠ ‘પડિક્કમામિ’ સુધી આરા માગવા ૩૫ કહેવાનો છે. પછી ‘ઘચ્છં’ -આરા પ્રમાણ છે એમ કહી, ‘ઘચ્છામિ પડિક્કમિઉ’ એ ઘરિયાવહીય સૂત્રનો આખો પાઠ કહેવો.

૫૧.

‘ઘરિયાવહિયં’ સૂત્ર-ધર્માપથિકી સૂત્ર.

[વિરાધનાની આસોચના-પ્રાયશ્ચિત્ત સૂત્ર]

મૂળ પાઠ.

ઘચ્છાકારેણ સંદિસહ ભગવન્ !

ઘરિયાવહિયં પડિક્કમામિ । ઘચ્છં ॥

ઘચ્છામિ પડિક્કમિઉ ॥ ૧ ॥

ઘરિયાવહિયાએ વિરાહણુએ ॥ ૨ ॥

ગમણુગમણે ॥ ૩ ॥

પાણુકમણે, બીયકમણે, હરિયકમણે,

ઓસા-ઉત્તિંગ-પણુગ-દગ-મટ્ટી-મકકડાસંતાણુ-

સંકમણે ॥ ૪ ॥

જે મે જીવા વિરાહિયા ॥ ૫ ॥—

એગિંદિયા બેઈદિયા, તેઈદિયા,

ચઉરિંદિયા, પંચિંદિયા ॥ ૬ ॥—

અભિહયા, વત્તિયા, લેસિયા,
 સંઘાધયા, સંઘદ્વિયા, પરિયાવિયા,
 કિલાભિયા, ઉદ્ધવિયા,
 ઠાણુઓ ઠાણું સંકાભિયા, જીવિયાઓ વવરોવિયા,
 તસ્સ મિચ્છા મિ દુક્કડં ॥ ૭ ॥

૫૨.

સંસ્કૃત છાયા.

ઇચ્છાકારેણ સંદિશથ ભગવન્ ! ઈર્યાપયિકી
 પ્રતિક્રામામિ । ઇચ્છામિ ॥
 ઇચ્છામિ પ્રતિક્રમિતું ઈર્યાપયિકાયાં વિરાધનાયાં ।
 ગમનાગમને । પ્રાણાક્રમણે થીજાક્રમણે હરિતાક્રમણે
 ઔદ્યાપોત્તિપાલોદ્યાપ્તિક્રામર્કટસંતાનસંક્રમણે ।
 યે મયા જીવાઃ વિરાધિતાઃ । -એકેન્દ્રિયાઃ દ્વીન્દ્રિયાઃ
 ત્રીન્દ્રિયાઃ ચતુરિન્દ્રિયાઃ પંચેન્દ્રિયાઃ । -અભિહતાઃ
 વર્તિતાઃ શ્લેષિતાઃ સંઘાતિતાઃ સંઘદ્વિતાઃ પરિતાપિતાઃ
 કલમિતાઃ અવદ્રાવિતાઃ સ્થાનાત્સ્થાનં સંક્રમિતાઃ
 જીવિતાત્ વ્યપરોપિતાઃ । તસ્ય મિથ્યા મમ દુષ્કૃતમ્ ॥

૫૩-૫૪.

અર્થપાઠ અને ભાવાર્થ પાઠ.

ઇચ્છાકારેણ-ઇચ્છાએ કરી, ઇચ્છાપૂર્વક
 સંદિસહ ભગવન્-આત્મા આપો, ભગવન્ !
 પરિયાવહી પડિકમ્ભામિ-ઈર્યાપયિકાક્રિયા પ્રતિક્રમું છું.

૧* અભ્યુગમ સંપદા—અભિ=તરફ+ઉપગમ-જવું તે, એટલે સ્વીકાર,
 દોષનો એકરાર. સંપદા એટલે વિસામો-વિરામ. વિશેષાર્થ એ છે કે

આલોચના લક્ષણરૂપ કાર્યના અંગિકાર કરવારૂપ સંપદા; કારણ કે નીચે પ્રતિક્રમવાની ઇચ્છા કરાય છે.

ઇચ્છામિ-ઇચ્છું છું,

પડિક્કમિઉં—પ્રતિક્રમવાને-નિવર્તવાને-મુક્ત થવાને.

૨. નિમિત્ત સંપદા—હવે શું પ્રતિક્રમવાની ઇચ્છા છે? તો કહે કે ધર્મપથિકી વિરાધના. આ, વિરાધના પ્રતિક્રમવારૂપ અંગીકાર કરેલ વસ્તુને ઉપજવાનાં કારણરૂપ છે કારણ કે તે વિરાધના થાય તો પ્રતિક્રમવાની જરૂર રહે છે તેથી તે વિરાધના નિમિત્ત કારણ હોવાથી આ સંપદાને નિમિત્તસંપદા કહેવામાં આવે છે.

ધરિયાવલિયાએ વિરાહણાએ—સં. ધર્મપથિકયા વિરાધનયા—

- (૧) ધર્મપથમાંથી ઉદ્ભવેલી; ધર્મ-ગતિ અને પથ-માર્ગ તે ધર્મપથમાંથી જંતુઓની થનારી વિરાધના તેમાં. આમાં ધર્મપથ એટલે જવાનું જેમાં મુખ્ય છે એવો માર્ગ.
- (૨) ઐર્મ્યપથિક એટલે સાધુ તથા આવકનો આચાર અર્થાત્ ધ્યાન મૌન આદિ વ્રત. તેમાં આચારના અતિક્રમથી-ઉલ્લંઘનથી થયેલ વ્રતને બાધા તેનું નામ ઐર્મ્યપથિકી વિરાધના, —આ બંને અર્થથી તે પાપક્રિયા છે, આમાંથી (પ્રતિક્રમવા-નિવૃત્ત થવા ઇચ્છું છું)

૩. ઓધ-સામાન્યહેતુ સંપદા.

ઉપર બતાવેલી વિરાધનારૂપ સપાપ ક્રિયા શું કરવાથી થાય? તો તે કહેવાને સામાન્ય પ્રકારે પ્રાયશ્ચિત ઉપજવવારૂપ કહે છે તેથી સામાન્યહેતુ સંપદા, કારણ કે જીવહિંસા ઉપજવવાનો સામાન્ય હેતુ ગમના-ગમન છે તેથી કહે છે કે,

ગમણુગમણુ—ગમન એટલે જવું અને આગમન એટલે આવવું તેના વિષે, અર્થાત્ પોતાના સ્થાનકથી બીજે સ્થાનકે જવું, અને બીજે સ્થાનકથી પોતાને સ્થાનકે આવવું, આ બે ક્રિયામાં (સામાન્ય રીતે જોતાં જીવવિરાધના-હિંસા થાય છે).

હવે તે ગમનાગમનમાં એટલે પરસ્થાનકે જવામાં અને સ્વસ્થાનકે આવવામાં ખીજ રીતે-વિશેષપણે કઇ રીતે વિરાધના થાય છે તો તેને માટે કહે છે:—

૪. ઈત્વર-વિશેષહેતુ સંપદા.

પાણુક્રમણે—પ્રાણીને આક્રમણથી એટલે દામવાથી-પગેથી ચાંપવાથી.

પ્રાણી એટલે બેદ્રિય, તેદ્રિય, અને ચૈારિદ્રિય જીવો.

ખીયક્રમણે—ખીજને દામવાથી-પગેથી ચાંપવા થકી. ખીજ જેવાં કે ચોખા, જવ, સરસવ વગેરે સર્વ જાતિનાં ધાન્ય વગેરે કે જે વાવવાથી ઉગી નીકળે તે ખીજ.

હરિયક્રમણે—હરિતને પગથી ચાંપવા થકી. હરિત એટલે નીલવર્ણ-વાળી એવી મૂલસ્કંધાદિક દશ પ્રકારની *વનસ્પતીમાં થાય છે તે.

ઓસા—અવસ્થાય એટલે ઓસ-ઠાર; ઠારથી આકાશમાંથી જે સૂક્ષ્મ અપ્કાય-પાણીના જીવો પડે છે તેનું ગ્રહણ કરવાનું છે. આ સૂક્ષ્મ અપ્કાયની વિરાધના પાપનો હેતુ છે; કારણ કે આગમમાં કહ્યું છે કે

एगंमि उदगबिंदुमि, जे जीवा जिणवरेहिं पणत्ता ।

ते जइ सरिसिव मित्ता, जंबूदीवे न मायंति ॥

અર્થ—ઉદગ એટલે પાણીના એક બિંદુમાં જિનવરે જે જીવો કહ્યા છે, તે દરેક સરસવ જેવડી કાયા કરે, તો જંબૂદ્વિપમાં સુમાર્ષશકે નહિ.

ઉત્તિંગ—ભૂમિક્ષોડા—અથવાજેને ભુધ્યા કહે છે. આ જીવો ગર્દભ એટલે ગધેડા જેવા આકારના હોય છે, તે ભૂમિમાં ગોળ આકારનું ધર કરીને રહે છે. અથવા ઉત્તિંગ એટલે કીડીઓનાં દર-નાગરાં.

---

* વનસ્પતિ ચાંપવાથી જીવની વિરાધના થાય છે, કારણ કે વનસ્પતિમાં જીવ છે. જીવનાં જે જે લક્ષણ છે તે વનસ્પતિમાં જોવામાં આવે છે. ડા. જગદીશચંદ્ર વસુએ વનસ્પતિમાં જીવ હોવાનું વિજ્ઞાનદ્વારા સિદ્ધ કર્યું છે.

પણુગ—પનક એટલે પંચ વર્ણનાં નીલ કૂલ—સેવાળ.

દગમદિ—૧ ઉદક એટલે પાણી અને મૃત્તિકા એટલે માટી. આ બંનેનો ભેગો અર્થ એ થાય છે કે સચિત્ત ભૂમિનો સચિત્ત પાણી સાથે સંયોગ થતાં થતો કીચડ—કાદવ. ૨ અથવા ગુદો અર્થ કરીએ તો પાણી—અપ્કાય અને માટી—પૃથ્વીકાય.

મક્કડાસંતાણા—મકંટ—કરોળીઆનાં સંતાન એટલે જાળો.

• આ રીતે ઉપર જણાવેલ સર્વ પાંચ અથવા છ જાતના જીવોને સંક્રમણે—સંક્રમણ કરવા થકી, પગે ચાંપવા થકી—એટલે ચાંપ્યા હોય—પગાદિથી મસળ્યા હોય—મથન કર્યા હોય—તાડન, તર્જન કરવા થકી જે કંઈ વિરાધના થઈ હોય તે.

ભાવાર્થ—માર્ગમાં ચાલતાં કોઈ પણ પ્રાણુધારી જીવને ચાંપ્યા હોય, ખીજ, વનસ્પતિ, દાર, સચિત્ત પાણી અને કાચી માટી, પાંચ જાતનાં નીલકૂલ, કરોળીઆનાં જાળાં વગેરેને પગ વતી ચાંપ્યાં હોય અને દુઃખ ઉપજાવ્યું હોય. આમાં પાણુક્રમણે ખીયક્રમણે એમ દરેકનાં નામ દબને વિશેષ કહ્યું તેથી ઇત્વર (વિશેષ) હેતુ સંપદા. (આવશ્યકપર શ્રી હરિભદ્રની વૃત્તિ પૃ. ૫૭૩)

૫ સંગ્રહ સંપદા. (એકજ પદથી સંગ્રહવડે સર્વ જીવોની વિરાધના કહે છે)

જે મે જીવા—જે મારાથી જીવો.

વિરાધિયા—વિરાધ્યા હોય, દુઃખમાં પાડ્યા હોય.

ભાવાર્થ—જે કોઈ પણ એકેન્દ્રિયાદિક જીવની સાથે મેં વિરાધના કે દુઃખ ઉપજાવ્યું હોય.

આમાં જીવ વિરાધ્યા એમ સામાન્યે કહ્યું, પણ વિસ્તારે એકેન્દ્રિય આદિથી ન કહ્યું માટે આ સધળા જીવના પરિતાપરૂપ એક પદની સંગ્રહ સંપદા.

૬ જીવ સંપદા—હવે તે કયા જીવ મેં વિરાધ્યા એટલે દુઃખીઆ

કીધા તે જીવનાં નામ ‘ એગિંદ્રિયા ’ આદિ ગણાવે છે તેથી જીવ સંપદા.

એગિંદ્રિયા—એક ઇન્દ્રિયવાળા એટલે જેને શરીરરૂપ એકજ ઇન્દ્રિય હોય તે. પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયુ અને વનસ્પતિ એ પાંચ પ્રકારના સ્થાવર જીવ એકેન્દ્રિય છે. આ પાંચેમાંના દરેકના અનેક બેદ છે, તે જીવવિચારમાંથી જાણવા.

બેઇન્દ્રિયા—બે ઇન્દ્રિયવાળા એટલે જેને શરીર અને મુખ એ બેજ ઇન્દ્રિયો હોય તે. દાખલા તરીકે કૃમિ, શંખ, સીપ, જજો, અળસીઆં વગેરે જેને પગ ન હોય તે.

તેઇન્દ્રિયા—ત્રણ ઇન્દ્રિય વાળા એટલે જેને શરીર, મુખ અને નાસિકા એ ત્રણજ ઇન્દ્રિય હોય. દાખલા તરીકે ગધેયા, કુંથુવા, જૂ, લીખ, માંકડ, કીડી, મકોડા વગેરે

ચતુર્ઇન્દ્રિયા—ચાર ઇન્દ્રિયવાળા એટલે જેને શરીર, મુખ, નાસિકા અને આંખ એ ચાર ઇન્દ્રિય હોય તે. જેવા કે માખી, મચ્છર, ડાંસ, વિંછી, ચાંચડ, ભમરી, ટીડ વગેરે જે જે ઉડનારા જીવ હોય તે.

પંચેન્દ્રિયા—પાંચ ઇન્દ્રિયવાળા એટલે શરીર, મુખ, નાસિકા, આંખ અને કાન એ પાંચ ઇન્દ્રિય જેને હોય તે. જેવાકે જલચર—માછલાં, કાચળા આદિ, તથા સ્થલચર—સિંહ, વાઘ આદિ, ખેચર—હંસ, મોર આદિ પક્ષીઓ—તિર્યંચ વગેરે, તથા મનુષ્ય, દેવ અને નારકી એ સૌ પંચેન્દ્રિય જીવ છે.

આ સર્વેમાં—પાંચ બોલમાં બધા સંસારી જીવનો સમાવેશ થયો.

ભાવાર્થ—માર્ગમાં જતાં આવતાં એકેન્દ્રિય, દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય, ચતુર્ઇન્દ્રિય અને પંચેન્દ્રિય કોઇ પણ જીવને મેં દુઃખ ઉપજાવ્યું હોય.

૭. વિરાધના સંપદા.

અભિહયા—અભિહતા:—અભિ એટલે સામા આવતાં પગે કરી હણ્યા.

વત્તિયા—ધૂળમાં કે કાઠવમાં ઢાંક્યા.

લેસિયા—જમીન સાથે ધસ્યા અથવા લગાર મસળ્યા.

સંધાધ્યા—માહોમાંહે એક બીજાના શરીરને મેળવ્યા.

સંધટ્ટિયા—સંધટ્ટ-સ્પર્શ કરીને અડાડીને દુભાવ્યા.

પરિયાવિયા—પરિતાપ (દુઃખ) ઉપજાવ્યો.

કિલામિયા—કિલામણા—ગ્લાનિ ઉપજાવી નિસ્તેજ કીધા એટલે માર્યા
નાહિ પણ મરણુ તોલ કીધા યા થકાવ્યા.

ઉદ્ધવિયા—ઉપદ્રવ કીધો—ત્રાસ પમાડ્યા.

ઠાણુઓ ઠાણું સંક્રામિયા—એક સ્થાનથી બીજે સ્થાને લઇ ગયા.

જીવિયાઓ વવરોવિયા—જીવિતથી જીદા કીધા એટલે મારી નાંખ્યા.

તરસ મિચ્છા મિ દુઃખ—તેનું—તે સંબંધી દુષ્કૃત-પાપ લાગ્યું હોય
તે મિથ્યા થાઓ.

આમાં કઇ રીતે વિરાધના કરી હોય—થઈ ગઇ હોય તેનાં નામ
જીદી જીદી રીતે આપ્યાં તેથી વિરાધના નામે સંપદા થઇ.

ભાવાર્થ—આ પાંચે જાતના જીવને સામા આવતાં માર્યા હોય,
ધૂળે કરી ઢાંક્યા હોય, જમીન સાથે ધસ્યા હોય, માંહેમાંહે લડાવ્યા
હોય, સ્પર્શ કરીને દુઃખ દીધું હોય, અનેક રીતે પરિતાપ ઉપજાવ્યો
હોય, દુઃખ આપીને મરણુતોલ કર્યા હોય, અનેક રીતે ત્રાસ ઉપજાવ્યો
હોય, એક સ્થાનકથી બીજા સ્થાનકે લઇ જતાં દુઃખ ઉપજાવ્યું હોય,
અને અનેક યેષ્ટા કરતાં જીવથી દૂર કર્યા હોય—માર્યા હોય તો તે સર્વે
મારાં પાપ મિથ્યા થજો—નિષ્ફળ થજો. (૭).

૫૫.

વિવેચન પાઠ.

આમાં પશ્ચાત્તાપ એ મુખ્ય ઉદ્દેશ છે. જે કાંઈ કર્યા વગર ચાલતું
નથી એટલે જે અશક્યપરિહાર છે તેમાં વગર ધરાદાએ પોતાના નિમિત્તે
કોઇ પણ પ્રકારનું દુઃખ કોઇ પણ જીવને થાય તે એક જાતનું પાપ

છે, અને એવા પાપનો જેટલો બને તેટલો ત્યાગ કરવાની સાથે તેનો અંતઃકરણપૂર્વક પશ્ચાત્તાપ કરવો જોઈએ. એક આચાર્ય વિષે એ પ્રમાણે કહેલું છે કે એક નદી ઓળંગતી વખતે તેમના મનમાં એવા પ્રકારનો પશ્ચાત્તાપ થયો કે અહો ! મારા ચાલવાથી આ પાણીના જીવને કેટલું બધું દુઃખ થતું હશે ? આ પશ્ચાત્તાપની ભાવનાએ ચડતાં ચડતાં તે નદીની વચ્ચમાંજ તેમણે ક્ષપકશ્રેણી માંડીને કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું.

આ ઉપરથી વિચારવાનું છે કે ઉપયોગ એ ઉત્તમ પ્રકારનો ગુણ છે. જો ઉપયોગપૂર્વક ચાલવામાં આવે, અને દરેક ક્રિયા ઉપયોગપૂર્વક કરવામાં આવે તો હજારો પાપમાંથી મુક્ત રહેવાય છે અને તેની સાથે જે અશક્ય હોય તેના વિષે પશ્ચાત્તાપ થાય તો તે પશ્ચાત્તાપથી અનેક ભવના સંચિત પાપનો નાશ પણ થાય છે.

આમાં રહેલ પશ્ચાત્તાપ કોઈ પણ ક્રિયા કરતાં પહેલાં જાણ્યે અજાણ્યે ચાલતાં-ગમનાગમન કરતાં જીવની વિરાધના થઇ ગઈ હોય તે સંબંધે છે. જીવની વિરાધના જાણ્યેઅજાણ્યે જેમ અને તેમ ન થાય તે સાફ છે, અને તે નિયમ સચવાતાં ધર્મની જનની-મારૂંપ દયાનો ઉત્તમ સિદ્ધાંત માત્ર નામથી નહિ પણ દરેક ક્રિયામાં પાળી શકાય છે. આથી શાસ્ત્રકારે એવું ફરમાવેલું છે કે દરેક શુભ ક્રિયા કરતાં પહેલાં આ ધર્માપધિકારી વિશુદ્ધિ કરવી. આ ધર્માપધિકારીમાં રહેલા ભાવથી સમજી શકાશે કે જૈનધર્મમાં ઉચ્ચ તત્ત્વોને પ્રતિ આપનાર એવી સૂક્ષ્મ વિશુદ્ધિ સધળી ક્રિયામાં કરવા જણાવેલ છે, તેથી જગતના દરેક જીવ પ્રત્યે સમાનભાવ રાખી તેમની રક્ષા કરવા માટે જૈનધર્મ કેટલો ઉંડો ઉતરેલ છે તેનો સારો આભાસ આવી શકે તેમ છે.

જીવને મરણથી બચાવવા એનું નામજ દયા છે એટલું માની બેસી જવું એ ભૂલ ભરેલું છે, તેવો પાઠ આ સૂત્ર શીખવે છે. મૂળ સૂત્રમાં દરેક સૂક્ષ્મ અને બાહ્ય જીવની દયા ચિંતવી છે, તેમાં તેમને જીવથી જુદા કરવા એટલુંજ નહિ પરંતુ કોઇ પણ જીવને-સૂક્ષ્મ જીવને પણ ચાંપવા, ધસવા, માંહોમાંહે લડાવવા, એક સ્થાનકેથી બીજે સ્થાનકે લઈ

જવા અને ત્રાસ ઉપજવો એ પણ ખોટું છે, એમ આ પાઠ દર્શાવી આપે છે; આથી હૃદયશુદ્ધિ થાય છે.

‘તસ્મિન્નિચ્છામિ દુઃખં’ એટલા શબ્દો પાઠના અંતે આવે છે, તેનો અર્થ ‘અશક્યપરિહારને લઈને કાંઈ પણ જીવને ત્રાસ ઉપજાવ્યો હોય તે સર્વે મિથ્યા-નિષ્કૃત દુઃખ તથા અર્થાત્ એ દોષથી મુક્ત થવાની ભાવના ભાવીએ છીએ. આ શબ્દોમાં આખા પાઠનું તાત્પર્ય નામે આંતરિક પશ્ચાત્તાપ સમાએલ છે, ‘મિચ્છામિ દુઃખં’ એ શબ્દો જૈનોમાં સામાન્ય રીતે બહુ પ્રચલિત અને રૂઢ તરીકે વપરાય છે, એટલે કોઈ પણ ક્રિયા કરતાં તેમાં થયેલ દોષ, રખણના, ભૂલ, અસત્યાચરણ, આદિ થયેલ હોય તે દુઃખ તથા અર્થાત્ એ અર્થમાં વારંવાર વપરાય છે; દાખલા તરીકે સંવત્સરીને દિવસે પ્રતિક્રમણ કર્યા પછી ‘મિચ્છામિ દુઃખં’ દેવાય છે. આ જો હૃદયપૂર્વક-પશ્ચાત્તાપપૂર્વક ઉપયોગથી યથાર્થ અર્થ સમજીને એટલે કરેલાને માટે પશ્ચાત્તાપ અને હવે પછી ફરીથી નહિજ કરવાના ભાવથી વપરાયો હોય તો તેનું રહસ્ય પામી શકાય છે, અને રહસ્ય પામતાં કર્મબંધનનું દ્વાર બંધ થાય છે. આ પાઠમાં ‘મિચ્છામિ દુઃખં’ ૫૬૩ પ્રકારના જીવો પ્રત્યે દેવાય છે. તે જીવોના ભેદ આ પ્રમાણે:-નર્ક ગતિના ૧૪ ભેદ, તિર્યંચ ગતિના ૪૮ ભેદ, મનુષ્ય ગતિના ૩૦૩ ભેદ, અને દેવગતિના ૧૯૮ ભેદ-એમ ચાર ગતિના મળીને ૫૬૩ ભેદ થાય. તે જૂદા જૂદા બતાવે છે-સાત નર્કના પર્યામા, અને અપર્યામા ગણતાં ૧૪ ભેદ થાય; પૃથ્વીકાય, અપ્કાય, તેડકાય, વાઉકાય, અને સાધારણ વનસ્પતિકાય એ પાંચેના સૂક્ષ્મ, બાહ્ય અને પર્યામા અપર્યામા ગણતાં ૨૦ ભેદ; તથા પ્રત્યેક વનસ્પતિકાય અને અને વિકસેન્દ્રિય (બેઈન્દ્રી, તેઈન્દ્રી, ચૌરેન્દ્રી) એ ચારના પર્યામા અપર્યામા ગણતાં ૮ ભેદ; જળચર, થળચર, ખેચર, ઉરપરી અને ભુજપરી એ પાંચ પ્રકારના તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયના સંમૂર્છિમ, ગર્ભજ, તથા પર્યામા અપર્યામા ગણતાં ૨૦ ભેદ એમ સર્વ મળીને તિર્યંચ ગતિના ૪૮ ભેદ થાય;

૧૫ કર્મભૂમિ, ૩૦ અકર્મભૂમિ અને ૫૬ અંતરદ્વીપ કુલ ૧૦૧ ક્ષેત્રોના મનુષ્યને ગર્ભજ પર્યાપ્તા, ગર્ભજ અપર્યાપ્તા, અને સમુર્જમ અપર્યાપ્ત એમ ત્રણ પ્રકારે ગુણતાં મનુષ્ય ગતિના ૩૦૩ ભેદ થાય; ૧૦ ભુવન-પતિ, ૧૫ પરમાધામી, ૧૦ તિર્થંગ નૃભક, ૮ વ્યંતર, ૮ વાણવ્યંતર, ૫ ચરજ્યોતિષી, ૫ સ્થિરજ્યોતિષી, ૧૨ દેવલોક, ૯ ઐતેયક, ૫ અનુ-ત્તર વિમાન, ૩ કીલ્વીષીઆ, ૬ લોકાંતિક એ પ્રમાણે કુલ ૬૬ પ્રકારના દેવતાને પ્રર્યાપ્તા અપર્યાપ્તા ગણતાં દેવગતિના કુલ ૧૪૮ ભેદ થાય. આ રીતે આરગતિના મળીને સર્વ ૫૬૩ ભેદ થાય. આનો વિસ્તાર જીવવિ-ચાર પ્રકરણમાંથી જોઈ લેવો.

ધરિયાવહીના મિચ્છા મિ દુક્કડનું પ્રમાણ સિદ્ધાંતમાં એવું કહેલું છે કે ઉપર જણાવેલા જીવના ૫૬૩ ભેદને ‘અભિહયા’થી તે ‘જીવિયાઓ વવરોવિયા’ સુધીના દશ પદો કે જે જીવવિરાધના થવાના અંગે છે તેથી દશ પ્રકારે ગુણનાં ૫૬૩૦ થાય; તેમાં કેટલાએકની રાગથી વિરાધના થઈ હોય, કેટલાએકની દ્વેષથી વિરાધના થઈ હોય, એથી રાગ અને દ્વેષથી બમણાં કરીએ તો ૧૧૨૬૦ થાય. વળી તેની મન, વચન, કાયા એ ત્રણ યોગે કરીને વિરાધના થાય તેથી તેને ત્રણગણાં કરતાં ૩૩૭૮૦ થાય. વળી કરવું, કરાવવું, અને અનુમોદવું એમ ત્રણ પ્રકારે પાપ લાગ્યું તેથી ત્રણગણાં કરતાં ૧૦૧૩૪૦ ભેદ થાય, તેને ત્રણ કાલ-અતીત, અનાગત, અને વર્તમાન એમાં જે પાપ લાગ્યું હોય માટે ત્રણગણાં કરતાં ૩૦૪૦૩૦ થાય. આ અરિહંત, સિદ્ધ, સાધુ, દેવ, ગુરૂ, અને પોતાના આત્મા એમ છતી સાક્ષીએ મિચ્છા મિ દુક્કડ દેતાં થકાં છગણાં કરીએ ત્યારે ૧૮૨૪૧૨૦ થાય. આ રીતે મિચ્છા મિ દુક્કડ દેતાં થકાં એમંતા મુનિને કેવલજ્ઞાન ઉપજ્યું હતું; માટે શુદ્ધ મનથી પ્રથમ ‘ધરિ-યાવહી’ પડિક્કમવી તેનો અર્થ વિચારી (૧૮૨૪૧૨૦) મિચ્છા મિ દુક્કડ દેવા.

સહેજસાજ દોષથી આત્માને મુક્ત રાખવાને ઉપયોગ કેટલો બધો જરૂરનો છે, તે ઉપર સૂચવેલા ભેદ બતાવી આપે છે. આવા ઉપયોગ-

પૂર્વક આપેલા મિચ્છા મિ દુક્કડથી આત્મા શુદ્ધ થઈ જાય તેમાં શું નવાઈ છે ? દરેક જીવપર મૈત્રીભાવ રાખવાને આ શબ્દો છે, અને તે સમજીને મન વચન કાયાની ત્રિકરણ શુદ્ધિથી ધરિયાવહી પડિકમતાં મિચ્છા મિ દુક્કડ દેનારને આંતરિક પરિણામની શુદ્ધિ—આત્માની શુદ્ધિ થયા વગર રહે નહિ, અને એવી રીતે શુભ ધ્યાનથી ક્ષણિકમાં મૃગાવતિની પેઠે અનેક ઘોર કર્મનો—પાપનો નાશ થઈ જાય.

વળી ઉલટી કરેલી ક્રિયા નિષ્ફળ પણ જાય છે, અને ખીજાં દૂષણ લાગે છે. કહ્યું છે કે:—

મિથ્યા દુક્કડ દેઈ પાતિક, તે ભાવે જે સેવેરે;

આવશ્યક સામે તે પ્રગટ, માયા મોસો સેવેરે.

અર્થ—મિથ્યા દુક્કડ દઈને તેજ પાપ ભાવે કરીને જે પ્રાણી સેવે છે અર્થાત્ કરે છે, તે અપ્રત્યક્ષ રીતે આવશ્યક સૂત્રની સાક્ષીએ માયા-મૃષાવાદ પાપસ્થાનક સેવે છે. તો ‘મિચ્છા મિ દુક્કડ’નો અર્થ પૂરે-પૂરો શીખી મનન કરી તે પ્રમાણે વર્તન કરવાનું છે; તે માટે શાસ્ત્રકારે ‘મિચ્છા મિ દુક્કડ’ નો વિશેષાર્થ, અને તે કહેવામાં મનના પરિણામ કેવાં હોય તે દર્શાવવા તેના દરેક અક્ષરપર અર્થવિસ્તાર આ પ્રમાણે કરેલ છે:—

‘મિ’ત્તિ મિત્તમદ્વત્તે, ‘છ’ત્તિય દોસાણ છાયણે હોઈ;

‘મિ’ત્તિ ય મેરાઈ ઠિઓ, ‘દુ’ત્તિ દુગુંછામિ અપ્પાણં ॥

‘ક’ત્તિય કહં મે પાવં, ‘ક’ત્તિ ય કેવેમિ તં ઉવસમેણ;

એસો મિ—ચ્છા—મિ—દુ—ક—ક—ક, પયક્ષરત્થો સમાસેણ ॥

અર્થ—‘મિ’કાર એટલે મૃદુ સુકુમાલ અહંકારરહિતપણાને અર્થે છે. ‘છ’કાર તે દોષને છાંડવા અર્થે છે. ‘મિ’કાર તે મર્યાદામાં રહેવાને અર્થે છે, ‘દુ’કાર તે પાપકારી આત્માને દુગંજવાને માટે છે, ‘ક’કાર તે જે પાપ મેં કર્યું તેને ‘ક’કારથી એટલે ઉપશમથી દબું છું, દહું છું, બાળું છું. આવી રીતે ‘મિચ્છા મિ દુક્કડ’નો પદાક્ષરાર્થ સમાસે—દુંકામાં કબો.

મિચ્છા મિ દુક્કંડતું ખંડે પ્રવર્તન ક્યારે ? તે વિષે સંબોધસત્તરીમાં કહ્યું છે કે:—

જં દુક્કંડંતિ મિચ્છા, તં ભુજ્જો કારણં અપૂરંતો;
તિવિહેણ પઢિકંતો, તસ્સ ચલ્લુ દુક્કંડં મિચ્છા ॥

અર્થ—જે દુષ્કૃતને મિથ્યા કરે, તે દુષ્કૃત સંબંધી કારણને ફરીથી સેવે નહિ, અને વિધિએ કરીને પડિક્રમે તેનું ખંડે મિથ્યા દુષ્કૃત જાણવું; અને

જં દુક્કંડંતિ મિચ્છા, તં ચેવ નિસેવહ પુણો પાવં ।
પચ્ચલ્લુમુસાવાઈ, માયાનિયહિપ્પસંગો અ ॥

અર્થ—જે દુષ્કૃતને-પાપને મિથ્યા કરે, તેજ પાપનાં કારણને ફરીથી જાણીને સેવે, તે પ્રાણીને પ્રત્યક્ષ મૃષાવાદી અને માયા કપટના નિબિડ પ્રસંગવાળો જાણવો.

૫૬.

‘તસ્સ ઉત્તરી’ સૂત્રના પાઠનો ક્રમહેતુ.

ધર્માપચિકીની ક્રિયાથી હૃદય નિર્મળ કર્યા પછી પણ તેની વિશેષ શુદ્ધિ કરવા માટે કાઉસગ્ગ (કાયોત્સર્ગ) કરવાની અપેક્ષાથી મન, વચન, કાયાની કેવળ વિશુદ્ધિ અર્થે ‘ધરિયાવહી’ ના પાઠ પછી ‘તસ્સ ઉત્તરી’ નો પાઠ કહેલો છે. જેમ એક મનુષ્યે ઉત્તમ પ્રકારનાં વસ્ત્રાલંકાર પહેર્યા હોય તો પછી તેને લાયક બીજા સોળે શૃંગારની શોભા જરૂરની છે, અને તેજ વસ્ત્રની શોભામાં વધારો કરે છે તેમ ‘ધરિયાવહી’ની ક્રિયાથી જે કે આત્મવિશુદ્ધિ થાય છે તોપણ તેજ વિશુદ્ધિ વિશેષ નિર્મળ કરવાના હેતુથી કાયોત્સર્ગ કરવાની અપેક્ષા રાખી પ્રાચશ્રિત કરવું જોઈએ, અને કેવળ શલ્યરહિત ચમ્પ આત્માને વિશેષ શોભાવે જોઈએ. આવાજ હેતુથી ‘ધરિયાવહી’ના પાઠ પછી ‘તસ્સ ઉત્તરી’ નો પાઠ કહેલો છે.

૫૭.

‘તસ્સ ઉત્તરી’ સૂત્ર-ઉન્માર્ગકરણ સૂત્ર.

[કાયોત્સર્ગનો સંકલ્પ અને હેતુ.]

મૂળપાઠ.

તસ્સ ઉત્તરીકરણેણું,
પાયચ્છિત્તકરણેણું,
વિસોદ્ધિકરણેણું,
વિસદ્ધીકરણેણું,
પાવાણું કમ્માણું નિગ્ધાયણુદ્દાએ,
ઠામિ કાઉત્સર્ગં ॥

૫૮.

સંસ્કૃત છાયા.

તસ્ય ઉત્તરીકરણેન પ્રાયશ્ચિત્તકરણેન વિશુદ્ધિકરણેન
વિશલ્પીકરણેન પાપાનાં કર્મણાં નિર્ઘાતનાર્થાય
તિષ્ઠામિ-કરોમિ કાયોત્સર્ગમ્ ॥

૫૯.

અર્થપાઠ.

૮. પ્રતિક્રમણ સંપદા.

તસ્સ—તેની (ધરિયાવહીથી પાપમલ લાગવાથી મલિન આત્મા
થયો હોય તેથી તે આત્માની.)

ઉત્તરીકરણેણું—વિશેષ શુદ્ધ કરવાને.

પાયચ્છિત્ત કરણેણું—પ્રાયશ્ચિત્ત-આલોચના કરવાને. પ્રાયશ્ચિત્ત એમાં
પ્રાયઃ એટલે ધણું અને ચિત્ત એટલે મન અથવા જીવ-એટલે
જે ધણું મનને-જીવને શોધે છે અથવા જે પાપને છેદે છે તે.
અથવા પ્રમાદથી થયેલ જે વ્યતિક્રમ (નિષિદ્ધાયરણ) છે તેને

પ્રાયઃ જાણી લધ જાણતાં જાણતાં જે ફરીથી આચરતું નથી તે, અથવા જેનાથી અપરાધની પ્રાયઃ વિશુદ્ધિ થાય છે તે.

પાવં છિદ્રઃ જમ્હા, પાયચ્છિત્તં તુ મન્નઈ તમ્હા ।

પાણ વા વિ ચિત્તં, સોહયઈ તેણ પચ્છિત્તં ॥

(આવશ્યક ગાથા ૧૫૦૮ પૃ. ૭૮૨, અને ચૈધિય વંદણ મહાભાસ ગાથા ૩૮૫).

આ પ્રાયશ્ચિત્ત આભયંતર એટલે અંદરની-આત્માની સાથે સંબંધ રાખનાર તપના છ પ્રકારનું એક છે. અહીં તે આલોચના (આલોચણ)નું તપ છે, એટલે ગુરૂ પાસે પાપ આલોચીએ, એટલે ગુરૂએ દીધેલું એવું આલોચણનું તપ છે.

વિસોદીકરણું--વિશોધીકરણને માટે એટલે વિશેષ શુદ્ધિ (વિશુદ્ધિ) કરવા માટે. આત્માના પાપરૂપ અંતરમલને ટાળી આત્માને નિર્મળ કરવા અર્થે-વિશુદ્ધિ કરવા અર્થે.

વિસલ્લીકરણું--શલ્ય રહિત કરવાને. શલ્ય એટલે અનેક પ્રકારની વેદનાથી પ્રાણિના સમૂહનો જે 'શ્રૃણાતિ' એટલે ધાત કરે તે. આને આપણી લોક ભાષામાં 'શૂળ' કહીએ છીએ. બાવળની 'શૂળ', પેટમાં રોગરૂપે આવતી 'શૂળ' વગેરે બાલ્યશૂળ છે, જ્યારે આંતરિક 'શૂળ' તે અહીં કહેવામાં આવે છે. આ શલ્ય ત્રણ જાતનાં છે. ૧. માયાશલ્ય-કપટ ધારવારૂપ શલ્ય. ૨. નિદાન (નિયાણ) શલ્ય એટલે વિષયભોગની વાંછા કરવારૂપ અને ૩. મિથ્યાત્વશલ્ય અર્થાત્ તત્ત્વાર્થમાં શ્રદ્ધાના અભાવ-રૂપ-કદાચરૂપ. (સમવાયાંગ સૂત્ર ૩ પૃ. ૮). આ ત્રણ શલ્ય જ્યાં સુધી હોય છે ત્યાં સુધી વ્રતી થઈ શકાતું નથી.-જુઓ શ્રી તત્ત્વાર્થમાં બાષેલું છે કે 'નિઃશલ્યો વ્રતી'--જે શલ્ય રહિત હોય તેજ વ્રતી થઈ શકે છે. કારણ કે કપટીનાં વ્રત જૂઠાં હોય; ઇદ્રિયજનિત વિષયભોગની વાંછાવાળો આત્મજ્ઞાનરહિત રાગી હોય છે, તેથી રાગસહિતને વ્રત હોય તે પરમાર્થને

સમજ્યા વગર હોય, તેથી અજ્ઞાનીનું વ્રત નિષ્ફળ છે; મિથ્યા-
દૃષ્ટિને વ્રત હોય તો તે દ્રવ્યલિંગી હોવાથી વ્રતી હોઈ શકે નહિ.

ખાવાણું કર્મખાણું—પાપકર્મને. સંસાર હેતુ ૩૫ જ્ઞાનાવરણીય
આદિ કર્મોને.

નિગ્ધાયણદ્વારે—નિર્ધાતન એટલે ઉચ્છેદન—સમૂળગો નાશ કરવાને અર્થે.
કામિ કાઉસગ્ગ—સ્થિત થાઉં છું કાઉસગ્ગ પ્રત્યે. કાઉસગ્ગ=કાર્યોત્સર્ગ.
કાયાનો ઉત્સર્ગ એટલે શરીર વ્યાપારનો ત્યાગ.

આમાં પહેલાં ‘તસ્સઉત્તરી કરણેણું’થી તે ‘વિસક્ષીકરણેણું’ એ
ચાર પદોથી કાઉસગ્ગ કરવાના ચાર હેતુ કહ્યા; અને તે કહી શું કરવું
છે કે કાઉસગ્ગમાં સ્થિત થાઉં છું એમ કહ્યું. આથી સધળા છ પદમાં
પડિક્કમવાના—પ્રતિક્રમણ કરવાના શબ્દો કહ્યા, તેથી પ્રતિક્રમણ સંપદા
થઈ. પ્રતિક્રમણ=નિવર્તન—થયેલા પાપનું નિવારણ—પશ્ચાત્તાપ—આત્મચના
કરવી તે.

૬૦.

ભાવાર્થ પાઠ.

ધર્મોપધિકી ક્રિયાથી લાગેલ પાપમલથી આત્મા મલિન થયો—તેની
શુદ્ધિ ‘મિચ્છા મિ હુક્કડ’ દ્વારા કરી, તથાપિ પરિણામ પૂર્ણ શુદ્ધ ન થવાથી
તે અધિક નિર્મળ ન થયો હોય તો તેને અધિક નિર્મલ બનાવવા માટે
તેના પર વારંવાર સારા સંસ્કાર નાંખવા જોઈએ—એટલે આત્માની વિશેષ
શુદ્ધિ કરવાને માટે, પ્રાયશ્ચિત્ત કરવાની ઇચ્છાથી, આત્માના કર્મરૂપ અંત-
રમલ શોધવાની—વિશુદ્ધિ કરવાની અપેક્ષાથી, અને માયાશય, નિયાણા-
શય અને મિથ્યાત્વશય એ ત્રણ શયથી રહિત થવાને માટે તેમજ
પાપકર્મનું જડમૂળથી ઉચ્છેદન કરવાને અર્થે હું કાર્યોત્સર્ગ સ્થાપું છું;
અર્થાત્ કાયાને એક સ્થળે સ્થિર કરું છું.

સારા સંસ્કાર વારંવાર નાંખવા માટે પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું જરૂરી છે.
પ્રાયશ્ચિત્ત પણ પરિણામની વિશુદ્ધિ વગર થઈ શકતું નથી. પરિણામની

વિશુદ્ધતા માટે શલ્યોનો ત્યાગ અને બીજાં બધાં પાપકર્મોનો નાશ કાઢિ-
સગ્ગથીજ થઇ શકે છે માટે હું કાઢિસગ્ગ કહું છું.

૬૧.

વિવેચન પાઠ.

કાયોત્સર્ગ એ કાય=શરીર+ઉત્સર્ગ=ત્યાગ, એ પરથી થયેલ છે. આનો વિશેષાર્થ એ છે કે મન તથા ઇન્દ્રિયોને બહાર જતાં અટકાવવા માટે સર્વ ઉપાધિઓનો ત્યાગ કરવો, અને ધ્યાનમાં ચિત્તને એકાગ્ર કરવું. કાયને તજીને એટલે કાયની બીલકુલ દરકાર કર્યા વગર કાયોત્સર્ગ એટલે કાઢિસગ્ગ કરવાની સમજણ માટે જે પાઠ છે, તેમાં પહેલો ભાગ ‘ધરિ-યાવહી’ એ પાઠ છે તેમાં અજ્ઞાતાં થઈ ગયેલા દોષોની માફી માગી છે, અને આ પાઠ તે બીજો ભાગ છે કે જેમાં દોષને વિશેષ શુદ્ધ કરવા માટે ભણવામાં આવે છે, તથા તેથી હું મારી કાયનો કોઇ પણ જાતનો વ્યાપાર નહિ કહું તેનો દૃઢ નિશ્ચય કરાવનારો છે.

મન, વચન, અને કાયનો વ્યાપાર જ્યાં સુધી થતો જાય ત્યાં સુધી કર્મને આવવાનું કદી બંધ થઇ શકતું નથી; અને જ્યાં સુધી કર્મ-માંથી છૂટા થવાનું નથી ત્યાં સુધી મોક્ષપદ સાધી શકાતું નથી. માટે કર્મના બંધ તોડવા, તથા તેના આવવાનાં દ્વાર બંધ કરવાની જરૂર છે. તો કર્મથી વિશુદ્ધ થઈ નવીન કર્મનો બંધ ન થાય એવા હેતુથી કાયનો પણ ઉત્સર્ગ એટલે ત્યાગ કરવાનું જણાવ્યું છે. ‘કાઢિસગ્ગ’ તે છ આબ્યં-તર તપમાંનું એક છે.

‘ધર્માપચિકી’ ક્રિવા તે પરદયા અર્થે છે, જ્યારે ‘તરસઉત્તરી’ વગેરે પાઠ સ્વદયા સૂચવે છે. આમ સ્વદયા અને પરદયા એ બંનેથી આત્માની નિર્મળતા પ્રાપ્ત થતી જાય છે.

૬૨.

‘અન્નતથ ઊસસિએણું’ સૂત્ર પાઠનો ક્રમહેતુ.

ઉપર ‘તરસ ઉત્તરી’ ના પાઠથી ‘હામિ કાઢિસગ્ગ’ એટલે કાય-વ્યાપાર એટલે શરીરના વ્યાપારના ત્યાગરૂપ કાયોત્સર્ગમાં રહું છું. એ

કહેવાથી કામાનો વ્યાપાર ન કરવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી. આ પ્રતિજ્ઞામાં શરીરનો બીજો કોઇ પણ વ્યાપાર થઇ નય તો તે પ્રતિજ્ઞાનો ભંગ થાય, તેને માટે તે પ્રતિજ્ઞામાં-કાઉસગ્ગમાં *આગાર રાખ્યા છે, અને તે આગાર આ 'અત્રત્થ ઊસસિએણું' ના પાઠમાં સમાવ્યા છે. આ આગારથી કાઉસગ્ગનો ભંગ થાય નહિ; અને તે આગાર ક્યા છે તે જણાવવા અને તે જણાવી તેનાથી કાઉસગ્ગ અભગ્ન-ભાંગ્યા વગરનો-અખંડિત, અને અવિરાધિત એટલે થોડાથી પણ વિરાધના થયા વગરનો રહેો એ દર્શાવવા નીચેનો 'અત્રત્થ ઊસસીએણું' સૂત્ર પાઠ બોલવો.

૬૩.

‘અત્રત્થ ઊસસિએણું’ સૂત્ર.

[કાયોત્સર્ગના આગારો]

મૂળપાઠ

અત્રત્થ ઊસસિએણું,

નીસસિએણું,

ખાસિએણું,

છીએણું,

જંભાઇએણું,

ઉકુએણું,

વાયનિસગ્ગેણું,

ભમલિએ,

પિત્તમુચ્છાએ. ॥ ૧ ॥

સુહુમેહિં અંગસંચાલેહિં,

સુહુમેહિં ખેલસંચાલેહિં,

સુહુમેહિં દિટ્ઠિસંચાલેહિં ॥ ૨ ॥

એવમાધ્યએહિં આગારેહિં અભગ્ગો,
 અવિરાહિયો,
 હુન્ન મે કાઉસ્સગ્ગો ॥ ૩ ॥
 ભવ અરિહંતાણું,
 ભગવંતાણું,
 નમુક્કારેણું,
 ન પારેમિ ॥ ૪ ॥
 તાવ કાયં,
 ઠાણેણું,
 મોણેણું,
 આણેણું,
 અપાણું વોસિરામિ ॥ ૫ ॥

૬૪.

સંસ્કૃત યાયા.

અન્યત્ર ઉચ્છ્વસિતેન નિઃશ્વસિતેન, કાસિતેન, ક્ષુતેન,
 જૃમ્ભિતેન, ઉદ્ગારિતેન, વાતનિસર્ગેણ, ભ્રમર્યા, પિત્તમૂર્ચ્છયા ।
 સૂક્ષ્મૈઃ અંગસંચાલૈઃ, સૂક્ષ્મૈઃ શ્લેષ્મસંચાલૈઃ, સૂક્ષ્મૈઃ દૃષ્ટિસંચાલૈઃ ।
 એવમાદિભિઃ આકારૈઃ અભગ્નઃ, અવિરાધિતઃ, ભવતુ મમ
 કાયોત્સર્ગઃ । યાવત્ અર્હતાં ભગવતાં નમસ્કારેણ ન પાર-
 યામિ । તાવત્ કાયં સ્થાનેન મૈત્રેયેન ધ્યાનેન આત્મીયં
 વ્યુત્સજામિ ॥ (અત્ર સર્વત્ર પંચમ્યથે તૃતીયા ॥)

૬૫.

અર્થપાઠ.

૧. એકવચનાંત આગાર સંપદા.

અન્યત્ર—અન્યત્ર—બીજે સ્થાનકે—અન્ય ક્રિયાઓ દ્વારા; એટલે હવે

જે ઉર્ધ્વાસાદિક આગારો કહેવામાં આવશે તે આગારોને વર્જન
ખીજે સ્થાનકે કાયાનો વ્યાપાર કરવાનો નિયમ કરે છું. હવે
તે આગારોનાં નામ કહે છે:-

જિસસિએણું—ઉચ્ચો શ્વાસ લેવાથી. મુખથી અને નાસિકાથી.

નીસસિએણું—(મુખથી અને નાસિકાથી) નીચો શ્વાસ લેવાથી.

નોટ—આ બંને આગાર અશક્યપરિહાર એટલે જોનો ત્યાગ કરવો
અશક્ય છે, તે હોઈ મૂક્યા છે.

ખાસિએણું—ખાંસી-ઉધરસ આવવાથી.

છીએણું—છીંક આવવાથી.

જાંભાઇએણું—બગાસું આવવાથી

નોટ—જે વખતે ખાંસી, છીંક, બગાસું આવે ત્યારે જીવરક્ષા આદિ
માટે મુખે હાથ યા મુહપત્તી રાખવી.

ઉડુએણું—ઓડકાર આવવાથી.

વાયનિસગેણું—વાયુનો સંચર અધોદ્વારે થવાથી.

ભમલિએ—ભમરી-ચક્કર-ફેર આવવાથી.

પિત્તમુચ્છાએ—પિત્તના પ્રકોપથી મૂર્છા આવવાથી.

આમાંના નવ પદમાં દરેક પદમાં એક બોલ-વચન વડે આગાર
આપેલા છે તેથી એકવચનાંત આગાર સંપદા થઈ. આગાર એટલે છૂટ.
કાઉસગમાં કાયાનો સર્વ વ્યાપાર ત્યાગ કરવાનો છે. ઉપર કહેલ ખાંસી
આદિ જે છે તે કાયાનો વ્યાપાર હોવા છતાં કદાચ અટકાવી ન શકાય,
તેથી તેને માટે છૂટ મૂકી છે. આવી રીતે છૂટ મૂકવાથી કાયાના થતા
વ્યાપારથી કરેલા કાઉસગનો ભંગ ન થાય. આવાજ આગાર ખીજ છે
તે કહે છે, પણ તેમાંના દરેક આગાર એક કરતાં વધારે બોલથી કહે-
વામાં આવે છે તેથી તે બહુવચનાંત સંપદા છે.

૨. બહુવચનાંત સંપદા.

સુહુમેહિં અંગસંચાલેહિં—સૂક્ષ્મ અંગના સંચાર-હાલવા વડે ટાઢ

આદિ વેદનાથી રૂંવાડા ઉભા થાય અને તેથી શરીરનો સંચાર-હલનચલન, થઇ જાય છે.

સુહુમેહિં ખેલસંચાલેહિં—સૂક્ષ્મ શ્લેષ્મ એટલે થુંક તથા કફ ગળવાથી થતા સંચાર વડે.

સુહુમેહિં દિહિસંચાલેહિં—સૂક્ષ્મ દષ્ટિના (આંખ ઉઘાડવા ખીડવાથી) થતા સંચારથી.

૩. આંગતુક આગાર સંપદા.

એવમાધએહિં આગારેહિં—પૂર્વે કહેલ (બાર) ‘ વગેરે ’ આગાર દષ્ટને. અહીં ‘ વગેરે ’ કહેવાનું કારણ એ છે કે ઉપર કયેલા બાર સીવાય બીજા આંગતુક-અકસ્માતે આવી પડેલા ચાર આગાર છે. નામે (૧) વીજળી તથા દીવા આદિનો પ્રકાશ શરીરપર પડતાં ઓઢવાનાં વસ્ત્ર આદિ લેવાં પડે, અથવા બીજે સ્થાનકે જવું પડે તો. (૨) ઉદર અને ખીલાડી આગળ જતાં આવતાં દોડતાં હોય, તથા મોઢા આગળ પેંચેદ્રિય જીવનું છેદન ભેદન થતું જોવામાં આવે તેથી બીજે સ્થાનકે જવું પડે તો. (૩) અકસ્માત ચોરની ધાડ આવી પડવાથી અથવા રાગદાહિકના ભયથી બીજે સ્થાનકે જવું પડે તો. (૪) અગ્નિ લાગવાથી અથવા ધરની ભીંત ખડહડતી પડતી જાણવાથી, તથા પોતાને તથા પરને સર્પાદિનો દંશ થાય, અથવા સિંહાદિકના ઉપદ્રવ થતા જોવામાં આવે, વગેરે વગેરે પ્રસંગો કે જેમાં વધારે વિલંબ કરવાથી ધણીજ ધર્મની હાનિ થતી દેખીએ તો ત્યાં પૂરો ન કરેલો કાઉસગ્ગ પારતાં છતાં કાઉસગ્ગ ન ભાંગે. આ ચાર આગાર આંગતુક-અપવાદ માર્ગે છે. આની સાથે ઉપરના બાર આગાર મેળવતાં સોળ આગાર થાય છે. આ સોળે થતાં

અભગ્ગો—અભગ્ન, અખંડિત.

અવિરાહિઓ—અવિરાધિત,

હુજી મે કાઉસગ્ગો—મારો કાઉસગ્ગ હોજી.

૪. કાયોત્સર્ગાવધિ સંપદા.

જીવ-જ્યાં સુધી.

અરિહંતાણું, ભગવંતાણું=અરિહંત ભગવાનને

નમુસ્કારેણુ—નમસ્કારથી.

ન પારેમિ—ન પારે એટલે કાયોત્સર્ગના પાર પ્રત્યે ન પામું—સમાપ્ત
ન કરું;

આમાં ચાર પદ્ધતી કાયોત્સર્ગની અવધિ—મર્યાદા ખાંધેલ છે તેથી
કાયોત્સર્ગાવધિ સંપદા.

૫. સ્વરૂપસંપદા

તાવ કાયં—ત્યાં સુધી (મારા) શરીરને.

ઠાણેણું—એક સ્થાનકે સ્થિર કરીને.

મોણેણું—મૌન રાખીને.

ઠાણેણું—ધ્યાન એટલે ધર્મને વિષે મનની સ્થિરતા અથવા નમસ્કાર-
રાદિને વિષે એકાગ્રતા કરીને. અપ્પાણું વોસિરામિ—પોતાની
(કાયને) વોસરાવું છું—વ્યુત્સન્નમિ એટલે તળું છું—અલગ
કરું છું. અર્થાત્ કાઉસગ્ગ રહિતપણા થકી, અને સાવધ
વ્યાપાર થકી કાયને વોસિરાવું છું. આમાં છ પદ્ધતી ‘તાવ કાયં’
ઇત્યાદિમાં શરીર સ્થિર રાખવાનું કત્થું તેથી તે સ્વરૂપ સંપદા.

૬૬.

ભાવાર્થપાઠ.

કાયના વ્યાપારનો ઉત્સર્ગ એટલે ત્યાગ કરતાં નીચે લખેલા આગા-
રથી કાયોત્સર્ગની પ્રતિજ્ઞાનો ભંગ થાય નહિ (૧) ઉચ્ચે શ્વાસ લેવો
પડે (૨) નીચે શ્વાસ લેવો પડે (૩) ખાંસી કે ઉધરસ આવે (૪) હીંક
આવે (૫) બગાસું આવે (૬) ઝોડકાર આવે (૭) વાયુનો સંચાર—થાય
(૮) ચક્રી કે ફર આવે (૯) પિત્તના ચડી જવાથી મૂર્છા આવે (૧૦)

સૂક્ષ્મ અંગનો સંચાર થાય (૧૧) સૂક્ષ્મ શ્લેષ્મ એટલે થુંક કે કફ ગળી જતાં સંચાર થાય (૧૨) સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિનો સંચાર થાય—એમ બાર આદિ આગારથી અન્યત્ર—બીજે સ્થળે મારી કાયાનો વ્યાપાર બંધ રહે એવો હું નિયમ કહું છું, અને જ્યાં સુધી અરિહંત ભગવાનને નમસ્કાર કરવા રૂપ ‘નમો અરિહંતાણું’ એવો શબ્દ ન બોલું ત્યાં સુધી મારો કાર્યોત્સર્ગ પાડું નહિ, અને તેટલા વખત સુધી એક સ્થાનકે મૌનપણે, અને એકજ ધ્યાનથી મારી કાયાના દરેક વ્યાપારને હું વોસરાવી દઉં અર્થાત્ તેનો ત્યાગ કરું, અને ‘નમો અરિહંતાણું’ કહેવા પછી મારો કાર્યોત્સર્ગ પૂરો થાય.

૬૭.

વિવેચનપાઠ.

‘તસ્સ ઉત્તરી’ના પાઠથી કાર્યોત્સર્ગમાં સ્થિત થવાનું છે તેથી શરીરના સર્વ વ્યાપાર દૂર કરવાના છે—આવા દૃઢ નિશ્ચયથી પૂરેપૂરી રીતે પાળવાના પ્રયત્નો કરતાં છતાં કદાચ શરીરનો કોઈ પણ વ્યાપાર કુદરતથી આપણી ઈચ્છા વગર થઈ જાય તો તે તે બાબતનો આગાર (મોકળ) છે; તે બાબતો કંઈ કંઈ છે તે આ પાઠમાં બતાવવામાં આવ્યું છે.

અહીં યાદ રાખવાનું એ છે કે આ આગારો જાણી જોઈને કાયાના વ્યાપાર માટે રાખવામાં આવ્યા નથી. કાર્યોત્સર્ગ કરવા વખતે આ આગાર એટલા માટે રાખ્યા છે કે સર્વની શક્તિ એક સરખી હોતી નથી. જે કમતાકાત અને ડરપોક હોય છે તે કોઈ વખતે એટલા બધા ગભરાઈ જાય છે કે ધર્મ ધ્યાનને બદલે આર્તધ્યાન કરવા માંડે છે. આ માટે આ અધિકારીઓ નિમિત્તે આવા આગારોને રાખવા આવશ્યક છે; આગાર રાખવામાં અધિકારીભેદજ મુખ્ય કારણ છે. વળી જે જે આગારો કહ્યા છે તે બધા એવા છે કે તેવી રીતનો કાયાનો વ્યાપાર કુદરતે પોતાની ઈચ્છા વગર થઈ જવાનો સંભવ છે; તેથી તે થઈ જાય તો છૂટ છે, અને તે બતાવવા આ પાઠ કહેલો છે. બાકી મૂળ લક્ષ કાઉસગમાં ધ્યાનમાં સ્થિત થવાનું છે તેથી અંતરંગ શુદ્ધિ થાય

છે. અંશ માત્ર પણ મલીનતા ન રહે એવા હેતુથી કાયાના વ્યાપારનો ત્યાગ કરવાનું આ સામાયિક અને બીજી ક્રિયામાં સૂચવ્યું છે,

મન, વચન, અને કાયાની શુદ્ધિથી સમાધિસ્થ દશા પ્રાપ્ત કરવાની છે. આ પાઠ આ રીતે યોગની દશાનું જ્ઞાન કરાવે છે અને જૈનોની સામાન્ય ક્રિયામાં પણ યોગ પ્રધાન છે એમ આ ક્રિયા એખ્ખી રીતે બતાવી આપે છે. માત્ર તેનો લક્ષ ન રહેવાથી જૈનો પોતાને વારસામાં મળેલી ઉત્તમ પ્રકારની યોગક્રિયાનો યથાર્થ ઉપયોગ કરી જાણુતા નથી, જ્યારે બીજાઓ તેને મેળવવા અહોનિશ પ્રયત્ન સેવ્યાં કરે છે.

૬૮.

કાયોત્સર્ગમાં ટાળવાના દોષ.

‘કાઉત્સર્ગ’ કરતી વખતે ૧૯ દોષ ટાળવાના છે; રખેને તેમાંનો કોઈ દોષ થઈ જાય એવા ભયથી ઉપયોગપૂર્વક રહેવાનું છે. તે દોષ નીચે પ્રમાણે છે:—

ઘોડગ લયાય ચંમે, કુટ્ટે માલેય સબરિ વહુ નિયલે,

લંબુત્તર થળ ઉદ્ધી સંજય ચલિળે ય વાયસ કવિટ્ટે ॥

સીસોકંપિય મૂઈ, અંગુલિ મમુહાય વારુણી પેહા ।

૧. ઘોટકદોષ—ઘોડાની પેટે એકજ પગપર-વિષમ પગપર બંધો ભાર રાખી ઉભા રહેવું.

૨. લતાદોષ—વાએ હલાવેલી વેલીની માફક ક્ષણે ક્ષણે કંપવું.

૩. સ્તંભાદિદોષ—થાંભલા કે બીતને અદેખીને રહેવું.

૪. માલદોષ—ઉપરને માલે મસ્તક અડાવી રહેવું.

૫. શબરીદોષ—વસ્ત્રરહિત એવી બીલડી માફક બે હાથને (ગુણદેશ સંતાડવા) આગળ લાવી રાખવા.

૬. વધૂદોષ—નવ પરણીત વહુની પેટે નીચું માથું કરવું.

૭. નિગડદોષ—બેઠી ધાડ્યાની પેટે પગ પહોળા કરવા યા, ભેગા કરવા, પણ જિનમુદ્રામાં જોટલું અંતર કહ્યું છે તે નવ રાખવું.

૮. લંબુત્તરદોષ—નાભિથી ઉપર, અને નીચે જાનુ સુધી વસ્ત્ર-ચોલપટ

પહેરવું. ખરી રીતે નામિથી ચાર આંગળ ઉચે અને જનુથી ચાર આંગળ નીચે ચોલપટ્ટ પહેરવું કહ્યું છે.

૯. સ્તનદોષ—સ્તનને ઢાંકવામાં આવે છે તેમ ડાંસ આદિના બમથી ચોલપટ્ટાદિવડે હૃદયને ઢાંકવું.

૧૦. ઉધિદોષ—ગાડાંની ઉંધીની પેઠે પગની બે પાની મેળવીને આગળ બે પગ વિસ્તારી અથવા બે પગના બે અંગુઠા મેળવીને પાછલા પાનીના ભાગ તરફ બંને પગ વિસ્તારવા.

૧૧. સંયતિદોષ—સંયતિ મહાસતીની પેઠે બંને ખભા ઉપર વસ્ત્ર ઓઢવાં. કારણકે આથી જે જમણો ખભો કાઉસગમાં ઉઘાડો કરવો જોઈએ તે થતો નથી તેથી દોષ લાગે છે.

૧૨. ખલણુદોષ—ઘોડાના ચોકડાની પેઠે રજોહરણુ આડું રાખવું.

૧૩. વાયસદોષ—કાગડાની પેઠે આંખના ડાળા આમતેમ ફેરવવા.

૧૪. કપિથદોષ—બ્રમરના બમથી જાણે કોઠાની પેઠે વસ્ત્ર કરવું. એટલે પહેરવાના વસ્ત્રનો ગોટો કરી બે પગ વચ્ચે રાખવો.

૧૫. શિરકંપદોષ—ભૂતની પેઠે માથું હલાવવું.

૧૬. મુકદોષ—મુંગાની પેઠે હું હું કરવું.

૧૭. બ્રમરાંગુલી દોષ—નવકાર કે લોગસ્સ ગણવાને આંખની બ્રમર તથા આંગળી હલાવવા.

૧૮. વારણીદોષ—મહિરાદોષ—દાર પીધાની પેઠે બડબડ કરવું.

૧૯. પ્રજ્ઞાદોષ—અપેક્ષા વિના આમતેમ જોઈ વાનરની પેઠે બે હોઠ હલાવવા.

(આમાં ૩ માં સ્તંભદોષ અને કુડચદોષ જુદા કરીએ અને ૧૭ માં બ્રમરદોષ અને અંગુલીદોષ જુદા કરીએ તો કુલ ૨૧ દોષ થાય.)

આ કાઉસગના ઓગણીશ દોષમાં ૮, ૯, ૧૧ મો એમ ત્રણ દોષ મહાસતી સાધ્વીને ન લાગે, કારણ કે તેનું શરીર વસ્ત્રથી ઢંકાયેલું હોયજ. પણ આમાં એટલું વિશેષ છે કે સાધ્વી પ્રતિક્રમણાદિ ક્રિયા કરે તો મસ્તક ઉઘાડું રાખે; અને આ ત્રણ દોષ અને છઠો વધુ દોષ એમ

કાઉસગમાં અટકાવવાના ૧૯ દોષની સજાય. ૧૭૫

ચાર દોષ શ્રાવિકાને ન લાગે. ખીજ લાગે. (જુઓ ચેમ્પવંદણ મહાભાસ ગાથા ૪૭૮ થી ૪૯૬.) આના માટે નીચે પ્રમાણે સજાય છે.

૬૯.

કાઉસગમાં અટકાવવાના ૧૯ દોષની સજાય.

ચાપાઈ.

સકલદેવ સ્મરી અરિહંત, પ્રણમી સદ્ગુર ગુણે મહંત;	
ઓગણીશ દોષ કાઉસગ તણા, ખોલું શ્રુત અનુસારે સુણી.	૧
ધોટકદોષ પ્રથમ કહ્યો એહ, વાંકો પગ રાખે વળી જેહ;	
લતાદોષ ખીજે હવે સુણો, ડીલ હલાવે તે અતિ ધણો.	૨
ઓઠોગણુ લધને જે રહે, સ્તંભદોષ તે ત્રીજે કહે;	
માલદોષ ચોથો કહ્યો એહ, મસ્તક અડકાવી રહે જેહ.	૩
પગ અંગુઠા મેલી રહે, ઉધિદોષ પંચમ તે લહે;	
એઉ પગ પાની મેળવે, નિલયદોષ છઠો જિન કવે.	૪
ગુણસ્થાને રાખે નિજ હાથ, શખરી દોષ કહ્યો જગનાથ;	
ધર્મોપકરણુ વાંકું ગ્રહે, ખલીનદોષ તેને પણ કહે.	૫
મુખચાલના કરે અતિ ધણું, ખલીનદોષ આઠમ તે બાણું;	
ધુંધટ તાણીને જે રહે, વધૂ દોષ નવમો તે લહે.	૬
લડસડતું પહેરે પહેરણું, દશમો દોષ લંબોત્તર બાણું;	
હૃદયસ્થલ આનંદાદિત રહે, તે સ્તનદોષ અગ્યારમો લહે.	૭
વસ્ત્રેસુ ઢાંકે સહિ દેહ, સંયતિદોષ બારમો તેહ;	
પાંપણી ચાલો કરે અતિ ધણો, બ્રમરદોષ તેરમો ગણો.	૮
અંગુલી હલાવે સંખ્યા કાજ, અંગુલિદોષ ચૌદમો લાંજ;	
નેત્ર તણા જે ચાળા ધરે, તે વાયસદોષ પંદરમો કરે.	૯
પહેર્યો વસ્ત્ર સંકોડી રહે, કપિથદોષ સોળમો લહે;	
મસ્તક ધૂણાવે અતિ ધણું, તે શિરકંપ સત્તરમો સુણું.	૧૦
મદિરાની પરે જે ખુડખુડે, વારણિદોષ અઠારમો ચહે;	
મુંગાની પરે હું હું કરે, મુકદોષ ઓગણીસમો ધરે.	૧૧

ત્રણ દોષ એ માંહે ટળે, સોળ દોષ સાધવીને મળે;
 લંબુતર સ્તન ને સંયતિ, દોષ એહ બોલ્યા જિનપતિ. ૧૨
 બહુ દોષ ચોથો જળ ટળે, પંદર દોષ આવિકાને મળે;
 કાઉસગ્ગથી સમતા સુખ થાય, કઠિન કર્મ કોડી પુલાય. ૧૩
 કાઉસગ્ગ કરતાં શિવ સુખ હોય, કાઉસગ્ગ સમતા પણ કહિયો કોય;
 દોષરહિત કાઉસગ્ગ કીજીએ, તો સહેજે શિવદ્વજ લીજીએ;
 ધીરવિમલ પંડિતનો શિષ્ય, કવિ નયવિમલ બણે સુજગીશ. ૧૪
 —શ્રી જ્ઞાનવિમલસૂરિ.

૭૦.

પ્રતિજ્ઞા.

આ પાઠમાંની છેલ્લી સ્વરૂપસંપદામાં, ‘તાવકાય’ થી તે ‘વોસિ-
 રામિ’ સુધી જે કહેલ છે તેમાં પ્રતિજ્ઞા લેવાય છે. આ પ્રતિજ્ઞાનો ભંગ
 થવો નથી જોઈતો, કારણ કે આપણે વ્યવહારમાં જોઈએ તે વખત-
 સરની હુંડી સ્વીકારવાની પ્રતિજ્ઞા જો કોઈ આસામી તોડે, તો તે આ-
 સામી કાચી પડેલી લેખાય છે, અને કોઈ તેનો વિશ્વાસ કરતું નથી; તો
 આ ધર્મક્રિયામાં શુભ પ્રતિજ્ઞા અવશ્ય પાળવીજ જોઈએ. વળી આ
 પ્રતિજ્ઞા ગુરુસમક્ષ, અને આત્મા સમક્ષ લેવાય છે કે ‘સ્થાનથી ખસીશ
 નહિ, મૌન રહીશ, ધ્યાનમાં સ્થિત થઈશ, અને આ શરીર ઉપર
 આત્મત્વ-મારાપણું મુકી દઉં છું’ આમ કહ્યા છતાં-દૃઢપણે નિશ્ચય રીતે
 પ્રતિજ્ઞા કર્યા છતાં કાચોત્સર્ગમાં અવ્યવસ્થિતપણે વર્તાય તો પ્રતિજ્ઞા-ભંગ
 થાય છે. માટે તે અવ્યવસ્થા ન થાય, તે માટે શરીરના વ્યાપારથી થતા
 ઉપર કહી ગયા તે ઝોગણીશ દોષ ટાળવા માટે ઉપયોગપૂર્વક રહેવાનું
 છે, અને મૌનપણે એકાગ્ર ચિત્ત રાખી ધ્યાનમાં સ્થિત થવાનું છે.

૭૧.

‘લોગસ્સ સૂત્ર’ની વિધિ.

(૧) આ કાચોત્સર્ગને વિષે ‘લોગસ્સ’ના પચીસ પદ એટલે “ચંદ્રેસુ
 નિમ્મલયરા” સુધી ચિંતવવા; અને

(૨) કાઉસગ્ગ પૂરો થયા પછી “નમો અરિહંતાણું” કહીને કાઉસગ્ગ પારવો.

(૩) આ કાઉસગ્ગ પછી સંપૂર્ણ આખો ‘લોગસ્સ’ એટલે “સિદ્ધાસિદ્ધં મમ દિસંતુ” સુધી પ્રગટ કહેવો.

વિશેષ સમજણ—કાર્યોત્સર્ગમાં શ્વાસોશ્વાસનું પ્રમાણ-માપ કહેલું છે, અને તેથી જ્યારે એક ‘લોગસ્સ’ના કાર્યોત્સર્ગ કરવામાં આવે છે ત્યારે ‘ચંદેસુ નિમ્મલયરા’ સુધીના પચીસ પદનું ચિંતવન કરવાનું કહેલું છે. આ પચીસ પદનું ચિંતવન કરતાં પચીસ શ્વાસોશ્વાસ જેટલો કાળ જાય છે. કેટલાક આ અનુક્રમ સમજતા નહિ હોવાને લીધે અધુરા શ્વાસોશ્વાસે પદ યાદ કરી જાય છે, અને કાર્યોત્સર્ગ કે જે ધ્યાનની ક્રિયા છે તે માત્ર પદને યદ્વાતદ્વા-એટલે ગમે તે રીતે સંભારીને કાર્યોત્સર્ગ પૂરો કરે છે. આ રીતે કાર્યોત્સર્ગ કરવો યોગ્ય નથી. એક એક શ્વાસોશ્વાસ સુધી એક એક પદના અર્થનું મનન કરતાં જવું જોઈએ, અને એવી રીતે શ્વાસોશ્વાસ પૂરા થાય ત્યારે ‘નમો અરિહંતાણું’ કહીને કાર્યોત્સર્ગ પારવો જોઈએ. કાર્યોત્સર્ગ કરતાં દૃષ્ટિને સ્થાપનાચાર્ય સંમુખ અથવા નાકની અણીપર સ્થાપવી જોઈએ.

૭૨.

‘લોગસ્સ સૂત્ર’ના ક્રમહેતુ.

કાર્યોત્સર્ગ પૂરો કર્યા પછી ‘લોગસ્સ’ના પાઠ પ્રગટ બોલવાનું કારણ એમ છે કે ઉપર કહી ગયા તે ક્રિયાથી આત્માની શુદ્ધિ કર્યા પછી ધર્મપ્રવર્તક પરમોપકારી વર્તમાન ચોવીસીના ચોવીસ તીર્થકરોને નમન કરવારૂપ કાર્ય કરવું જોઈએ. વર્તમાન ચોવીસીના તીર્થકરો સ્મરવા, અને અતીત અને અનગત ચોવીસીના તીર્થકરો નહિ, તેનું કારણ એ કે વર્તમાન ચોવીસીના ઋષભાદિક તીર્થકરો ભારતક્ષેત્રમાં ઉત્પન્ન થયેલ હોવાથી આસન્ન ઉપકારી છે. વળી ધ્યાનમાં રહેલું એ ‘અન્નથ ઉસસિએણું’ના પાઠના ‘ઝણેણું’ શબ્દથી જણાય છે, અને તે પરથી એ સૂચિત થાય છે કે અમુક નિર્મિત કાળ સુધી કોઈ પણ જાતનું પ્રશસ્ત ધ્યાન કરવું

જોઈએ; પણ દરેકમાં તેવું ધ્યાન કરવાની શક્તિ ન હોઈ શકે માટે સિદ્ધ પુરુષોએ વર્તમાન ચોવીસીના નામના સ્તવનરૂપે, 'લોગસ્સ' પાઠ પચીસ પદ સાથે ચિંતવવા નકી કરેલ હોય એમ લાગે છે. આ પદ એવી રીતે ચિંતવવા કે એક એક પદે એક એક શ્વાસોશ્વાસ લેવો અને તેટલા કાળમાં તેનો અર્થ ચિંતવવો.

ચોવીસ તીર્થંકરનું ધ્યાન ધણું ઉપકારી છે, શ્રીમદ્ વિજયલક્ષ્મી સ્ત્રી પોતાની વીસ સ્થાનકની પૂજામાં કથે છે કે:—

‘અરિહંત પદ ધ્યાતાં થકાં, દ્રવ્ય ગુણ પરબયરે;—

ભેદ છેદ કરી આત્મા, અરિહંત રૂપી થાયરે.

કહેવાનું તાત્પર્ય કે:—

તીર્થંકર મહારાજની સ્તુતિ કરવાનું કારણ એ છે કે તેથી, પહેલાં તો સમ્યક્ત્વ નિર્ભળ થાય છે, એટલે દર્શનાચારની વિશુદ્ધિ થાય છે અને પછી તીર્થંકર જેવાજ ગુણો ધીમે ધીમે પ્રગટી નીકળે છે, કારણ કે શ્રી જૈનાત્મ સ્વામીએ પ્રશ્ન કર્યો કે:—(જુઓ ઉત્તરાધ્યયન અને આનું પૃ. ૯૮.)

થય થુદ મંગલેણ, મંતે જીવે કિં જણહ ગોચમા ।

નાળ દંસણ ચરીત્ત બોહીલામં જણહ ॥

અર્થ—હે ભગવન! સ્તવન અને સ્તુતિ કરવાથી જીવને કેવો લાભ થાય ? ત્યારે વીરપ્રભુએ કહ્યું કે ‘હે જૈનાત્મ! જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર અને સમકીર્તનો લાભ થાય.’

વિવેચન—પૂજ્ય પુરુષોની સ્તુતિ કરવાથી આત્માના જે મૂળ ગુણો જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર તેની પ્રાપ્તિ થાય.

વળી જીવની પરિણતિનો ધણો આધાર આલંબન ઉપર રહેલો છે, તેથી તીર્થંકરનું સ્તવનરૂપ આલંબન શ્રેષ્ઠ હોવાથી તેનું શાસ્ત્રકારે કથન કરેલું છે અને તેથી દરેક ક્રિયામાં ‘લોગસ્સ’નો પાઠ કહેલો છે. આ લોગસ્સનું બીજું નામ ચતુર્વિંશ-ચોવીસ તીર્થંકરોની સ્તુતિ રૂપ હોવાથી

‘ચતુર્વિંશતિસ્તવ’ (ચતુર્વિંશતી) આપેલ છે અને તેને પ્રતિક્રમણના છ આવશ્યકમાંનું બીજું આવશ્યક ગણેલું છે.

૭૩.

‘લોગસ્સ’સૂત્ર-નામસ્તવ.

[ચતુર્વિંશતિ સ્તવ-૨૪ તીર્થંકરની સ્તુતિ.]

મૂળપાઠ.

લોગસ્સ ઉન્નેઅગરે,
ધમ્મતિથયરે જિણે,
અરિહંતે કિત્તધર્મસં,
ચતુવિસં પિ કેવલી.   x ૧ ૧ ॥
ઉસલમજિયં ચ વંદે,
સંભવમભિણુંદણું ચ સુમઘં ચ,
પહમપ્પહં સુપાસં,
જિણું ચ ચંદપ્પહં વંદે.   ॥ ૨ ॥
સુવિહિં ચ પુરુદ્ધં,
સીઅલ-સિજ્જંસ-વાસુપુજ્જં ચ,
વિમલમણુંતં ચ જિણું,
ધમ્મં સંતિં ચ વંદામિ ॥ ૩ ॥
કુંથું અરં ચ મહિં,
વંદે સુણિસુવ્વયં નમિજિણુંચ,
વંદામિ રિદ્ધનેમિં,
પાસં તહ વદ્ધમાણું ચ ॥ ૪ ॥

* આ અનુદ્રુપ છંદ-શ્લોક છે, અને ત્યારપછી બધું ગાથા-આયર્ષી છંદમાં છે.

એવં મએ અભિધુઆ,
 વિહુયરયમલા પહીણુજરમરણા,
 ચઉવીસંપિ જિણુવરા,
 તિથયરા મે પસીયંતુ ॥ ૫ ॥
 કિત્તિય વંદિય મહિયા,
 જે એ લોગસસ ઉત્તમા સિદ્ધા,
 આરૂગ બોહિલાભં,
 સમાહિવરમુત્તમં દિંતુ ॥ ૬ ॥
 ચંદેસુ નિમ્મલયરા,
 આધચ્ચેસુ અહિયં પયાસયરા,
 સાગરવરણંલીરા,
 સિદ્ધા સિદ્ધેં સમ દિસંતુ ॥ ૭ ॥

૭૪.

સંસ્કૃત છાયા.

લોકસ્ય ડયોતકરાન્, ધર્મતીર્થકરાન્ જિનાન્ ।
 અર્હતઃ કીર્તયિષ્યામિ, ચતુર્વિંશતિમપિ કેવાલિનઃ ॥ ૧ ॥
 ઋષભમજિતં ચ વંદે, સંભવમભિનંદનં ચ સુમતિં ચ ।
 પદ્મપ્રભં સુપાર્શ્વ, જિનં ચ ચંદ્રપ્રભં વંદે ॥ ૨ ॥
 સુવિધિં ચ પુષ્પદંતં, શીતલશ્રેયાંસવાસુપૂજ્યં ચ ।
 વિમલમનંતં ચ જિનં, ધર્મ શાંતિં ચ વંદે ॥ ૩ ॥
 કુંથું અરં ચ મલ્લિ, વંદે મુનિસુવ્રતં નમિજિનં ચ ।
 વંદે અરિષ્ટનેમિં, પાર્શ્વ તથા વર્દમાનં ચ ॥ ૪ ॥
 એવં મયા અભિષ્ટુતા, વિદૂરજ્ઞેષ્ઠાઃ પ્રક્ષીણજરામરણાઃ ।
 ચતુર્વિંશતિરપિ જિનવરાઃ, તીર્થકરાઃ મમ પ્રસીદંતુ ॥ ૫ ॥

કીર્તિતવંદિતમહિતાઃ, યે એતે લોકસ્ય ઉત્તમા સિદ્ધાઃ ।

અધિકૃત્વધિલાભં, સમાધિવરં ઉત્તમં દદતુ ॥ ૬ ॥

ચંદ્રેન્ધ્રો નિર્મલતરાઃ આદિત્યેન્ધ્રઃ અધિકં પ્રકાશકરાઃ ।

સાગરવરગંભીરાઃ, સિદ્ધાઃ સિદ્ધિં મમ દિશંતુ ॥ ૭ ॥

૭૫.

અર્થપાઠ.

લોગસ્સ—લોકના (લોકવિષે). પાંચ અસ્તિકાય જેમાં રહેલ છે એવા લોકના.

ઉજ્જનેઅગરે—ઉદ્યોત-પ્રકાશ કરનાર, કેવલજ્ઞાન ડીપી પ્રદીપતી ભાવ-ઉદ્યોત કરનાર.

ધર્મતિથયરે—ધર્મ તીર્થના કરનારને, તીર્થ એટલે જેનાથી તરાય છે તે; ધર્મતીર્થ એટલે ધર્મ જે તીર્થમાં પ્રધાન છે તે; ધર્મતીર્થ કરવાનું શીલ છે જેમનું તે ધર્મતીર્થકર; કારણ કે દેવ, મનુષ્ય અસુર યુક્ત પરિષદ (પરિષદ)માં સર્વને પરિણમે એવી ભાષાથી ભરેલી વાણીથી તીર્થકરો ધર્મતીર્થ પ્રવર્તાવે છે. આ પદથી પ્રભૂનો પૂજ્યતિશય તેમજ વચનાતિશય બતાવાયા.

જિણે—જિનોને. જિન=રાગદ્વેષાદિને છૂતનારા. આ પદથી અપાયા-પગમાતિશય સૂચવાય છે.

અરિહંતે—અરિહંતને; ધર્મરૂપ શત્રુને હણવાથી નિર્દોષપણું પ્રથમ થયું છે જેને એવા અરિહંતને. (અરિહંતના વિશેષ અર્થ માટે આગળ જુઓ. પ. ૧૧૩).

કિર્તિર્સં—કીર્તન-પ્રશંસા-સ્તુતિ કરીશ. અહીં જે સ્તુતિ કરીયું તે નામોચ્ચારપૂર્વક જેવા કે શ્રી ઋષભનાથ આદિ ચોવીસ વર્તમાનચોવીસીના તીર્થકરોનાં નામ લખને કરીયું. આ બધા ભાવાર્હત છે, જ્યારે અરિહંત એ પદમાં રાજ્યાદિક અવસ્થાને વિષે દ્રવ્ય અરિહંતનો પણ સમાવેશ થાય છે, તેથી

તેને અલગ કરી અહીં ભાવાર્હત કહેવામાં આવે છે, તે ખાસ સૂચવવાને 'કેવલી' એ નામ હવે પછી મુકવામાં આવશે. ચક્રવિસંપિ—ચોવીસ અને (બીજા) પણ. ચોવીસમાં ભારત વર્ષમાં થયેલા ઋષભાદિક ચોવીસ તીર્થકરનો સમાવેશ થાય છે, અને અપિ=પણ શબ્દથી અન્ય તીર્થકરો કે જે મહાવિદેહ આદિ ક્ષેત્રમાં છે તેનો પણ સમાવેશ થાય છે.

કેવલી—કેવલજ્ઞાનીને; કેવલજ્ઞાન જેને ઉત્પન્ન થયું છે તેમને. +હવે ચોવીસ તીર્થકરોનાં નામ આવે છે.

૧૭સભં—ઋષભ (દેવ)ને

+ શ્રી ઋષભ આદિ ચોવીસ તીર્થકરો (વર્તમાન ચોવીસ) નાં અહીં નામ આપેલાં છે. તે નામના અર્થ પણ છે. તે બે પ્રકારે છે:-સામાન્યથી અને વિશેષથી. સામાન્ય અર્થ દરેક તીર્થકરોમાં વ્યાપ્ત છે એટલે દાખલા તરીકે ઋષભ લઈએ તેનો અર્થ કરતાં 'યઃ ઋષભ' એટલે જે નય છે (પરમપદ પ્રત્યે) તે ઋષભ. આ અર્થ દરેક તીર્થકરને સામાન્ય છે કારણકે દરેક તીર્થકર એટલે શ્રીઋષભદેવ ઉપરાંત સર્વે પરમપદ પ્રત્યે નય છે; માટે દરેક તીર્થકરના વિશેષ નામ પરથી સામાન્ય અર્થ કરવામાં આવ્યો છે તે સામાન્ય અર્થ; અને જે વિશેષ અર્થ કરવામાં આવે છે જેમકે ગર્ભમાં આવ્યા પછી અમુક જાતનો પ્રભાવ થાય તેથી જે નામ પડે, તે વિશેષાર્થ છે, આ અર્થ જેનો કરવામાં આવ્યો હોય તેનેજ લાગુ પડે છે, જેમ કે 'વૃષભનાથ;' આ નામ પહેલા તીર્થકર પોતાની માતાના ગર્ભમાં આવતાં તે માતાએ પ્રથમ સ્વપ્નમાં વૃષભ-બળદ દીઠો તેથી પડ્યું છે. આ બીજા તીર્થકરોના સંબંધમાં બનવું નથી. આવી રીતે દરેક નામપરથી જે સામાન્ય અર્થ થતો હોય તે નીચે કૂટનોટમાં અનુક્રમે પહેલાં આપવામાં આવ્યો છે, અને જે વિશેષાર્થ થતો હોય તે પછીથી આપવામાં આવ્યો છે.

૧. તે પ્રભુના બંને હર (સાથળ)માં વૃષભનું લાંછન-લક્ષણ ચિન્હ હવું, તેથી અને સર્વ તીર્થકરોની માતા પ્રથમ સ્વપ્નમાં હસતી-હાથી દેખે, જ્યારે એમની માતા મરદેવીએ પ્રથમ સ્વપ્નમાં વૃષભ-બળદ દીઠો તેથી આ પ્રભુનું નામ 'વૃષભ' પડ્યું. વળી તેઓ ધર્મેની આદિ કરનાર થયા તેથી તેમનું બીજું નામ આદિનાથ છે. પિતા-નાભિ, જન્મસ્થાન-અયોધ્યા, લાંછન વૃષભ છે.

૨અનિયં ચ—અને અનિતનાથને

વંદે—વંદન કરે છું—વાંદું છું.

૩સંભવં—સંભવનાથને

૪અભિનંદનં ચ—અને અભિનંદનને

૫સુમધી ચ—અને સુમતિનાથને

૨. અનિતનાથ ભગવાન પરિસહ આદિથી—ધોર અંતરંગ વૈરી એવા ઇંદ્રિય વિષય—કષાયાદિથી પણ છતાય નહિ તેવા અનિત હતા, તથા તે પોતાની માતાના ગર્ભમાં નહોતાં આવ્યા, ત્યારે તેમની માતા અને પિતા દ્વૃતરમણુ કોઈ વખત કરતા હતા ત્યારે માતા બાજુ ઢારી જતા હતા, પરંતુ ન્યારે ગર્ભમાં આવ્યા ત્યારથી માતા અનિત એટલે છતાય નહિ તેવા થયા એટલે તેમની સાથે પ્રભુના પિતા ઢારી જવા લાગ્યા. આથી પ્રભુનું નામ ‘અનિતનાથ’ આપવામાં આવ્યું. પિતા—નિતરાત્રુ, માતા—વિજયા, જન્મસ્થાન—અયોધ્યા, આમનું લાંછન હસ્તી છે.
૩. સંભવનાથ એ નામ પડવાનાં કારણો—(૧) તેનામાં પ્રકર્ષે ચોત્રીશ અતિ-શયનો (સંભવ) છે, તેથી (૨) જે આ પ્રભુની સ્તુતિ કરે છે તેને સં=સુખ, ભવ=થાય છે માટે. (૩) આ ભગવાન ગર્ભમાં આવ્યા પછી અધિક સસ્ય-ધાન્યનો સંભવ થયો માટે, એટલે દેશમાં દુકાળ હતો, અને ભગવાન ગર્ભમાં આવ્યાથી અણચિંતંઓ મેહુ આવ્યો, ધાન્યનાં વહાણો આવ્યાં, અને અણચિંતંઓ પૃથ્વીમાં ધાન્યનો સંભવ થયો તેથી. પિતા—નિતારિ, માતા—સેના, જન્મસ્થાન—આવસ્તિ. આમનું લાંછન અશ્વ (ઘોડો) છે.
૪. અભિનંદનનું નામ પડવાનાં કારણો—(૧) જેમનું અભિનંદન દેવેંદ્રાદિથી થાય છે (૨) પ્રભુ ગર્ભમાં આવ્યા ત્યારથી પ્રતિક્ષણે શકાભિનંદન થતું એટલે શક-ઇંદ્ર આવી સ્તવી સ્તવીને જતો, આપરથી અભિનંદા—પ્રશંસ્યા માટે. પિતા—સંવર, માતા—સિંધાર્યા, જન્મસ્થાન—અયોધ્યા, આમનું લાંછન વાનર (વાંદરો) છે.
૫. સુમતિનાથ—(૧) સુ એટલે શોભન જેમની મતિ છે તે (૨) તે પ્રભુ ગર્ભમાં આવ્યાથી તેમના માતાની મતિ સુનિશ્ચિત—ભલી થઇ હતી તે આવી રીતે:—એક વણિકને જે સ્ત્રીઓ હતી, તેમાં મોટી વંધ્યા—

૬ પદ્મપદ્મ—પદ્મપ્રભને

૭ સુપાસં—સુપાર્શ્વનાથને

નિહં ચ—વળી જિન એટલે કર્મરૂપી શત્રુને છતનાર એવા.

વાંઝણી હતી જ્યારે નાનીને પુત્ર થયો હતો. તે વણીક મરી જવાથી આ બંને સ્ત્રીઓ વચ્ચે વલવાડ થઈ, મોટી કહે કે મારો છોકરો છે, નાની કહે કે મારો પુત્ર છે, કારણ કે જેનો પુત્ર ઠરે, તેને વણીકની બધી દોલત મળે. આનો ન્યાય રાજ પાસે કરાવવા બંને વલતી વલતી ગઈ રાજથી ચૂકાદો ન થયો. આ વખતે દરબારમાં રાણીજી હતાં. તેણીના ગર્ભના માહાત્મ્યથી ચૂકાદો કરવાની બધી બુદ્ધિ થઈ. યુક્તિથી કહ્યું 'બંને સોકયો મળી ધન અડધો અડધ વહેંચી લ્યો. અને છોકરાના પશુ બે ભાગ કરી અડધો અડધ વહેંચી લ્યો !' આ સાંભળી નાની કે જે સગી મા હતી તે બોલી 'મારે દ્રવ્ય જોઈતું નથી, અને છોકરાના કાંઈ બે ભાગ થાય નહિ; મારે પુત્રનો તથા ધનનો ખપ નથી, પુત્ર એનેજ સોંપો. એનો છે તે મહારાજ છે !' રાણીજી તરત બોલ્યાં 'એ પુત્ર ન્હાની સ્ત્રીનો છે કેમકે પુત્રનું મરણ થાય ત્યાં સુધી મહોટી સ્ત્રીથી ના કહેવાણી નહિ, અને ન્હાની સ્ત્રીએ પોતાનો પુત્ર હોવાથી તેને મારવાની મનાઈ કરી માટે, તે તેનોજ ન્હાની સ્ત્રીનો છે તેથી તે ધન તથા પુત્ર તેણીનેજ સ્વાધીન કરવું.' આવી રીતે ન્યાયબુદ્ધિ ઉપજી માટે. પિતા-મેઘરથ, માતા-સુમંગલા, જન્મસ્થાન-અયોધ્યા, આમનું લાંછન કૈાંચ પક્ષી છે.

૬. પદ્મપ્રભ—(૧) જેની પ્રભા એટલે કાંતિ નિઃકપતાથી પદ્મના સમૂહ જેવી છે (કારણ કે પદ્મ-કમળ પાણીમાં રહ્યું છતાં પાણીથી અલગ નિઃકંપ છે) તે; (૨) ગર્ભમાં આન્યા પછી માતાને પદ્મની રાધાપર રાચન કરવાનો દોહલો (દોહલ) ઉપજ્યો તેથી. (૩) ભગવાનનું પદ્મના રાતા વર્ણ જેવું શરીર હતું તેથી. પિતા-ધર, માતા-સુસીમા, જન્મસ્થાન કૌશાભી, આમનું લાંછન પણ પદ્મ છે.

૭ સુપાર્શ્વનાથ—(૧) સુપાર્શ્વ એટલે રૂડાં છે પાર્શ્વ-પડખાં-પાસાં છે જેને (૨) ભગવાન ગર્ભમાં આન્યાથી તેમની માતા સુપાર્શ્વ થઈ એટલે

૮ ચંદ્રપદ—ચંદ્રપ્રભને.

વંદે—(હું) વાંદું છું.

૯ સુવિહિં ચ પુષ્પદંત—વળી સુવિધિનાથને-પુષ્પદંતને.

૧૦ સીતલ—શીતલનાથને

૧૧ સિદ્ધાંત ચ—શ્રેયાંસનાથને અને

કાઢના રોગવાળાં પોતાનાં પડખાં હતાં તે સુવર્ણ વર્ણવાળાં સુકુમાલ થયાં તેથી. પિતા-સુપ્રતિષ્ઠ, માતા-પૃથ્વી, જન્મસ્થાન-કાશી, લાંછન સ્વસ્તિક (સાથીઓ).

૮. ચંદ્રપ્રભ—(૧) ચંદ્ર સમાન જેની પ્રભા-કાંતિ છે, વર્ણ છે તે. (૨) પરમેશ્વર ગર્ભમાં આવ્યાથી માતાને ચંદ્રનું પાન કરવાનો દોહલો ઉપજ્યો તેથી. પિતા-મહાસેન, માતા-લક્ષ્મણા, જન્મસ્થાન-ચંદ્રપુરી. આમનું લાંછન ચંદ્ર છે.

૯. સુવિધિનાથ—(૧) સુવિધિ એટલે શોભન વિધિ છે જેનો એટલે સર્વ સ્થળે કૌશલ્ય છે જેનું તે. (૨) ભગવાન ગર્ભમાં આવ્યાથી તેમના માતા, પિતા બધી વિધિએ કરી ધર્મમાં પ્રવર્ત્યા. આમનું ખીજું નામ પુષ્પદંત છે કારણ કે મયકુંદ ફૂલની કળી જેવા ઉજ્જવલ પ્રજ્વળતા દાંત હતા. પિતા-સુગ્રીવ, માતા-શ્યામા, જન્મસ્થાન કાંદેરી, લાંછન મગર મત્સ્ય (મગરમછ) છે.

૧૦. શીતલનાથ—(૧) સમસ્ત જીવોનાં સંતાપને શીતલ-હરણ કરે છે તેથી (૨) ભગવાનના પિતાને પિત્ત દાહ રોગ થયો હતો તે ગર્ભમાં આવ્યા પછી તેમના શરીરપર પ્રજ્વળી માતાએ હાથ ફેરવ્યો એટલે ઉપશાંત થયો-શરીરે શીતલતા થઈ તેથી. પિતા-દેવરથ, માતા-નંદા, જન્મસ્થાન-ભદિલપુર, લાંછન શ્રીવત્સ

૧૧. શ્રેયાંસનાથ—(૧) જે સર્વ જગતનું શ્રેય-હિત કરનાર છે તે તથા (૨) સકલ જગતને જેમનું અત્યંત પ્રશંસા કરવાપાણું છે તે. (૩) ગર્ભમાં આવ્યા પછી માતાને શ્રેય થયું તેથી. તે આ રીતે:-રાજના ધરમાં પરંપરાગત દેવથી અધિષ્ઠિત થયેલી શય્યા હતી. તે પર જે બેસે કે મૂવે તેને ઉપદ્રવ ઉપજતો હતો. આ શય્યાની પૂજા થતી હતી. પ્રજા ગર્ભમાં આવ્યા પછી માતાને આ શય્યાપર સૂવાનો દોહલો

૧૨ વાસુપૂજ્યં ચ—વાસુપૂજ્યને. અને

૧૩ વિમલં—વિમલનાથને.

હત્યન્ન થયો, તે વખતે વિચાર્યું કે દેવ ગુરૂની પ્રતિમાની પૂજા થાય, પરંતુ શય્યાની પૂજા ક્યાંહી સાંભળી નથી, એમ ચિંતવી શય્યાના રક્ષકે મનાઈ કરી તોપણ તે પર સૂતા. ગર્ભના પ્રભાવથી અધિષ્ઠિત દેવ શય્યા મૂકી જતો રહ્યો અને રાત્રી પ્રમુખે શય્યાને પછીથી વપરાશમાં લીધી. આ રીતે માતાનું શ્રેય થયું. પિતા-વિષ્ણુ, માતા વિષ્ણુ, જન્મસ્થાન સિંહપુર, લાંછન ગેડો.

૧૨. વાસુપૂજ્ય—(૧) વસુ એટલે અમુક પ્રકારના દેવતા છે તેનાથી પૂજવા યોગ્ય તે. (૨) ભગવંત ગર્ભમાં આવ્યા પછી વસુ એટલે હિરણ્ય અથવા રત્ન-તેનાથી ઇંદ્ર મહારાજ આવી રાજકુલને પૂજતા હતા તેથી (૩) અથવા તેમના પિતાનું નામ વસુપૂજ્ય હતું, તેના પુત્ર તેથી વાસુપૂજ્ય. પિતા-વસુપૂજ્ય, માતા-જયા, જન્મસ્થાન-ચંપા-નગરી, લાંછન મહિષ (પાડો).

૧૩. વિમલનાથ—(૧) જે વિમલ છે એટલે જેને નિર્મલ જ્ઞાનાદિ છે તે, અથવા (૨) જે કર્મફલ રહિત છે તે (૩) પ્રભુ ગર્ભમાં આવ્યા પછી માતા વિમલમતિવાળી થઈ તેથી; તે આ રીતે:—નગરમાં કોઈ સ્ત્રી ભત્રી રહેલે આવી હત્યા; સ્ત્રી પાણી પીવા બીજે સ્થળે ગઈ, તે વખતે ભત્રી એકલો રહ્યો અને એક વ્યંતરી દેવી ત્યાં રહેતી હતી તેણીને તે પુરૂષનું સુંદર સ્વરૂપ જોઈને તેની સાથે કામક્રીડા કરવાની ઇચ્છા થઈ તેથી તેની બહાર ગયેલી સ્ત્રીના જેવું જ રૂપ લઈ તે પુરૂષ પાસે આવ્યો, તે વખતે તેની મૂળ સ્ત્રી બહારથી આવી. પુરૂષે બેનેને સમાન રૂપવાળી જોઈ કહ્યું કે ‘આમાં મારી પોતાની સ્ત્રી કોણ છે?’ બંનેએ કહ્યું કે ‘હું તારી સ્ત્રી છું,’ આમ વલતા વલતાં રાત્રી પાસે આવ્યા. રાત્રી અને પ્રધાન બંનેનું સરખું રૂપ જોઈ નિવેડો કરી શક્યા નહિ, તે વખતે રાત્રીની રાણી અને પ્રભુની માતાએ પુરૂષને એક બાજુ રાખી એવું કહ્યું કે ‘જે સ્ત્રી પોતાના સત્ય વચનના પ્રભાવથી દૂર ઉભેલા પોતાના ભરથારને ખસ્યા વગર સ્પર્શ કરે, તેનો આ ભરથાર જાણવો.’ વ્યંતરીએ દેવશક્તિના

૧૪ અણુતં ચ—વળી અનંતનાથને

જિહ્વ—એ જિનને.

૧૫ ધર્મ—ધર્મનાથને.

૧૬ સંતિ ચ—અને શાંતિનાથને.

વંદામિ—(હું) વાંદું છું.

૧૭ કુંથુ—કુંથુનાથને.

પ્રભાવથી પોતાનો હાથ લાંબો કરી તે પુરુષનો સ્પર્શ કર્યો, એટલે રાણીએ તરતજ તેનો હાથ પકડી તે બંધારી છે એમ કહી પોતાને સ્થાનકે જવાનું કહ્યું. આવા જુદા ચાર ન્યાયથી રાણી વિમલ મતિવાળી કહેવાળી. (૪) ગર્ભમાં પ્રભુ આવ્યાથી તેના પ્રભાવે માતાનું શરીર પણ નિર્મલ થયું તેથી. પિતા-કૃતવર્મ, માતા-રામા, જન્મસ્થાન-કંપિલપુર, લાંછન સુવર.

૧૪. અનંતનાથ—(૧) જેને અનંતજ્ઞાન, દર્શન આદિ છે. અથવા (૨) જેણે કર્મના અનંત અંશ જીતેલા છે. (૩) ગામમાં તાવના વાસરા હતા, પ્રભુ ગર્ભે આવ્યા ત્યારે માતાએ અનંત ગાંઠના દોરા કરી બાંધવાથી તાવને દૂર કર્યો (૪) તથા સ્વપ્નમાં જેનો અંત નહિ આવે તેવી મોટી રત્નની માળા માતાએ જોઈ તેથી. પિતા-સિંહસેન, માતા-સુયશા. જન્મસ્થાન-અયોધ્યા, લાંછન સિંચાણો.

૧૫. ધર્મનાથ—(૧) દુર્ગતિએ પડતા પ્રાણીને ધરી રાખે તે; (૨) પ્રભુ ગર્ભમાં આવ્યાથી પ્રભુના માતપિતા દાનાદિધર્મપરાયણ થયા તેથી. પિતા-ભાનુ, માતા-સુવ્રતા, જન્મસ્થાન-રત્નપુર. લાંછન વજ્ર.

૧૬. શાંતિનાથ—(૧) સ્વયમેવ શાંતિના કરનાર, અથવા (૨) શાંતિના યોગથી અથવા શાંતિરૂપ હોવાથી. (૩) દેશમાં મરકીનો ઉપદ્રવ ઘણો હતો તે ભગવંત ગર્ભે આવ્યા પછી માતાએ અમૃત છાંટ્યું તેથી મરકીની શાંતિ થઈ એ પ્રભાવથી. પિતા-વિશ્વસેન, માતા-અચિરા, જન્મસ્થાન-હસ્તિનાપુર, લાંછન મૃગ.

૧૭. કુંથુનાથ—(૧) કુ એટલે પૃથ્વી તેને વિષે સ્થિત માટે (૨) ભગવાન ગર્ભમાં આવ્યા પછી માતાએ સ્વપ્નમાં રત્નનો ઘુલ (ઢગલો) પૃથ્વીને વિષે જોયો (૩) તથા રાત્રી હતા તે કુંથુઆની પેઠે ન્હાના થયા.

૧૮અરં ચ—અને અરનાથને.

૧૯મહિં—મહિનાથને.

વંદે—(હું) વાંદું છું.

૨૦મુણિસુવ્યં—મુનિસુવતને.

૨૧નમિનિણું ચ—અને નમિ જિનને.

(૪) અથવા પ્રભુ જન્મ્યા પછી કુંથુઆ પ્રમુખ ન્હાના મોટા જીવોની જયણા દેશમાં પ્રવર્તી માટે. પિતા-સૂર, માતા-શ્રી, જન્મસ્થાન-હસ્તિનાપુર, લાંછન ઝાગ (બોકડો.)

૧૮. અરનાથ—(૧) વૃદ્ધ પુરુષો અર એવું નામ એવા પુરુષને આપે છે જેને અરિહંત જેવા સર્વોત્તમ પુરુષ જે કુલને વિષે હપજે તે કુલની વૃદ્ધિ થાય. (૨) પ્રભુ ગર્ભમાં આવ્યા પછી તેમની માતાએ સ્વપ્નમાં સર્વ રતનમય અર એટલે આરો તથા થુલ એટલે ઢગલો જોયો માટે. પિતા-સુદર્શન, માતા-દેવી, જન્મસ્થાન-હસ્તિનાપુર, લાંછન નંદાવર્ત.

૧૯. મહિનાથ—(૧) પરિસહસ્ર મહા તેનો જય કરનાર તે મહિ, (૨) ભગવાન ગર્ભમાં આવ્યા પછી માતાને એક ઋતુમાં સર્વ ઋતુનાં સુગંધિ ફૂલની શય્યામાં સૂવાનો દોહલો થયો માટે મહિનાથ. પિતા-કુંભ, માતા-પ્રભાવતી, જન્મસ્થાન-મિથિલા. લાંછન કુંભ-દ્વલશ.

૨૦. મુનિસુવત—(૧) જે જગત્ની ત્રણ કાલની અવસ્થા જાણે તે મુનિ, અને વળી જેને શોભન વ્રત છે તે સુવત. (૨) ભગવંત ગર્ભમાં આવ્યા પછી એમની માતાને મુનિ સરખા શોભન આવકનાં વ્રત પાળ્યાં, એ ગર્ભના પ્રભાવે આ નામ પાડયું. પિતા-સુમિત્ર, માતા-પદ્મા, જન્મસ્થાન-રાજગૃહ, લાંછન કાચબો.

૨૧. નમિનાથ—(૧) પરિસહ હપસર્ગાદિક જેણે નમાવ્યા છે તે નમિ. (૨) પ્રભુ ગર્ભમાં આવ્યા પછી ગર્ભના પ્રભાવે શહેરપર ચઢી આવેલા રાજાઓ નમ્યા હતા, તે આવી રીતે—સીમાડાના રાજાઓ ભગવંતના પિતાના શત્રુ હતા, તે ચઢી આવી ગામને વીંટી લીધું, રાજાએ આકુળવ્યાકુળ થઈ નિમિત્તિઆ (જેષિ)ને બોલાવી ઉપાય પૂછ્યો; નિમિત્તિઆએ કહ્યું કે 'રાણી સગર્ભા છે, તેણીને ગઢ ઉપર ચઢાવી

વંદામિ—(હું) વાંદું છું.

૨૨ રિદ્ધિનેમિ—અરિષ્ઠનેમિને.

૨૩ પાર્શ્વ—પાર્શ્વનાથને.

તહ—તથા

૨૪ વર્ધમાણું ચ—અને વર્ધમાનને.

રાત્રીએ તેણીનું દર્શન કરાવે.' તેમ કરતાં રાત્રીએ ભગવંતની માતાને તેણીનું તેજ ન ખમાતાં નમસ્કાર કરતાં કરતાં રવાના થઈ ગયા. પિતા-વિજય, માતા-વપ્રા, જન્મસ્થાન-મિથિલા. લાંછન-નીલોત્પલ એટલે નીલવર્ણવાળું કમળ.

૨૨. અરિષ્ઠનેમિ—(૧) રિષ્ટ એટલે પાપ તેનો અભાવ એટલે નાશ કરવામાં નેમિ એટલે ચક્ર સમાન માટે અરિષ્ઠનેમિ. (૨) પ્રભુ ગર્ભમાં આવ્યા પછી માતાએ સ્વપ્નમાં અરિષ્ટ એટલે કાળા રત્નની રેલ દીડી, તથા આકાશમાં નેમિ એટલે ચક્ર ઉછળવું જોયું. આવા પ્રભાવથી અરિષ્ઠનેમિ નામ દીધું. આ ભગવાનનું ખીજું નામ નેમિનાથ છે. પિતા-સમુદ્રવિજય, માતા-શિવાદેવી, જન્મસ્થાન-સૌરીપુર, લાંછન શંખ છે.

૨૩. પાર્શ્વનાથ—(૧) જે સમસ્તભાવોને 'સ્પૃશતિ' એટલે જાણે છે માટે; (૨) એમનો વૈયાવૃત્ય કરનાર પાર્શ્વ નામનો ચક્ષુ છે તેના નાથ એટલે સ્વામી તેથી પાર્શ્વનાથ (૩) અથવા પ્રભુ ગર્ભમાં આવ્યા પછી માતાએ અંધારી રાત્રે પોતાની પાસે સર્પ દીઠો તે સર્પના જવાના માર્ગની વચમાં રાજ (પ્રભુના પિતા)નો હાથ દેખી રાણીએ હંચો ક્યો તેથી રાજ જગી હંચો અને જોલ્યો 'શા માટે હાથ હંચો ક્યો ?' રાણીએ કહ્યું 'મેં સર્પ જોયો તેથી.' રાજ જોલ્યો 'તમે જુહું જોલો છો,' પછી તેણે દીવો મંગાવી જોયું તો સર્પ જોયો. તેથી વિસ્મય પામી રાજએ વિચાર્યું કે મેં ન કીઠો અને રાણીએ દીઠો એ ખરે જર્ણનો પ્રભાવ છે એમ જાણી પાર્શ્વનાથ નામ આપ્યું. પિતા-અશ્વમેધ, માતા-વામા, જન્મસ્થાન-કાશી. લાંછન સર્પ.

૨૪. વર્ધમાન—(૧) જન્મથી માંડી જ્ઞાનાદિકથી વૃદ્ધિ પામ્યા તે વર્ધમાન (૨) ભગવાન ગર્ભે આવ્યા પછી માતા પિતા સમસ્ત ઋદ્ધિથી.

એવં—એ પ્રકારે.

મએ—મેં—મારા જીવે.

અભિધુઆ—અભિસ્તુતિ કરી એટલે નામપૂર્વક સ્તવ્યા.

વિહુયરયમલા—કર્મરૂપી રજ અને મલને વિશેષ પ્રકારે જોણે ટાળ્યા છે એવા. અહીં કર્મરૂપી રજ તે જે કર્મ જતાં આવતાં (ધર્માપચિકી ક્રિયાથી) બંધાય, અથવા નવા બંધાતાં જે ઢીલાં કર્મ તે રૂપી રજ; અને કર્મરૂપી મલ એટલે પૂર્વે બાંધેલ ચીરકાલનાં સંચિત, નિકાચિત ગાઢકર્મ, અથવા સાંપરાયિક ક્રિયાથી બંધાતાં કર્મ તે રૂપી મલ.

પહીણુ—પ્રક્ષીણુ એટલે અતિશયે કરીને ક્ષય કર્યા છે.

જરમરણા—જરા અને મરણુ (જોણું); એટલે જે સમય સમય આયુષ ઘટે તેને જરા કહીએ, અને સર્વથા આયુ ઘટીને પ્રાણુ જુદો પડે તેને મરણુ કહીએ.

ચઉવિસંપિ—ચોવીશે પણુ (પૂર્વે કહેલા વર્તમાન ચોવીરીના અને ‘અપિ’ એટલે ‘પણુ’ એમાં બીજા તીર્થકરોનો સમાવેશ થાય છે.)

જિણુવરા—જિનવરો—જિનમાં ઉત્તમ એટલે શ્રુતધર આદિ જિનો થકી શ્રેષ્ઠ.

વૃદ્ધિ પામ્યા, ધન ધાન્યાદિકના ભંડાર તથા દેશ નગરાદિકની વૃદ્ધિ થઇ, સર્વ રાજા આજ્ઞામાં વર્તવા લાગ્યા, આ પ્રભાવથી વર્ધમાન નામ પાડયું. બીજું નામ મહાવીર છે. (૧) ભગવંતે જન્મતાંજ એક પર્વતને ડાબા પગના અંગુઠાથી કંપાવ્યો. (૨) ભગવંતની સાથે તેના બળની પરીક્ષા કરવા આવેલો દેવતા આમલકીડા (આંબલી પીંપળીની રમત) કરતાં હાર્યો. આમ ભગવંતનું અનંત બળ જાણીને શ્રી મહાવીર એવું બીજું નામ ઇદ્ર મહારાજે આપ્યું. પિતા—સિદ્ધાર્થ, માતા—ત્રિશલા, જન્મસ્થાન—ક્ષત્રિય-કુંડ. લાંછન કેશરી છે.

તિત્થયરા—તીર્થકરો.

મે—મારા ઉપર.

પસીયંતુ—પ્રસન્ન થાઓ. પ્રસાદ એટલે કૃપા કરો.

નોટ—જેને આપણે ‘પ્રસન્ન થાઓ’ એમ કહીએ છીએ તે જિન ભગવાન વીતરાગ છે એટલે તેથી સ્તુતિ કરનાર ઉપર પ્રસન્ન થતા નથી; તેમજ તેની નિંદા કરનાર ઉપર અપ્રસન્ન થતા નથી; પરંતુ સ્તુતિ કરનારને સ્તુતિનું ફળ મળે છે, અને નિંદા કરનારને નિંદાનું ફળ મળે છે. કારણ કે દરેક ક્રિયાનું ફળ તો અવશ્ય હોય છેજ. વળી જેવી રીતે ચિંતામણીથી મંત્રાદિક કરવાથી શુભની વાંચ્છા કરનારને શુભ મળે છે અને અશુભની વાંચ્છા કરનારને અશુભ ફળ મળે છે, તેવી રીતે અહીં સ્તુતિ કરવાથી સ્તુતિનું ફળ મળે છે. અહીં કોઈ એમ કહે કે ‘જે પ્રસન્ન થતાજ નથી, તે શી રીતે પ્રસન્ન થશે ? માટે વૃથા પ્રલાપ કરવાથી ભક્તિનો અતિશય થતો નથી,’ આના ઉત્તરમાં કહેવાનું કે પ્રસન્ન થાઓ એવું કહેવાથી દોષ પણ નથી, કારણ કે જેની સ્તુતિ કરી પ્રસન્ન થવાનું કહીએ છીએ તેના કલેશ આદિ ક્ષીણ થઈ ગયા છે તે જેમ પ્રસન્ન થતા નથી, તેમ તેમની સ્તુતિ વૃથા પણ થતી નથી કારણ કે તેને સર્વભાવની વિશુદ્ધિ છે. ભક્તિથી નામ લેવાથી કર્મક્ષયોગશમ થાય છે અને ભવ્યોનું કલ્યાણ થાય છે.

કિત્તિય—(જે) કીર્તિત તે; એટલે નામવિશેષથી જેનું ઇંદ્રો આદિ કીર્તન કરે છે, સ્તુતિ કરે છે.

વંદિય—(જે) વંદિત છે; એટલે જેને ઇંદ્ર આદિ વિશુદ્ધ મન, વચન અને કાયાથી વંદે છે-પંચાંગ નમસ્કાર કરે છે.

મહિયા—(જે) મહિત છે, એટલે ઇંદ્રાદિક જેને પુષ્પ આદિથી પૂજે છે.

જે એ—(એવા) જે, તે.

લોગસ્સ—લોકના (લોકને વિષે)

ઉત્તમા—ઉત્તમ પ્રધાન એવા.

સિદ્ધા—સિદ્ધ થયા છે એટલે નિષ્ઠિતાર્થ-જેના અર્થ સર્વ સંપૂર્ણ થયા છે-એવા થયા છે-સિદ્ધ ગતિને પામ્યા છે.

આરોગ્ય—આરોગ્યતા. આરોગ્યતા એ પ્રકારની છે: દ્રવ્યારોગ્યતા
એટલે તાવ આદિ રોગથી રહિતપણું અને બાવારોગ્યતા
એટલે સિદ્ધપણું. અહીં સિદ્ધપણું અર્થ છે.

બોધિલાભ—બોધિલાભને-સમ્યક્ત્વને એટલે શ્રી જિનધર્મની પ્રા-
પ્તિના લાભને.

સમાધિવરમુક્તમં—પ્રધાન અને ઉત્તમ સમાધિને, સમાધિ એટલે
જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર એ રતનત્રયને વિષે એકતા-પરમસ્થિતતા.

દિનુ—દો, આપો.

ચંદ્રેસુ—ચંદ્રોમાં-ચંદ્રના સમુદાયથી.

નિમ્મલયરા—નિર્મલતર-અતિ નિર્મળ.

આધ્યએસુ—આદિયોમાં-સૂર્યના સમુદાયથી.

અહિયં—અધિક.

પયાસયરા—પ્રકાશના કરનારા.

સાગરવર—ઉત્તમ સાગર (પેઠે) એટલે ઉત્તમ એવા સ્વયંભૂરમણ
નામના સમુદ્ર જેવા.

ગંભીરા—ગંભીર છે જેઓ, (એવા)

સિદ્ધા—સિદ્ધ એટલે જે અષ્ટ કર્મથી રહિત સિદ્ધ થયા છે તે.

સિદ્ધિ—સિદ્ધિને-મુક્તિને

મમ—મને

દિસંતુ—આપો.

નોટ—અહીં કોઈ કહે કે આરોગ્ય-બોધિલાભ-ઉત્તમ સમાધિ મને
આપો એમ કહેવું તે નિદાન-નિયાણું નથી? એ તો વિલાપ-અસત્યમૃષા
ભાષા કહેવાય. તેના ઉત્તરમાં આચાર્ય જણાવે છે કે જેના રાગ દ્વેષ ફીણ
થયા છે એ સમાધિ કે બોધિ ખરી રીતે આપતા નથી છતાં તેમને આપો
એમ કહેવું એ ભક્તિથી પ્રેરિત વચન છે-તેમાં અસત્યમૃષા ભાષા નથી,
હારણ કે વીતરાગ જિનવરોની પરમ ભક્તિથી આરોગ્ય-બોધિલાભ-સમાધિ-
મરણ પ્રાપ્ત થાય છે.

૭૬.

ભાવાર્થ પાઠ.

આ ચૈદ રાજલોકને વિષે જોઓ ઉદ્યોત કરી રહ્યા છે, ધર્મતી-
ર્થને પ્રવર્તાવી રહ્યા છે એવા શ્રી અરિહંત ચોવીશે જિનો તથા કેવલી
પ્રભુ છે તેની હું સ્તુતિ કરીશ. ૧

(૧) શ્રી ઋષભદેવ (૨) શ્રી અજીતનાથ (૩) શ્રી સંભવનાથ
(૪) શ્રી અભિનંદન (૫) શ્રી સુમતિનાથ (૬) શ્રી પદ્મપ્રભ (૭) શ્રી
સુપાર્શ્વનાથ (૮) શ્રી ચંદ્રપ્રભ (૯) શ્રી સુવિધિનાથ કે શ્રી પુષ્પદંત
(૧૦) શ્રી શીતલનાથ (૧૧) શ્રી શ્રેયાંસનાથ (૧૨) શ્રી વાસુપૂજ્ય
(૧૩) શ્રી વિમલનાથ (૧૪) શ્રી અનંતનાથ (૧૫) શ્રી ધર્મનાથ (૧૬)
શ્રી શાંતિનાથ (૧૭) શ્રી કુંથુનાથ (૧૮) શ્રી અરનાથ (૧૯) શ્રી
મહિનાથ (૨૦) શ્રી મુનિસુવ્રત (૨૧) શ્રી નમિનાથ (૨૨) શ્રી અરિ-
હનેમિ (નેમિનાથ) (૨૩) શ્રી પાર્શ્વનાથ અને (૨૪) શ્રી વર્ધમાન
અથવા શ્રી મહાવીર. ૨-૪.

એ ચોવીશે તીર્થંકરોની મેં નામોચ્ચારપૂર્વક સ્તુતિ કરી. જોઓએ
કર્મરૂપી રજ અને મલને દૂર કર્યા છે, જન્મ જરા અને મરણને ટાળ્યા
છે એવા તે ચોવીશે તીર્થંકરો મારાપર પ્રસન્ન થાઓ ! ૫.

ઈંદ્રાદિક જોઓની કીર્તિ કરે છે, જેમને વંદન કરે છે, અને જેમનું
પૂજન કરે છે, અને જોઓ લોકને વિષે ઉત્તમ પ્રકારે સિદ્ધ થયા છે
તે શ્રી તીર્થંકર પ્રભુ મને આરોગ્યતા, ઓધિલાભ, અને ઉત્તમ પ્રધાન
એવી સમાધિ આપો ! ૬,

જોઓ અનેક ચંદ્રના સમૂહથી પણ નિર્મળ છે, અનેક સૂર્યના
સમુદાયથી વિશેષ પ્રકાશ કરનારા છે, અને દેવયંભૂ રમણ સમુદ્રથી
પણ જોઓ ગંભીર છે તે શ્રી સિદ્ધ ભગવાન મને સિદ્ધિ આપો ! ૭.

૭૭.

વિવેચન પાઠ.

અન્ય ધર્મમાં યોગ ઉપર ધણું શાસ્ત્રો છે, જ્યારે આપણામાં તે સંબંધે છે કે નહિ એના જવાબમાં કહેવાનું કે ‘અવશ્ય છે.’ ‘યોગર્થિદુ,’ ‘યોગ-શાસ્ત્ર’ ‘યોગપ્રદીપ’ વગેરે અનેક ગ્રંથો યોગ સંબંધે જૈનોમાં છે; અને જૈનોમાં યોગ છે એવું સૂચન અહીં કરી બતાવવાનું કારણ એ છે કે ‘લોગસ્સ’નો પાઠજ તે કહી આપે છે.

આમાં ચોવીશ જિનવરનાં નામ કહી પછી જે યાચના કરી છે તેમાં ‘સમાહિવરમુત્તમં દિંતુ’ એવી પણ યાચના કરી છે. તે કહે છે કે ‘અમને ઉત્તમોત્તમ સમાધિ આપો.’ સમાધિ એટલે આ સંસારમાં અધી જગાએ આધિ (મનનું દુઃખ), બ્યાધિ (રોગ) અને ઉપાધિ (બહારથી આવી પડેલું દુઃખ) એ ત્રણ વિટંબના લાગી રહીજ છે, તે વિટંબના-જંજળ-દુઃખથી વિરક્ત બની સમતા ભાવે રહેવું તેનું નામ સમાધિ છે.

સામાયિક ક્રિયા સમતા ભાવે રહેવાની ક્રિયા છે, તેથી તે સમાધિરૂપ છે. આત્માની સ્વાનુભવ સ્થિતિ વિચારી તે સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવાનાં લક્ષણો શોધી તે પ્રમાણે વર્તન રાખવું તે સામાયિક અને સમાધિનો ઉદ્દેશ છે. ક્રિયા સમજણ અને ભાવથી કરવાથી ઉત્તમ ભાવનાના સ્વરૂપને પ્રાપ્ત કરીએ છીએ. આથી આત્મા સ્વરૂપમાં રહી ઉચ્ચ સ્થિતિએ ચઢે છે.

‘લોક’ એટલે ચૈદ્ર રાજલોક. ચૈદ્ર રાજલોકનું સ્વરૂપ બે પગ પહોળા કરી કેડ ઉપર હાથ દબા ઉભેલા માણસના જેવું-પુરૂષાકાર છે એમ સામાન્યકારે કહી શકાય તેમ છે.

કર્મને લીધેજ આ સંસારમાં જન્મ, જરા અને મરણનાં દુઃખો ભોગવવાં પડે છે. કર્મ એજ પુનઃ જન્મનું કારણ છે, માટે કર્મ રૂપી રજ-મેલને ટાળવાના પ્રયાસ કરવાને આ પાઠથી સૂચના મળે છે, નકારાં, પાપકારી, અનીતિનાં કૃત્યોથી કર્મનો સમૂહ-જથ્થો વધતો જાય

છે, જ્યારે દયા, અનુકંપા પરાપકાર, નીતિ, દાન, શિયળ, તપ, ભાવના આદિથી એ કર્મોનો ધીમે ધીમે નાશ થતો જાય છે, અથવા શુભ કર્મમાં વધારો થાય છે, તેથી તીર્થંકર દેવની પ્રસન્નતા માગવાનું કારણ એ છે કે એવી રીતે તેમનાં સ્મરણ-ચિંતવનથી તેમના ગુણોમાંના કોઇ પણ ગુણો કોઇ પણ અંશે ગ્રહણ કરવાની આપણને ટેવ પડે, અને તેથી પાછાં અનીતિનાં-પાપકારી આચરણો ન આચરીએ. [જુઓ એધધિવંદ્ય મહાભાસ ગાથા ૫૦૭ થી ૬૩૮ પૃ. ૯૧ થી ૧૧૫]

૭૮.

મુહપત્તિની પડિલેહણા.—(મુખવસ્ત્રિકા પ્રતિલેખન).

વિધિ—ઉપર પ્રમાણેનો ‘લોગસ્સ’ નો પાઠ પ્રગટ કર્યા પછી મુખવસ્ત્રિકાનું પ્રતિલેખન કરવા માટે અગાઉ (૧) ખમાસમણ પૂર્વક (૨) સદ્ગુરુનો મુહપત્તી પડિલેહવાનો આદેશ માગી (૩) બેસી * (ગોદોહાસને) (૪) મુહપત્તી પડિલેહવી. મુહપત્તી પડિલેહવા માટે આજ્ઞા આવી રીતે માંગવી.

“ ઇચ્છાકારેણ સંદિસહ ભગવન્ !

મુહપત્તિ પડિલેહું ? ”

સંસ્કૃત છાયા.

इच्छाकारेण संदिसह भगवन् मुखवस्त्रिकां प्रतिलिखामि.

અર્થ—હે ભગવન્ ! ઇચ્છાએ કરી મને આદેશ આપો કે હું મુહપત્તી પડિલેહું.

આથી ગુરૂ આજ્ઞા આપે “ પડિલેહું. ” (સં. પ્રતિલિખ)

ત્યારે સામાયિક કરનારે “ ઇચ્છું ” એમ કહી મુહપત્તિ તથા અંગની પડિલેહણા કરવી.

---

*ગોદોહાસન—એટલે જેમ કોઈ ગાય દોહવું હોય, અને બે પગ હલા રાખી અધર બેસે, અને બે હાથ બે જાંઘની વચ્ચે ગાયના આંચળ ઉપર હોય તેમ, એટલે બે પગ વચ્ચે અધર બેસી વચમાં બે હાથ રાખી જે આસન થાય તે

૭૯.

મુહપત્તિ પડિલેહવાનો હેતુ.

અહીં લક્ષમાં રાખવાનું છે કે ગુરુ સાક્ષાત્ હાજર ન હોય છતાં ગુરુ સમીપેજ એટલે છું, એવી ભાવના રાખીને ગુરુની આજ્ઞા માગવાનો વિધિ યથાવિધિ આચરવો; અર્થાત્ “ ઇચ્છાકારેણ સંદિસહ ભગવન્ । ” ઇત્યાદિપૂર્વક જાણે સાક્ષાત્ સદ્ગુરુ પાસે આજ્ઞા માગતા હોઈએ એમ વર્તવું; અને ગુરુની સ્થાપના કાંઈ વાણી બોલે નહિ, છતાં માગેલ આજ્ઞાનો સદ્ગુરુ તરફથી ઉત્તર મળ્યો છે, એમ ધારી તે તે કાર્યમાં પ્રવર્તવું. આવી પ્રવૃત્તિ એ વિનયનું પરમ-મોટું કારણ છે; અને પ્રમાદ ટાળવાનું, તથા ઉપયોગ જાગૃત રાખવાનું ઉત્તમ સાધન છે. પડિલેહણનો મૂળ શબ્દ પ્રતિલેખન છે; પ્રતિ=તરફ, ફરી+લેખન=જેવું લિખ્ ધાતુપરથી. એટલે ફરી ફરી વાર જોવું, નિરીક્ષણ કરવું.

૮૦.

મુહપત્તિ કઈ રીતે પડિલેહવી ?

હવે મુહપત્તિ પડિલેહતાં તેના તથા અંગપડિલેહણના દરેકના પચીસ પચીસ એમ મળી નીચેના પચાસ બોલો મનમાં બોલી જવા, એટલે તેના સ્મરણ-ચિંતનપૂર્વક મુહપત્તિ અને અંગ પડિલેહવા (પ્રતિલેખવા). પહેલાં મુહપત્તિ અને અંગ-શરીર-ક્રયા કઈ રીતે પડિલેહવા તે કહે છે, અને પછી તે દરેકમાં શું ચિંતવવું તે કહીશું.

દિટ્ઠિ પહિલેહ એગા, છ ઉદ્ઘપ્પફોહ તિગ તિ અંતરિઆ ।

અરુલ્લોહ પમજ્ઞણયા, નવ નવ મુહપત્તિ પળવીસા ॥

૧ એક દષ્ટિ પ્રતિલેખના—એટલે પ્રથમ મુહપત્તિના બંને પાસા સર્વત્ર દષ્ટિએથી જોવા.

- ૬ ઉર્ધ્વ *પખોડ પ્રતિલેખના—એટલે ત્યાર પછી મુહપત્તિને ફેરવી બે બે હાથે-ડાબા અને પછી જમણા હાથે પકડીને નચાવવા રૂપ ત્રણ ત્રણ ઉંચા પખોડા કરવા, તે છ વાર ખંખેરવા રૂપ.
- ૯ નવ *અખખોડ પ્રતિલેખના } ત્યાર પછી ત્રણ અખખોડ
 ૯ નવ પ્રમાર્જના પ્રતિલેખના } અને ત્રણ પ્રમાર્જના તે અનુ-
 ક્રમે ત્રણવાર એક એકને આંતરે કરવા એટલે મુહપત્તિના ત્રણ વધૂટક (વહુના ઘુંઘટની માફક) કરી જમણા હાથની અંગુલિના આંતરાની વચ્ચેમાં ભરાવીને ત્રણ અખખોડા પસલી ભરીએ એટલે ત્રણવાર મુહપત્તિ ઉંચી રાખી ડાબા હાથના તળા ઉપર સ્પર્શ કર્યા સિવાય અંદર લઇએ અને પછી ત્રણ પ્રમાર્જના પસલી માંહેથી ધસીને કાઢીએ, એમ એક એકને આંતરે ત્રણવાર ત્રણ ત્રણ પ્રમાર્જના કરવી. એ પ્રમાણે કરતાં નવ અખખોડા (ખંખેરવા રૂપ) પ્રતિલેખના થાય છે.

૮૧.

અંગની પચીસ પ્રતિલેખના.

આ રીતે મુહપત્તિની કુલ પચીસ પ્રતિલેખના થઇ. હવે અંગની શરીરની પચીસ પ્રતિલેખના કહીએ.

* પખોડ, અખખોડ—આ શબ્દો ‘પ્ર-ક્ષાલન, અ-ક્ષાલન’ ના અપભ્રંશ હોવા સંભવ છે. આ સંભવ કલ્પનાજનિત છે; પણ તે કલ્પનાને પુષ્ટિ આપનાર એ ‘પખોડા-અખખોડા’ શબ્દનો વ્યવહાર જે ક્રિયા માટે યોજ્યો છે, તે ક્રિયાનો હેતુ છે. આ ક્રિયા તે મુહપત્તિના પ્રતિલેખનમાં ‘પખોડા-અખખોડા’ કરે છે તે છે. મુહપત્તિના પચાસ ખોલ દાખવ્યા છે, તે હાલ વ્યવહારમાં બહુધા અપ્રચલિત છે; પણ એ ખોલમાં ઉત્તમ હેતુ રહેલો છે; ‘સમ્યક્ત્વ મોહિની’ આદિ પરિહરે એ ‘પખોડા’-પ્રક્ષાલન અને ‘સદ્દેવાદિ’ આદરે એ અખખોડા-અક્ષાલન, આમ કલ્પના થાય છે, પણ તેની સત્યતાનો આગ્રહ કરી શકાય એમ નથી. આવી રીતે સાક્ષરશ્રી મનસુખલાલ કિં મહેતા અને પત્રદ્વારા જણાવે છે.

મો. ક. દેશાધ.

પાયા હિણેણ તિઅ તિઅ, વામેઅર બાહુ સીસ મુહ હિઅણ ।

અંસુમ્મહો પિટ્ઠે, ચડ છપ્પય દેહ પળવીસા ॥

૧૫ પ્રતિલેખના—વામ એટલે ડાબા હાથે, જમણા હાથે, શીષ એટલે મસ્તકે, મુખે, અને હૃદયસ્થાને એમ પાંચ સ્થાને પ્રદક્ષિણા-વર્તે કરી ત્રણ ત્રણ વાર પ્રતિલેખના કરવી; એટલે મુહપત્તિ વધૂતકની પેઠે અહણ કરી ડાબા હાથ આદિ પાંચ સ્થાને ફેરવવાથી પંદર પ્રતિલેખના.

૪ પ્રતિલેખના—એ ખભાની ઉપર તથા બે નીચે, તથા વાંસાની બાજુએ, એટલે બે ખભા ઉપર અને બે કાંધક વાંસાનો ભાગ આવી જાય તેવી રીતે બે કક્ષાને—પડખાને વિષે, એમ ચાર પ્રતિલેખના.

નોટ—કેડથી નીચેના ભાગે મુહપત્તિ અડાડવી ન જોઈએ તેથી શરીરની ઓગણીસ પ્રતિલેખના મુહપત્તીથી, અને બે પગની છ પ્રતિલેખના ચરવ-બાથી કરવી જોઈએ. કેટલાકો ચરવજો નથી રાખતા, તેમણે આ વાત ધ્યાનમાં લેવાની છે.

આ ઉપર કહેલી પ્રતિલેખના પુરૂષોને માટે છે. સ્ત્રીઓને માટે તેમનું શરીર અને મસ્તક લૂગડાંથી ઢંકાયેલું હોય માટે તેઓથી શરીરની પચીસ પ્રતિલેખનામાંથી ત્રણ મસ્તકની, ત્રણ હૃદયની, બે ખભાની અને બે પાસાની—પડખાની એ દશ પ્રતિલેખના ન થઈ શકે, તેથી તેઓને બાકીની પંદર પ્રતિલેખના હોય, કેમકે સ્ત્રીઓને મર્યાદા સાચવવાની જરૂર છે.

૮૨.

મુહપત્તિ પડિલેહતાં ચિંતવવાના પચાસ બોલ.

ઉપર આપણે મુહપત્તિની અને અંગની પ્રતિલેખના કઈ રીતે કરવી જોઈએ તે કહી ગયા; હવે તે પ્રતિલેખના કરતાં શું ચિંતવવું તે કહીએ. આ સંબંધમાં લખવાનું કે આવશ્યક વૃત્તિ અને પ્રવચન—સારોદ્ધાર વગેરે ગ્રંથોમાં પ્રતિલેખનામાં જીવરક્ષાનો હેતુ અને જિનેશ્વરની આરાધના

મુહપતિ પડિલેહતાં ચિંતવવાના પચાસ બોલ. ૧૯૯

કહી છે, તોપણ મનરૂપ મંકટ-વાંદરાને નિયમમાં લાવવા સારૂ અન્ય આચાર્યોએ પચાસ પ્રતિલેખના વખતે પચાસ બોલ મનમાં યાદ લાવવાના કહ્યા છે તે આ પ્રમાણે.

સુત્તત્થ તત્તદિટ્ઠિ, દંસણમોહતિગં ચ રાગતિગં ।
 દેવાઈતત્તતિગં, તહય અદેવાઈતત્તતિગં ॥૧॥
 નાણાઈતિગં તહ, તબ્બિરાહણા તિન્નિગુત્તિ દંડતિગં ।
 હય મુહણંતગ પડિ લેહણાઈ કમસો વિચિંતિજ્ઞા ॥૨॥
 હાસો રઈઅ અરઈ, મય સોગ દુગંછયા ય વજિજ્ઞા ।
 મુઅ જુઅલં પેહંતો, સીસે અપસત્થ લેસતિગં ॥૩॥
 ગારવતિગં ચ વયણે, ઉરિ સલ્લતિગં કસાયચઉ પીટ્ટે ।
 પયજુગિ છજ્જીવ વહં, તણુપેહાણ વિઙ્ગણામિણં ॥૪॥
 જહ્વિ પડિલેહણાણ, હેઝ જિયરક્ખણં જિણાણા ય ।
 તહભિ હમં મણમક્કહ, નિજ્જંતણત્થ મુણિ ચિંતિ ॥૫॥

પ્રથમ દૃષ્ટિ પ્રતિલેખનામાં એટલે મુહપતિ ઉબેળી તેને બે બાજુએ બોતાં—સૂત્રાર્થ તત્ત્વદૃષ્ટિ રાખું એટલે ‘સૂત્ર, અર્થ, તત્ત્વ, કરી સદવહું (હૃદયને વિષે ધારણ કરું)’ એમ ચિંતવવું.

ઉર્ધ્વ પખોડા કરતાં ડાબે હાથે મુહપતિને ખંખેરતાં—દર્શન-મોહત્રિક લખું એટલે ‘ સમ્યક્ત્વ મોહનીય, મિશ્રમોહનીય, મિથ્યાત્વ-મોહનીય પરિહરું ’ અને

ઉર્ધ્વ પખોડા કરતાં જમણે હાથે મુહપતિને ખંખેરતાં—રાગત્રિક લખું એટલે ‘કામરાગ, રનેહરાગ, દૃષ્ટિરાગ પરિહરું’ એમ ચિંતવવું.

ત્યાર પછી પ્રથમના ત્રણ અખખોડામાં (જમણા હાથની આંગળીના આંતરા વચ્ચે મુહપતિ બરાવી, ડાબા હાથના તળમાં અંદર લેતાં)—દેવાદિ-તત્ત્વત્રિક ધારણ કરું એટલે ‘ સુદેવ, સુગુરુ, સુધર્મ આ-હરું; ’ અને

પ્રથમની ત્રણ પ્રમાર્જનામાં (ડાબા હાથના તળમાં મુહપતિને

ત્રણુવાર ધસી કાઢતાં)—અદેવાદિ તત્ત્વત્રિક તળું એટલે ‘કુદેવ, કુગુરે, કુધર્મ પરિહરે,’ એમ ચિંતવવું.

ખીજી ત્રણુ અખ્ખોડામાં—જ્ઞાનાદિત્રિક ધારણુ કરે એટલે ‘જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર આદરે’ અને

ખીજી ત્રણુ પ્રમાર્જનામાં તેની વિરાધનાત્રિક તળું એટલે ‘જ્ઞાન-વિરાધના, દર્શન વિરાધના, ચારિત્ર વિરાધના પરિહરે,’ એમ ચિંતવવું.

ત્રીજી ત્રણુ અખ્ખોડામાં—ત્રિગુપ્તિ રાખવી એટલે ‘મનગુપ્તિ, વચનગુપ્તિ, કાયગુપ્તિ આદરે,’ અને

ત્રીજી ત્રણુ પ્રમાર્જનામાં—દંડત્રિક તળું એટલે ‘મનદંડ, વચન-દંડ, કાયદંડ પરિહરે,’ એમ ચિંતવવું.

આવી રીતે મુહપતિ પ્રતિલેહતાં ચિંતવવું.

હવે અંગની ૨૫ પડિલેહણા કહે છે:—

ડાખા હાથની ભુજાએ ત્રણુવાર પુંજતા—પ્રતિલેખના કરતાં ‘હાસ્ય, રતિ, અરતિ પરહરે,’ એમ ચિંતવવું.

ડાખા હાથમાં મુહપતિ ઉપર પ્રમાણેજ ગ્રહણુ કરી જમણી ભુજાએ પ્રતિલેખના કરતાં ‘ભય, શોક, દુઃખ આ પરિહરે,’ એમ ચિંતવવું.

મસ્તકની પ્રમાર્જના કરતાં—લેશ્યાત્રિક એટલે કૃષ્ણલેશ્યા, નીલ-લેશ્યા, કાપોતલેશ્યા પરિહરે,’

મુખની ત્રણુ પ્રતિલેખના કરતાં—ગારવત્રિક એટલે ‘ઋદ્ધિગારવ, રચગારવ, સાતાગારવ પરિહરે,’ અને

હૃદયની ત્રણુ પ્રતિલેખના કરતાં—શલ્યત્રિક એટલે ‘માયાશલ્ય, નીયાણુશલ્ય મિથ્યાત્વશલ્ય પરિહરે,’ એમ ચિંતવવું.

ડાખા ખભા અને જમણા ખભાંની નીચે ઉપર બે પડખે પ્રતિ-લેખના કરતાં ચાર કપાય એટલે એક તરફ ‘ક્રોધ, માન પરિહરે,’ અને બીજી તરફ ‘માયા, લોભ પરહરે,’ એમ ચિંતવવું.

ડાબે પગે પ્રતિલેખના કરતાં ‘પૃથ્વીકાય, અપકાય, તેહકાયની રક્ષા કરે’ અને જમણે પગે પ્રતિલેખના કરતાં ‘વાયુકાય, વનસ્પતિકાય, ત્રસકાયની રક્ષા કરે.’ એમ પાદ્યુગલ એટલે બંને પગની પ્રતિલેખના કરતાં છ કાયજીવની રક્ષા કરે એમ ચિંતવવું.

આ રીતે અંગની પ્રતિલેખના કરતાં ચિંતવવાના બોલ કહ્યા અને ઉપર કહેલા પચીસ મુહપત્તિની પ્રતિલેખના કરતાં ચિંતવવાના બોલ એમ પચાસ બોલ હૃદયમાં ઉપર કહેલ વિધિ પ્રમાણે ચિંતવવા.

યદ્યપિ પડિલેહણા ને છે તેનો હેતુ જીવરક્ષા અને જિનાસા (એ બંનેનું) પાલન છે, તોપણ એ પડિલેહણા મનરૂપી મર્કટને નિયંત્રવાને અર્થ છે એમ મુનિઓ-પૂર્વાચાર્યો કહે છે.

૮૩.

મુહપત્તિ પડિલેહવાનો વિશેષહેતુ.

મુહપત્તિની પડિલેહણા (પ્રતિલેખના) તે માત્ર મુહપત્તિના એક વસ્ત્રના કટકાને ખંખેરવાનું છે, અથવા તે વસ્ત્રને પડિલેહવાનું છે એમ નથી, પરંતુ તે વસ્ત્રના ખંડથી શરીરના ને ને અંગો ઉપર સંમાર્જન કરવામાં આવે છે, તે તે અંગોની સાથે તે અંગનું સંમાર્જન કરતી વખતે ને ને શબ્દો હૃદય કે ઉપાદેય બોલવામાં આવે છે તે તે સંબંધ ધરાવે છે.

હારય, રતિ, અરતિ, ક્રોધ, માન, માયા, લોભ વગેરે કર્મનાં પુદ્ગલો હોઈ પૌદ્ગલિક છે, અને તેમની શરીરના અમુક અમુક ભાગમાં મુખ્યતા-નિવાસસત્તા કે ઉત્પત્તિસત્તા હોવી જોઈએ. દાખલા તરીકે કામ છે તે જો કે સકલ શરીરમાં રહેલો છે, છતાં જુદી જુદી વખતે

---

૧ ‘રક્ષા કરે’ એ શબ્દો મુનિએ બોલવાના છે. સંસારીને માટે ‘જયણા કરે’ એમ બોલવાનો રિવાજ ચાલે છે. આ વિચારતાં બરાબર છે, કારણ કે સંસારી જીવો રક્ષા કરવા સમર્થ નથી, તેથી ‘જયણા કરે’ એમ બોલે, જ્યારે મુનિ છકાયના રક્ષક હોવાથી ‘રક્ષા કરે’ એમ બોલે તે યોગ્ય છે.

તે કામ જુદા જુદા અંગનો સ્પર્શ કરવાથી તુરતજ ઉદ્ભવે છે. આ વાત ઘણે સ્થળે લખેલ છે. જુઓ શ્રી વીરવિજય મહારાજકૃત સ્થૂલિ-ભદ્રની શીયળવેલની બીજી ઢાળ; તેમ આ દરેકને માટે સ્થાનનિયામકતા હોવી જોઈએ. મુહપત્તિના સંમાર્જનથી એમ સમજાય છે કે તે તે સ્થળથી સંમાર્જનદ્વારા જે હેય હોય તેને દૂર કરવા, અને જે જે અંગે ઉપાદેય અર્થસૂચક શબ્દો બોલાય છે તે તે અંગોના સ્થળથી તે તે ઉપાદેય કરવું-પ્રાપ્ત કરવું. આ ઉપરથી શરીરની સાથે મનની-અંતરંગશુદ્ધિ બહુ ઘાટો, નિકટ અને ઉપયોગી સંબંધ ધરાવે છે તે સ્પષ્ટ રીતે જાણાય છે.

મુહપત્તિની પડિલેહણા જે બોલ બોલી કરવાની કહેલ છે, તેમાં સર્વજન જોઈએ તો શરીરના અવયવોના સ્પર્શથી અંતરંગ શુદ્ધિનો વિસ્તાર છે. શુદ્ધ ક્રિયા અને ભાવનાથી તે અંગવડે તે તે ક્રિયા ભાવ સાથે કરવાથી તે તે ગુણ પ્રગટે છે. આ વાતની સિદ્ધિ માટે હાલમાં પ્રચલિત થયેલી ‘મેસ્મેરિઝમ’ નામની ક્રિયા આખા ઉદાહરણ પૂરું પાડે છે. તે ક્રિયામાં સંમાર્જન કરવાથી પ્રાણવિનિમય થાય છે, અને તે દ્વારા અનેક જાતના રોગો મટાડી શકાય છે. વળી બીજું ઉદાહરણ એ છે કે જૂનાં માણસો, વૃદ્ધ ડોસીઓ, મંત્રવાદીઓ શબ્દોચ્ચાર સાથે હાથ આદિ શરીરના અવયવોની સંમાર્જન ક્રિયા કરે છે, જેવી રીતે આંખનો ઝોકો ઉતારવો, સર્પ તથા વીંછીનું ઝેર ઉતારવું, ભૂત, પ્રેત આદિનો વળગાડ કાઢવો વિગેરે-તેમાં સંમાર્જન ક્રિયા જોવામાં આવે છે.

માતા પોતાના પુત્રના શરીર ઉપર પ્રેમથી હાથ ફેરવે છે, તેથી તે હાથદ્વારા પ્રેમપ્રવાહ બાળકના શરીરમાં દાખલ થઈ બાળકને પુષ્ટ બનાવે છે. આવીજ રીતે ઘોડા, બળદ, ગાય વગેરે જાનવરો સંબંધમાં જોવામાં આવે છે, જેમકે તોફાને ચડેલો ઘોડો તેનાપર હાથ ફેરવવાથી શાંત થઈ જાય છે.

આ બધાં દૃષ્ટાંત આપી એ બતાવવાનું છે કે મુહપત્તિના સંમાર્જનની ક્રિયામાં ગંભીર અર્થ સમાયેલો છે. જેમ આપણામાં આવી ક્રિયા

છે તેમ અન્ય ધર્મોમાં પણ જોવામાં આવે છે. ગાયત્રી બોલતાં અમુક શબ્દોવચાર વખતે હાથથી અમુક અંગને આલસો સ્પર્શે છે, કેટલાક ઝામના તૃણથી કાયશુદ્ધિ કરે છે, કેટલાક શ્રુતિથી કરે છે. મુસલમાનો પણ નમાઝ પઢતી વખતે જુદા જુદા અંગનો સ્પર્શ કરે છે. આ સર્વની મતલબ અંતરંગ દોષની શુદ્ધિ છે.

૮૪.

મુહુર્તપત્તિના પચાશ બોલ. બે સર્ગોય.

૧.

હાલ ચોપઈ—વીર જિજ્ઞેસર કરે સીસ એ દેશી.

પાંચે આંગુલી ખૂણા ઝાલ, ઉર્ધ્વ વેદ પણ દૂષણ ટાલ,
દૃષ્ટિ પડિલેહણુ પહિલી કહી, સૂત્ર અરથ તદ્દુભય સદ્વહી. ૧
અખોડા પખોડા કરી, ત્રિણુવાર કર ઉપરિ ધરી;
મિથ્યા ૧ મિશ્ર ૨ સમકિત ૩ તે ખિરી, કામ ૧ નેહ ૨
દૃષ્ટિરાગ ૩ પરિહરી. ૨
ત્રિણુવાર વિધાનહ તંત, દેવ ૧ ગુરૂ ૨ ધર્મ ૩ આદરવા ખંતિ;
વહી કુગુરૂ ૧ કુદેવ ૨ કુધર્મ ૩, પરિહરતાં લહિ સમકિતમર્મ. ૩
દશૈન ૧ નાણુ ૨ ચરિત આદરી, તેહ વિરાધન ટાલી ખરી;
મન ૧ વચ ૨ કાય ૩ ગુપતિ આદરી, મન ૨ વચ ૨ કાય ૩
દંડ પરિહરી. ૪
પડિલેહણુ મુહુર્તપતિ પચવીસ, હવિ બોલું દાયા પણ વીસ;
હાસ્ય ૧ રતિ ૨ અરતિ ૩ વામે ભુજે, શોક ૧ દુઃખ ૨ ભય ૩
દખિણુ ભુજે. ૫
કાપોત ૧ કૃષ્ણ ૨ નીલ ૩ મસ્તકે, સાયા ૧ રસ ૨ ઝહિ ૩ છાંડો મુખે,
માયા ૧ નિદાન ૨ મિથ્યાત્વ ૩ ત્રિશલ્લ, પરિહરતાં લહિ સહજ નિઃશલ્લ. ૬
ક્રોધ ૧ માન ૨ અખિ ભુજમૂલ, માયા લોભ દખિણુ ભુજમૂલ;
તેહ ૧ જલ ૨ પુહવી ૩ ઝામે પાય, વાય ૧ વણુ ૨ ત્રસ ૩ દખિણુ પાય. ૭

શ્રાવિકાને જાણે ચ્યાલીસ, ખમાની ચ્યાર ત્રિણ જે સીસ;
ત્રિણ હૃદય દશ ભાવે ધરી, દ્રવ્ય ક્રિયા કીધે ભવ તરી. ૮
શ્રી વિજયદાન સૂરીસર રાય. શ્રી તેજવિજય કવિયણુ બુધરાય;
સીસ દાનવિજય કવિતાય, ભવ્ય જીવ હિત કાજ સઝાય. ૯

૨

ઢાલ.

સિરિ જંખૂ રે, વિનય ભક્તિ શિર નામીને;
કરજોડી રે, પૂછે સોહમ સ્વામીને:—
ભગવંતા રે, કહો શિવકાંતા કેમ મળે;
કહે સોહમ રે મિથ્યા જિમ દૂરે ટળે.

તુટક.

દૂરે ટળે વિષ ગરલ ઇલા, ઉભય માર્ગ અનુસરી,
એક જ્ઞાન દૂગ કરત કિરિયા, અભેદારોપણુ કરી,
જિમ પંગુ દર્શિત ચરણ કષિંત, અંધ બિહું નિજપુર ગયા,
તિમ સત્ત્વ સજતા તત્ત્વ ભજતા, ભવિક કેઇ સુખિયા થયા. ૧

ઢાલ.

વૈકલ્ય જ્યું રે, કષ્ટ તે કરવું સોહિલું;
પણ જંખૂ રે, જાણપણું જગ દોહિલું;
તેણું જાણી રે, આવશ્યક કિરિયા કરો,
ઉપગરણું રે, રજહરણો મુહપતિ ધરો.

તુટક.

મુહપતિ શ્વેતે માનોપેતે, સોલ નિજ અંગુલ ભરી,
દોય હાથ ઝાલી દગ નિહાલી, દષ્ટિ પડિભેલણુ કરી,
ત્યાં સૂત્ર અર્થ સુતત્ત્વ કરીને, સદ્વહું એમ ભાવિયે,
નચા વચ્ચા રૂપ તિગ તિમ, પખોડા પટ લાવિયે. ૨

ઢાલ.

સમકિત મોહની રે, મિશ્ર મિથ્યાત્વને પરિહરું;
કામ રાગ રે, સ્નેહ દૃષ્ટિ રાગ સંહરું;
એ સાતેરે, બોલ કલ્યા હવે આગલે,
અંગુલિ વચ્ચે રે, ત્રણ વધૂટક કરતલે. ૧

ત્રુટક.

કરતલે વામે અંગુલિ ધરિ, અખોડા નવ કીજિયે,
પ્રમાર્જન નવ તિમજ કરિયે, તિગ તિગંતર લીજિયે;
જુદેવ સુગુર સુધર્મ આદરું, પ્રતિપક્ષી પરહરું,
વલિ જ્ઞાન દર્શન ચરણ આદરું, વિરાધન ત્રિક અપહરું. ૩

ઢાલ.

મનોગુપ્તિ રે, વચન કાય ગુપ્તિ ભળું,
મનોદંડ રે, વચન કાય દંડને તળું;
પચવીશ રે, બોલ એ મુહુપતિના લલ્યા,
હવે અંગના રે, પરિહરું એમ સધળા કલ્યા.

ત્રુટક.

કલ્યા વધૂટક કરિ પરસ્પર, વામ હાથે ત્રિક કરો,
હાસ્ય રતિ ને અરતિ છંડી, ઇતર કરત્રિક અનુસરો;
ભય શોક દુઃખંછા તજીને, પયાહિણે આચરો,
કૃષ્ણ લેસ્થા નીલ કપોત, લલાટે ત્રિક પરિહરો. ૪

ઢાળ.

રસ ગારવ રે, રિદ્ધિ શાતા ગારવા;
મુખ હેડે રે, ત્રણ ત્રણ એમ ધારવા;
માયા શલ્ય રે, નિયાણુ મિથ્યાત્વ ટાલિયે,
વામ ખંધે રે, ક્રોધ માન દોષ ગાલિયે.

ત્રુટક.

ગાલીએ માયા લોભ દક્ષિણ, ખંધ ઉર્ધ્વ અધો મળી,
ત્રિક વામ પાદે પુઢવી અપ વળી, તેડની રક્ષા કરી,
જમણે પગે ત્રણ વાઉ વણસઘ, ત્રસકાયની રક્ષા કરે,
પચાશ બોલે પડિલેહણ, કરત જ્ઞાની ભવ હરે. ૫

હાલ.

એહ માહેથી રે, ચાલીશ બોલ તે નારીને,
શીશ હૃદયના રે, ખંધ બોલ દશ વારીને;
ધણ વિધિશ્યું રે, પડિલેહણથી શિવ લલો,
અવધિ કરી રે, છ કાયનો વિરાધક કલો.

ત્રુટક.

કલો કિંચિત્ આવશ્યકથી, તથા પ્રવચનસારથી,
ભાવના ચેતન પાવના કહી, ગુરુ વચન અનુસારથી;
શિવ લહે જંખૂ રહે જો શુભ, વીરવિજયની વાણીએ,
મન માંકડું વનવાસ રમતું, વશ કરી ધર આણીએ.

૮૫.

મુહુપત્તિના બોલથી લાલ.

મુહુપત્તિ તથા અંગ પડિલેહણની પચાશ બોલરૂપ પાંચ ગાથાઓ,
પૂર્વે એવી પ્રવૃત્તિ આલ્પતી હોવાનું સૂચવન કરે છે, પણ હાલ જે
પ્રવૃત્તિ ચાલે છે, તે જોતાં તો એ પ્રવૃત્તિ આકરી લાગશે; છતાં સા-
માયિકના સૂત્રપાઠો, તથા તેનો વિધિ જોતાં-વિચારતાં તેમ પ્રવર્તવું
વિશેષ કલ્યાણના હેતુરૂપ છે. આવી રીતે પ્રવર્તવાનો અભ્યાસ પાડ-
વામાં આવે, તો વિનય સચવાય છે, પ્રમાદ ટળે છે, જાગૃતિ-ઉપયોગ
રહે છે, નિર્જરા થાય છે-વગેરે અનેક રીતે સામાયિક વધારે વધારે
શુદ્ધ બને છે.

૮૬.

‘ કરેમિલાંતે સૂત્ર ’ પહેલાંની વિધિ.

મુહપત્તિ પડિલેહી, (૧) ઉભા થઈ (૨) “ ઇચ્છામિ ખમાસમણુ ” ના પાઠથી વંદન કરી, “ ઇચ્છાકારેણુ સંદિસહ ભગવન્ ! સામાયિક સંદિસાહુ ? ” એટલે ‘ હે ભગવાન ! ઇચ્છાએ કરીને મને આદેશ આપો; હું હવે શુદ્ધ થયો છું તેથી સામાયિક અંગિકાર કરું ? ’ એ પ્રમાણે આજ્ઞા માગવી; (૪) ત્યારે ગુરૂ કહે કે ‘ સંદિસહ ’ એટલે આજ્ઞા છે. પછી (૫) વળી ખીજી વાર ‘ ઇચ્છામિ ખમાસમણુ ’ પૂર્વક આજ્ઞા માંગતા કહેવું કે ‘ ઇચ્છાકારેણુ સંદિસહ ભગવન્ સામાયિક ઠાઉ ? ’ એટલે ‘ હે ભગવાન ! ઇચ્છાએ કરીને મને આદેશ આપો કે હું સામાયિકમાં સ્થિત થાઉં ? (૬) ત્યારે ગુરૂ કહે ‘ ઠાઓ ’ એટલે સ્થિત થાઓ. અથવા તો “ ઇચ્છું ” કહી (૭) અંજલિ કરી એ હાથ જોડી પવિત્ર નવકાર મંત્રનું સ્મરણ કરી (૮) “ ઇચ્છકારિ ભગવન્ ! પસાય કરી સામાયિક દંડક ઉચ્ચરાવોજી ! ” એમ ગુરૂને વિનવી, અથવા એ હાજર ન હોય તો જે કોઈ વૃદ્ધ શિષ્ટ જન પાસે સામાયિક કરતા હોય તેને વિનવી, તેઓ પાસે સામાયિક દંડક કહેવરાવી; અથવા એ બધા હાજર ન હોય તો પોતે (૯) “ કરેમિલાંતે ” નો પાઠ બોલી સામાયિક દંડક પચ્ચખાણુ કરવું. ગુરૂના અભાવે વૃદ્ધ-શિષ્ટ સ્વધર્મચિંતક, કે જેણે સામાયિક લીધું હોય, તેને સામાયિક દંડક માટે વિનવતિ કરવી; એ એક વિનયનો આચાર છે; તેમજ વળી એ માટેના એ સાક્ષી થાય છે. આ સામાયિકનો પાઠ બણ્યા પછી સામાયિકી કાળ શરૂ થાય છે.

૮૭.

ક્રમહેતુ.

આ કાળથી માંડી સામાયિક પુરૂં થાય ત્યાં સુધીમાં સમતાભાવે રહેવાથી સામાયિક શુદ્ધ થાય છે, તેનો હેતુ પાર પડે છે. તો હવે

સામાયિકના કાળમાં શું કરવું, તે અર્થે સામાયિક લેનાર પોતેજ સદ્ગુણ આગળ સગ્રાપ-સ્વાધ્યાયનો આદેશ-આજ્ઞા માગે છે.

૮૮.

‘ કરેમિ ભંતે ’ સૂત્ર-સામાયિક સૂત્ર.

મૂળપાઠ:—

કરેમિ ભંતે ! સામાયયં,
સાવજ્જં જોગં પરચકખામિ,
જવનિયમં પજ્જુવાસામિ,
દુવિહં,
તિવિહેણું,
મણેણું, વાયાએ, કાએણું,
ન કરેમિ, ન કારવેમિ,
તસ્સ ભંતે ! પડિક્કમામિ, નિંદામિ,
ગરિહામિ,
અરપાણું વેસિરામિ ॥ ૧ ॥

૮૯.

સંસ્કૃત છાયા.

કરોમિ ભદન્ત ! સામાયિકં । સાવયં યોગં પ્રત્યાખ્યામિ । યાવત્
નિયમં પર્યુપાસે, દ્વિવિધં ત્રિવિધેન, મનસા વચસા કાયેન, ન કરોમિ ન
કારયામિ । તસ્ય ભદન્ત ! પ્રતિક્રમામિ, નિંદામિ, ગર્હે, આત્માનં વ્યુત્સજામિ ॥

૯૦.

અર્થપાઠ.

કરેમિ—(હું) કરું છું. મહણુ કરું છું.

ભંતે—હે ! ભદંત, ભયાંત, ભવાંત. ભદંત એટલે કષ્ટાણુકાસી;

ભયાંત એટલે સાત પ્રકારના ભયનો અંત કરનાર; ભવાંત એટલે ચતુર્ગતિ રૂપ ભવનો અંત-નાશ કરનાર. હે ભગવન્ !

સામાર્થ્ય—સામાયિકને.

સાવજ્ઞ—સાવધ એટલે સ=સહિત અને અવધ=પાપ-પાપ-સહિત (એવા).

જોગ—યોગ એટલે મન, વચન અને કાયાના વ્યાપાર, તે પ્રત્યે-
પચ્ચક્ષામિ—હું પચ્ચક્ષુ છું—પ્રત્યાખ્યાન કરું છું—નિષેધું છું—ત્યાગું છું.
જાવ—જ્યાં સુધી.

નિયમ—નિયમપ્રત્યે એટલે સામાયિક વ્રતના આ નિયમ પ્રત્યે.

પજ્જુવાસામિ—હું પર્યુપાસું એટલે સેવું (સેવતો રહું) એટલે
સામાયિકનો જન્મ-ન્ય-ઓછામાં ઓછો કાલ એક મુહુર્ત
પ્રમાણ છે ત્યાં સુધી.

દુવિહ—એ પ્રકારે—એટલે કરવા, કરાવવા રૂપ એ પ્રકારનો સા-
વધ વ્યાપાર.

તિવિહણું—ત્રણ પ્રકારે; (એટલે)

માણેણું—મને કરીને.

વાયાએ—વચ્ચાથી—વચને કરીને.

કાએણું—કાયથી—શરીરે કરીને.

ન કરેમિ—(હું) નહિ કરું;

ન કારવેમિ—(હું) નહિ કરાવું.

તસ્સ—તે પ્રત્યે એટલે જે સાવધ વ્યાપાર અતીત—ભૂતકાલમાં
કર્યા હોય તે પ્રત્યે.

ભંતે—હે ભગવંત !

પડિક્કમામિ—[હું] પ્રતિક્રમું છું એટલે [પાપથી] નિવર્તું છું—મિ-
ચ્છામિ દુક્ક લઉં છું.

નિંદામિ—[હું] નિંદું છું (આત્માની સાક્ષીએ).

ગરિહામિ—[હું] ગર્હુ છું—ગર્હા કરું છું—વિશેષ નિંદુ છું. (ગુર-
ની સાક્ષીએ).

અપ્પાણું—આત્માને એટલે પૂર્વકાલ સંબંધી દુષ્ટ ક્રિયા કરનાર એવો
જે મારો આત્મા તેને તે દુષ્ટ ક્રિયા થકી—પાપ વ્યાપાર થકી.

વોસિરામિ—[હું] વોસરાવું છું—વ્યુત્સર્ગ કરું છું—વિશેષે કરી
તળું છું.

નોટ—આ પાઠ જોલતાં સાધુઓ ‘નવ નિયમ’ ને બદલે ‘નવ જીવ’
એટલે આખી જીંદગી સુધી એમ જોલે છે, તથા ‘દુર્લભ’ ને બદલે ‘તિર્લભ’
કહે છે. અને ‘સન્ન’, કરતંપિ અન્નં ન સમુલ્લભણમિ’ એવા જે પાઠ અધિક
જોલે છે.

૯૧.

ભાવાર્થ પાઠ.

ગુર પાસે સામાયિકનું પચ્ચપ્પાણુ લેતાં કહેવાનું કે હે ! ભગવાન—
હે ભદ્રંત ! હું સામાયિક કરું છું. સર્વ પાપના યોગનો ત્યાગ કરું છું.
જ્યાં સુધી નિયમમાં રહું ત્યાં સુધી જે પ્રકારે એટલે કરવા અને કરાવવા
રૂપ, ત્રણ પ્રકારે એટલે મન, વચન અને કાયાએ હું ન કરું, બીજા
પાસે ન કરાવું, અને આગળ કયાં હોય તેનો હે ભગવંત ! હું ત્યાગ કરું
છું અને વિશેષે કરીને તેની ગર્હા કરું છું, અને એ દુષ્ટ ક્રિયા થકી
મારા આત્માને વોસિરાવું છું એટલે તળું છું.

૯૨.

વિવેચનપાઠ.

ઠર્યાપથિકી ક્રિયાથી થતા દોષનું ‘ધરિયાવહી’ ના સૂત્રથી મિથ્યા
દુષ્કૃત લઘ્વ અને કાયોત્સર્ગની ક્રિયા કરી બાહ્ય તેમજ અંતરથી શુદ્ધ
થયા પછી જોહામાં જોહી જે ઘડી સુધી સામાયિકમાં સ્થિત થવાને
માટે ગુર પાસે પ્રત્યાપ્પાન (પચ્ચપ્પાણુ) લેવું જોઈએ. આ પ્રત્યાપ્પાન
તરીકે ‘ કરેમિબંતે ’ નો પાઠ કહેલો છે, અને તેમાં સામાયિકનું સ્વરૂપ
બહુ સારી રીતે સમજી શકાય છે.

સામાયિકના પચ્ચખાણુરૂપ “ કરેમિભંતે ” થી સામાયિકસ્વરૂપ અરાખર સમજાશે. તેમાં કહેલ છે કે:—“ હે ભદ્રંત, હે કલ્યાણકારી પ્રભો ! હું સામાયિક કરું છું; સાવધયોગ-પાપરૂપ યોગનું પચ્ચખાણુ કરું છું; એટલે જેથી પાપ-દોષ લાગે, આત્માર્થ હણાય એવો મન-વચન-કાયાના ત્રણે યોગનું પચ્ચખાણુ કરું છું; અર્થાત્ મનથી માહું ચિંતવું નહિ, વાણીથી મીહું બોલું નહિ, કાયાથી માહું આચરું નહિ, હિંસા થાય તેમ કાયા પ્રવર્તાવું નહિ; એમ એ યોગના પચ્ચખાણુ કરું છું. મન-વચન-કાયાની ચંચળતાથી વિરમું છું-અટકું છું. ક્યાં સુધી ? તો કે, જ્યાં સુધી નિયમ હોય ત્યાં સુધી એટલે ઓછામાં ઓછી બે ઘડી સુધી. હવે ત્યારે સાવધયોગથી-પાપરૂપ યોગથી વિરમી શું કરવું ? તો કે પશ્ચુવાસામિ-પર્યુપાસના કરું છું-સદ્ગુર, સદ્દેવની ભક્તિ કરું છું; આત્મચિંતવન કરું છું; સજાય કરું છું-જેથી આત્માર્થ પ્રગટે એમ વર્તું છું.

હવે એ સાવધ-પાપરૂપ યોગથી કેવી રીતે વિરમું ? તો કે “દુવિહ” બે પ્રકારે, અર્થાત્ સાવધયોગ કરું નહિ, અને કરાવું નહિ, અને પાછાં તે પણ ત્રણ ‘તિવિહેણુ’ એટલે ત્રણ પ્રકારે-મનથી, વચનથી અને કાયાથી-આમ છ પ્રકારે સદોષયોગથી નિવર્તું છું. તે છ પ્રકાર:—

- (૧) મનથી કરું નહિ.
- (૨) મનથી કરાવું નહિ.
- (૩) વચનથી કરું નહિ.
- (૪) વચનથી કરાવું નહિ.
- (૫) કાયાથી કરું નહિ.
- (૬) કાયાથી કરાવું નહિ.

હે ભદ્રકારી ! એ સાવધયોગથી હું નિવર્તું છું; તેનું હું પચ્ચખાણુ કરું છું; સામાયિકકાળમાં હું તેનો ત્યાગ કરું છું. પૂર્વકાળે થએલા માઠા યોગની હું આલોચના કરું છું, આત્મસાક્ષીએ નિંદું છું. આપની સાક્ષીએ વિશેષપણે નિંદા કરું છું; આત્માને તે યોગમાંથી નિવર્તાવું છું.

“ કરેમિ ભંતે ” એ સૂત્રપાઠમાં પવિત્ર સામાયિકનું આવું અદ્ભુત સ્વરૂપ રહેલું છે, પણ આ કાળના પ્રમાદને વશ થયેલા બાળજીવો એ અદ્ભુત સ્વરૂપ ક્યાંથી જાણે ? બહુ વિરલા જાણે છે.

૯૩.

‘ કરેમિભંતે ’ સૂત્ર પછીની વિધિ.

સામાયિક દંડકનો ઉચ્ચાર થયો, એટલે “ કરેમિભંતે ” નો સામાયિકસૂત્ર-પાઠ બોલાયો—કે તરતજ સામાયિક લેનાર જે અસાર સુધી ઉભા ઉભા વિધિ આચરે તો, તે હવે સદ્ગુરને (૧) “ ઇચ્છામિ ખમાસમણ ” પૂર્વક વંદન કરી (૨) “ ઇચ્છાકારેણ સંદિસહ ભગવન્ ! એસણે સંદિસહ ? ” એમ કહે; વળી ગુરુ એ આરાધ્યાપે અથવા મળી છે એમ ગણી (૩) ફરી પ્રણિપાતના સૂત્ર પાઠપૂર્વક (૪) “ ઇચ્છાકારેણ સંદિસહ ભગવન્ એસણે ઠાઉ ? ” એમ કહી (૫) ફરી એસી જવું.

એક પછી હવે સામાયિકમાં સાવધ યોગનાં તો પચ્ચખાણુ કર્યાં છે, ત્યારે હવે જવે કરવું શું ? જવ જવ-મુક્ત દશા તો પામ્યો નથી, અને તે મેળવવા જવ-દ્રવ્ય સામાયિકથી તો આરંભ કરે છે,—તો ચિત્ત, એકદમ તો સમતાભાવ ન બને, તો જેનાથી નિરવધયોગે—પાપ કર્યા વગર એ સમતા પ્રાપ્ત થાય—એવાં સત્તાસ્ત્રનું વાંચન, મનન, નિદિધ્યાસન, અથવા પઠન—પાઠન, અથવા ૧વાંચના, ૨પૃચ્છના, ઉપરાવર્તના, ૪ધર્મ-કથા, ૫અનુપ્રેક્ષા રૂપ પાંચ પ્રકારના સ્વાધ્યાય (સર્ગીય) સાધનરૂપ છે, તો તેવાં સાધનોનું અવલંબન લેવા માટે

૧ વાચના—નિર્જરા માટે યથાયોગ્ય સૂત્ર વગેરેનું દાન કરવું અથવા ગ્રહણ કરવું તે.

૨ પૃચ્છના—વાચનામાં કંઈ સંશય રહ્યો હોય તે ગુરુને પૂછવો તે.

૩ પરાવર્તના—પૂર્વે બાણેલાં સૂત્રાદિકને બૂલી ન જવાય તે માટે વારંવાર ફેરવી જવું તે.

૪ ધર્મકથા—જંબૂસ્વામી વગેરે સ્થવિરોની કથા સાંભળવી અથવા કહેવી તે.

૫ અનુપ્રેક્ષા—મનમાંજ સૂત્રાદિકનું વારંવાર સ્મરણ કરવું.

૯૪.

સ્વાધ્યાય ક્યાં પહેલાંની વિધિ.

(૧) સુવિનિતપણે બેસી સામાયિક લેનાર (૨) ફરી પ્રતિપાત સત્ર (ઇચ્છામિ ખમાસમણુ) નો ઉચ્ચાર કરી (૩) “ ઇચ્છાકારેણ સંદિસહ ભગવન્ ! સઝાય સંદિસાહુ ? ” એમ કહી જાણે ગુરૂની આજ્ઞા મળી છે, એમ ગણી (૪) ફરી ખમાસમણુ દર્ધ “ ઇચ્છાકારેણ સંદિસહ ભગવન્ ! સઝાય કરૂં. ” અર્થાત્ હે ભગવન્ ! હે પવિત્ર સદ્ગુરૂ ! હવે હું આપશ્રીની આજ્ઞા અનુસાર સ્વાધ્યાયમાં સ્થિત થાઉં છું. મારો સામાયિકી કાળ સત્શાસ્ત્ર વાંચવામાં, એ સંબંધમાં ઉપજતા પ્રશ્નો આપશ્રીને ખુલાસા-સમજાવતી માટે પૂછવામાં, વાંચેલું વિચારવામાં અથવા ફરી ફરી સંભારી જવામાં, ધર્મનો લાભ થાય એવી કથાઓમાં સંસારની પુદ્ગલની અનિત્યતા વિચારવા રૂપ, અથવા આત્માની ઋદ્ધિ વિચારવા રૂપ, અથવા નવ તત્વ, છ દ્રવ્યનો વિચાર કરવા રૂપ અનુ-પ્રેક્ષા, ભાવના, ચિંતવનમાં ગાળીશ.

આવી રીતે સામાયિકમાં સ્થિત થયા પછી તરત (૫) પ્રાંજલિ-બદ્ધ થઈ ઝંજલીથી બે હાથ જોડી પરમ પવિત્ર કલ્યાણકારી (૬) નવ-કાર મંત્રનું ત્રણવાર સ્મરણ કરવું. સામાયિક લીધા પછી તે પારવાનું થાય ત્યાં સુધીમાં ઉપર મુજબ (૭) સ્વાધ્યાયમાં સ્થિત થવું પરમ કલ્યાણકારી છે. અજ્ઞાન અવસ્થામાં જીવનો સ્વભાવ મનના સંયોગથી ચળ-વિચળ પરિણામવાળો હોય છે. સાવધ યોગનઃ પચ્યમાણુ ક્યાં છતાં તેની ચળ-વિચળતા એકદમ કે રહેતે રહેતે દૂર થાય તેમ કરવા નિરવધ યોગરૂપ એવી સ્વાધ્યાયના, ધર્મધ્યાનના, બેદ જ્ઞાનીઓએ બોધ્યા છે, કે જે આત્માનું હિત ઇચ્છનાર દરેક જીવે અવશ્ય આચરણીય છે. આથી પરિણામે સર્વથા સર્વ સાવધ યોગથી વિરમી જીવ કેવળદશારૂપ થશે. સ્વાધ્યાય અને ધ્યાનના બેદ વગેરે સંબંધી વિસ્તારપૂર્વક તત્ત્વાર્થ, જ્ઞાનાર્થુવ આદિ ગ્રંથોમાં જોઈ લેવું.

૯૫.

સામાયિક કેમ લેવું-પાડવું? બેસીને કે ઉભા રહીને ?

હમણાંની ચાલુ પરંપરા જોઈએ તો સામાયિક બેસીને લેવાનો પ્રચાર કેટલાક અણુસમજી વર્ગમાં દેખાય છે, પણ એનો વિધિ તપાસીએ તો ઉપર જણાવ્યા મુજબ “ખમાસમણ” ઉમા થઇ ઉમા રહીને, જરૂર વેળાએ બેસીને સામાયિક લેવું ઘટે છે.

“કુરેમિભંતે” ના પાઠના પ્રકાશ થયા પછીનો જે આજ્ઞા માંગવાનો પાઠ નામે “બેસણું સંદિસાહુ” છે તે એમ સૂચવે છે કે હજી સામાયિક લેનાર ઉભો છે.

જો એ વિધિ મુજબ સામાયિક લેવામાં આવે તો મુહપતિ પડી-લેહતી વખતે ગોદોહાસને (જીઓ પ્રુટનોટ પૃ. ૧૬૦) મુહપતિવડે અંગ વિગેરેનું પ્રતિજ્ઞન કરવું જોઈએ. આમ કરવું તે અપ્રમત્ત (પ્રમાદ વગરનો) યોગ, આત્મજગૃતિ, શુદ્ધ ઉપયોગનું સૂચવનરૂપ, કારણરૂપ છે.

શ્રમણબગવાન શ્રી મહાવીર પરમાત્માએ કેવલજ્ઞાન મેળવ્યા પહેલાં સાડાઆર વરસ અનેક પરીપહ વેઠ્યા, તેમાં તેઓશ્રી અખંડ ઉપયોગમાં-આત્મજગૃતિમાં રહ્યા, પ્રાયઃ નિદ્રા પણ ન લીધી, અરધો કલાક માત્ર સહજ નિદ્રા આવી ગઇ; પલાંડી વાળી સુખાસને બિરાજ્યા નહિ, પણ જ્યારે કદાચ દેહની સ્વસ્થતા રાખવા અર્થે બેઠા ત્યારે ઉભેજ પગે, ગોદોહાસનેજ બિરાજ્યા. તે એમ સૂચવવા કે, અહો ! હજી અમારે ધણું કરવાનું છે; કર્મશત્રુઓ અને કાળ શિકારી આ પાસે બમે છે; તેઓને દૂર ખસેડવા માટે સદૈવ જગૃત રહેવાનું છે; તો-મારાથી નિરાંતે પગ ઠેરવી બેસાયજ કેમ ? આમબગવાન ગોદોહાસને બિરાજી ચિંતવતા હતા. આવીજ જગૃતિની સૂચનારૂપે આ આસનની પરંપરા પડી લાગે છે. હજી પણ પ્રતિક્રમણ, પૌષ્પ, તથા સાધુઓની પ્રવૃત્તિમાં આ આસન ઓધે આવે છે, તો તેમજ સમજીને, સમજવાનો ખપ કરીને ચાલવું ઉચિત છે, જરૂરનું છે.

૯૬.

સામાયિક *પારવાનો વિધિ.

અત્યાર સુધી જે બોલાયું છે તે સામાયિક લેવા સંબંધી છે, તેમાં સામાયિક લેવાની વિધિ આવી જાય છે અને ત્યાર પછી સામાયિકી કાળ શરૂ થાય છે. આ કાળમાં સજાય આદિ જે કરવા યોગ્ય છે તે પણ કહી જવાયું છે. હવે આ સામાયિકી કાળ કે જે બે ઘડિનો જઘન્ય એટલે નાનામાં નાનો રાખવામાં આવેલ છે તે પૂરો થતાં સામાયિક પારવું જોઇએ. હવે તે કઇ રીતે પારવું જોઇએ તેના માટે વિધિ બતાવાય છે.

૧. ‘ખમાસમણ્’ દેવું. ૨. તે દઇ ‘ધરિયાવહિ’ પડિકમવી. ૩. તે પડિકમી યાવત્ કાચોત્સર્ગ (કાકિસગ) કરવો. ૪. તે કરી ‘લોગસ્સ’ કહેવો. ૫. તે પછી ‘ખમાસમણ્’ દેવું અને ૬. તે પૂર્વક મુહપતિ પડિલેહવાની આ રીતે આજ્ઞા માંગવી કે “ધ્મિછાકારેણું સંદિસહ ભગવન્ ! મુહપતિ પડિલેહું ?” ૭ ‘ધ્મિ’ કહીને આજ્ઞા લઇ મુહપતિનું પડિલેહણ કરવું. ૮. ‘ખમાસમણ્’ દેવું. ૯. તે દઇ એવી આજ્ઞા માંગવી કે “ધ્મિછાકારેણું સંદિસહ ભગવન્ ! સામાયિક પાર્ ?” ૧૦. એટલે ગુરૂ, વિશેષ સામાયિક કરવાનું એટલે કે ‘પુણોવિ કાયવ્વો’-ફરીથી કરવા યોગ્ય છે એ શબ્દોમાં કહે ત્યારે કહેવું કે ‘યથાશક્તિ’ એટલે યથાશક્તિ કરીશ એવો ઉત્તર આપવો. ૧૧. ત્યાર પછી વળી ‘ખમાસમણ્’ દેવું ૧૨. તે દઇને ‘ધ્મિછાકારેણું સંદિસહ ભગવન્ સામાયિક પાર્યું.’ આમ કહેવું. ૧૩. આ પછી ગુરૂ કહે કે આયરો ન મુત્તવ્વો-આદર ન મૂકવો-છોડવો. પછી ‘તહુત્તિ’ તથેતિ એટલે આપતું કહેવું સત્ય છે એમ કહી ૧૪. જમણો હાથ ચરવળા ઉપર અથવા કટાસણા ઉપર સ્થાપીને એક નવ-

* પારણું-આમાં સંસ્કૃત ધાતુ (પારં-ફ જવું.) એટલે પાર જવું-છેડે જવું એટલે પૂરું કરવું. આજ અર્થનો ધાતુ પારં+ગમ્ છે કે જે પરથી પારંગત શબ્દ થયેલ છે.

કાર ગણવો ૧૫. તે ગણી નીચે લખેલો “ સામાયિક વચણુતો ” એ પાઠ કહેવો. ૧૬. ત્યાર પછી જમણો હાથ સ્થાપના સામે સવળો રાખીને એક નવકાર ગણવો.

૯૭.

વિધિમાં સવળો હાથ રાખવાનો હેતુ.

સાક્ષાત્ ગુર હાજર હોય તો મુખ્ય તો ગુરના ચરણકમલની સ્થાપના કરવાની છે, અને તેમ કરીને સામાયિક પારવાનું છે. આની મતલબ વિનય છે. હાથમાં ચરવણ કે જમીન ઉપર હાથ મૂકવાની પ્રવૃત્તિ ચાલે છે તેનું કારણ એ હોતું જોઈએ કે સ્થાપનાચાર્ય સન્મુખ સામાયિક કરવાનો વધારે રીવાજ હોવાથી એ રીત પડી ગયેલી લાગે છે, અથવા તો ગુર કોઈ ખીજા શુભ કાર્યમાં પ્રવૃત્ત હોય તો તેમના ચરણમાં સ્પર્શ થવાથી તે કાર્યમાં ખલેલ પડે માટે આ પ્રવૃત્તિ ચાલેલી હોવી જોઈએ; પરંતુ એ લક્ષમાં રાખવાનું છે કે હાથ મૂકતાં ભાવના એજ રાખવાની છે કે ‘ ગુરચરણે હાથ મૂકીને હું આ ક્રિયા કરું છું. ’

સવળો હાથ રાખીને જે નવકાર ગણવાનો છે તે શ્રાવકે ઇત્વરકાલને માટે સ્થાપના સ્થાપી હોય તે ઉત્થાપવા માટે છે. પણ સાક્ષાત્ ગુર સન્મુખ શ્રાવકે સામાયિક લીધું હોય તો અને ગુરએ પોતે સામાયિક લીધું હોય તો, અથવા ગુરએ પોતે સ્થાપેલી સ્થાપના આગળ પોતે સામાયિક લીધું હોય તો તે શ્રાવકે અથવા ગુરએ સવળો હાથ રાખી નવકાર ગણવાની જરૂર ઉપલા કારણ માટે નથી. જે માંગલિક માટે નવકાર ગણવો હોય તો સુખેથી હાથ જોડી ગણી શકાય. પણ તેની ખાસ આવશ્યકતા નથી.

સવળો અર્થ રાખવાનું કારણ એ હોઈ શકે છે કે (૧) પહેલાં આપણે અવળો હાથ રાખી માનસિક સંકલ્પથી ગુણોનું સ્થાપનામાં સ્થાપન કર્યું હતું, તે ગુણો સંહરણુ રૂપ સંકલ્પથી પાછા મનમાં સ્થાપવા માટે સવળો હાથ રાખવાનો છે, એમ સમજાય છે.

(૨) અથવા ખીજી રીતે કહીએ તો સવળો હાથ રાખવો તે

‘સામાધયવયળ્લુત્તો.’-સામાયિક પારવાનું સૂત્ર. ૨૧૭

‘વરદા’ મુદ્રા છે. આ મુદ્રા એમ સૂચવે છે કે “ હે ગુર મહારાજ ! મને વરદાન આપો કે ‘ હું તને મારા. ચરણમાં રાખીશ અને મારી આશિષ છે કે તારી સદા સુખ્યુદ્ધિ રહેશે ’ કે જેહથી ફરી ફરી હું આવી ક્રિયા કરવા ઉત્કંઠિત થાઉં તેમજ મારામાં આ ક્રિયાના ગુણ પ્રાપ્ત થાય. ઇત્યાદિ. ”

(૩) અથવા ગુર પાસે વર માંગવા ૩૫ ‘વરદા મુદ્રા’ કરવાની હોવી જોઈએ એમ પણ સમજાય છે. વગેરે અનેક હેતુઓ અનેક ક્રિયામાં વિવેકનો પૂરો ઉપયોગ કરવાથી અગર ગુરુગમથી સમજી શકાય છે, કારણ કે ક્રિયાવિધિઓને હેતુ વગર શિષ્ટ પુરુષો કદી ગતિમાન કરતા નથી.

૯૮.

‘સામાધયવયળ્લુત્તો.’-સામાયિક પારવાનું સૂત્ર.

મૂળપાઠ.

*સામાધયવયળ્લુત્તો,

જાવ મણે હોઈ નિયમસંજ્ઞુત્તો ।

છિન્નઈ અસુહં કુમ્મં,

સામાઈઝિ જત્તિઆ વારા ॥ ૧ ॥

સામાઈઝંમિ ઉ કચ્ચે,

સમણો ઈવ સાવચો હવઈ જમ્હા,

એચેણુ કારણેણું,

બહુસો સામાઈઝં કુજ્જા ॥ ૨ ॥

સામાયિક વિધિં લીધું,

વિધિં પારિઉ,

વિધિ કરતાં જે કોઈ અવિધિ હુઓ હોય,

તે સવિ હું મન વચ્ચન કાચાર્યે કરી

મિચ્છામિ દુક્કંડ ॥ ૩ ॥

* પહેલી બે ગાથાઓ છે.

૯૯.

સંસ્કૃત છાયા.

સામાયિકસંયુક્તઃ, યાવત્ મનસિ ભવતિ નિયમસંયુક્તઃ ।

છિદ્યતે અશુભં કર્મ, સામાયિકં યાવતો વારાન્ ॥ ૧ ॥

સામાયિકે તુ કૃતે, શ્રમણઃ ઇવ શ્રાવકઃ ભવતિ યસ્માત્ ।

એતેન કારણેન, બહુશઃ સામાયિકં કુર્યાત્ ॥ ૨ ॥

સામાધ્ય—સામાયિક.

વયશ્ચૈત્તો—વ્રતયુક્ત—વ્રતમાં સંયુક્ત (હોય)

જવમણે—જ્યાં સુધી મન એટલે જીવ.

હોઈ નિયમસંયુક્તો—નિયમને વિષે સંયુક્ત હોય. નિયમને વિષે એટલે

સાવધ વ્યાપારના નિયમ એટલે પમ્યખાણને વિષે.

છિન્નર્ધ—છેદે-

અસુહ—અશુભ.

કર્મ—કર્મને.

સામાધ્ય—સામાયિક.

જતિઆવારા—જેટલીવાર.

સામાધર્મિ—સામાયિક.

ઉ—પણ, વળી,

કએ—(કૃતે) એટલે કરતાં સતાં.

સમણો—શ્રમણ-સાધુ.

ધવિ—જેવો, સમાન.

સાવચો—શ્રાવક.

હવર્ધ—હોય, થાય.

જમ્હા—જે માટે, જેથી.

એએણુ—એ.

કારણેણુ—કારણથી.

બહુસો—બહુશઃ—બહુવાર—બહુ વખત.

સામાધ્ય--સામાયિક.

કુજ્ઞ--કરે, કરવી જોઈએ.

વિધિ--વિધિપૂર્વક, વિધિથી.

૧૦૦.

ભાવાર્થપાઠ.

જ્યાં સુધી મન, સાવધ વ્યાપારના નિયમ એટલે પચ્ચખાણુથી સંયુક્ત--સારી રીતે જોડાયેલું હોય, અને સામાયિક વ્રત ગ્રહણ કરેલું હોય ત્યાં સુધી સામાયિક કરનાર જીવ જોટલી વાર સામાયિક કરે તેટલીવાર અશુભ કર્મને છેદે; વળી સામાયિક કરતી વખતે શ્રાવક હોય તે પણ સાધુ જેવોજ થઈ જાય છે, તે કારણથી તત્ત્વના જાણુ પુરુષોએ ઘણીવાર સામાયિક કરતી જોઈએ.

૧૦૧.

વિવેચનપાઠ.

આ પ્રમાણે ભાવના ભાતીને સામાયિક કરવાની વિધિના અનુક્રમમાં કાંઈ દોષ થયો હોય તેને મન, વચન, અને કાયાવડે કરીને મિથ્યા દુષ્કૃત દેવાય છે.

આ મન વચન કાયાના સધળા મળીને અત્રીશ દોષ છે. તેમાં મનના દશ, વચનના દશ, અને કાયાના બાર દોષ છે. આ કયા કયા દોષ છે તે સામાયિક-વિચારમાં કહેવાયું છે. તો તે દોષ સામાયિકમાં ન થાય તેવો ઉપયોગ હમેશાં રાખી વર્તવું.

પરિશિષ્ટ અ.

વિધિ—ઉભા થઇ બે હાથ જોડી નીચે મુજબ સુશ્રાવકે મુનિરાજને સંયમ યાત્રાનો નિર્વાહ પૂછવો.

સુગુરને શાતા મુખ પૂચ્છા.

*ધ્મિકાર, સુહરાધ, સુહદેવસિ, સુખતપ, શરીર નિરા-
ખાધ, સુખ સંજમ જાત્રા, નિર્વહોછોજી, સવામી શાતા છોજી,
ભાત પાણીનો લાલ દેજોજી ॥

અર્થ—

ધ્મિકાર—ધ્મિકા કરું છું.

સુહરાધ—સુખે રાત્રી.

સુહ દેવસિ—સુખે દિવસ.

સુખતપ—સુખે તપશ્ચર્યામાં.

શરીરનિરાખાધ—શરીર સંબંધી નિરાખાધપણમાં—આખાધ એટલે
પીડા રહીતપણે એટલે રોગરહિતપણે.

સુખ સંજમ જાત્રા—સુખે સંયમ યાત્રા

નિર્વહો છો—ચલન કરો છો. તેમાં પ્રવર્તો છો. શાતા—સ્વચ્છતા.

વિવેચન—શ્રાદ્ધવિધિમાં કહ્યું છે કે સુશ્રાવક મુનિરાજને સંયમ-
યાત્રાનો નિર્વાહ પૂછે, તે એમ કહે:—“તમારી સંયમયાત્રા નિર્વહે છે ?
તમારી રાત્રિ સુખથી ગઇ ? તમારું શરીર નિરાખાધ છે ? કોઇ વ્યાધિ
તમને પીડા તો નથી કરતો ? વૈધનું પ્રયોજન પડે તેવું શું કાંઇ નથી ?
ઔષધી આદિનો ખપ નથી ? કાંઇ પથ્ય વગેરેની આવશ્યકતા નથી ?
વિગેરે પ્રશ્ન કરવાં.

હેતુ—આવા પ્રશ્ન કરવાથી કર્મની મોટી નિર્જરા થાય છે. કહ્યું
છે કે:—સાધુઓની સન્મુખ જવાથી, તેમને વંદના તથા નમસ્કાર કરવાથી
અને સંયમ યાત્રાનાં પ્રશ્ન પૂછવાથી ચિરકાળનું સંચિત કરેલું કર્મ પણ
ક્ષણ માત્રમાં શિથિલ બંધવાળું થાય છે.

• આ સામાયિક સૂત્રમાં નથી, પણ તેનો ઉપયોગ ગુરુને વંદન કરતાં
થાય છે અને થવાની જરૂર પણ છે તેથી અહીં આપેલ છે.

પરિશિષ્ટ બ.

નવવિધ-નવપ્રકારે બ્રહ્મચર્ય.

પાંચ ઇંદ્રિયોના વિકારને રોકવાથી બ્રહ્મચર્ય આપોઆપ પાળી શકાય છે, છતાં તેમાં દૃઢ રહેવાને માટે તે બ્રહ્મચર્યમાં વિધિ કરનાર જે નવ કારણો છે તેનાથી દૂર રહેવું જોઈએ, આ નવ કારણોથી ચેતવું તેને શાસ્ત્રમાં બ્રહ્મચર્યની નવ વાડ કહે છે. વાડ જેમ તેની અંદર રહેલ વસ્તુનું રક્ષણ કરે છે, તેવીજ રીતે બ્રહ્મચર્યનું આ નવ કારણો રક્ષણ કરે છે. આ નીચે પ્રમાણે છે:—

૧. વિવક્તવસતિસેવા—એટલે એકાંત સ્થળમાં નિવાસ કરવો. વિવિક્ત એટલે સ્ત્રી, પશુ, નપુંસક તેનાથી રહિત એવા એકાંત સ્થાનનો પરિભ્રમ કરવો કારણકે સ્ત્રી વગેરેથી સહિત એવા સ્થાનને વિષે વસવાથી વ્રતધારી પુરૂષોને બ્રહ્મચર્યવ્રતના નાશ થવાનો પ્રસંગ આવે છે. શ્રી હિદયરત્ન મહારાજ કથે છે કે:—

(ઢાલ વધાવાની. પહેલોને પાસો હોજી—એ દેશી.)

પહેલીને વાડે હોજી વીર જિનવરે કહ્યો,
 સેવો સેવો હો વસ્તિ વિચારીનેજ.
 સ્ત્રી, પશુ, પડંગ, હોજી વાસો વસે જિહાં,
 તિહાં નવિ રહેવું હો શિલવ્રતધારીનેજ.
 જિમ તરૂડાલે હોજી વસતો વાંદરો,
 મનમાં ખીએ રખે ભોંએ પડુંજ.
 મંજરી દેખી હોજી પિંજરમાંહેથી,
 પોપટ ચિંતે રખે દોટું ચડુંજ.
 જિમ સિહલંકી હોજી સુંદરી શિર ધરી,
 જલનું ખેડું હો જીગતિથી જલવેજ.
 તિમ મુનિ મનમાં હોજી રાખે ગોપવી,
 નારીને નિરખી હાંજી ચિત્ત નાવી ચાલવેજ.

જિહાં હોવે વાસો હોજી સહેજે મંજરનો,
 જોખમ લાગે હો મુષકની જાતનેજ.
 તેમ અહ્યારી હોજી નારીની સંગતે,
 હારે હો હારેરે શીયલ સુદાંતનેજ.

ત્રુટક.

એમ વાડ વિષ્ટે વિષય પ્રગટે, શંકા કંખા નીપજે.
 તીવ્ર કામે ધાતુ બિગડે, રોગ અહુવિધ જીપજે;
 મનમાંહે વિષય વ્યાપે, વિષય શું મન રહે મળી,
 ઉદ્યરતન કહે તિણે કારણુ, નવ વાડ રાખો નિર્મલી.

અર્થ—શ્રી વીર જનવરે પહેલી વાડમાં એવું કહ્યું છે કે વસ્તીને વિચારીને સેવવી, જ્યાં સ્ત્રી, પશુ, નપુંસક વસીને રહે છે ત્યાં શીયલ-વ્રતના ધારકને રહેવું નહિ. જેમ ઝાડની ડાળે વસતા વાંદરાને રખેને હું જમીનપર પડું એવી બીક લાગે છે, જેમ પોપટ પાંજરામાંથી બીલાડી દેખીને રખેને તેની દોટમાં આવી જઈ એમ બીતો રહે છે, જેમ સિંહ ગતિવાળી સુંદરી માથાપર પાણીનું ખેડું જુગતિથી જાળવે છે કે રખેને તે પડી જાય તેવી રીતે મુનિ મનને ગોપવી નારીને નિરખતાં ચિત્ત ચંચલ કરતા નથી. એતો સ્વાભાવિક છે કે જ્યાં બીલાડી વસે છે ત્યાં મુષક-ઉંદરની જાતને જરૂર પ્રાણનું જોખમ આવે; તેવી રીતે અહ્યારીને નારીની સંગતથી શીયલને પણ જોખમ લાગે છે.

એવી રીતે વાડનો નાશ થાય તો વિષય પ્રગટતાં શંકા, કાંક્ષા ઉત્પન્ન થાય છે, કામ તીવ્ર થતાં ધાતુ બગડે છે અને અનેક જાતના રોગ ઉપજે છે. મનમાં વિષય વ્યાપતાં વિષય સાથે મન મળી જાય છે; તેથી શ્રી ઉદ્યરતન કહે છે કે નિર્મળ એવી નવ વાડો જાળવો.

૨. સ્ત્રીકથાપરિહાર—સ્ત્રીની કથાનો પરિત્યાગ કરવો. સ્ત્રીઓની કથા કહેતાં વાતો ચાર પ્રકારની હોય છે. (૧) જાતિ કથા, (૨) કુલ કથા, (૩) રૂપ કથા, (૪) નેપથ્ય એટલે વેષ કથા.

શ્રી ઉદયરત્ન મહારાજ બીજી વાડ સંબંધી કહે છે:—

ઢાલ બીજી (વિદર્ભ દેશ કુંડનપુર નયરી—એ દેશી.)

સુરપતિ સેવિત ત્રિભુવનધણી, અજ્ઞાનતિભિરહર દિનમણિ;
શીયલ રતન યતનાને તંતે, ભાંખી વાડ બીજી ભગવંતે. ૧

ત્રુટક.

ભગવંત ભાખે સંઘ સાખે, શીયલ સુરતર રાખવા;
મુક્તિ મહાફલ હેતુ અદ્ભુત, ચારિત્રનો રસ ચાખવા.
મીઠે વચને માનનીશું, યથા ન કરે કામની;
વાડ વિધિ શું જોહ પાળે, અલિહારો તસ નામની.
વાત વ્રતને ધાતકારી, પવન જિમ તરપાતને;
વાત કરતાં વિષય જાગે, છે માટે તજો તુમ વાતને,
હીંખુ દેખી દૂરથી જિમ, ખટાશે ડાહો ગણે;
ગગન ગર્જરવ સુણીને, હડકવા જિમ ઉચ્છળે.
તિમ વ્રતીનાં ચિત્ત ઉલ્લસે, વયણ સુંદરીનાં સુણી;
કથા તજો તિણે કારણે, એમ પ્રકાશે ત્રિભુવનધણી.

અર્થ—ઈંદ્રથી સેવાયેલ ત્રણ ભુવનના સ્વામી, અને અજ્ઞાનરૂપી
અંધકારને હરવામાં સૂર્ય સમાન એવા ભગવાને શીયલરૂપી રતનની યતના
એટલે સંભાળ કરવા માટે બીજી વાડ કહી છે.

ભગવંત સધની સાક્ષીએ એવું ભાખે છે કે શીયલરૂપી દેવચક્ષુનું
રક્ષણ કરવા અને મુક્તિરૂપી મહાફળના હેતુરૂપ ચારિત્રનો અદ્ભુત રસ
ચાખવા માટે માનુની એટલે સ્ત્રી સાથે મીઠા વચનથી કામની વાત ન
કરવી. આ વાડ વિધિથી જો પાળે તેના નામની અલિહારી છે; (કારણ
કે) જેમ પવન ઝાડને પાડી નાખે છે તેમ સ્ત્રીની વાત શિયલવ્રતનો નાશ
કરનાર છે. વાત કરવાથી વિષય જાગે છે માટે તે વાત તમે તજો. જેમ
દૂરથી હીંખુ જોઈને તેની ખટાશથી દાઢમાં પાણી આવે છે, જેમ
વાદળમાં ગર્જના સાંભળવાથી હડકવા વધારે ઉછળે છે, તેમ વ્રતીનાં

ચિત્ત ઝુંઢરીનાં વચનો સુણીને ઉલ્લસે છે તેથી કથા તજે એમ ત્રિભુ-
વનનાથ પ્રકાશે છે.

૩. નિષયાનુપવેશનમ્—નિષદ્ય એટલે સ્ત્રીની બેસવાની વસ્તુ ઉપર બેસવું
નહિ. વિશેષાર્થમાં એ છે કે પાટ પાટલો પ્રમુખ સ્ત્રીને બેસવાની
વસ્તુપર સ્ત્રી ઉઠી ગયા પછી બેઘડી સુધી બ્રહ્મચારીએ બેસવું નહિ,
કારણકે તત્કાલ બેસે તો તેને, સ્ત્રીના શરીરનો જે સંયોગ તેથી
થયેલા ઉબણરૂપશના વશથી મનને વિવેકહીનતા થવા રૂપ દોષને
સંભવ છે. શ્રી ઉદયરત્ન મહારાજ કહે છે કે:—

ઢાલ ત્રીજી. (તટ જમુનાનોરે અતિ રળીઆમણોરે—એ દેશી.)

ત્રીજીને વાડેરે, ત્રિભુવનરાજ્યોરે, એણીપરે દીઅં ઉપદેશ

આસન છંડોરે સાધુજી નારીનોરે, મુદ્ધર્ત લગે સુવિશેષ

હું બલિહારીરે જાઉં તેહનીરે. ૧.

ધન્ય ધન્ય તેહની હો માત.

શીલ સુરંગીરે રંગાણી રાગશુંરે, જેહની સાતે હો ધાત. હું ૨.

શયનાસનેરે પાટચને પાટલેરે, જિહાં જિહાં બેસે હો નાર;

બે ઘડી લગેરે તિહાં બેસે નહિરે, શીલ વ્રત રાખણહાર. હું ૩.

કોહોલા કેરીરે ગંધ સંયોગથીરે, જિમ જાગે કણકની વાક;

તિમ અબલાનુંરે આસન સેવતારે, વિણસે શિયલ સુપાક. હું ૪.

અર્થ—ત્રિભુવનના રાજ એવા પ્રભુ ત્રીજી વાડના સંબંધમાં એવો
ઉપદેશ આપે છે કે સાધુજી ! એક મુદ્ધર્ત સારી રીતે નારીનું આસન
તજો. આમ કરનારની હું બલિહારી જાઉં છું. તેમની માતાને ધન્ય
ધન્ય છે, કે જે શીલથી સુરંગિત છે અને જેની સાતે ધાતુ પણ શીલ
પરના પ્રેમથી રંગાયેલી છે. સૂત્રાના આસનપર, પાટ કે પાટલાપર
જ્યાં જ્યાં સ્ત્રી બેસે ત્યાં બે ઘડી સુધી શીલની રક્ષા કરનાર બેસે
નહિ. જેમ કણકની ચીકાશ કોળાની ગંધ આવવાથી જાય છે તેમ
અબળા એટલે સ્ત્રીનું આસન સેવવાથી શિયલરૂપી સારો પાક બગડે છે.

૪. **ઇન્દ્રિયાપ્રયોગ:**--સ્ત્રીના શરીરને વિષે-અંગોપાંગને વિષે પોતાની નેત્રાદિ ઇન્દ્રિયોનો પ્રવેશ ન કરે-જોવું આદિ ક્રિયા ન કરે. આનો વિશેષાર્થ એ છે કે નેત્ર વગેરે ઇન્દ્રિયોના વિષયભાવને કોઇ પ્રકારે પામેલા, એટલે ચક્ષુ વગેરે ઇન્દ્રિયોને દેખવા પ્રમુખ જે વિષય તેને કોઇ પ્રકારે પામેલા એવા, સ્ત્રીના શરીરના અવયવ કહેતાં ગુલ્મ, સાથલ, મુખ-કાખ, સ્તન, ઇત્યાદિ અંગો તેને વિષે અપ્રયોગ કરવો. એટલે તે તે સ્ત્રીનાં અંગોને જોવા વાસ્તે પ્રયત્ન ન કરવો, એટલે સદજ કોઇ પ્રકારે સ્ત્રીનાં કોઇક અંગ દેખવામાં આવી જાય તો ફરીથી તે અંગને જોવામાં પ્રયત્ન ન કરવો. તેમજ સ્ત્રીનાં અંગ માત્રને વિષે સર્વ ઇન્દ્રિયોનો અપ્રયોગ કહેતાં અન્યાપાર કરવો.

આધારાદિક લેવા જતાં આહાર આપનારી સ્ત્રી પાસે કોઇ સચિત વસ્તુ છે કે નહીં તે તપાસવા તથા સ્ત્રી સગર્ભા છે કે નહીં તે તપાસવા સ્ત્રીનાં અંગોપાંગને જોવાં પડે તો ઉપરનાં કારણોથી સાપેક્ષ જોવાની છુટ છે; પણ રાગના હેતુથી જોવાં નહીં. શ્રી ઉદ્યરતનજી કહે છે કે:—

દાલ ચોથી (હું વારી રંગઢોલણા—એ દેશી)

ચોથી તે વાડે તુમે ચેતજો હો રાજ, એણિપરેં ભાંખે શ્રી જિનભૂપ રે
સંવેગી સૂધા સાધૂજી.

નયણકમલ વિકાસીને હો રાજ, રખે નિરખો રમણીનું રૂપ રે.

સંવેગી સૂધા સાધૂજી--૧.

રૂપ જોતાં રઢ લાગશે હો રાજ, હેલા ઉલ્લસશે અનંગરે--સંવેગી.

મનમાંહે જાગશે મોહની હો રાજ, ત્યારે હોશે વ્રતનો ભંગરે--સં. ૨.

દિનકર સાહામું દેખતાં હો રાજ, જગમેં નયણું ધટે જિમ તેજરે. સં.

તિય તરની તન પેખતાં હો રાજ, હીણું થાયે શીયલ સુહેજરે સં. ૩.

અર્થ--શ્રી જિનરાજ ચોથી વાડમાં એમ બાળે છે કે રાજ એટલે આત્માએ ખાસ ચેતવાનું એ છે કે રખે નયનરૂપી કમળને વિકાસીને સ્ત્રીનું રૂપ નિરખી નિરખી જોવામાં આવે. રૂપ જોવાથી રઢ એટલે પ્રીતિ લાગશે અને

અનંગ એટલે કામદેવ ઉદ્ધસશે. મનમાં મોહની જગશે અને તેથી શીયલ વ્રતનો ભંગ થશે. જેમ સૂર્ય સામું નિરખીને જેતાં આંખનું તેજ ઘટે છે, તેમ તરૂણી-સ્ત્રીનું શરીર પેખતાં શીયલ સ્વાભાવિક રીતે નબળું થાય છે.

૫. કુડચાંતરદાંપત્યવર્જનમ્--એટલે એક ભીંતને આંતરે સ્ત્રી પુરૂષનું યુગલ રહેતું હોય એવા સ્થાનનો ત્યાગ કરવો. કુડચ એટલે ભીંત, તેના અંતરે રહેલું દંપતિ એટલે સ્ત્રી પુરૂષનું જોકું તેને કુડચાંતર-દાંપત્ય કહીએ. તે જ્યાં રહેતાં હોય તેવા સ્થાનનો વસવા નિમિત્તે, અથવા સ્વાધ્યાય, ધ્યાન ઇત્યાદિ નિમિત્તે ત્યાગ કરવો અર્થાત્ એવા સ્થાનમાં સ્વાધ્યાયાદિક ન કરવાં. કારણ કે તેમ કરવાથી તેઓનાં શૃંગારમય વચન સાંભળવાથી વ્રતને હાનિ પહોંચવા સંભવ છે.

શ્રી ઉદયરત્નજી મહારાજ વદે છે કે:--

ઢાલ પાંચમી (થાંપર વારી મારા સાહિબા, કંબલ મત ચાલો-એ દેશી.)

પાંચમી વાડી પરમેસરે, વખાણીજી વાડ,	
સાંભળજો શ્રીતા તુમે, ધર્મી વ્રત ધાડ.	૧.
કુડચંતર વર કામિની, રમે જિહાં રાગે,	
સ્વર કંકણાદિકનો સુણી, જિહાં મન્મથ જંગે.	૨.
તિહાં વસવું અલ્લયારીને, ન કહું વીતરાગે,	
વાડ ભાંગે શીઝરતની, જિહાં લાંછન લાગે.	૩.
અમિ પાસે જિમ ઓગળે, ભાજન માંહે ધરિયા,	
લાખને મીણુ જાએ ગણી, નવિ રપે રસભરિયા.	૪.
તિમ હાવભાવ નારીતણા, હાંસું ને રદના,	
સાંભળતાં શીયળ વીધટે, મન વીધે મદના.	૫.

અર્થ--પરમેશ્વરે પાંચમી વાડ વખાણી છે તે ધર્મયાળા અને વ્રત-ધારી શ્રીતાજનો ! તમે સાંભળજો. કુડચ એટલે ભીંતને આંતરે જ્યાં વર અને વહુ રાગથી રહે છે, જ્યાં કંકણુ આદિનો અવાજ થતાં મન્મથ દેશે કામદેવ જાગે છે ત્યાં અલ્લયારીએ વસવું નહિ એમ વીતરાગ

પ્રભુએ કહ્યું છે. અગ્નિ પાસે વાસણમાં ધરેલા લાખ અને મીણ ઓગળી-ગળી જાય છે, અને રસ બરેલા રહેતા નથી તેમ સ્ત્રીના હાવભાવ, હાસ્ય, અને રૂદન સાંભળતાં શીયલ બહુ ઘટે છે અને મદન એટલે કામદેવ મનને વીધે છે.

૬. પૂર્વકીડિતાસ્મૃતિ:—સ્ત્રી સાથે જે પ્રથમ ક્રીડા કરી હોય તેનું સ્મરણ ન કરવું. પ્રવજ્યા-દીક્ષા અંગિકાર કર્યા પહેલાં અથવા તે વ્રત લીધા પહેલાં અતિશય પ્રમોદ ઉપગ્નવનાર એવી જે સ્ત્રી તેનો પ્રસંગ પ્રમુખ જે વિજ્ઞાસ કરેલા હોય તેનું સ્મરણ ન કરવું. જે પ્રથમ સ્ત્રીનો ભોગ ભોગવીને પછી સાધુ થયેલા છે તે પ્રત્યે આ ઉપદેશ છે.

શ્રી ઉદયરત્ન મહારાજ કહે છે:--

ઢાલ છટ્ટી (સહીયાં મારાં નયણ સમારો-એ દેશ).

- છટ્ટીને વાડે છેલછખીલા, ગુણરત્ને ગાદો ભર્યોજી,
સિદ્ધારથકુલે નગીનો, વીરજિતેન્દ્ર એમ ઉચ્ચરેજી. ૧.
- અવતીપણે તે જે આગે, કામક્રીડા બહુવિધ કરીજી,
વ્રત લેછને વિલસિત પહેલાં, રખે સંભારો દિલ ધરીજી. ૨.
- અગ્નિ બાર્યા ઉપર પૂજો, મેલે જિમ જવાલા વમીજી,
વરસ દિવસે જિમ વિપવરનું, શંક્રએ વિપ સંક્રમેજી. ૩.
- વિષયમુખ વિલસિત પહેલાં, તિમ શીયલવંત સંભારતોજી,
બાકુલ થઇ શીયલ વિરાધે, પછી થાયે ઝોરતોજી. ૪.

અર્થ--સિદ્ધારથ રાજના કુળમાં ગુણરત્નથી પૂર્ણ બરેલ એવા છેલછખીલા નગીન વીરજિતેન્દ્રે છટ્ટી વાડના સંબંધમાં એવું કહેલ છે કે પૂર્વે વ્રતી થયા પહેલાં-દીક્ષા લીધા પહેલાં એટલે સંસારીપણે જે જે જુદી જાતની કામક્રીડા કરી હોય તે તથા આગળના વિલાસો વ્રત લીધા પછી રખેને દિલથી સંભારો-ચાદ કરતા હો ! એટલે તેમ ન થવું જોઇએ. ભારેલો અગ્નિ હોય અને તે ઉપર જો ધાસનો પૂજો

મૂકેલો હોય તો ફરી અગ્નિ વમાય છે—થાય છે, વળી જેમ સરપ વરસ આખરે મેં વિષ વમ્યું હશે કે નહીં એવી શંકા થતાં ફરીવાર વિષ ખહાર કાઢે છે તેવી રીતે શિયળવંત આગળનાં વિષય સુખ અને વિલાસો યાદ કરતો થકો વ્યાકુળ થાય છે અને તેથી શીયળ વ્રતની વિરાધના કરે છે અને પછી ઓરતો—અફસોસ થાય છે. ૧-૪.

૭. **પ્રણીતામોજનમ**—પ્રણીત એટલે અતિ સિનગ્ધ એવાનું અમોજન કરવું—મોજન કરવું નહિ. એટલે ગળતાં છે ધીનાં ખિંદ જેથી—ધી આદિકથી ધણો રસખસ થયેલો આહાર લેવો નહિ એટલે તેનાથી પોતાનું ઉપજીવન ન કરવું. મતલબ જેનાથી વિષયવાસના વધે તેવો આહાર કે દવા મુનિએ કે વ્રતધારીએ ગ્રહણ કરવાં નહીં.

શ્રી ઉદયરત્ન મહારાજનું કથન એ છે કે:—

ઢાલ સાતમી (ગઢ ખુંદીરાવાલા—એ દેશી)

સાતમી વાડે વીર પયંપે, સુણો સંજમના રાગી હો

શીલરથના હો ધોરી, સૂધા સાધુ વૈરાગી.

મુજ આણાકારી ને બ્રહ્મચારી, વિષયરસના ત્યાગી હો.

શીલરથના હો ધોરી, સૂધા સાધુ વૈરાગી. ૧.

સરસ આહાર તજજોજી સહેજે, વિગય થોડી વાવરજો હો શી.

માદક આહારેં મનમથ કોપે, તેજનો પરિહરજો હો શી. ૨

સન્નિપાને જિમ ધૂન થોગે, અધિક કરે ઉલાળો હો શી.

પાંચે ઈન્દ્રિય તિમ રસેં પોખ્યાં, ચારિત્રમાં કરે ચાળા હો શી. ૩

અર્થ—હે સંજમના રાગી, શીલરથને હાંકનાર શુદ્ધ વૈરાગ્યવાન સાધુઓ ! સાતમી વાડના સંબંધમાં શ્રી વીરપ્રભુ જે કહે છે તે સાંભળો. ‘તમે બ્રહ્મચારી વિષયરસના ત્યાગી હોઈ મારી આજ્ઞાએ વર્તો છો; તો સ્વાભાવિક રીતે સરસ એટલે રસવાળો આહાર તજી દેજો, અને વિગય એટલે વિકૃતિ-વિકાર કરનાર પદાર્થો કહ્યા છે તે ઓછા વાપરજો. માદક આહારથી કામ એકદમ જાગે છે તો તેજનો તજજો. ધી ખાવાથી

જેમ સંનિપાત ધણો ઉછાળો મારે છે એટલે વધે છે તેમ રસથી પોષેલી પાંચે ઈંદ્રિયો આરિત્રમાં ચાળા કરે છે-વિધવિધ વિક્ષેપ પાડે છે. ૧-૩.

૮. અતિમાત્રાભોગ:—અતિશય એટલે પ્રમાણથી અધિક આહારનો ભોગ ન કરવો એટલે અતિ રિનગ્ધ ન હોય તો પણ તે આહાર અતિશય ન કરવો. અત્રીશ કોળીઆ, ઇલાદિ જે શાસ્ત્રમાં પ્રમાણ લખ્યું છે તેથી અતિશય-વધારે આહાર ન કરવો. અતિ આહારથી વિષયવૃદ્ધિ થાય છે અથવા તો પચાવવાને માટે તેવી દવા ખાવી પડે છે. શ્રી ઉદયરત્નમુનિ એમ વદે છે કે:—

હાળ આઠમી. (રાગ મારૂ. ગોઠણ ખોલો કમાડ-એ દેશી)

ત્રિશલાસુત હો ત્રિગડે બેસી એમ, આઠમી વાડ વખાણી શીલની; અતિમાત્રા હો આહાર તજો અણુગાર, લાલચ રાખો જો સંજમ શીલની. ૧ અતિ આહારે હો આવે ઉંઘ અપાર, સુપનમાંડે થાયે શીલવિરાધના: વળી થાયે હો તેણે મદવંતી દેહ, સંયમની નવી થાયે આરાધના. ૨ જિમ શેરના હો માપમાંડે દોઢ શેર, ઓરીને ઉપર દીજો ઢાંકણું; ભાંજે તોલડી દો ખીચડી ખેડ થાય, તેમ અતિમાત્રાએ વ્રત બગડે ધણું. ૩

અર્થ—ત્રિશલા માતાના પુત્ર શ્રીવીરપ્રભુએ ત્રણ ગઢમાં બેસી શીલની આઠમી વાડ પર વ્યાખ્યાન કર્યું છે કે હે અણુગાર-મુનિઓ ! શીલ સંજમની લાલચ-છત્છા રાખો તો આહાર અતિમાત્રાએ તજવાનો છે. અતિ આહારથી ધણીજ ઉંઘ આવે છે, અને સ્વપ્નમાં શીલની વિરાધના-ખંડના થાય છે. વળી તેથી શરીર મદવાળું થતાં સંયમની આરાધના થઈ શકતી નથી-સંયમ બરાબર પાળી શકાતો નથી. જેમ કોઈ શેરનું માપ હોય તેમાં દોઢ શેર (ચૂલાપર) ઓરીને-નાંખીને તેના પર એકદમ ઢાંકણું દેવામાં આવે અને તેથી તે તોલડી-વાસણ-માપ તૂટી જાય, અને વધારે ભરેલું અનાજ-ખીચડી ઢોળાઈ જાય, તેમ અતિમાત્રાએ—ગળ ઉપરાંત આહાર લેવાથી શીયલ વ્રત ધણું બગડે છે.

૯. વિભષાપરિવર્જનમ્—અલંકારનો લાગ કરવો-ન પહેરવાં-એટલે શૃંગારનાં લક્ષણવાળાં શરીરની અને ઉપકરણની શોભાનો લાગ કરવો.

આવી રીતે ઉપર કહેલાં સ્ત્રી કથાદિક નવ કારણોનો ત્યાગ કરવો કારણ કે તે સર્વને મોહના ઉદ્રેકપણાના એટલે અતિશય મોહની ઉત્પત્તિના હેતુ છે. શ્રી ઉદયરત્ન મુનિશ્રી કથે છે કે:—

ઢાલ નવમી. (કાયથ કેસવારે—અથવા ગરબાની દેશી.)

નવમી વાડે નિવારજોરે, સાધુજી શણગાર;
શરીર શોભાવ્યું શોભે નહિરે, અવનિતલે અણગાર. ૧
એમ ઉપદેશે વીરજીરે, મુનિવર ધરજોરે મન;
શીખામણ એ માહરીરે, કરજો શીલ જતન. ૨
સ્નાન વિલેપન વાસનારે, ઉત્તમ વસ્ત્ર અપાર;
તેલ તંબોલ આદિ તજોરે, ઉદ્ભટ વેશ સફાર. ૩
ઘોષને ધરણી ધર્યોરે, જિમ રત્ન હાર્યો કુંભાર;
તિમ શીલ રત્નને હારશોરે, જો કરશો શણગાર. ૪

અર્થ—હે સાધુજી ! નવમી વાડે શણગારનો ત્યાગ કરજો. શણગારથી શોભાવેલું શરીર આ પૃથ્વીપર હે સાધુજી ! શોભતું નથી એવું શ્રી વીરજી ઉપદેશે છે તો તે મુનિવર ! મનમાં ધારી રાખજો; અને કહે છે કે મારી શિખામણ એ છે કે શીલની રક્ષા કરજો. ૧-૨.

ન્હાવું, વિલેપ કરવો, વાસ સુગંધ રાખવા, ધણું ઉત્તમ વસ્ત્ર, તેલ તંબોલ આદિ જે ધણો ઉદ્ભટ એટલે બાંકેરાવ જેવો વેશ તજો. જેમ કુંભારે ભૂમિ ઉપર ઘોષને રાખેલ રત્નને ખોઈ દીધો, તેમ જો શણગાર કરશો તો શીલરૂપી રત્ન ખોઈ ખેસશો. ૩-૪.

છેલ્લે શ્રી ઉદયરત્ન કવિ કહે છે કે:—

ઢાલ દશમી (ભટ્ટીયાણીની દેશી.)

એકલી નારી સાથે, મારગે જતાં હો, વળી વાત ન કીજોએ,
એક સેજે નર દોય, શીલવંત નવિ સૂવે હો, સહેજે ગાલ ન દીજોએ. ૧.
ન સૂવારે નિજ પાસ, સાડાછ વરસની હો, કાંઈ પુત્રીને પણ હેજમાં,
સાત વરસ ઉપરાંત, સુતને પણ ન સૂવારે હો, કાંઈ શીલવંતી તેમ સેજમાં. ૨.

સ્ત્રીસંગે નવલાખ, પ્રાણી હણાયે હો, ભગવંતે ભાંખ્યું ધર્યું,
અસંખ્યાતા પણ જીવ, સમૂર્ચ્છિમ પંચેન્દ્રિય હણાયે હો, ધણું કહીએ કિર્યું.૩.
એમ જાણી નરનારી, શીયલની સદ્વહણા હો, શુદ્ધિ મનમાં ધારજો,
એહ દુર્ગતિનું મૂલ, અબ્રહ્મસેવામાંહિ હો, જાતાં મનને વારજો. ૪.
તપગચ્છગયણુદિણું, મનવંછિત ફલદાતાહો, શ્રી હીરરત્નસૂરીશ્વર,
પામી તાસ પસાય, વાડ વખાણી હો, શીયલની એહ મનોહર. ૫.
ખંભાત રહી ચોમાસ, સત્તરસેં ત્રેસડેં હો, આવણુ વદિ યીજ યુધે ભણી.
ઉદયરત્ન કહે કરજોડ, શિયલ જે પાસે હો, તેહને જાઉં બામણે. ૬.

અર્થ—શીયલવંત થવાનો ઉપદેશ કરવા ઉપસંહારમાં કહે છે કે—
એકલી નારીની સાથે માર્ગમાં વાત ન કરીએ, એક પથારીમાં બે
પુરૂષ હોય તો તેવી રીતે શીયલવંત સૂવે નહિ, એને સ્વાભાવિક રીતે
જાળ ન આપે. પોતાની પુત્રીને પણ સાડા છ વરસની ઉંમર થયા
પછી પોતાની સાથે આનંદથી સુવાડે નહિ, અને તેવીજ રીતે શીયલ-
વતી નારી પોતાના પુત્રને પણ સાત વરસ ઉપરની ઉંમરનો થયા પછી
પોતાની સાથે એક પથારીમાં સુવાડે નહિ. ૧-૨.

ભગવંતે એવું બાબેલું છે કે સ્ત્રી સંગ કરતાં નવલાખ જીવ હણાય
છે, વળી અસંખ્યાતા જીવ સમૂર્ચ્છિમ પંચેન્દ્રિય જીવ હણાય છે. આ
વિષે કેટલું કહેવું ? માટે એમ જાણી નરનારીએ શીયલનું સરસ વહન
કરવું એમ મનમાં શુદ્ધિથી ધારવું, અને અબ્રહ્મ-મૈથુનની સેવા કરવી
એ માઠી ગતિનું મૂળ છે એમ જાણી તેમાં જતા મનને રોકવું
ધટે છે. ૩-૪.

હવે શ્રી ઉદયરત્ન મહારાજ પોતાની પ્રશસ્તિ કહે છે કે તપગ-
ચ્છરૂપી આકાશના દિનેંદ્ર એટલે સૂર્ય સમાન મન વાંછિત ફળના આપ-
નાર શ્રી હીરરત્ન સૂરીશ્વરની કૃપા પામી શીયલની મનોહર વાડનું અહીં
વ્યાખ્યાન કર્યું છે. ચોમાસું ખંભાતમાં હતું ત્યારે સં. ૧૭૬૩ ના આવણુ
વદ ૨ વાર યુધવારે શ્રી ઉદયરત્ન મહારાજે આ ઢાળો બનાવી છે,
અને છેલ્લે કહે છે કે જે શિયળ પાળે તેને હું વારી જાઉં. ૫-૬.

પરિશિષ્ટ ૩.

સવિધિ સામાયિક સૂત્રપાઠ.

૧. સામાયિક લેવાની વિધિ.

- (૧) પ્રથમ ઉચ્ચે આસને પુસ્તક આદિ જ્ઞાનાદિતું ઉપકરણ મૂકીને.
 (૨) શ્રાવક શ્રાવિકાએ કટાસણું, મુદપતિ અને ચરવજો લઇ શુદ્ધ વસ્ત્ર સંદિત.
 (૩) જગ્યા પુંચ કટાસણું પાથરી તે ઉપર બેસી.
 (૪) મુદપતિ ડાબા હાથમાં મુખ પાસે રાખી તે વડે મુખ ઢાંકી.
 (૫) જમણે હાથ ઉંચા સ્થાપનાની સન્મુખ રાખીને.
 એક 'નવકાર' તથા 'પંચિદિગ્ધ' સૂત્ર કહેવાં.

નવકાર (નમસ્કાર) સૂત્ર.

નમો અરિહંતાણું,
 નમો સિદ્ધાણું,
 નમો આયરિયાણું,
 નમો ઉવજ્જાયાણું,
 નમો લોએ સવ્વ સાહુણું.

એસો પંચ નમુકારો, સવ્વ પાવપણાસણો ।
 મંગલાણું ચ સવ્વેસિં, પઠમં હવઈ મંગલં ॥

'પંચિદિગ્ધ' સૂત્ર-ગુરુગુણ સ્મરણ.

મૂળ પાઠ-ગાથામાં.

પંચિદિગ્ધ-સંવરણો,
 તહ નવવિહ-બંધયેર-ગુત્તિધરો;

ચક્રવિહ-કસાય-મુકો,
 ઇચ્છા અદ્વારસ-ગુણેહિં સંબુતો ॥૧૧॥
 પંચમહાવ્યભુતો,
 પંચવિહાયારપાલણુસમત્યો;
 પંચસમિત્યો તિગુતો,
 છત્તીસ ગુણો ગુરુ મજ્જ ॥૧૨॥

પછી ખમાસમણુ દેવું.

‘ઈચ્છામિ ખમાસમણુ’-પ્રણિપાત સૂત્ર.

મૂળ પાઠ.

ઈચ્છામિ ખમાસમણો !
 વંદિતે જાવણિભીએ
 નિસીહિઆએ
 મત્યએણુ વંદામિ ॥

પછી ઇરિયાવહિ, તરસ ઉત્તરી, અત્રથ ઊસસીએણું કહેવાં.

‘ઇરિયાવહિયં’ સૂત્ર-ઇર્થાપથિકી સૂત્ર.

[વિરાધનાની આલોચના-પ્રાયશ્ચિત્ત સૂત્ર.]

મૂળ પાઠ.

ઈચ્છાકારેણુ સંદિસહ ભગવન્ !
 ઇરિયાવહિયં પદિક્કમામિ । ઈચ્છં ॥
 ઈચ્છામિ પદિક્કમિહ ॥૧॥
 ઇરિયાવહિયાએ વિરાહણાએ ॥૨॥
 ગમણાગમણે ॥૩॥
 પાણુકમણે, ધીયકમણે, હરિયકમણે,

ઓસા-ઉત્તિંગ-પણુગ-દગ-મટ્ટી-મક્રંડાસંતાણા-
સંક્રમણે ॥૪૥

જે મે જીવા વિરાહિયા ॥૫૥—
એગિંદિયા બેઈદિયા, તેઈદિયા.
ચઉરિંદિયા, પંચિંદિયા ॥૬૥—
અભિહયા, વત્તિયા, લેસિયા,
સંઘાધયા, સંઘટ્ટિયા, પરિયાવિયા,
કિલામિયા, ઉદ્દવિયા,
ઠાણુઓ ઠાણું સંકામિયા, જીવિયાઓ વવરોવિયા,
તસ્સ મિચ્છા મિ દુક્કંડ ॥૭૥

‘તસ્સ ઉત્તરી’ સૂત્ર-ઉન્નાર્ગકરણ સૂત્ર.

[કાર્યોત્સર્ગનો સંદેપ અને હેતુ]

મૂળ પાઠ.

તસ્સ ઉત્તરીકરણેણું,
પાયચ્છિત્તકરણેણું
વિસોહિકરણેણું,
વિસક્ષીકરણેણું,
પાવાણું કમ્માણું નિગ્ધાયણુદ્ધાએ,
ઠામિ કાઉસ્સગ્ગં ॥

‘અન્નત્થ ઊસસિએણું’ સૂત્ર.

[કાર્યોત્સર્ગના આગારો]

મૂળ પાઠ.

અન્નત્થ ઊસસિએણું,
નીસસિએણું,

ખાસિએણું,
 છીએણું,
 જંભાઈએણું,
 ઉડુએણું,
 વાયનિસગ્ગેણું,
 ભમલિએ,
 પિત્તમુચ્છાએ. ॥૧॥
 સુહુમેહિં અંગસંચાલેહિં,
 સુહુમેહિં ખેલસંચાલેહિં,
 સુહુમેહિં દિટ્ઠિ સંચાલેહિં ॥૨॥
 એવમાઈએહિં આગારેહિં અભગ્ગો,
 અવિરાહિયો,
 હુન્ન મે કાઉસગ્ગો ॥૩॥
 જાવ અરિહંતાણું,
 ભગવંતાણું,
 નમુકારેણું,
 ન પારેમિ ॥૪॥
 તાવ કાયં,
 ઠાણેણું,
 મોણેણું,
 ઝાણેણું,
 અપ્પાણું વોસિરામિ ॥૫॥

પછી એક 'લોસ્સગ' નો 'ચંદેસુ નિમ્મલયરા' સુધીનો (લોગ-

સ્સ ન આવડે તો ચાર નવકારનો) કાઠિસગ્ગ કરવો; એટલે તેમાં લોગ-
સ્સ' ના પચીસ પદ 'ચંદેસુ નમ્મલયરા' સુધીનાં ચિંતવવાં.

‘લોગસ્સ’ સૂત્ર-નામસ્તવ.

[ચતુર્વિંશતિ સ્તવ-૨૪ તીર્થંકરની સ્તુતિ]

મૂળપાઠ:—

લોગસ્સ ઉન્નેઅગરે,
ધમ્મતિથયરે જિણે,
અરિહંતે કિત્તઘસ્સં,
ચઉવિસં પિ કેવલી. ॥ ૧ ॥
ઉસલમજિયં ચ વંદે,
સંલવમભિણુંદણું ચ સુમધં ચ,
પહમપ્પહં સુપાસં,
જિણું ચ ચંદપ્પહં વંદે. ॥ ૨ ॥
સુવિહિં ચ પુરુદ્ધંતં,
સીઅલ-સિન્નજંસ-વાસુપુન્નજં ચ,
વિમલમણુંતં ચ જિણું,
ધમ્મં સંતિં ચ વંદામિ ॥ ૩ ॥
કુંથું અરં ચ મલ્લિં,
વંદે સુણિસુવ્વયં નમિજિણું ચ,
વંદામિ રિદ્ધનેમિં,
પાસં તહ વદ્ધમાણું ચ ॥ ૪ ॥
એવં મએ અભિથુઆ,
વિહુયરયમલા પહીણુજરમરણા,

અથા અનુદ્ધપ્પ હંદ-લોક છે, અને ત્યારપછી બધું ગાથા-આર્યા હંદમાં છે.

ચઉવીસંપિ જિણુવરા,
 તિત્થયરા મે પસીયંતુ ॥ ૫ ॥
 કિત્તિય વંદિય મહિયા,
 જે એ લોગસ્સ ઉત્તમા સિદ્ધા,
 આરૂગ્ગ ખોહિલાભં,
 સમાહિવરમુત્તમં દિંતુ ॥ ૬ ॥
 ચંદેસુ નિમ્મલ્લયરા,
 આધચ્ચેસુ અહિયં પયાસયરા,
 સાગરવર ગંભીરા,
 સિદ્ધા સિદ્ધિં મમ દિસંતુ ॥ ૭ ॥

પૃ. ૧૭૯-૧૮૦.

(૧) કાઉસગ્ગ પૂરો થયા પછી ‘નમો આરહંતાણું’ એ પદ કહીને કાઉસગ્ગ પારવો. (૨) આ કાઉસગ્ગ પછી સંપૂર્ણ ‘લોગસ્સ’ એટલે ‘સિદ્ધા સિદ્ધિં મમ દિસંતુ’ સુધીનો આખો પ્રગટ કહેવો.

‘લોગસ્સ’ સૂત્ર જુઓ ઉપર.

‘લોગસ્સ’ નો પાઠ પ્રગટ કર્યા પછી (૧) ‘ખમાસમણુ’ દેવું

(૨) સદ્ગુરૂની આજ્ઞા મુહપત્તિ પડિલેહવા માટે આ રીતે માગવી.

‘ઈચ્છાકારેણ સંદિસહ ભગવન્! મુહપત્તિ પડિલેહુ?’

એમ કહી કાંઈક વિરામ લઇ,

(૩) સદ્ગુરૂ આજ્ઞા આપે ‘પડિલેહુ’

(૪) સદ્ગુરૂ ન હોય તો, સામાયિક કરનારે ‘ઈચ્છં’ એમ કહી.

(૫) ગોદોહાસને ખેસી જવું. ગોદોહાસન માટે જુઓ પૃ. ૧૮૫ પુ.

(૬) પછી પંચાસ ખોલ ચિંતવવા સાથે મુહપત્તિ પડિલેહવી.

(મુહપતિ પડિલેહતાં ચિંતવવાના પચાસ બોધ.)

૧. સૂત્ર, અર્થ, તત્ત્વ, કરી સદ્વર્ણ.
૨. સમ્યક્ત્વ મોહનીય, મિશ્ર મોહનીય, મિથ્યાત્વ મોહનીય પરિહરં.
૩. કામરાગ, રોહરાગ, દષ્ટિરાગ પરિહરં.
૪. મુદ્દેવ, મુગુર, મુધર્મ આદરં.
૫. કુદ્દેવ, કુગુર, કુધર્મ પરિહરં.
૬. જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર આદરં.
૭. જ્ઞાનવિરાધના, દર્શનવિરાધના, ચારિત્રવિરાધના પરિહરં.
૮. મનગુપ્તિ, વચનગુપ્તિ કાયગુપ્તિ આદરં.
૯. મનદંડ, વચનદંડ, કાયદંડ પરિહરં.
૧૦. હાસ્ય, રતિ, અરતિ પરિહરં.
૧૧. ભય, શોક, દુર્ગંધા પરિહરં.
૧૨. કૃષ્ણલેશ્યા, નીલલેશ્યા, કાષોતલેશ્યા પરિહરં.
૧૩. ઋદ્ધિગારવ, રસગારવ, સાતાગારવ પરિહરં.
૧૪. માયાશલ્ય, નીઆણુશલ્ય, મિથ્યાત્વશલ્ય પરિહરં.
૧૫. ક્રોધ, માન પરિહરં.
૧૬. માયા, લોભ પરિહરં.
૧૭. પૃથ્વીકાય અપ્કાય, તેહિકાયની રક્ષા કરં.
૧૮. વાયુકાય, વનસ્પતિકાય, ત્રસકાયની રક્ષા કરં.

પૃ. ૧૯૯-૨૦૧.

(૧) મુહપતિ પડિલેહી હોવા થવું (૨) ‘ઈન્દ્રિયામિ અમાસમણ’ ના પાઠથી વંદન કરી નીચે પ્રમાણે આજ્ઞા માગવી.

‘ઈન્દ્રિયાકારેણ સંદિસહ ભગવન્ ! સામાયિક સંદિસાહું ?’

(૩) ત્યારે ગુર કહે કે ‘સંદિસહ’; ગુર ન હોય તો પોતે કહેવું કે ‘ઈન્દ્રિયં’.

- (૪) ‘ઘચ્છામિ ખમાસમણુ’ પૂવક આજ્ઞા માગવી કે:
 ‘ઘચ્છાકારેણું સંદિસહુ ભગવન્ ! સામાયિક ઠાઉં ?’
 (૫) ત્યારે ગુરૂ કહે કે ‘ઠાઓ’ અથવા તો ‘ઘચ્છ’ કહી.
 (૬) અંજલિ કરી—મે હાથ જોડી એક નવકારનું સ્મરણ કરવું
 (૭) ‘ઘચ્છાકારિ ભગવન્ ! પસાય કરી સામાયિક દંડક ઉચ્ચરાવોજી.’

એમ કહી ગુરૂ અથવા વડિલ હોય તો તેઓની પાસે નીચેનું
 ‘કરેમિભંતે’ સૂત્ર ઉચ્ચરવું.

‘કરેમિભંતે’ સૂત્ર—સામાયિક સૂત્ર.

મૂળપાઠ:

કરેમિ ભંતે ! સામાધયં,
 સાવજ્ઞં જ્ઞેયં પરચકખામિ,
 જવનિયમં પજ્જણવાસામિ,
 દુવિહં,
 તિવિહોણું,
 મણેણું, વાયાએ, કાએણું,
 ન કરેમિ, ન કારવેમિ,
 તસ્સ ભંતે, પહિક્કમામિ, નિંદામિ,
 ગરિહામિ,
 અપ્પાણું વોસિરામિ ॥ ૧ ॥

આ સામાયિક સૂત્રનો પાઠ કહીને તરતજ (૧) ‘ઘચ્છામિ ખમા-
 સમણુ’ પૂવક વંદન કરી ગુરૂની આજ્ઞા માગવી કે (૨) ‘ઘચ્છાકારેણું
 સંદિસહુ ભગવન્ ! બેસણું સંદિસાહું ?’

(૩) ગુરૂ આજ્ઞા આપે, યા મળી છે એમ ગણી ‘ઘચ્છ’ કહેવું.

(૪) ‘ઇન્ધામિ ખમાસમણ’ નો પાઠ કરી કહેવું કે ‘ઇન્ધાકારેણ સંદિસહ ભગવન્ ! એસણે ઠાઉ’ ?’

(૫) એમ કહી એમી જવું. પછી સ્વાધ્યાય કરવો.

(૬) તેમ કરતાં ખમાસમણ દષ આજ્ઞા માંગવી ‘ઇન્ધાકારેણ સંદિસહ ભગવન્ ! સજ્ઞાય સંદિસહ ?’

(૭) પછી ‘ઇન્ધં’ કહી ખમાસમણ દષ આજ્ઞા માંગવી ‘ઇન્ધા-કારેણ સંદિસહ ભગવન્ ! સજ્ઞાય કર્ ?’

(૮) પછી ‘ઇન્ધં’ કહી ત્રણ નવકાર ગણવા.

પછી આ એ વહીના સામાયિકી કાળમાં સતશ્રુત વાંચવું, ધર્મ ધ્યાન કરવું, નવકારવાળી ગણવી; વિકથાદિ પ્રમાદમાં પડતું નહિ અને જ્યેષ્ઠી સમતા પ્રાપ્ત થાય તે સર્વ કરવું ને તે કાળને અંતે સામાયિક પારવું.

૨ સામાયિક પારવાની વિધિ.

૧. ‘ખમાસમણ’ દેવું. ૨. તે દષ ‘ઇરિયાવહિ’ પડિકમવી. ૩. તે પડિકમી યાવત્ કાયોત્સર્ગ (કાવિસગ્ગ) કરવો. ૪. તે કરી ‘લોગસ્સ’ કહેવો. ૫. તે પછી ‘ખમાસમણ’ દેવું અને ૬. તે પૂર્વક મુહપત્તિ પડિલેદવાની આ રીતે આજ્ઞા માંગવી કે “ઇન્ધાકારેણ સંદિસહ ભગવન્ ! મુહપત્તિ પડિલેહું ?” ૭ ‘ઇન્ધં’ કહીને આજ્ઞા લઇ મુહપત્તિનું પડિલેહણ કરવું. ૮. ‘ખમાસમણ’ દેવું. ૯. તે દષ એવી આજ્ઞા માંગવી કે “ઇન્ધાકારેણ સંદિસહ ભગવન્ ! સામાયિક પાર ?” ૧૦. એટલે ગુરૂ, વિશેષ સામાયિક કરવાનું એટલે કે ‘પુણોવિ કાયવ્વો’-ફરીથી કરવા યોગ્ય છે એ શબ્દોમાં કહે સારે કહેવું કે ‘યથાશક્તિ’ એટલે યથાશક્તિ કરીશ એવો ઉત્તર આપવો. ૧૧. ત્યાર પછી વળી ‘ખમાસમણ’ દેવું ૧૨. તે દષને ‘ઇન્ધા-કારેણ સંદિસહ ભગવન્ ! સામાયિક પાર્યું.’ આમ કહેવું. ૧૩. આ પછી ગુરૂ કહે કે આયરો ન મુત્તવ્વો-આદર ન મૂકવો-છોડવો. પછી ‘તહુત્તિ’ તથેતિ એટલે આપનું કહેવું સત્ય છે એમ કહી ૧૪.

જમણે હાથ ચરવણા ઉપર અથવા કટાસણા ઉપર સ્થાપીને એક નવ-કાર ગણવો ૧૫. તે ગણી નીચે લખેલો “ સામાધય વયજીતો ” એ પાઠ કહેવો.

‘સામાધય વયજીતો.’-સામાયિક પારવાનું સૂત્ર.

મૂળપાઠ:

સામાધયવયજીતો,

જાવ મણે હોઈ નિયમસંજીતો ।

છિન્નઈ અમુહં કમ્મં,

સામાધઅ જતિઆ વારા ॥ ૧ ॥

સામાધઅંમિ ઉ કચે,

સમણો ઇવ સાવચો હવઈ જમ્હા,

એએણુ કારણેણુ,

બહુસો સામાધઅં કુજ્જા ॥ ૨ ॥

સામાયિક વિધિં લીધું,

વિધિં પારિઠિં,

વિધિ કરતાં જે કોઈ અવિધિ હુઓ હોય,

તે સવિ હું મન વચ્ચન કાચાયેં કરી

મિચ્છા મિ દુકકં ॥ ૩ ॥

(૧૬) પછી જમણે હાથ સ્થાપના સામે સવણો રાખીને એક નવ-કાર ગણવો.

પરિશિષ્ટ ૪.

સામાયિક ક્રિયામાં વપરાતાં સૂત્રોનો ગૂજરાતી
કવિતામાં ભાવાનુવાદ.

૧. 'નવકાર'—પંચ પરમેષ્ઠીને નમસ્કાર.

દોહરા.

નમું પ્રભુ અરિહંતને, નમું સિદ્ધ ભગવંત,
નમું આચાર્ય અને નમું, હિપાધ્યાય ગુણવંત. ૧
નમું લોકમાં જે બધા, સાધુ છે વિચરંત,
પરમેષ્ઠી તે પાંચને, સજ્જન સહુ નમંત. ૨
નમસ્કાર આ પાંચને, કરે પાપનો અંત,
સહુ મંગલમાં તે પ્રથમ, મંગલ કલું મહંત. ૩

૨. 'પંચિન્દ્રિય'—ગુરુગુણ સ્મરણ.

આર્યા-ગાથા.

પંચેન્દ્રિયના સંયમિ, ધારક નવવિધ બ્રહ્મચર્ય ગુપ્તિ,
ચાર કષાયથી મુક્ત, એ અષ્ટાદશ ગુણથી સંયુક્ત. ૧
પંચ મહાવ્રત યુક્ત, પંચવિધાચાર પાળવા શક્ત,
પંચ સમિતિ-ત્રિગુપ્તિ, -વાળા મુઝ ગુરુ છત્તિસ ગુણ યુક્ત. ૨

૩. 'અમાસમણ'—પ્રણિપાત.

દોહરા.

વંદન કરવા ઇચ્છું છું, શરીરે શક્તિ સહિત,
ક્ષમાશ્રમણ ! હું આપને, વાંદું શીશ નમિત. ૧

અથવા-ગીતિ.

અહો ક્ષમાશ્રમણશ્રી !, શક્તિ સહિત ને શરીરથી ઇચ્છું;
આપને વંદન કરવા, મસ્તકથી હું નમસ્કાર કરું છું.

૪. 'ધરિયાવહિયં'—વિરાધનાની આસોયના—પ્રાયશ્ચિત્ત.

દોહરા.

'આસા આપો હે પ્રભુ ! પડિકમું ધર્યાવહી ?'	
'ધમ્મિઆએ' આસા થતાં, પડિકમું ધર્યાવહી.	૧.
જવાના માર્ગે જતાં, વિરાધના જે થાય,	
ગમને આગમને તથા, પાપક્રિયા થઇ જાય.	૨
પ્રાણી ચંપાઇ જતાં, બી ચંપાઇ જાય,	
વનસ્પતિ ચંપાઇને, પાપક્રિયા થઇ જાય.	૩
ઠાર ભૂમિક્ષેડા અને પંચવર્ણુ શેવાળ,	
ચપાયાં જલ માટી ને કરોળીયાની જાળ..	૪
કર્મા વિરાધિત મેં કદિ, એકેન્દ્રિય દ્વીન્દ્રિય,	
ત્રીન્દ્રિય ચતુર્વિન્દ્રિય અને, જીવો પંચેન્દ્રિય.	૫
કોઇ જીવ સામા હણ્યા, ઢાંક્યા ધૂળની માંહ,	
ધસ્યા ધરતીને મસળીને, અથડ્યા માંહોમાંહ.	૬
સ્પર્શ કરીને દૂભવ્યા, ઉપજાવ્યો પરિતાપ,	
ગ્લાનિ કરી મૃતવત્ કર્યા, કર્યા ઉપદ્રવ-પાપ.	૭
એકથી લઇ બીજે સ્થલે, મૂક્યા હોયે કો,	
જીવિતથી જૂદા કર્યા, 'દુષ્કૃત મિથ્યા હો.'	૮
જે જે કરી વિરાધના, ક્રિયા પાપની હો,	
તે તે મુજ સહુ દુષ્કૃતો, મિથ્યા મિથ્યા હો.	૯

૫. 'તત્સઉત્તરી'—કાયોત્સર્ગનો સંકલ્પ અને હેતુ.

દોહરા.

ઉત્તમ કરવા આત્મને, કરવા પ્રાયશ્ચિત્ત,	
વિશુદ્ધિ કરવા કાજ ને, થવા શલ્યથી મુક્ત.	૧
કરવા ઉચ્છેદન તથા, મૂળથી પાપ જે કર્મ,	
શરીર-વ્યાપારો તજી, રહું હું કાયોત્સર્ગ.	૨

૬. 'અન્નતથ ઊસસિએણું'—કાયોત્સર્ગના આગારો.

દોહરા.

લેતાં શ્વાસોશ્વાસને, ઉધરસ ખાતાં છીંક,	
બગાસું આવે જો કદિ, રાખ ન ભંગની ખીક.	૧
ઝોડકાર ખાતાં તથા, વાયુસંચર થાય,	
ચકરી આવે કે કદિ, પિત્તથી મૂઝાં થાય.	૨
સૂક્ષ્મ અંગસંચારથી, સૂક્ષ્મ શ્લેષ્મ સંચાર,	
સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિના ચક્ષુનથી, છે આગાર નિર્ધાર.	૩
એ આગારાદિ થકી, થઈ ન જાશે ભંગ,	
અવિરાધિત મુજ હો સદા, કાયોત્સર્ગ અભંગ.	૪
અરિહંત ભગવંતને, નમસ્કાર સવિધાન,	
જ્યાં લગી હું પાડું નહિ, કાયોત્સર્ગ-ધ્યાન.	૫
ત્યાં સુધી મારા શરીરને, રાખી એકજ ઠાય,	
મૌન ગ્રહી ધ્યાને રહી, વોસરાવું હું કાય.	૬

૭. 'લોગસ્સ'—ચતુવિંશતિ જિન નામસ્તવ.

(ક) અતુળુપૂ-શ્લોક.

લોકના ઉદ્ધોતકારી, ધર્મતીર્થંકરો જિનો,	
ચોવીસે અરિહંતો જો, કેવલી પ્રભુને સ્તવું.	૧

આર્યા-ગાથા.

ઋષભ અજિતને વંદું, સંભવ અભિનંદન સુમતિનાથ,	
પદ્મપ્રભ સુપાર્શ્વ, ચંદ્રપ્રભ જિનને વંદું.	૨
સુવિધિ ને પુષ્પદંત, શીતલ ઐયાંસ વાસુપૂજ્ય તથા,	
વિમલ અનંત જિનોને, ધર્મ તથા શાંતિને વંદું.	૩
કુંથુ અર ને મલ્લિ, વંદું સુનિસુવ્રત ને નભિજિન,	
વંદું અરિષ્ટનેમિ, પાર્શ્વ તથા વર્ધમાનને.	૪

સ્તવ્યા એમ જેનાં છે, ગયાં પાપના મેલ જરા મૃત્યુ,
ચોવીસ જિનવરો એ, તીર્થકરો કૃપાવંત થાઓ. ૫
કીર્તિત વંદિત પૂજિત, જે આ લોકમહો ઉત્તમ સિદ્ધો,
આરોગ્ય બોધિલાભ, દો ઉત્તમ સમાધિવર. ૬
ચંદ્રથી વધુ નિર્મલ જે, સૂર્ય થકી જે અધિક પ્રકાશક છે,
સાગરવર ગંભીર, એવા સિદ્ધો સિદ્ધિ દો મુજને. ૭

(ખ) ઉપરનો સમશ્લોકી ‘લોગન્સ’ કરતાં ખીશ ઢાળમાં નીચે પ્રમાણે.

[નહિ કર્મની કયા કદાપિ વ્યર્થ થનારી—એ ઢાળમાં.]
લોકના ઉદ્યોતકર ધર્મ-તીર્થકરો,
કેવલી સ્તવું હું જિન ચોવીસ અર્હતો—લોકનાં ૧
મુખમ અજિત સંભવ અભિનંદન મુમતિ,
પદ્મપ્રભ મુપાર્શ્વ ચંદ્ર-પ્રભને વંદુ હું—લોકનાં ૨
મુવિધિ પુણ્યદંત શિતલ, શ્રેયાંસ વાસુપૂજ્ય,
વિમલ અનંત ધર્મ શાંતિ જિનને નમું—લોકનાં ૩
કુંથુ અરનાથ મલ્લિ મુનિસુવ્રત નમિ,
અરિષ્ટનેમિ પાર્શ્વ વર્ધમાનને નમું—લોકનાં ૪
કર્મરજ ઉડાડી જરા—મરણુ ક્ષીણુ કર્યા,
તીર્થકર ચોવીસ મુજ પર પ્રસન્ન હો !—લોકનાં ૫
લોકમાં સ્તવ્યા વંદ્યા ને પુજ્યા જે,
ઉત્તમ રહી જે થયા સિદ્ધ ભગવતો—લોકનાં ૬
દ્રવ્ય-ભાવથી આરોગ્ય બોધિલાભ ને,
ઉત્તમ સમાધિવરનું દાન તો કરો—લોકનાં ૭
ચંદ્રથી અધિક વિમલ સૂર્યથી અધિક,
પ્રકાશ જગતમાં કરે જે સિદ્ધ ભગવતો—લોકનાં ૮
મહાસમુદ્રની સમ્રા, ગંભીર સર્વદા,
એ સિદ્ધ પ્રભુ અમોને સિદ્ધિ આપતા રહો—લોકનાં ૯

૮. ' કરેમિલતે '—સામાયિક સૂત્ર.

દોહરા.

- હે ભગવન્ ! સામાયિક, કરે રહું સમભાવ,
જે યોગો સાવધ તે તણા કરે પચ્ચખાણુ. ૧
- જ્યાં સુંધી આ નિયમે રહું, ત્યાં લગી સપાપ યોગ,
કરે કરાવું નહિ કદિ, મનવચ્ચ કાયા યોગ. ૨
- એ બે ત્રણ પ્રકારથી, લઉં સામાયિક વ્રત,
હે ભગવન્ ! તે પાપથી, પડિકમું-થઉં નિવૃત્ત. ૩
- વળી તે પાપતણી કરે, નિંદા ગહી દેવ !
આત્માને તેના થકી, વેસરાવું હું દેવ ! ૪

૯. ' સામાયિકવચણુત્તો '—સામાયિક પારવાનું સૂત્ર.

ગાથા.

- સામાયિકવ્રતયુક્ત, જ્યાં લગી રહીએ નિયમ સહિત મનથી,
કર્મ અશુભ કાપીએ, સામાયિક જેટલી વાર કરીએ. ૧
- આવક સામાયિકમાં, શ્રમણુ સમેા જે કારણથી થાયે,
તે કારણથી બહુ બહુ સામાયિક છે તેણે કરવાની. ૨

પરિશિષ્ટ ૫.

ચૈત્યવંદન સ્તુતિ સ્તવન સ્વાધ્યાયાદિ.

શ્રી જૈન શ્વેતાંબર એજ્યુકેશન બોર્ડ તરફથી લેવાતી શેઠ સારા-
બાઈ મગનભાઈ મોદી પુરૂષવર્ગ ધાર્મિક તથા પ્રાકૃત હરીફાઈની ધનામી
પરીક્ષા તથા શ્રી જૈન શ્વેતાંબર કોન્ફરન્સ સ્ત્રીવર્ગ ધાર્મિક હરીફાઈની
ધનામી પરીક્ષાના અભ્યાસક્રમમાં બાલધોરણ ૧ હું, અને કન્યા ધોરણ
૧ હું—એમાં સામાયિકનાં મૂળ સૂત્રો—અર્થ વિધિ હેતુ સહિતને માટે
આ સામાયિકસૂત્રનું પુસ્તક નિર્ણીત થયું છે. તે ઉપરાંત તે ધોરણો
તથા અન્ય ધોરણોમાં ચૈત્યવંદન, સ્તુતિ, સ્તવન, સ્વાધ્યાય, ગુરુસ્તુતિ

અભ્યાસક્રમ માટે પસંદ કરવામાં આવેલ છે તે સર્વ એક સ્થળે મેળવી શકાય તે માટે, તેમજ સામાયિકના સ્વાધ્યાયકાળમાં પણ સ્વાધ્યાય કામ લાગે તે માટે અત્ર મૂકવામાં આવ્યાં છે.

[કન્યા ધોરણ ૧ હું—મે ચૈત્યવંદન—(૧) આદિદેવ અલવેસર.

(૨) પદ્મપ્રભ ને વાસુપૂજ્ય.

મે સ્તવન—(૧) માતા મરદેવીના નંદ !

(૨) સિદ્ધાર્થના નંદન વિનવું.

સ્તુતિ—આદિ જિનવર રાયા.]

શ્રી આદિજિન ચૈત્યવંદન.

આદિદેવ અલવેસર, વિનીતાનો રાય,
નાભિરાયા કુલમંડણો, મરદેવા માય. ૧

પાંચશૈ ધનુષની દેહડી, પ્રભુજી પરમ દયાલ,
ચોરાશી લખ પૂર્વનું, જન્મ આયુ વિશાલ. ૨

વૃષભ લંછન જિન વૃષધર એ, ઉત્તમ ગુણુમણિ આણુ,
તસ પદ પદ્મ સેવન થકી, લહિયે અવિચલ ઠાણુ. ૩

૨૪ જિનના વર્ણનું ચૈત્યવંદન.

પદ્મપ્રભ ને વાસુપૂજ્ય, દોય રાતા કહિયે,
ચંદ્રપ્રભ ને સુવિધિનાથ, દો ઉજ્જવલ લહિયે. ૧

મલ્લિનાથ ને પાર્શ્વનાથ, દો નીલા નિરખા,
મુનિસુવ્રત ને નેમનાથ, દો અંજન સરિખા. ૨

સોલે જિન કંચન સમા, એવા જિન ચોરીશ,
ધીરવિમલ પડિત તણો, જ્ઞાનવિમલ કહે શિષ્ય ૩

શ્રી ઋષભદેવ સ્તવન.

(સારંગ).

માતા મરદેવીના નંદ !

દેખી તાહસી મૂરતિ માં મન લોભાણુંજી.

માં દિલ લોભાણુંજી—દેખી૦

કરણાઆગર કરણાસાગર, કાયા કંચનવાન,
 ધોરી લંછન પાઉલે કાંઠ, ધનુષ પાંચસે માન—માતા૦ ૧
 ત્રિગટે બેસી ધર્મ કહંતા, સુણે પર્ષદા બાર,
 ચોજનગામિની વાણી મીડી, વરસંતી જલધાર—માતા૦ ૨
 ઉર્વશી રૂડી અપહરા ને, રામા છે મનરંગ,
 પાથે નેપુર રણુજણે કાંઠ, કરતી નાઠારંભ—માતા૦ ૩
 તું હિ બ્રહ્મા તું હિ વિધાતા, તું જગતારણુહાર,
 તુજ સરીખો નહિ દેવ જગતમાં, અડવડીયાં આધાર—માતા૦ ૪
 તું હિ બ્રાતા તું હિ ત્રાતા, તુંહિ જગતનો દેવ,
 સુર નર કિતર વાસુદેવા, કરતા તુજ પદ સેવ—માતા૦ ૫
 શ્રી સિદ્ધાયલ તીરથ કેરો, રાજા ઋકુષભ જિણુંદ,
 કાંતિ કરે આણેકમુનિ તાહરી, ટાળો ભવભયફેદ—માતા૦ ૬

શ્રી મહાવીર જિનસ્તવન.

સિદ્ધાર્થના રે નંદન વીનવું, વિનતડી અવધાર,
 ભવમંડપમાં રે નાટક નાચીઓ, હવે મુજ પાર ઉતાર. સિદ્ધાર્થના૦ ૧
 ત્રણ રતન મુજ આલો તાતજી, જિમ નાવે રે સંતાપ,
 દાન દેયંતા રે પ્રભુજી ! કસુર કિસી ?, આપો પદવી રે આપ. સિં ૨
 ચરણ અંગુઠે રે મેર કંપાવિયો, સુરનું મોડયું રે માન,
 અષ્ટ કર્મનો રે ઝધડો જીતિયો, દીધું વરસી દાન. સિં ૩
 શાસનનાયક શિવસુખદાયક, ત્રિશલા કુખે રતન્ન,
 સિદ્ધાર્થનો રે વંશ દીપાવિયો, પ્રભુજી ! તુમે ધન્ય ધન્ય. સિં ૪
 વાચકશેખર કીર્તિવિજય ગુરૂ, પામી તાસ પસાય,
 ધર્મતણા એ રે જિન ચોવીશના, વિનયવિજય ગુણ ગાય. સિં ૫

શ્રી આદિજિન સ્તુતિ.

આદિ જિનવર રાયા, જસ સોવન્ન કાયા,
 મરદેવી જસ માયા, ધોરી લંછન પાયા;

જગત સ્થિતિ નિપાયા. શુદ્ધ ચારિત્ર પાયા,

કેવલ સિરિશયા, મોક્ષનગરે સધાયા. ૧

સવિજન સુખકારી, મોહ મિથ્યા નિવારી,

દુરગતિ દુઃખ ભારી, શોક સંતાપ વારી,

શ્રેષ્ઠ ક્ષપક સુધારી, કેવલાનંત ધારી,

નમિયે નરનારી, જોહ વિશ્વોપકારી. ૨

[પુરૂષ-આલધોરણુ ૧ હુ-એ ચૈત્યવંદન-(૧) આજદેવ અરિહંત નમું.

(૨) પદ્મપ્રભ ને વામુપૂજ્ય.

એ સ્તવન-(૧) પ્રથમ જિનેશ્વર પ્રણમીએ.

(૨) પાર્શ્વ શંખેશ્વરા.

એ સ્તુતિ-(૧) આદિ જિનવર રાયા-ઉપર જુઓ પૃ. ૨૪૮

(૨) શ્રી શત્રુંજય તીર્થસાર.

નવ અંગના દુહા.]

પંચતીર્થ ચૈત્યવંદન.

આજ દેવ અરિહંત નમું, સમરે તારે નામ.

જ્યાં જ્યાં પ્રતિમા જિનતણી, ત્યાં ત્યાં કરે પ્રણામ. ૧

શેત્રુંજે શ્રી આદિદેવ, નેમ નમું ગિરનાર,

તારંગે શ્રી અજિતનાથ, આપુ ઋષભ જુહાર. ૨

અષ્ટાપદ ગિરિ ઉપરે, જિન ચોવીશે જોય,

મણિમય મૂરતિ માનશું, ભરતે ભરાવી સોય. ૩

સમેતશિખર તીરથ વડું, જિહાં વીશે જિન પાય,

વૈભારક ગિરિ ઉપરે, શ્રી વીર જિનેશ્વર રાય. ૪

માંડવગઢનો રાજિયો, નામે દેવ સુપાસ,

ઋષભ કહે જિન સમરતાં, પહોચે મનની આશ. ૫

—અર્થસહિત જુઓ મારો જૈનકાવ્ય પ્રવેશ. પૃ. ૫-૬

શ્રી શત્રુંજય ચૈત્યવંદન.

શ્રી શત્રુંજય સિદ્ધક્ષેત્ર, દીઠે દુર્ગતિ વારે,
ભાવ ધરીને જે ચઢે, તેને ભવપાર ઉતારે. ૧
અનંત સિદ્ધનો એ કામ, સકલ તીર્થનો રાય,
પૂર્વ નવાણું ઋષભદેવ, જ્યાં ઠવિયા પ્રભુ પાય. ૨
સૂરજકુંડ સુહામણો, કવિડ જક્ષ અભિરામ,
નાભિરાયા કુલ મંડણો, જિનવર કરે પ્રણામ. ૩

શ્રી આદિનાથ સ્તવન.

પ્રથમ જિણેસર પ્રણમિયે, જસ મુગંધી રે કાય,
કલ્પવૃક્ષ પરે તાસ ઈદ્રાણીનયણુ જે, ભુંગ પરે લપટાય. ૧
રોગ ઉરગ તુજ નવિ નડે, અમૃત જે આસ્વાદ,
તેહથી પ્રતિહત તેહમાતું કોષ નવિ કરે, જગમાં તુમથું વાદ. ૨
વગર ઘોષ તુઝ નિર્મલી, કાયા કંચનવાન,
નહી પ્રસ્વેદ લગાર તારે તું તેહને, જે ધરે તાહરું ધ્યાન. ૩
રાગ ગયો તુઝ મન થકી, તેહમાં ચિત્ત ન કોષ,
રૂધિર આમિષથી રોગ ગયો તુઝ જન્મથી, દૂધ સહોદર હોષ. ૪
શ્વાસોશ્વાસ કમલ સમેા, તુજ લોકોત્તર વાત,
દેખે ન આહાર નિહાર ચર્મચક્ષુધણી, એહવા તુઝ અવદાત. ૫
આર અતિશય મૂલથી, ઓગણિશ દેવના કીધ,
કર્મ ખખ્યાથી ઇચ્છાર ચોત્રીશ, એમ અતિશય સમવાયંગે પ્રસિદ્ધ. ૬
જિન હિતમ ગુણુ ગાવતાં, ગુણુ આવે નિજ અંગ,
પદ્મવિજય કહે એમ સમય પ્રભુ પાલજો, જિમ થાઉં અખયઅભંગ. ૭

શ્રી શંખેશ્વર પાર્શ્વજિન સ્તવન.

રાગ પ્રભાત—કડખો.

પાર્શ્વ શંખેશ્વરા ! સાર કર સેવકા ! દેવ ! કાં એવડી વાર લાગે ?
કોડિ કરજોડિ દરબાર આગે ખડા, ઠાકુરા ચાકુરા માન માગે.—પાસ. ૧

જગતમાં દેવ જગદીશ તું જાગતો, એમ શું આજ જિનરાજ ઊધે ?
મહોટા દાનેશ્વરી તેહને દાખિયે, દાન દિયે જેહ જગકલ મૂઘે. પાસ. ૨
ભીડ પડિ જાદવા જેર લાગી જરા, તિણે સમે ત્રીકમેં તુઝ સંભાર્યો,
પ્રગટિ પાતાલથી પલકમાં તેં પ્રભુ, ભક્તજન તેહનો ભય નિવાર્યો. પાસ. ૩
પ્રગટ થા પાસજી ! મેલિ પડદો પરા, મોહ અસુરાણુને આપ છોડો,
મુઝ મહીરાણુ મંજૂષમાં પેસિને, ખલકના નાથજી ! બંધ ખોલો. પાસ. ૪
આદિ અનાદિ અરિહત તું એક છે, દીનદ્યાલ છે કોણુ દૂજો ?
ઉદયરતન કહે પ્રગટ પ્રભુ પાસજી, પામી ભયભંજનો એહ પૂજો. પાસ. ૫

શ્રી શત્રુંજય સ્તુતિ.

શ્રી શત્રુંજય ગિરિ તીરથ સાર, ગિરિવરમાં જેમ મેર ઉદાર,
ઠાકુર રામ અપાર.
મંત્ર માંહે નવકારજ જાણું, તારામાં જેમ ચંદ્ર વખાણું,
જલધર જલમાં જાણું.
પંખી માંહે જિમ ઉત્તમ હંસ, કુલમાંહિ જિમ ઋષભનો વંશ,
નાભિ તણો જે અંશ.
ક્ષમાવંત માંહિ જિમ અરિહંતા, તપશ્ચરા મુનિવર મહંતા,
શત્રુંજય ગિરિ ગુણવંતા. ૧

નવ અંગના દુહા.

દોહા.

જલ ભરિ સંપુટ પત્રમાં, યુગલિક નર પૂજંત,
ઋષભ ચરણુ અંગુઠો, દાયક ભવજલ અંત. ૧
જાતુ બલે કાઉસગ્ગ રહ્યા, વિચર્યા દેશ વિદેશ,
ખડાં ખડાં કેવલ લલું, પૂજો જાતુ નરેશ. ૨
લોકાંતિક વચને કરી, વરસ્યા વરસી દાન,
કર કાંટે પ્રભુ પૂજના, પૂજો ભવિ ! બહુ માન. ૩
માન ગયું. દોય અંશથી, દેખી વીર્ય અનંત,
ભુજ બલે ભવજલ તર્યા, પૂજો ખંધ મહંત. ૪

રતનત્રયી ગુણુ ઊજલી, સકલ સુગુણુ ત્રિશ્રામ,	
નાભિકમલની પૂજના, કરતાં અવિચલ ધામ.	૫
હૃદય કમલ ઉપશમ બલે, બાલ્યા રાગ ને રોષ,	
હિમ દહે વનખંડને, હૃદય તિલક સંતોષ.	૬
સોલ પોહોર દેઘ દેશના, કંઠ વિવર વર્તુલ,	
મધુર ધ્વનિ સુર નર સુષ્ણે, તિણે ગલે તિલક અમૂલ.	૭
તીર્થકર પદ પુણ્યથી, તિહુયણુ જન સેવંત,	
ત્રિભુવન તિલક સમા પ્રભુ, ભાલ તિલક જયવંત.	૮
સિદ્ધશિલા ગુણુ ઊજલી, લોકાંતે ભગવંત,	
વસિયા તિણુ કારણુ ભવિ, શિર શિખા પૂજંત.	૯
ઉપદેશક નવ તત્ત્વના, તિણે નવ અંગ જિણુંદ,	
પૂજે બહુવિધ ભાવથી, કહે શુભ વીર મુણિંદ.	૧૦

[અર્થ સહિત જુઓ જૈનકાવ્ય પ્રવેશ. પૃ. ૬-૮]

[કન્યાધોરણુ ૨ જી. સ્તવન—નીલુડી રાયણુ તર તળે]

શ્રી રાયણુપગલાંનું સ્તવન.

નીલુડી રાયણુ તર તળે, સુણુ સુંદરી, પીલુડા પ્રભુના પાય રે ગુણુમંજરી,
ઉજ્જવળ ધ્યાને ધ્યાઇએ, સુણુ સુંદરી, એહીજ મુક્તિ ઉપાય રે

ગુણુમંજરી. ૧

શીતળ છાયાએ બેસીએ, સુણુ રાતડો કરી મન રંગ રે	ગુણુ ૦
પૂજાએ સોવન ધુલડે સુણુ જેમ હોય પ્રીતિ અભંગ રે.	ગુણુ ૦ ૨
ખીર ઝરે જેહ ઉપરે, સુણુ નેહ ધરીને એહ રે.	ગુણુ ૦
ત્રીજે ભવે તે શિવ લહે, સુણુ થાયે નિર્મળ દેહ રે.	ગુણુ ૦ ૩
પ્રીતિ ધરી પ્રદક્ષિણા, સુણુ દીયે એહને જે સાર રે.	ગુણુ ૦
અભંગ પ્રીતિ હોય તેહને, સુણુ ભવ ભવ તુમ આધાર રે.	ગુણુ ૦ ૪
કુસુમ ફલ પત્ર મંજરી, સુણુ શાખા થડ ને મૂળ રે.	ગુણુ ૦
દેવ તણા વાસાય છે, સુણુ તીરથને અનુકૂળ રે.	ગુણુ ૦ ૫

તીરથ ધ્યાન ધરેા મુદ્ધા, સુણુ સેવો એહની છાંય રે. ગુણુ
જ્ઞાનવિમલ ગુણુ ભાખીયો, સુણુ શૈત્રુજમાહાત્મ્ય માંહરે. ગુણુ ૬
[સ્રી ધીરણુ ૧ હું. ચાર સઝાયો—ઉદ્યરતનની કોધ, માન, માયા, લોભની
મે ગહુંલી—(૧) જીરે જિનવર વચન મુહંકર રે.
(૨) સખી સરસ્વતી ભગવતી.]

(૧) કોધ પર સજ્ઝાય.

કડવાં ફલ છે કોધનાં, યાની એમ બોલે;
રીસ તણો રસ જાણીએ, હલાહલ તોલે—કડવાં ફલ છે કોધનાં. ૧
કોધે કોડ પૂરવ તણું, સંજમ ફલ જાય;
કોધ સહિત તપ જે કરે, તેતો લેખે ન થાય. કડવાં. ૨
સાધુ ધણો તપિયો હતો, ધરતો મન વૈરાગ;
શિષ્યના કોધ થકી થયો, ચંડકોશીઓ નાગ. કડવાં. ૩
આગ ઉઠે જે ધર થકી, તે પહેલું ધર બાલે;
જલનો જોગ જે નવિ મલે, તો પાસેનું પરજાલે. કડવાં. ૪
કોધ તણી ગતિ એહવી, કહે કેવલનાણી,
હાણુ કરે જે હેતની, જાળવજો એમ જાણી. કડવાં. ૫
ઉદ્યરતન કહે કોધને, કાઢજો ગલે સાહી,
કાયા કરજો નિર્મળી, ઉપશમ રસ નાહી. કડવાં. ૬

(૨) માન પર સજ્ઝાય.

(પઠોરે ચોપટ રાજ રામના—એ પ્રભાતિમાં ગવાસે.)
રે જીવ ! માન ન કીજીએ, માને વિનય ન આવે;
વિનય વિના વિદ્યા નહીં, તો કિમ સમકિત પાવે ?—
રે જીવ ! માન ન કીજીએ. ૧
સમકિત વિણુ ચારિત્ર નહીં, ચારિત્ર વિણુ નહિ મુક્તિ;
મુક્તિનાં સુખ છે શાશ્વતાં, તે કેમ લહિયે જુક્તિ. રે જીવ ! ૨
વિનય વડે સંસારમાં, ગુણમાં અધિકારી;
માને ગુણુ જાયે ગલી, પ્રાણી ! જે જે વિચારી. રે જીવ ! ૩

માન કર્યું જો રાવણે, તે તો રામે માર્યો;
 દુર્યોધન ગર્વે કરી, અંતે સવિ તે હાર્યો.   રે જીવ ! ૪
 સૂકાં લાકડાં સારીખો, દુઃખદાયી એ ખોટો;
 ઉદયરત્ન કહે માનને, દેજો તમે દેશવટો.   રે જીવ ! ૫

(૩) માયા પર સજ્જાય.

(ધનાશ્રીમાં ગવાશે.)

સમકિતનું મૂલ જાણીએ જી, મત્ય વચન સાક્ષાત;
 સાચામાં સમકિત વસે જી, માયામાં મિથ્યાત્વ રે.
 પ્રાણી ! મ કરીશ માયા લગાર.—   પ્રાણી ! ૧
 મુખમીઠો જીડે મને જી, કૂડ કપટનો કોટ;
 જીભે તો ‘જી જી’ કરે જી, ચિત્તમાંહે તાકે ચોટ રે.   પ્રાણી ! ૨
 આપગરજો આધો પડે જી, પણ ન ધરે વિશ્વાસ;
 મનશું રાખે આંતરો જી, એ માયાનો પાસ રે.   પ્રાણી ! ૩
 જોહશું બાંધે પ્રીતડી જી, તેહશું રહે પ્રતિકૂલ;
 મેલ ન છડે મનતણો જી, એ માયાનું મૂલ રે.   પ્રાણી ! ૪
 તપ કીધો માયા કરી જી, મિત્રશું રાખ્યો રે ભેદ;
 મલ્લી જિનેશ્વર જાણુજો જી, તે પામ્યા સ્ત્રીવેદ રે.   પ્રાણી ! ૫
 ઉદયરત્ન કહે સાંભળો જી, મેલો માયાની બુદ્ધ;
 મુક્તિપુરી જાવા તણો જી, એ મારગ છે શુદ્ધ રે,   પ્રાણી ! ૬

(૪) લોભ પર સજ્જાય.

તુમે લક્ષણુ જો જો લોભનાં રે, લોભે જન પામે લોભના રે;
 લોભે ડાહ્યા મન ડોલ્યા કરે રે, લોભે દુર્ઘટ પથે સંચરે રે. તુમે. ૧
 તજો લોભ તેહનાં લઉં ભામણાં રે, વળી પાયે નમીને કંઈ ખામણાં રે;
 લોભે મરજા ન રહે કેહની રે, તુમે સંગત મેલો તેહની રે. તુમે. ૨
 લોભે ધર મહેલી રણમાં મરે રે, લોભે ઉંચ તે નીચું આચરે રે;
 લોભે પાપભણી પગલાં ભરે રે, લોભે અકાળ કરતાં ન ઓસરે રે. તુમે. ૩

લોભે મન ન રહે નિર્મલું રે, લોભે સગપણ નાસે વેગલું રે;
 લોભે ન રહે પ્રીતિને પાવડું રે, લોભે ધન મલે બહુ એકડું રે. તુમે. ૪
 લોભે પુત્ર પ્રત્યે પિતા હણે રે, લોભે હલ્યા પાતક નવિ ગણે રે;
 તેતો દામેતણે લોભે કરી રે, ઉપર મણિધર થાયે મરી રે. તુમે. ૫
 જોતાં લોભનો થોભ દિસે નહી રે, એવું સૂત્ર સિદ્ધાંતે કહ્યું સહી રે;
 લોભે ચઢી સંભૂમ નામે જીઓ રે, તે તો સમુદ્રમાંહે કુળી મુલો રે. તુમે. ૬
 એમ જાણીને લોભને છંડજો રે, એક ધર્મશું મમતા મંડજો રે;
 કવિ ઉદયરત્ન ભાષે મુદા રે, વંદુ લોભ તજે તેહને સદા રે. તુમે. ૭

(ઉપરની ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ પરની ચારે સજ્જાઓ અર્થ સહિત જીઓ મારો જૈન કાવ્ય પ્રવેશ પૃ. ૩૨-૩૭)

૧-ગાહુંદી-(ગુરુસ્તુતિ.)

જીરે જિનવર વચન સોહંકર, જીરે અવિચલ શાસન વીર રે,
 ગુણવંતા ગિર્યા, વાણી મીઠીરે મહાવીર તણી.
 જીરે પર્ષદા બાર મળી તિહાં, જીરે અરથ પ્રકારો ગુણગંભીરરે,
 ગુણવંતા ગૌતમ, પ્રશ્ન પૂછે રે મહાવીર આગળે. ૧
 જીરે નિગોદ સ્વરૂપ મુજને કહો, જીરે કેમ એ જીવ વિચારરે, ગુ. વા.
 જીરે મધુર ધ્વનિએ જગગુર કહે, જીરે કરવા ભવિક ઉપકારરે. ગુ. વા. ૨
 જીરે રાજ ચૌદલોક જાણીએ, જીરે અસંખ્યાતા જોજન કોડાકોડીરે.
 ગુ. વા.
 જીરે જોજન એક એમાં લીજીએ, જીરે લીજીએ એક એકનો અંશરે.
 ગુ. વા. ૩
 જીરે એક નિગોદે જીવ અનંત છે, જીરે પુદ્ગલ પરમાણુઆ
 અનંત રે ગુ. વા. ૪
 જીરે અસંખ્યા ગોળા સંખ્ય છે, જીરે નિગોદ અસંખ્ય ગોળા શેષરે,
 ગુ. વા.
 જીરે પરમાણુઆ પ્રત્યે ગુણ અનંત છે, જીરે વરણ ગંધ રસ ફરસરે. ગુ. વા. ૫

જરે લોક સકલ મય ધમ ભર્યો, જરે કહે ગૌતમ ધન્ય તુમ જ્ઞાનરે.

ગુ. વા.

જરે એવા ગુરૂની આગળ ગહુંઅલી, જરે કૃત્તેશખર અમૃત,
શિવની શ્રેણી રે.

ગુણવંતા ગિર્યા, વાણી મીઠીરે મહાવીર તણી. ૬

૨-ગહુંલી (ગુરૂસ્તુતિ.)

(રઘુપતિ રામ હૃદેમાં રહેજેરે-એ ગીતની રાહમાં ગવાશે.)

સખી સરસ્વતી ભગવતી માતા રે, કાંઈ પ્રણુમીજે સુખશાતા રે,
કાંઈ વચન સુધારસ દાતા,

ગુણવંતા ! સાંભળો વીર વાણી રે,

કાંઈ મોક્ષ તણી નીશાણી. ગુણવંતા ! ૧

કાંઈ ચોવીશમા જિનરાયા રે, સાથે ચૌદ સહસ મુનિરાયારે,
જેહન સેવે સુરનર પાયા— ગુણવંતા ! સાંભળો ૨

સખી ચતુરંગ ફોળ સાથ રે, સખી આવ્યા શ્રેણિક નરનાથ રે,
પ્રભુ વંદીને હુવા સનાથ— ગુણવંતા ! સાંભળો ૩

બહુ સખીઓ સયુત રાણી રે, આવી ચેલણા ગુણખાણી રે,
એતો ભામંડલમાં ઉગ્મણી— ગુણવંતા ! સાંભળો ૪

કરે સાથીઓ મોહનવેલ રે, કાંઈ પ્રભુને વધાવે રંગરેલ રે,
કાંઈ ધોવા કર્મના મેલ— ગુણવંતા ! સાંભળો ૫

બારે પર્ષદ નિસુણે વાણી રે, કાંઈ અમૃતરસ સમ જાણી રે,
કાંઈ વરવા મુક્તિ-પટ્ટરાણી, ગુણવંતા ! સાંભળો વીરવાણી રે. ૬

[સ્ત્રી ધોરણ ધીજી :—સમક્રિતાના સડસઠ બોલની સજ્જાય.
(આ માટે તેના અર્થ સહિત જીઓ મારો જૈન કાવ્ય પ્રવેશ પૃ.
૯૦-૧૧૨) તથા સોળ સતીનો છંદ—આદિનાથ આદિ જિનવર વંદી]

શ્રી સોળ સતીનો છંદ.

- આદિનાથ આદિ જિનવર વંદી, સદ્ગુણ મનોરથ કીજીએ એ; ૧
 પ્રભાતે ઉઠી મંગલક કામે સોળ સતીનાં નામ લીજીએ એ.
 બાલ કુમારી જગ હિતકારી, આહો ભરતની બહેનડી એ; ૨
 ઘટ ઘટ વ્યાપક અક્ષર રૂપે, સોળ સતી માંહે જે વડી એ.
 આહુબલ ભગિની સતીય શિરોમણિ, મુંદરી નામે ઋષભસુતાએ; ૩
 અંક સ્વરૂપી ત્રિભુવન માંહે, જેહ અનુપમ ગુણગુતા એ.
 ચંદનબાલા બાલપણથી, શીયલવતી શુદ્ધ આવિકા એ; ૪
 અડદના બાકુલા વીર પ્રતિલાબ્યા, કેવલ લહી વ્રત ભાવિકા એ.
 ઉગ્રસેન ધુઆ ધારિણી નંદની, રાજમતિ નેમવલ્લભા એ; ૫
 જોખન વેશે કામને જીત્યો, સંયમ લેધ દેવદુલ્ભા એ.
 પંચ ભરતારી પાંડવ નારી, ક્રુપદ તનયા વખાણીએ એ; ૬
 એકસો આઠે ચીર પુરાણ, શીયલ મહિમા તમ જાણીએ એ.
 દશરથ નૃપતી નારી નિરૂપમ, કૌશલ્યા કુળચંદ્રિકા એ, ૭
 શીયલ સલુણી રામજનેતા, પુણ્યતણી પરનાલિકા એ.
 કૌશંખિક કામે સતાનિક નામે, રાજ્ય કરે રંગ રાજ્યો એ; ૮
 તસ ઘર ગૃહિણી મૃગાવતી સતી, સુરભુવને જસ ગાજ્યો એ.
 સુલસા સાચી શીયલે ન કાચી, રાચી નહિ વિષયા રસે એ; ૯
 મુખડું જોતાં પાપ પલાયે, નામ લેતાં મન ઉલ્લસે એ.
 રામ રઘુવંશી તેહની કામિની, જનકસુતા સીતા સતી એ; ૧૦
 જગ સહુ જાણે ધીજ કરંતાં, અનલ શીતળ થયો શીયલથી એ.
 કાચે તાંતણે ચાલણી બાંધી, કુવાથકી જલ કાઢીયું એ; ૧૧
 કલંક ઉતારવા સતી સુમદ્રા એ, ચંપા બાર ઉઘાડીયું એ.
 સુરનરવંદિત શીયલ અખંડિત, શિવા શિવપદગામિની એ; ૧૨
 જેહને નામે નિર્મળ થઇએ, બલિહારી તસ નામની એ.
 હસ્તિનાગપુરે પાંડુરાયની, કુંતા નામે કામિની એ; ૧૩
 પાંડવ માતા, દશે દશારની બહેન પતિવ્રતા પુદ્ગિની એ.

શીલવતી નામે શીલવ્રતધારિણી, ત્રિવિધે તેહને વંદીએ એ;
 નામ જપંતા પાતક જાયે, દરિસણ દુરિત નિકંદીએ એ. ૧૪
 નિષિધા નગરે નળ નરિંદની, હમયંતી તસ ગેહની એ;
 સંકટ પડતાં શીયલજ રાખ્યું, ત્રિભુવન કીર્તિ જેહની એ. ૧૫
 અનંત અજીતા જગજન પૂજિતા, પુષ્પચુલા ને પ્રભાવતી એ;
 વિશ્વવિખ્યાતા કામિતદાતા, સોલમી સતી પદ્માવતી એ. ૧૬
 વીરે ભાખી શાસ્ત્રે સાખી, ઉદયરતન ભાષે મુદ્દા એ;
 વહાણું વાતાં જે નર ભણુશે, તે લહેશે સુખ સંપદા એ. ૧૭

[સ્ત્રીધોરણુ ઉચ્છૃં ૬ સ્તવનો:—(૧) સમકિત-દ્વાર ગભારે પેસ-
 તાંજી (૨) તાર હો તાર પ્રભુ મુજ સેવક બણી (૩) જાત્રા નવાણુ
 કરીએ (૪) વિમલાચલ વિમલા પ્રાણી (૫) બલિહારી, બલિહારી, બ-
 લિહારી. (૬) કેશરીયા થાશું.]

(૧) લાવમંદિર.

સમકિત દ્વાર ગભારે પેસતાં જી, પાપ પડલ ગયાં દૂર રે,
 માતા મરૂદેવીનો લાડલો જી, દીઠાં આનંદ પૂર રે— સમકિત. ૧
 આયુવજિત સાત કર્મની જી, સાગર કોડી કોડી હીન રે,
 સ્થિતિ પ્રથમ કરણે કરી જી, વીર્ય અપૂર્વ મોગર લીન રે. સમકિત. ૨
 ભુંગળ ભાંગી આદ કષાયની જી, મિથ્યા મોહની સાંકળ સાથ રે,
 આર કિધાડ્યાં સ્વામી સંવેગનાં જી, દીઠાથી અનુભવ ભવિયણુનાથ રે. સમકિત ૩
 તોરણુ આંધ્યાં જીવદયા તણાં જી, સાથીઓ પૂર્યો શ્રદ્ધા રૂપ રે.
 ધૂપ ઘટા પ્રભુગુણ અનુમોદના જી, દીપમંગળ આઠ અનૂપ રે. સમકિત. ૪
 સંવર પ્રાણીએ અંગ પખાળ્યાંજી, કેશર ચંદન ઉત્તમ ધ્યાન રે,
 આત્મરૂચિ મૃગમદ મહમહેજી, પંચાચાર કુસુમ પ્રધાન રે. સમકિત. ૫
 લાવે પૂજે રે, પાવન આતમાજી, પૂજે પરમેસર પરમ પવિત્ર રે
 કારણુયોગે કારજ નીપજે જી, ક્ષમાવિજય જિન આગમ રીત રે. સમકિત. ૬

—અર્થ સહિત જુઓ મારો 'જૈન કાવ્ય પ્રવેશ' પૃ. ૧૨૦.

(૨) શ્રી મહાવીર સ્તવન.

સાધક દશા સાધ્ય કરી સિદ્ધતા અપાવો.

(કડવાની દેશી.)

તાર હો તાર પ્રભુ ! મુજ સેવક ભણી, જગતમાં એટલો સુજસ લીજો.
દાસ અવગુણુ ભર્યો જાણી પોતાતણો, દયાનિધિ ! દીન પર દયા કરીજો. તાર. ૧
રાગદ્વેષે ભર્યો મોહ વૈરી નડ્યો, લોકની રીતિમાં ધણુંય રાતો,
ક્રોધવશ ધમધમ્યો શુદ્ધ ગુણુ નવિ રમ્યો, ભમ્યો ભવમાંહિ હું વિષય માતો. તાર. ૨
આદર્યો આચરણુ લોક ઉપચારથી, શાસ્ત્ર અભ્યાસ પણ કાંઈ ન કરીધો,
શુદ્ધ શ્રદ્ધાન નિજ આત્મ અવલંબ વિનુ, તેહવો કાર્ય તિણે કો ન સીધો. તાર. ૩
સ્વામી દર્શન સમેા નિમિત્ત લહી નિર્મલો, જે ઉપાદાન એ શુચિ ન થાશે;
દોષ કો વસ્તુનો અહવા ઉદમ તણો, સ્વામિ સેવા સહી નિકટ લાશે. તાર. ૪
સ્વામી ગુણુ ઓળખી સ્વામીને જે ભજો, દર્શન શુદ્ધતા તેહ પામે,
જ્ઞાન ચારિત્ર તપ વીર્ય ઉદ્વેગસથી, કર્મ છૂપી વસે મુક્તિધામે. તાર. ૫
જગતવત્સલ મહાવીર જિનવર સુણી, ચિત્ત પ્રભુચરણને શરણુ વાસ્યો,
તારજો આપજી ! બિરદ નિજ રાખવા, દાસની સેવના રમે જોશો. તાર. ૬
વીનતિ માનજો શક્તિ એમ આપજો, ભાવ સ્યાદવાદતા શુદ્ધ ભાસે,
સાધી સાધક દશા સિદ્ધતા અનુભવી, દેવચંદ્ર વિમલ પ્રભુતા પ્રકાશે. તાર. ૭

—અર્થ સહિત ગુણો મારો ‘જૈન કાવ્ય પ્રવેશ’ પૃ. ૬૬.

(૩) શ્રી સિદ્ધાચલ સ્તવન.

નવાણું યાત્રા.

જાત્રા નવાણું કરીએ, શેત્રુંગ ગિરિ, જાત્રા નવાણું કરીએ.
સહસ્રકોડ ભવપાતક છૂટે, શેત્રુંગ સામેા ડંગ ભરીએ—શેત્રુંગ
પૂરવ નવાણું વાર, ઋષભ જિણુંદ સમેાસરીએ.

પુંડગિરિ, જાત્રા નવાણું કરીએ. ૧

પુંડરિકપદ જપી મન હરખે, અધ્યવસાય શુભ ધરીએ—શેત્રુંગ.

સાત છઠ દોય અઠમ તપસ્યા, કરી ચઢીએ ગિરિવરીએ—શેત્રુંગ. ૨

પડિકમથા દોય વિધિશું કરીએ, પાપ પડલ પરિહરીએ—શેત્રુંગ.

ભુમિ સંચારો નારી તણો સંગ, દૂર થકી પરિહરીએ--શેત્રુંગ. ૩
એકલ આહારી ને સચેત પરિહારી, ગુરુ સાથે પદ અનુસરીએ--શેત્રુંગ. ૪
કલીકાલે એ તીરથ મોટું, પ્રવહણુ જિમ ભરદ્વારીએ--શેત્રુંગ. ૫
ઉત્તમ એ ગિરિવર સેવતા, પદ કહે ભવ તરીએ--શેત્રુંગ. ૬
—અર્થ સહિત ગુણો મારો 'જૈન કાવ્ય પ્રવેશ' પૃ. ૨૬-૨૭.

(૪) શ્રી સિદ્ધાયલ સ્તવન.

વિમલાયલ વિમલા પ્રાણી, શીતલ તરુ છાયા ઠેરાણી,
રસવેધક કંચન ખાણી, કહે ઈંદ્ર સુણો ઈંદ્રાણી!—
સનેહી સંત ! એ ગિરિ સેવો, ચૌદ ક્ષેત્રમાં તીરથ ન એહવો—સનેહી ૧
છ'રી' પાલીને ઉલ્લસિયે, છઠ અઠમ કાયા કસિયે.
મોહ મલ્લને સામા ધસિયે, વિમલાયલ વેહેલા વસિયે. સનેહી ૨
અન્ય થાનક કર્મ જે કરિયે, તે હેમગિરિ હેઠા હરિયે,
એ પોલે પ્રદક્ષિણા ફરીયે, ભવજલધિ હેલા તરિયે—સનેહી ૩
શિવમંદિર સાધવા કાળે, સોપાનની પંકિત વિરાળે,
ચઢતા દૃઢ સમકિત છાળે, દુર્ભવ્ય અભગ્ધ તે લાળે—સનેહી ૪
પાંડવ પમુહા કેઈ સંતા, આદિસર ધ્યાન ધરંતા,
પરમાતમ ભાવે ભજંતા, સિદ્ધાયલ સિદ્ધા અનંતા—સનેહી ૫
ખટમાસી ધ્યાન ધરાવે, શુકરાળ રાજ્ય તે પાવે,
દેહાંતર શત્રુ હરાવે, 'શેત્રુંગ' નામ ધરાવે—સનેહી ૬
પ્રાણિ ધ્યાન ધરો એ ગિરિ સાચો, તીર્થંકર નામ નિકાચો,
મોહરાયને લાગે નમાચો, શુભ વીર વિમલગિરિ સાચો—સનેહી ૭

(૫)

શ્રી શાંતિનાથ સ્તવન.

[બલિહારી બલિહારી બલિહારી, સુંદર સ્થામ ! હો તણ અમને
મથુરાના વાસી !, આવા ન બનિયેજી—એ મોરાંબાધના ભજનની રાહ].
બલિહારી બલિહારી બલિહારી,
જગનાથ ! હો હું જાઉં તોરી, શાંતિજન શાંતિ ! દરિયણુ દિજયેજી—

કાલ અનાદિ કેરા, ફિરતા હું જગમેં ફેરા,
અંત ન આવ્યો જિન ઉપગારી—જગનાથ૦ શાંતિ૦
પુણ્ય ઉદય પાયો, ચરણ શરણ દામો,
ઔર ન તુમ સમ જગ દાતારી—જગનાથ૦ શાંતિ૦
ચિદ્ધન નામી સ્વામી, શિવપદગામી પામી,
ખોટ ન માનું સખ હિતકારી—જગનાથ૦ શાંતિ૦
દીન અનાથ નાથ !, ગ્રહો મેં હાથ સાથ,
દોષ ન રચક ગુણ બંડારી—જગનાથ૦ શાંતિ૦
આત્મ સુખ આપો, વલ્લભ દુઃખ કાપો,
ફિર ન લેઉં ભવ અવતારી—જગનાથ૦ શાંતિ૦

(૬)

શ્રી કેશરીઆજી-ઋષભ સ્તવન.

(પરદેશી સૈયાં. કયસી બનઈ હુંને ખાંસરીયા-પરદેશી-એ રાહ.)
કેશરિયા થાંશું, હો જિનજી થાંશું. પ્રીત કરીને સમ્યા ભાવશું. કેશરિયા.
મધુકર મોહો માલતી ને મેં મોહો પ્રભુ નામ,
અન્ય દેવકું નહિ નમું ને નમું અલખ ભગવાન—કેશરિયા૦
કાળા ઘોળા કંઈક બિરાજે, બરુક ભૈરવ ભારી,
કછ કછ ખંડિત કરવા આવ્યા, લડી લડી નાકા હારી—કેશરિયા૦
નાભિરાયા મરદેવીકો નંદા, મુખ પૂનિમકો ચંદા,
પાંચસેં ધનુષ્ય સોવનમય કાયા, નયરી અયોધ્યા રાયા રે—કેશરિયા૦
કવિજન ગાવે ભાવશું, ને વડનગરના વાસી,
સલિદાસ કરજોડી કહે છે, જય જય ત્રિલોકના નાથ રે—કેશરિયા૦

સંસાર દશા વિચાર.

ગઝલ.

- વિષમ સંસારમાં પુષ્કલ કુડા ને ક્લેશકર વિષયો
કરે તેની ઈંદ્રિય તૃપ્તિ લહે મનમાં 'હું બહુ સુખિયો'— ૧
- સુખી તું માને જેનાથી નચાચો મોહથી જેના
જીવન સાર્થક લહું જેના થિ, પરિણામે પુરા તેના— ૨
- વિષયનું જોર છે જાલિમ અનલ ક્રોધાદિની ઉગ્ર
જગન્માયા તણો મોહ અને સુખ વાંછના તીવ્ર— ૩
- બહિરાત્મા બની મહાઠગ તમેને બહુ બનાવ્યા છે
મમત ને મોહ અહંતાના કરી સંચા ચલાવ્યા છે— ૪
- કર્ચુ સાથે કષાયોની પ્રબલ કાપટચનું ઈંજિન
ચલાવ્યું યંત્ર માયાનું, કર્યો તુજને સદ્ગતો દીન— ૫
- નથી વશ યંત્ર પણ તું છે ઉંધો રાખી તને નાંખ્યો,
ઉડી અધારી ખાડીમાં અનાદી કાળથી રાખ્યો— ૬
- કદિ આ યંત્ર તારાં જો છતાં સત્તા નથી કાંઈ,
સદા કચડાઈ રીખતો તથાપિ બાન નહિ ભાઈ!— ૭
- કદિ ત્યાં પુણ્યસંયોગે પ્રમાની જ્યોતિ જો જાગે,
ઉઘાડી આંખ જોતાં સૌ નવું કાંઈ તને લાગે— ૮
- 'અનંતાં કર્મ મેં' બાંધ્યાં રહ્યો અજ્ઞાન-અધારે
નહિ આત્મા સ્વરૂપ જાણ્યું, નહિ ઉપયોગ ઉપકારે— ૯
- સહુમાંથી થવા નિવૃત્ત, કરે દૃઢ તું મનોવૃત્તિ.
ક્રિયાના યોગસાધનથી, વિરલ મળશેજ સંપત્તિ'— ૧૦
- ઉઠી જાગી થઈ કર્તવ્ય-પરાયણ ધર્મશસ્ત્ર લઈ,
ચલાવ્યું યુદ્ધ માયાથી પરિણામે તે દાસી થઈ— ૧૧
- નચાવે સર્વ જો જગને નચાવે જો તે માયાને,
મહા તું વીર દઉં આશિષ 'સુખી આનંદમય જ્ઞાને— ૧૨

સંસાર વિરક્ત પરમ સાધુ.

પરમાત્માની જ્યોતિના અંશ રૂપ !

આત્માની ચર્ચાના ઉપાસક !

વિશ્વપ્રદેશમાં વિસત્રતા અદ્ભુત વિલાસી !

આપને ત્રિકાલ વંદન હો ! પંચાંગે વંદન હો !— ૧

સંસારી જનથી અપરિચિત આપનું વાસસ્થાન હતું,

ભૂમિનું તલ આપનું શય્યાસ્થાન હતું,

જ્ઞાનામૃત આપનું ભોજન હતું;

આત્મખલવાન ! નમન હો ! વંદન હો !— ૨

જગત્ની સ્થૂલ વાસનાથી વિરક્તતા,

વીતરાગ દશાર્થે અનુભવમાં જગૃતતા,

વિશુદ્ધ ભોત્રિખીજની અપૂર્વતા,

આપની અહો ! સ્ફુરણાયમાન હતી,

ઉપકારી પુરૂષો તેને અસ્વિકારે છે, ગોપવે છે.

આ! દીન પામર જીવ પ્રભોદે છે, અભિવંદે છે. ૩

મહીમાં નિન્દક જનો અસંખ્ય છે,

અણુસમન્તુ બાલકો ઉભરાય છે,

એખતર જનો બહુ એકદર છે;

સજ્જન મધ્યસ્થો મહિમા મુક્ત કરે પ્રશંસે છે.

હૃદયપૂર્ણતાથી ગાય છે. ૪

આગષ્ટ, ૧૯૧૦.

મનને યોગ.

(ડગલે ડગલે ટુંગરા, વિકટ પ્રેમનો પંથ-એ રાહમાં).

હે મનવા ! કાં ચક્રોળે ચડાવ !

સતપથ મારે સાધવો, શિવ પ્રીતિ-સાધન થાય,

સાધ્ય દૃષ્ટિમાં આવતૂં, ભાવારોગ્ય થવાય. હે મનવા !

પૂજા પ્રીતિરૂપ છે, પ્રીતિરૂપ અનેક,

દર્શન નામ નમન સ્તુતિ, ધ્યાન મગ્નતા છેક. હે મનવા !

પ્રીતિમાં જન જે વસે, પ્રીતિપાત્ર સમાન,
 મનવા ! કાં પ્રીતિ કરે ? , વિષય અચૂક નિદાન.   હે મનવા !
 ધાવ ધાવ કરતો ફરે, પવન ચક્રી વધી જાય,
 ધ્યાને કરી સ્થિરતા તું થા, ધ્યેયાત્માની સહાય.   હે મનવા !
 બંધ-મોક્ષ-હેતુ ચર્ધ, નવ કર કુબ્યવહાર,
 ભાવ-સંનિપાતથી, મુક્ત દશા અવધાર.   હે મનવા !
 કૂડી જગની વાસના, થા તું તેથી ખિન્ન,
 આત્મ-ધર્મ અવલોકીને, જિન પરમાત્મા-લીન.   હે મનવા !

ડીસેમ્બર ૧૯૧૦.

જયશ્રી મહાવીર.

(નમિયે અમે તીર્થકરો જેના પુનિત આદેશ છે—ભૈરવી ગઝલ.)

પુકારું જય મહાવીરની, મહાવીર જયવંતા રહો !
 લોકો ! વહો સૌ સ્થાનમાં, મહાવીર જયવંતા રહો !
 આ વિશ્વ સચરાચર ભર્યું, જ્યાં જ્યાં જુઓ ત્યાં જીવ છે;
 તે જીવ તત્ત્વને જાણતા, મહાવીર જયવંતા રહો !
 જગના ગુરુ જગને સદા, આનંદ દેનારા પ્રભુ;
 જગનાથ ને જગબંધુ એ, મહાવીર જયવંતા રહો !
 ભગવાન એ જગના પિતામહ, ને પ્રભવ છે શાસ્ત્રના,
 તીર્થકરોમાં અન્તના, મહાવીર જયવંતા રહો !
 લોકો તણા ગુરુ એ પ્રભુએ, ધર્મને ઉપદેશિયો,
 એ વીર ને મહાત્મા બધે, મહાવીર જયવંતા રહો !
 જેણે બધા જગમાં કર્યો, ઉદ્યોત નિશ્ચયથી ખરે,
 તે વીર જિનનું બદ્ધ હો ! મહાવીર જયવંતા રહો !
 જેને નમ્યા સુરાસુરો, ધૂળ ઘોષ જેણે પાપની,
 તેનું સદા કલ્યાણ હો ! મહાવીર જયવંતા રહો !

માર્ચ. ૧૯૨૭.

મોહનલાલ દલીચંદ દેશાધી.

